
PAGINAE HISTORIAE

SBORNÍK
NÁRODNÍHO
ARCHIVU

17

Obsah

Studie

- KORUPČNÍ AFÉRA POSLANCE ALBÍNA CHALUPY Z ROKU 1928** 6
a její důsledky pro zemědělské výrobní družstevnictví
(*Jaroslava Honcová*)
- BALÍČKOVÁ POMOC TEREZÍNU 1942–1944** 29
(*Mikuláš Čtvrtník*)
- OMEZOVÁNÍ SOUKROMÉHO PODNIKÁNÍ** cestou změn ve struktuře 55
těžkého strojírenství po roce 1945
(*Hynek Stříteský*)

Materiály

- SUBSTITUCE HORNÍHO SOUDU JÍLOVÉ 1791–1845 (1852)** 111
(*Stanislava Jílková*)
- PATENTNÍ ÚŘAD 1919–1952** 129
(*David Hubený*)
- VÝSLECHY GENERÁLŮ RUDOLFA VIESTA A JÁNA GOLIANA** 157
při poslední kampani německé propagandy v protektorátním tisku,
3. ČÁST
(*Pavel Suk*)

Zprávy

- NÁRODNÍ ARCHIV V ROCE 2008** 222
(*Eva Drašarová*)
- PUBLIKAČNÍ ČINNOST NÁRODNÍHO ARCHIVU** a jeho pracovníků 274
za rok 2008
(*Olga Pospíšilová*)
- OSOBNÍ ARCHIV SEMJONA NIKOLAJEVIČE NIKOLAJEVA** 299
(*Raisa Machatková*)

NÁRODNÍ ARCHIV A JEHO ÚČAST NA VLÁDNÍM PROJEKTU „DOKUMENTACE OSUDŮ AKTIVNÍCH ODPŮRCŮ NACISMU ...“ v letech 2006–2008 (<i>Zdeňka Kokošková</i>)	304
NÁRODNÍ STANDARD PRO SYSTÉMY ELEKTRONICKÉ SPISOVÉ SLUŽBY (<i>Miroslav Kunt</i>)	309
PROGRAM „VEŘEJNÉ INFORMAČNÍ SLUŽBY KNIHOVEN (VISK)“ v knihovně Národního archivu rok 2008 – potřetí (<i>Dagmar Spáčilová – Václav Bartůšek</i>)	315
3. SETKÁNÍ PŘÁTEL NÁRODNÍHO ARCHIVU, příloha: Záchrana soukromých archivů: úspěchy a nezdary (<i>Jiří Křesťan</i>)	322
9. KONFERENCE ARCHIVY, KNIHOVNY, MUZEA V DIGITÁLNÍM SVĚTĚ 2008 (<i>Vladimír Waage</i>)	327
OSLAVY 350. VÝROČÍ ZALOŽENÍ PIARISTICKÉ KOLEJE A ŠKOL VE SLANÉM V ROCE 2008 (<i>Václav Bartůšek</i>)	334
SLAVNOSTNÍ PREZENTACE FAKSIMILE STÍŽNÉHO LISTU ČESKÉ A MORAVSKÉ ŠLECHTY PROTI UPÁLENÍ M. JANA HUSA; příloha: Promluva Františka Šmahela při prezentaci faksimile Protestního listu české a moravské šlechty dne 25. června 2008 v archivu na Chodovci (<i>Alena Pazderová – František Šmahel</i>)	339
O VÝSTAVĚ „EXPO´58 PŘÍBĚH ČESKOSLOVENSKÉ ÚČASTI NA SVĚTOVÉ VÝSTAVĚ V BRUSELU“ (<i>Karolína Šimůnková</i>)	347
DVĚ VÝSTAVY NA PODOBNÉ TÉMA (<i>Eva Drašarová</i>)	358

Literatura

- OBRAZOVÉ PUBLIKACE K ROKU 1968** 361
(Jaroslav Pažout)
- 90 LET POŠTOVNÍHO MUZEA;** Pavel Čtvrtník – Jan Kramář 372
– Patricia Tošnerová Praha 2008
(Alexandra Špiritová)

Korupční aféra poslance Albína Chalupy z roku 1928 a její důsledky pro zemědělské výrobní družstevnictví

Jaroslava Honcová

Aféra sociálnědemokratického poslance Albína Chalupy z roku 1928, která se stala součástí politického předvolebního boje, umožňuje nahlédnout do pozadí provádění první pozemkové reformy a fúze původně samostatných zemědělských výrobních družstev, jejichž členskou základnu tvořili zemědělstí dělníci – přidělci z pozemkové reformy jakožto bývalí zaměstnanci velkostatků.

Československá zemědělská výrobní družstva (ZVD) náležela mezi první zemědělská výrobní družstva a vznikla v souvislosti s první pozemkovou reformou.¹ Původní koncepce československých zemědělských družstev přijatá XII. sjezdem sociálnědemokratické strany v prosinci 1918, dle níž měla být velkostatkářská půda zabraná v pozemkové reformě přidělována nově vzniklým ZVD, se nerealizovala.² Při provádění pozemkové reformy

¹ *Název zemědělské výrobní družstvo odpovídá původnímu označení v zákonech o první pozemkové reformě. Odtud jej také převzal J. Tauber; jehož zásluhou se ujal všeobecně, tedy i pro ZVD z předmnichovské republiky. Jejich teoretik a iniciátor František Modráček pro ně razil označení družstevní statek, které se však nikdy v praxi neužívalo. Úřední název, pod kterým bývala ZVD zapsána do podnikového rejstříku, byl Hospodářské, nájemní, bytové a úsporné družstvo. Ve spisech Státního pozemkového úřadu vyskytuje se ještě pojmenování družstva zaměstnanecká.*

² *Družstevní teorii u nás zkonkrétnil a propracoval František Modráček, který již 1907 vypracoval družstevní sociálnědemokratický program. Modráček byl i autorem sociálnědemokratické koncepce z r. 1918 a četných spisů a článků, z nichž nejvýznamnější viz Modráček, František: Družstevní statek a pozemková reforma, Praha 1921.*

zvítězila koncepce agrární strany – parcelace velkostatků a zakládání zbytkových statků.³ Agrární strana ovládla též úřad, kterému bylo svěřeno provádění pozemkové reformy – Státní pozemkový úřad (SPÚ).

Z někdejší koncepce sociálnědemokratické strany se objevila v zákonodárství pozemkové reformy zemědělská výrobní družstva, ale jen jako jedna z forem přidělu, přičemž na prvním místě zůstával individuální příděl. Sociální demokracie získala i určité druhořadé pozice v SPÚ. Prezidentem SPÚ byl člen agrární strany, viceprezidentem sociální demokrat.

V letech 1919–1922 vyšla řada zákonů o pozemkové reformě a jejím provádění. Z nich nejvýznamnější byl pro ZVD zákon přídělový z ledna 1920, který je postavil na právní základ.⁴ Přídělový zákon přiděloval zabranou půdu nejen jednotlivcům v drobném přidělu nebo jako zbytkové statky, ale přidělci zbytkových statků se mohla stát též ZVD nebo spotřební družstva. Družstvo muselo být schopno provozovat zemědělství, muselo podřídit své stanovy a provozovací řád podmínkám SPÚ, jeho hospodaření podléhalo státní kontrole, provozování rovněž SPÚ. Ustanovení o státní kontrole byla v dalším zákonodárství rozvedena a upřesněna, zejména v souvislosti s poskytováním státních úvěrů.

Hned po vydání přídělového zákona započala poměrně rozsáhlá akce zakládání ZVD. Jejimi iniciátory byly především odborové svazy socialistických stran, z nich na prvním místě sociálnědemokratický Odborový svaz zemědělského dělnictva pod vedením předsedy, poslance Albína Chalupy.

Albín Chalupa, původním povoláním zemědělský dělník, který působil v sociálnědemokratické straně od roku 1904, spojil se ZVD svůj osud i svou kariéru. Založil údajně přes 300 družstev,⁵ a to i tam, kde nebyly možnosti přidělu půdy v místě. Uvažovalo se, že by družstvo i v takovém případě obdrželo příděl jinde, členové by se tam přestěhovali a SPÚ by hradil stěhovací náklady.

³ *Boj o pozemkovou reformu a řešení rolnické otázky rozebírají práce Otáhal, Milan: Zápas o pozemkovou reformu, Praha 1963; Franěk, Rudolf: Rolnická otázka, Praha 1973; Honcová, Jaroslava: Zemědělské výrobní družstevnictví v předmnichovském Československu. Acta Universitatis Carolinae 1979.*

⁴ *Zákon přídělový z 30. 1. 1920, č. 81/1920 Sb.*

⁵ *Srv. Chalupa, Albín: Historie socialistického kolektivismu, Praha 1928–1932.*

Mezi formálním založením družstva a skutečným přidělem byl značný časový rozdíl. Agrární vedení Státního pozemkového úřadu úmyslně protahovalo zahájení přidělové akce, mezitím již revoluční vlna opadla, členové družstev ztráceli trpělivost, zvláště když viděli nereálnost přidělových finančních možností. Četná družstva se rozpadla dřív, než mohla začít hospodaření. Skutečný přiděl nastal teprve od r. 1922, kdy požádali sociální demokraté o 82 zbytkových statků.

Přidělování zbytkových statků zemědělským výrobním družstvům probíhalo v letech 1922–1927 a bylo uspokojeno celkem 67 ZVD, z nichž 34 náleželo do sociálnědemokratické sféry. Tak se původní celostátní sociálnědemokratická koncepce ZVD jako jediné formy přidělu proměnila v sociální experiment omezeného rozsahu.

Ostatní ZVD byla zakládána v daleko menším počtu stranami národně socialistickou a agrární, dále družstva legionářská, konzumní, družstva zakládána různými hospodářskými spolky.

Dále se budu zabývat pouze osudy první skupiny sociálnědemokratických ZVD. Sociálnědemokratická ZVD začala hospodařit v roce 1923, a to pouze několik ZVD, která hospodařila zcela samostatně. Členskou základnu tvořili zemědělství dělníci, bývalí zaměstnanci velkostatků, kteří měli vlastní samosprávu. Zemědělství dělníci vstupovali do družstev s nadšením, vkládali do nich vše, co měli, své odbytné z pozemkové reformy jako bývalí zaměstnanci velkostatků i své drobné úspory. Družstva zaměstnávala odborníka – správce. V letech 1924–1925 hospodařila již převážná většina ZVD (až na 3 případy).⁶

Základním nedostatkem ZVD byla forma přidělu. Družstvům byly přidělovány zbytkové statky do vlastnictví a přidělové ceny musela splácet stejně jako majetní soukromí přidělci. Cenově nebyla ZVD nijak zvýhodněna, státní držečnostní i provozovací úvěry byly poskytovány opožděně, a tak byla již od počátku nesmírně předlužena.

Samostatnost sociálnědemokratických ZVD netrvala dlouho. Již v roce 1924 vzniklo Ústřední sdružení, které vykonávalo pro jednotlivá ZVD funkci nákupního a prodejního družstva, prostředkovalo pojištění, přijímalo úspory a zřizovalo úsporné fondy, mělo též usilovat o zavádění pokrokových metod hospodaření na družstevních dvorech. Jednotlivá členská ZVD však zůstávala samostatnými právními subjekty a plnoprávními vlastníky družstevních dvorů. K Ústřednímu sdružení přistoupilo 25 ZVD.

⁶ *Bližší údaje o předmnichovských ZVD, jejich charakteru, podmínkách a výsledcích hospodaření viz Honcová, J.: Zemědělské výrobní družstevnictví v předmnichovském Československu. Acta Universitatis Carolinae 1979.*

Ústřední sdružení bylo jen jakýmsi mezičlánkem centralizačního procesu ZVD a mělo též krátkou dobu trvání – jeden a půl roku.

Již počátkem roku 1926 byla realizována fúze sociálnědemokratických ZVD a vytvořeno z nich jediné Hospodářské, nájemní, stavební a bytové družstvo v Praze. A tuto fúzi, kterou byla ZVD zemědělských dělníků zbavena samostatnosti a podřízena sociálnědemokratickým politikům, organizoval a prosadil jejich zakladatel Albín Chalupa.

Podařilo se mu na družstevních schůzích prosadit podepsání předávacích protokolů, byla podána žádost o likvidaci jednotlivých ZVD a svolána ustavující valná hromada sloučeného družstva na den 11. 4. 1926, na které byly přijaty nové stanovy a změněn název družstva.⁷ Současně byla provedena volba nového společného představenstva a dozorčí rady. Předsedou Hospodářského družstva byl zvolen Albín Chalupa, který se ocitl na vrcholu své moci. Mezi členy představenstva byli ještě další tři sociálnědemokratičtí funkcionáři a sedm členů jednotlivých, mezi nimi čtyři správci a jen tři zemědělství dělníci.

Avšak vývoj nebyl ještě ukončen. Sloučené Hospodářské družstvo získalo již na své jméno přidělem z pozemkové reformy další tři dvory: Lochy, Karlov (1926) a Hrádek nad Nisou (1927).

Zato pět ZVD odmítlo fúzovat vůbec a hospodařila nadále samostatně. V některých dalších dvorech se postupně formovala opozice a to právě v těch nejvýnosnějších – Vinařice, Hněvousice, Kostomlaty. A při tom ještě v roce 1928 nebyly jednotlivé družstevní dvory na Hospodářské družstvo Praha zaknihovány a družstevníci o tom samozřejmě věděli. Taková byla tedy situace v době propuknutí Chalupovy korupční aféry.

Předmětem aféry byla korupce při jednání o získání dvora Hrádku nad Nisou z Clam-Gallasova velkostatku Grabštejn. Již v roce 1926 se dozvěděl Chalupa u Státního pozemkového úřadu, že Hospodářské družstvo Praha by mohlo získat tento dvůr do vlastnictví. Šlo o výnosný objekt o výměře 225 ha, dobře vybavený, se zavedeným výrobním hospodářstvím, kde se vydojilo denně 1000 litrů mléka a prodávalo se litr za 2,20 Kč. Přídělová cena dvora s inventářem by činila nejméně 2.000.000 Kč. Předlužené Hospodářské družstvo takový obnos ovšem nemělo. Nejvhodnějším řešením pro družstvo bylo jednání o dlouhodobý pacht, jinak by se muselo přidělu vzdát.

⁷ Stanovy Hospodářského družstva z r. 1926 i další změny ve stanovách jsou znamenány v podnikovém rejstříku Obvodního soudu Praha 2, XXX/139.

Naproti tomu původní majitel Clam-Gallas usiloval o zpětné získání dvora ze záboru. Clam-Gallasův právní zástupce Dr. Alain Rohan jednal v tom smyslu v roce 1927 nejprve na Státním pozemkovém úřadě s viceprezidentem Noskem (sociální demokrat) a sekčním šéfem Novákem. Jimi byl odkázán na předsedu Hospodářského družstva v Praze Albína Chalupu, aby se pokusil o přímou dohodu s designovaným přídělcem.

Jednání započalo v září 1927 a konalo se vždy v Chalupově kanceláři v Hospodářském družstvu. Jednání byl přítomen právní zástupce ZVD JUDr. Kostečka. Představenstvo Hospodářského družstva vyslovilo s jednáním předběžný souhlas. Výsledkem jednání byla dlouhodobá pachtovní smlouva na 24 let, velmi výhodná pro družstvo. Družstvo získalo dvůr vybavený kvalitním inventářem a zásobami za nízký nájem, dále půjčku 3.000.000 Kč a řadu dalších výhod. Jednání bylo vedeno tvrdě, Chalupa a Kostečka žádali stále další výhody. Tak měl Clam-Gallas zaplatit Kostečkův honorář ve výši 200.000 Kč za to, že roztrhá přídělovou listinu, dr. Rohanovi se podařilo výši honoráře snížit na 100.000 Kč.⁸ Viceprezident SPÚ Nosek požadoval navíc ještě odprodání 12,16 ha stavební plochy pro družstvo. Tento požadavek zvýšil Chalupa na 30 ha za cenu 2400 Kč za 1 ha. Naproti tomu dr. Rohan požadoval cenu 12.000 Kč za 1 ha – takto získalo družstvo 29 ha stavební půdy.⁹

Dalším bodem jednání byla právě částka 50.000 Kč, kterou přijal dr. Chalupa od dr. Rohana pro nejmenovanou dělnickou organizaci. Zde se údaje pramenů poněkud rozcházejí. Centrální ředitel Clam-Gallasův dr. Michael Popper uvedl u Státního pozemkového úřadu (SPÚ), že Chalupa již na počátku jednání požadoval částku 50.000 Kč pro jistou organizaci. Na to dr. Rohan nabídl pouze 30.000 Kč, ale když to Chalupa odmítl, souhlasil s 50.000 Kč. Proto dr. Popper vystavil šek na 50.000 Kč, ale Chalupa jej odmítl přijmout, požadoval peníze hotově. Dr. Rohan mu požadovaný obnos vyplatil. Dr. Rohan se v prvním protokolu u SPÚ nezmiňoval o této částce vůbec. Chalupa v brožůře Budiž jasno uvádí, že jednání o tento obnos probíhalo až na konci vyjednávání.

Pachtovní smlouva byla schválena představenstvem Hospodářského družstva dne 26. 10. 1927. Poté podepsal sekční šéf SPÚ Novák propuštění dvora Hrádek nad Nisou ze záboru. Ve dnech 28.–29. 10. 1927 bylo provedeno faktické předání dvora družstevnímu pachtýři.

⁸ *Protokol dr. Poppera u SPÚ z 25. 11. 1927, opis; protokol dr. Rohana u SPÚ z 19. 1. 1928, opis.*

⁹ *Aféra Hrádku se rozvíjí, Venkov 11. 5. 1929.*

Tím tedy bylo jednání skončeno. Avšak mraky se již stahovaly. Centrální ředitel Clam-Gallasův dr. Michael Popper se dne 25. 11. 1927 dostavil do Státního pozemkového úřadu a vyhledal přímo prezidenta SPÚ dr. Jana Voženílka. Dr. Voženílek jej přijal v přítomnosti dr. Františka Fialy, sekčního šéfa a přednosta presidia a JUDr. Františka Mrkvana, svého osobního tajemníka. S dr. Popperem byl sepsán protokol, v němž dr. Popper uvedl průběh jednání o dvůr Hrádek nad Nisou a zdůraznil vydírání dr. Kostečky a korupční případ Chalupův. Svou výpověď doložil dr. Popper písemným vyjádřením dr. Rohana, které však předložil Státnímu pozemkovému úřadu teprve dne 19. 1. 1928. Tón tohoto vyjádření je velmi zdrženlivý, o částce 50.000 Kč předané Chalupovi se v něm nemluví vůbec. Státní pozemkový úřad na Popperovo udání delší dobu nereagoval. Aféra propukla teprve v březnu 1928. Dne 7. 3. 1928 upozornil viceprezident SPÚ sociální demokrat Josef Nosek, který se o případu dozvěděl týž den od dr. Voženílka, předsedu sociální demokracie Antonína Hampla, že ve spisech SPÚ jsou obsažena vážná obvinění proti Chalupovi. Dr. Voženílek umožnil Hamplovi nahlédnout do spisů. Hampl mu slíbil, že věc vyšetří.

Dne 9. 3. byl nic netušící Chalupa pozván do sekretariátu sociální demokracie. Tam se jej Hampl v přítomnosti svědků senátora Dundra a vicepresidenta SPÚ Noska zeptal, zda přijal od dr. Rohana částku 50.000 Kč. Nato Chalupa odpověděl kladně. V dalším se výpovědi zúčastněných rozcházely. Chalupa tvrdil, že již tehdy prohlásil, že peníze přijal pro odborovou organizaci, ale dosud jí je nepředal, ostatní vypověděli později jako svědkové u soudu,¹⁰ že Chalupa tehdy řekl, že peníze přijal pro sebe. Přítomní funkcionáři vyzvali Chalupu, aby se vzdal poslaneckého mandátu a funkce v Poradním sboru pro podporu vnitřní kolonizace, což Chalupa přislíbil. Bylo dohodnuto, že vzdá mandát a funkci ze zdravotních důvodů. Hamplův postoj schválil druhý den výbor sociální demokracie. Další jednání probíhalo na sekretariátu sociální demokracie dne 17. 3. Jednalo se o vzdání Chalupovy funkce předsedy Hospodářského družstva rovněž ze zdravotních důvodů. Chalupa se vším souhlasil, ovšem za jistých finančních podmínek, aby nebyl existenčně poškozen, a podal rezignaci na funkci předsedy pražského Hospodářského družstva k 19. 3. 1928. Podle jeho tvrzení měl dostávat po dobu 6 měsíců nemocenské dávky, poté odbytné ve výši 58.000 Kč, měly být odvolány jeho podpisy ze směnec za Hospodářské družstvo, zajištěna mu ochrana proti napadení

¹⁰ *Svěddecké výpovědi Vojtěcha Dundra a Antonína Hampla v soudním procesu 23. 11. 1928. Tyto údaje o finančním vyrovnání uvádí Chalupa v brožuře Budiž jasno.*

tiskem.¹¹ Chalupa pracoval i nadále v sociálnědemokratických odborech jako předseda Všeodborového svazu zemědělských dělníků. Tajemník Svazu Josef Hrobař vystavil Chalupovi dne 9. 3. 1928 – tedy v den propuknutí aféry, stvrzenku na částku 50.000 Kč pro Všeodborový svaz anedatovanou ke dni 2. 11. 1927 (peníze obdržel od Chalupy teprve 12. 3.) a uložil ji do záložny na vinkulovaný vklad pro Všeodborový svaz. Předtím byly peníze uloženy rovněž na vkladní knížce na jméno Chalupovy manželky, prý z bezpečnostních důvodů.

Jak by veřejná korupční aféra poškodila prestiž sociální demokracie si zvláště uvědomovali po nedávné korupční aféře agrárníka Dubického. Korupční aféra agrárního poslance Jana Dubického vypukla dne 16. 11. 1927.¹² Šlo o korupční aféru týkající se právě pozemkové reformy. Dubický přijímal od uchazečů o zbytkové statky na Mladoboleslavsku velké peněžní částky a poté svým politickým vlivem prosazoval u Státního pozemkového úřadu jejich přidělení. Iniciativu v odhalení čachrů Dubického měli právě sociální demokraté. Obvinění Dubického přednesl a doložil v parlamentu sociálně demokratický poslanec Remeš. Dubický učinil prohlášení, že pro svou osobu od nikoho nikdy ničeho za práci v pozemkové reformě nepřijal. Tím se stala z korupční aféry Dubického aféra agrární strany. Při dalším vyšetřování se prokázalo, že korupční peníze byly ukládány na zvláštní fond agrární strany, který dosáhl výše 250.000 Kč. Peníze byly uloženy na spořitelních knížkách, které měl Dubický u sebe. Z nich financoval např. auto a šoféra pro své cesty po Mladoboleslavsku. Sociálně demokratičtí politikové se angažovali v postupu proti Dubickému v parlamentu i v tisku. Není též bez zajímavosti, že při soudním sporu Dubického se svědkem Svárovským, v němž žaloval Dubický Svárovského pro urážku na cti, zastupoval Svárovského sociálně demokratický advokát JUDr. Kostečka, záhy poté zkompromitovaný v Chalupově korupční aféře.

¹¹ Srov. Chalupa, A.: *Budiž jasno. Při jednání u Krajského soudu v Jičíně uvedl Chalupa, že dostal od Hospodářského družstva jako odstupující předseda odstupné 60.000 Kč.*

¹² *Články v Právu lidu o Dubického aféře: 16. 11. 1927, s. 1; 17. 11. 1927, s. 1–2; 18. 11. 1927, s. 1–2; 19. 11. 1927, s. 1; 20. 11. 1927, s. 1; 22. 11. 1927, s. 1; 23. 11. 1927, s. 1; 24. 11. 1927, s. 1; 25. 11. 1927, s. 1; 2. 12. 1927, s. 1 (Večerník); 16. 12. 1927 (Večerník).*

President SPÚ dr. Voženílek se od případu distancoval a žádal veřejně poslance Remeše o jmenování úředníků, kteří spolupracovali s Dubickým, aby mohl být případ vyšetřován.¹³ Aféra Dubického se svými charakterem navlas podobá aféře Chalupově, obě se týkaly korupčních machinací se zbytkovými statky, v obou případech se hájili zkompromitovaní politické tím, že peníze nepřijímali pro sebe, ale pro svou politickou stranu, kterou korupční aféry diskreditovaly v očích veřejnosti. Porovnáme-li jejich časový průběh, pochopíme lépe souvislosti i jednání zúčastněných činitelů.

Ředitel německého šlechtického velkostatkáře Clam-Gallase vedl svůj úder proti Chalupovi osobní intervencí u Státního pozemkového úřadu právě v době, kdy skandál kolem aféry Dubického vrcholil, chtěl zkompromitovat další čelnou politickou stranu, která pozemkovou reformu prováděla. Naopak president SPÚ dr. Voženílek všemožně oddaloval propuknutí Chalupovy aféry, neboť dvě korupční aféry kolem pozemkové reformy byly pro SPÚ zcela neúnosné a byl pro mírné vnitrostranické řešení v sociální demokracii s vyloučením veřejnosti a stejný zájem mělo ovšem i vedení sociální demokracie.

Sociální demokracie projevila tedy v počáteční fázi Chalupovy aféry snahu řešit případ vnitrostranicky a smírně. Ovšem i toto řešení znamenalo konec Chalupovy politické kariéry, avšak obešlo by se bez skandálu pro Chalupu i pro sociální demokracii. Sociální demokraté si uvědomovali, že Chalupa mnoho věděl a že by nemlčel.

V dalších týdnech se situace poněkud zkomplikovala. Sociální demokracie nedodržela ústní sliby dané Chalupovi vinou některých jeho vlivných nepřátel ve vedení. Chalupa pracoval dále v sociálně demokratickém odborovém hnutí. V té době rostla v ZVD opozice proti fúzi, která byla sice fakticky provedena, ale dosud nezaknihována. Tato opozice byla podporována anonymními protesty proti družstevním funkcionářům pražské centrály, zejména proti tajemníkovi Hájkovi a centrálnímu řediteli Zaňkovi, které žádaly jejich odvolání z funkcí. Autorství těchto protestů bylo připisováno Chalupovi. Jeho političtí protivníci v sociální demokracii Hájek a Zaněk objížděli družstevní dvory a agitovali proti Chalupovi. U některých dvorů, které poslaly již stížnost k SPÚ – Stará Bář, Vinařice – agitoval proti Chalupovi sám viceprezident SPÚ Nosek (22. 4.).¹⁴

¹³ *Dále o Dubického aféře Pšeničková, Jana: Aféry agrární strany související s prováděním pozemkové reformy. Paginae historiae 8, 2000, s. 101–122.*

¹⁴ *Svědectví zemědělských dělníků ze Staré Báře a Vinařic v soudním procesu Chalupově proti Noskovi.*

Chalupa odpověděl všem známou brožurou Budiž jasno, kterou vydal nákladem vlastním koncem dubna 1928. Ještě krátce před jejím vyjitím byl Chalupa vyloučen ze sociální demokracie. Chalupa v uvedené brožuře vysvětluje počátky vzniku ZVD, které zakládal a organizoval Chalupa prostřednictvím Svazu zemědělského dělnictva. Vylíčil nutnost úvěrů a zdůraznil úvěrové obtíže. Např. povolený úvěr provozovací pro ZVD musel být na návrh Malého splacen do pěti let. Poukázal na chybný postup obou sociálních demokratů, kteří se vystřídali ve funkci vicepresidenta SPÚ – Malého a Noska – vůči zemědělským dělníkům u vůči ZVD; v sociální demokracii neměla ZVD náležitou oporu. Konstatoval, že agrární strana obsadila v SPÚ nejdůležitější místa – prezident a všichni přiděloví komisaři. Nyní úspěšně usiluje o ovládnutí zemědělského průmyslu prostřednictvím svých družstev. Tím by se v tomto odvětví znemožnila socializace. Dále popsal Chalupa podrobně současný stav družstev podle bilance z r. 1927 – počet dvorů, jejich výměru, inventář, počet členů a počet stálých pracovníků, hektarové výnosy. V té době měla sociálnědemokratická ZVD majetek v hodnotě 54.000.000 Kč, jeho zadlužení činilo celkem 30.000.000 Kč (55%). Celý čistý zisk – 2.000.000 Kč byl odveden na úroky. Touto stručnou historií ZVD a popsáním současného finančního stavu se bránil Chalupa tvrzení, že přivedl družstva k bankrotu částkou 4.248.563,64 Kč. Pro řešení finanční situace družstev a likvidace zadlužení navrhoval odprodání trvale pasivních dvorů v rozsahu asi 800 ha, snížit režii rozpuštěním ústřední účtárny a vrácením účetnictví na dvory, dozor nad hospodařením svěřit SPÚ a zrušit funkci centrálního ředitele. Odprodejem dvorů by výměra činila přes 2.000 ha, na které by bylo možno rentabilně hospodařit. Mají-li družstva prosperovat, je třeba vytěžit z každého hektaru půdy ročně 1700 Kč.

V další části brožury líčí Chalupa vnitrostranické spory, které předcházely jeho pádu. Poukazuje na řevnivost sociálnědemokratických funkcionářů, na Biňovcovy snahy dostat se na jeho místo a jeho osočování Chalupy u Noska. Vicepresident SPÚ Nosek byl o jednání o Hrádek nad Nisou průběžně informován. Nosek zasahoval v roce 1927 často do vnitřních problémů ZVD až po oboustranné napětí vyvrcholilo v listopadu 1927, kdy Chalupa nabízel rezignaci, která však nebyla přijata. Dále popisuje jednání v sociální demokracii o jeho odchodu z funkcí a o vyrovnání. Současně líčí negativní charakter družstevních funkcionářů Hájka a Zaňka. Brožura je psána slušným tónem, autor nijak nenapadá sociální demokracii, zřejmě

¹⁵ Podle Rudého práva z 4. 5. 1928 se o Chalupovo vyloučení přičinil právě Nosek. Sociální demokracie vyjádřila své stanovisko k případu na stránkách Práva lidu, kde vylíčila svůj postup od doby, kdy se její představitelé o Chalupově korupci dozvěděli až po jeho vyloučení.

nepovažuje svůj rozchod se stranou, v níž působil 25 let ještě za definitivní. Leč jedno znamenala přece: zveřejnění případu i snahy sociální demokracie věc ututlat. Sociální demokracie se o brožuru dozvěděla krátce před jejím vydáním, skandál byl už nevyhnutelný, proto okamžitě vyloučila Chalupu ze strany.¹⁵ Chalupovým vyloučením a vydáním brožury Budiž jasno byla aféra zveřejněna a zmocnil se jí tisk různých politických stran ve snaze zdiskreditovat sociální demokracii a získat část jejich voličů v nadcházejících volbách do zemských zastupitelstev, které měly být uskutečněny koncem roku 1928.

Ohlas Chalupovy brožury v tisku byl značný. Rudé právo uveřejnilo v dubnu a v květnu 1928 o Chalupově případu sérii článků. První článek vyšel již 27. 4. Otiskuje se v něm prohlášení sociální demokracie o vyloučení Albína Chalupy a jeho zdůvodnění. Částka deficitu se již odhaduje na 6 milionů korun. Rudé právo poukázalo na okolnost, že sociální demokracie zveřejnila Chalupovu aféru teprve tehdy, když bylo známo, že Chalupa vydá o věci brožuru a že Právo lidu v březnu zdůvodnilo Chalupovu rezignaci na poslanecký mandát a veřejné funkce zdravotními důvody. V dalších článcích Rudé právo rozebírá¹⁶ některá fakta Chalupovy brožury - boj za přiděl dvora Tuchoraz na Českobrodsku, úvěry poskytované jednotlivým ZVD cukrovary a velkostatkáři, čímž se družstva dostávala do hospodářské a sociálnědemokratické strany i do politické závislosti. Sociální demokraté naproti tomu připravili prostřednictvím svých reprezentantů ve Státním pozemkovém úřadu zemědělské dělníky o miliony korun na odbytém – případ místopředsedy SPÚ Malého, který snížil odbyté zemědělským dělníkům a zvýšil je hospodářským úředníkům. Rudé právo rovněž podrobně informuje čtenáře o Chalupově korupční aféře v souvislosti s družstevním dvorem Hrádek nad Nisou.

Další fáze případu se odehrávala opět na družstevní půdě. Připravovala se totiž valná hromada sloučeného Hospodářského družstva a její datum bylo stanoveno na 19. květen. Mezitím docházely na ZVD anonymní výzvy proti fúzi. Dne 28. 4. se konala přípravná společná schůze představenstva a dozorčí rady Hospodářského družstva, která vydala společné prohlášení, jímž schválila veškerá dosavadní osobní, věcná a administrativní opatření. Odmítla anonymovy výzvy proti fúzi a usnesla se vyloučit podlá

¹⁶ *Rudý večerník* 27. 4. 1928, s. 1; *Rudý večerník* 4. 5. 1928, s. 2; *Rudé právo* 10. 5. 1928, s. 1-2; *Rudý večerník* 11. 5. 1928, s. 1 (titulní článek s Chalupovou fotografií); *Rudý večerník* 12. 5. 1928, s. 1; *Rudé právo* 14. 5. 1928; *Právo lidu* 18. 5. 1928. *Rudé právo* čerpal své informace ze *Stříbrného Večerního listu*. *Stříbrnému je poskytoval osobně A. Chalupa.*

§ 5 stanov z družstva 5 členů z Vinařic: šafaře Karla Fialku, zahradníka Roberta Peška a 3 deputátky - Františka Johana, Josefa Pánka a Václava Šťastného pro poškozování družstva a pro podporu anonyma. Jak vlastně jejich trestní činnost vypadala, usnesení členům nevysvětluje, ale z pozdějšího přípisu Hospodářského družstva Obchodnímu soudu v Praze z 29. 5. se dovídáme, že podali písemnou stížnost, zřejmě v intencích anonyma proti fúzi, Státnímu pozemkovému úřadu a Obchodnímu soudu v Mladé Boleslavi, do jehož okruhu působnosti Vinařice náležely, kterým byla poškozena dobrá pověst družstva. Vyloučení členové měli mít možnost odvolat se z vyloučení k valné hromadě. Současně ztráceli s okamžitou platností své funkce – Karel Fialka členství v dozorčím výboru Hospodářského družstva a Robert Pešek a František Johan členství v místním dozorčím výboru na dvoře Vinařice. Na příští valnou hromadu se tedy obě strany připravovaly velmi bojovně. V čele opozice stanul už neanonymně Albin Chalupa. Chalupa sice sám rezignoval již před časem na funkci předsedy, avšak představenstvo Hospodářského družstva dosud nepožádalo o jeho výmaz ze společenstevního rejstříku. Tuto žádost podal Obvodnímu soudu v Praze sám Chalupa již 23. 3., aby byl zbaven zodpovědnosti. Avšak Obchodní soud mu sdělil dne 15. 5., že jeho rezignaci nebere na vědomí, neboť neodpovídá úřednímu postupu, má ji sdělit podnikovému rejstříku přímo představenstvo. Tato odpověď přišla nyní Chalupovi velmi vhod, na jejím podkladě se dostavil na valnou hromadu s tím, že jeho rezignace nebyla dosud Obchodním soudem přijata, nepřestal tedy být členem a má právo svou při před valnou hromadou hájit. S ním přišli i ostatní vyloučení členové, kteří se odvolali k valné hromadě.

Valnou hromadu svolávali místopředseda Emil Lustig a dozorčí rady Jaroslav Bouška. Jaroslav Bouška valné hromadě též předsedal. Za SPÚ se zúčastnil valné hromady viceprezident Nosek. Nosek se zásadně postavil proti účasti Chalupově, Fialkové a ostatních vyloučených členů, přiměl předsedajícího, aby mu odmítl udělit slovo, schůze byla přerušena, dokud Chalupa a vyloučení členové schůzi neopustili. Po Chalupově odchodu předložila sice opozice zemědělských dělníků valné hromadě vlastní kandidátku, ale pro svou neorganizovanost ji nedokázala prosadit. Chyběl jim organizátorský talent Chalupův. Nové představenstvo bylo zvoleno podle kandidátky navržené představenstvem, opozice byla oficiálně poražena. Rovněž bylo potvrzeno vyloučení některých vinařických družstevníků navržené na společné schůzi předešlého představenstva a dozorčí rady z 28. 4. Vyloučeným bylo sděleno, že budou vzati na milost, ale jen v tom případě, že odvolají své podání u SPÚ a u Obvodního soudu v Mladé Boleslavi, což ovšem odmítli.

Proti průběhu a usnesení valné hromady z 19. 5. došla Obvodnímu soudu v Praze, podnikovému rejstříku hned dvě odvolání. Odvolal se Karel Fial-

ka a ostatní vyloučení vinařičtí členové. Druhou stížnost podala skupina opozičních zemědělských dělníků, vedená Josefem Matouškem z Kostomlat. Opozice si stěžovala, že valná hromada nebyla řádně svolána, místopředseda E. Lustig je nečlen, nyní byli zvoleni další dva nečlenové: předseda František Biňovec a člen představenstva Jan Hanánek. Na valné hromadě nebyl jmenován zapisovatel, nebyla připuštěna protikandidátka, a že A. Chalupovi a K. Fialkovi bylo zabráněno v účasti na valné hromadě. Opozice nebyla v některých bodech dostatečně informována. Proto představenstvo většinu jejích argumentů hravě vyvrátilo vlastním vyjádřením Obchodnímu soudu z 11. 6. 1928, v němž poukázalo, že valná hromada byla řádně svolána podle stanov a její datum včas oznámeno v časopisech Zájmy a Družstevník. Valnou hromadu tvořili delegáti příslušných obvodů, zvolení na členských schůzích. Bývalý předseda Albín Chalupa na funkci rezignoval a vystoupil z družstva, což bylo vzato na vědomí na schůzi představenstva dne 19. 3. Fialkovi byla po vyloučení zastavena členská práva až do rozhodnutí valné hromady. Emil Lustig je řádně voleným členem představenstva a František Biňovec a Jan Hanánek jsou řádnými členy družstva. Svoje tvrzení o řádném členství uvedených osob však ničím nedokládají. Obchodní soud na podkladě tohoto hlášení stížnost opozice zamítl.

Opozice se však nevzdala. Soustředila se kolem kostomlatského dvora a byla ve spojení s Chalupou. Dne 28. 6. poslala dopis Jaroslavu Bouškovi, předsedovi dozorčí rady Hospodářského družstva, podepsaný 127 členy, v němž konstatují, že fúze, která jim byla předtím líčena jako pouhá formalita a současně opatření pro další rozkvět družstev, jim přinesla trpké zklamání. Hospodářské výsledky sloučeného družstva jsou špatné a vzrostla nedůvěra mezi představiteli družstva a družstevníky, zvláště v poslední době, kdy došlo k vylučování členů. Naopak byli přijímáni noví členové, kteří dosud neměli s družstvem nic společného a nemají ani zvláštní odborné znalosti, kterými by se mohlo jejich členství zdůvodnit a současně byly odmítnuty členské přihlášky některých zemědělských dělníků, kteří již na družstevním dvoře pracovali. Podepsaní se domnívají, že družstvo není vedeno představenstvem a dozorčí radou samostatně, ale tito jsou pod vlivem jiných osob, které nemají s družstvem nic společného.

Stanovy družstva oklestily práva družstevníků proti původním stanovám. Družstevníci nemají už přímé volební právo a mají obavy z dalšího vylučování, kdyby projevíli v něčem odchylné názory. Proto navrhuji svolání mimořádné valné hromady podle par. 10 stanov, která by projednala a odhlasovala změnu stanov. Navrhuji k projednání tyto zásady: Družstvo nechť jest spravováno osobami, kterým byl přidělen pozemkový majetek družstva, zaručit členům ochranu existence a práv, i volnost politického přesvědčení, v představenstvu a dozorčí radě mají být pouze družstevníci,

zavést přímé volby do těchto funkcí. Protože odpověď nedošla, poslali dělničtí důvěrníci Bouškovi další petici nedatovanou a sepsanou v Kostomlatech, v níž žádají o svolání mimo řádné valné hromady do 15. 8. a okamžitou demisi vedoucích činitelů družstva. Do mimořádné valné hromady navrhli prozatímní vedení šestičlenné správní komise: Jaroslav Bouška, předseda dozorčí rady, Zaněk, ředitel, rada Roh, revident Holásek, inženýři Bálík a Kučera z hospodářské inspekce. Mimořádné valné hromadě měla být předložena podrobná bilance hospodaření za rok 1927.

Ovšem to nebyla jediná akce. Opozice se obrátila dopisem z 24. 7. na prezidenta SPÚ dr. Jana Voženilka. Dopis byl datován v Kostomlatech a podepsán důvěrníky. Podepsaní si stěžují na špatné hospodářské výsledky fúzovaného Hospodářského družstva, nebyla zveřejněna za rok 1927 bilance hospodaření na jednotlivých dvorech, dále na porušování principů družstevní demokracie. Obviňují nynější funkcionáře, že se snaží přidělený majetek dělníků přeměnit v majetek sociálnědemokratické strany. Žádají opětné osamostatnění jednotlivých ZVD. Současně požadují, aby jejich případ nevyšetřoval viceprezident Nosek, který je stranicky zaujatý. Ještě v červenci následoval druhý dopis prezidentovi SPÚ Voženilkovi, podepsaný tentokrát opět 127 členy. Členové protestují proti fúzování. Žádost podali již jednou dr. Lexovi, který ji postoupil viceprezidentovi Noskovi a ten ji opět vrátil jako bezpředmětnou.¹⁷ Proto se nyní obracejí přímo na prezidenta. Současně sdělují, že podnikli kroky u přílušných obchodních soudů pro zastavení výmazu z podnikového rejstříku. Souhlas SPÚ s fúzí byl dán pouze podmíněčně a podmínky nejsou plněny. Rovněž mnozí věřitelé družstev s fúzí nesouhlasí. Protože veškeré písemné protesty a volání po svolání mimořádné valné hromady byly bezvýsledné, rozhodla se opozice pro veřejnou akci. Družstevníci Josef Matoušek, šafář z Kostomlat a Václav Paulus svolali konferenci členů družstva na 29. 7. do Kostomlat. Pražské vedení se o chystané konferenci předem dozvědělo a snažilo se ji předem u členů zdiskreditovat. Byl rozeslán dopis na dvory podepsaný předsedou Hospodářského družstva Biňovcem a tajemníkem Literou, v němž je nazývána kostomlatská konference rozvratnou akcí a členům zakazována účast, jinak bude proti nim postupováno podle par. 3 stanov (vyloučení pro poškozování družstva). To však nestačilo. Současně rozeslal Výkonný výbor sociálnědemokratické strany dopis na stranické sekretariáty, v němž upozorňoval, že za kostomlatskou konferencí vězí Chalupa, který nyní spolupracuje s agráříkem

¹⁷ *Patrně je zde míněna žádost ZVD Kostomlaty z 11. 7. 1928, v níž družstevníci protestují proti propuštění svých původních funkcionářů, předsedy Josefa Matouška a předsedy dozorčí rady J. Pauluse a žádají opětné osamostatnění.*

Chloupkem. Důvěrníci organizací mají ihned navázat styky s družstevními dvory a vysvětlit členům pozadí a škodlivost celé akce. Přesto se kostomlatská konference sešla ve stanovený den za hojně účasti. Dostavilo se 70 delegátů mimo hosty. Kostomlatskou konferenci předcházely na některých družstevních dvorech mimořádné valné hromady členů těchto družstev. Např. v ZVD Kostomlaty se konala mimořádná valná hromada dne 22. července za předsednictví Josefa Matouška. Jako hosté se dostavili Albín Chalupa a Karel Fialka z Vinařic. Valná hromada se usnesla zrušit likvidaci jednotlivých ZVD a odvolat likvidátory Dr. Adolfa Kostečku a Pavla Jirsu. Představenstvo má podat stížnost u SPÚ na vicepresidenta SPÚ J. Noska pro rušivé zasahování v družstvech. Valná hromada odmítla útoky na zakladatele družstev A. Chalupu a pověřila jej zastupováním družstva. Protokol o valné hromadě byl zaslán s přípisem SPÚ.¹⁸

Hlavním řečníkem na konferenci v Kostomlatech byl opět Albín Chalupa. Výsledkem konference byla resoluce, kterou podepsali důvěrníci a ve které vyslovili nedůvěru dosavadnímu vedení sloučeného Hospodářského družstva a požadovalo jeho demisi. Resoluce žádá změnu stanov a jejich demokratizaci. Je proti vylučování členů pracujících v družstvu - původních přidělců z pozemkové reformy. (Konkrétně žádá o odvolání výpovědi Václava Pauluse). Dále požadovala kostomlatská konference v zápisu mimo resoluci, aby byly z družstva vyřazeny osoby nepoškozené pozemkovou reformou. Konference jasně prohlásila, že netrvá na osamostatnění družstev a že akce za zrušení fúze byla za účelem povolnosti vedení, aby družstvo bylo vráceno správě dělnictva. Jak vidno, převládlo na konferenci umírněnější stanovisko. Chalupa takticky odmítl kandidaturu do příštího vedení družstva.¹⁹ Kostomlatská konference měla velký ohlas v současném tisku.²⁰ Přesto vedení družstva zůstalo vůči dělnickým požadavkům hluché. Přípisem z 16. 8. na dvory sdělují Biňovec, Hájek a Zaněk, že „představenstvo nemůže na přání členů dbáti žádného zřetele“.

Po negativní odpovědi pražského vedení se družstva Kostomlaty, Vinařice a Hněvousice rozhodla soudně domáhat svých práv a zvolila si za právního zástupce JUDr. R. Meissnera z Mladé Boleslavi. Chalupa měl domluvenou schůzku s představiteli těchto tří družstevních dvorů i některých dalších družstevních dvorů, které přizvali na pondělí 3. 9. do Prahy,

¹⁸ Chalupa, A.: *Historie socialistického kolektivismu v zemědělství*, s. 255.

¹⁹ *Veškeré dokumenty o kostomlatské konferenci otiskuje Chalupa tamtéž.*

²⁰ *Rudé právo* 3. 8. 1928, s. 3; *Rudé právo* 8. 8. 1928; *Právo lidu – Večerník* 4. 8. 1928, s. 2.

na které měl být dohodnut další postup. Tato schůzka však nebyla realizována. Chalupa se k ní nedostavil, neboť byl den předtím zatčen na nádraží v Chlumci nad Cidlinou, kam si vyjel na hon. Důvodem zatčení byla žaloba pro zháňství. Chalupa byl dopraven do vyšetřovací vazby krajského soudu v Jičíně.

Šlo o požár v družstevním dvoře Levín, který vypukl již dne 11. 9. 1925 ve 22 hod. ve stohu nevymláčené pšenice. Požár strávil celý stoh a k němu přistavenou mlátičku. Celková škoda obilí činila 85.320 Kč, dále 20.000 Kč za mlátičku. Nato vyplatila sociálnědemokratická pojišťovna Čechoslovacie za obilí 67.411 Kč a za mlátičku 18.300 Kč, dále 4.235 Kč na výlohách vyšetřovacích a likvidačních. Tehdy četnická stanice v Žiželicích nic nevyšetřila. Usoudilo se, že požár vznikl od jiskry z lokomotivy další vyšetřování bylo zastaveno.

V srpnu 1928, když sociálně demokracie potřebovala znemožnit a zlikvidovat Chalupu, bylo vyšetřování levínského případu po třech letech obnoveno a to zajímavým způsobem. V polovině srpna se prý dozvěděl důvěrně likvidátor pojišťovny Čechoslovacie Adolf Kostka, že levínský požár z r. 1925 byl založen zjednaným pachatelem za odměnu 1.000 Kč. Rozkaz k najmutí žháře dal bývalému správci Františku Kloučkovi Albín Chalupa. Pojišťovna Čechoslovacie požádala proto Zemskou správu politickou o vyslání detektivů na místo požáru, aby prošetřili pravdivost důvěrného sdělení. Na příkaz zemské správy politické z 30. 8. byli vysláni na místo dva obvodní policejní inspektoři Jan Novák a Václav Fuchs z pražského policejního ředitelství. Oba inspektoři předvolali na četnickou stanici v Chlumci n. C. bývalého levínského správce Kloučka, nyní rolníka v Lovčicích. Klouček okamžitě dozal, že stoh a mlátičku dal zapálit na příkaz Albína Chalupy, který za zapálení stanovil odměnu 1.000 Kč, za kterou najal Klouček ke zháňství levínského hlídače Hrušku.²¹

Zatčený Chalupa popřel svou vinu a prohlásil, že o levínském požáru nikdy s nikým předem nemluvil. Ve vyšetřovací vazbě učinil Chalupa dne

²¹ Klouček vypověděl, že již r. 1924 jej naváděl Chalupa v přítomnosti šafáře Koppa, aby dal lokomobila, kterou Chalupa sám kupoval a drazo přeplatil a která byla vysoko pojištěna, zatáhnout do stodol a tam zapálit, neboť ani stodoly nebyly v dobrém stavu. Klouček tehdy odešel. V r. 1925 po sklizni žádal opět Chalupa Kloučka, aby ke stohu pšenice dal přistavit mlátičku a starou lokomobila a nechal vše zapálit. I při tomto jednání v levínském dvoře byl přítomen šafář Kopp. Za zapálení stanovil Chalupa odměnu 1.000 Kč. Klouček najal hlídače Hrušku, který zapálil stoh v noci z 11. na 12. 9. Stoh s mlátičkou skutečně shořel, ale lokomobila utrpěla jen malou škodu. Po požáru vyplatil Klouček Hruškovi

10. 9. 1928 písemně prohlášení o svém případě krajskému soudu v Jičíně, v němž označil své obvinění za věc politickou. Proces byl vyvolán před projednáváním jeho soudních žalob pro urážku na cti na vicepresidenta SPÚ Noska a tajemníka HD Praha Hájka. Především šlo však o to izolovat Chalupu a zbavit jej možnosti dalšího styku a družstevními důvěrníky, kteří se domáhají zrušení fúze a vrácení majetku v hodnotě 50.000.000 Kč. Bývalý levínský správce Klouček jej udal z osobní msty, neboť byl po revizi v Levíně r. 1926 ze služeb HD Praha propuštěn. Hlavní přelíčení žhářského procesu se konalo teprve ve dnech 26.-27. 10. před krajským soudem v Jičíně. Jeho výsledkem byl osvobozovací výrok pro Albína Chalupu, pro nějž hlasovalo 11 členů z 12členné poroty, neboť mu během přelíčení nebylo nic prokázáno a politické pozadí případu bylo jasné. Rovněž František Hruška byl osvobozen, neboť jednal na příkaz a pod hrozbou propuštění a ztráty existence. Nejhuře dopadl František Klouček. Byl uznán vinným 11 hlasy a byl odsouzen k 5 letům těžkého žaláře a k zaplacení účtů právních zástupců pojišťovny Českoslavie a Hospodářského družstva ve výši 3.144,66 Kč. S ostatními finančními soukromoprávními nároky poškození pojišťovna Českoslavie a Hospodářské družstvo byli odkázáni na pořad práva civilního.

Albín Chalupa byl ihned po vyhlášení rozsudku z vyšetřovací vazby, ve které strávil téměř dva měsíce, propuštěn. Avšak krajský soud v Jičíně mu dopisem z 5. 11. 1928 sdělil, že nemá nárok na odškodnění vůči státu za dobu strávenou ve vyšetřovací vazbě, poněvadž podezření proti němu bylo odůvodněné a nebylo vyvráceno.

Ovšem Chalupa byl poškozen nejen finančně. Jako politik byl korupční aférou a levínským žhářským procesem zcela vyřazen. Rovněž opozice zemědělských dělníků v ZVD byla v době Chalupova zatčení likvidována a sloučené Hospodářské družstvo se udrželo.

V souvislosti se zatčením Albína Chalupy v levínském případě se rozpoutala další fáze tiskové kampaně, která se stala součástí předvolebního boje.

Rudé právo počalo postupně zveřejňovat stvrzenky na větší obnosy, které převzali od Chalupy různí sociálnědemokratičtí politikové a dopro-

částku 1.000 Kč z družstevních peněz. Do pokladni knihy zapsal toto vydání jako položku za více práce dělníků na dvoře. Druhý den po požáru přijel na místo Chalupa, vše schválil, jen litoval, že neshořela též lokomobila. Klouček sám neměl z požáru žádný užitek. Hlášení o požáru prováděl sám Chalupa a náhrada byla vyplacena pražské centrále.

vázelo je palčivými komentáři. Hned v prvním článku z 5. 9. uvedlo Rudé právo levínský případ do souvislosti s Chalupovým vedením dělnické opozice v ZVD. Další den 6. 9. zveřejnilo fotokopii první stvrzenky a to právě té nejvýznamnější - Hrobařovy na 50.000 Kč převzatých Chalupou od Dr. Rohana a antidatovanou Hrobařem k 2. 9. 1927, ve skutečnosti z března 1928, kdy již Hrobař věděl o Chalupově korupci. A hned připojuje dotaz: Proč se nevyklučují další korupčníci?

Rudé právo poukazovalo nejen na korupčníka Chalupu, ale chápalo jeho případ v širších souvislostech. S ním odhalovalo řadu dalších funkcionářů ve vedení sociální demokracie. Zveřejňovalo jména dalších sociálnědemokratických politiků, kteří přijímali od Chalupy větší obnosy pro stranické účely, zejména pro předvolební kampaň. Tedy Chalupa přijímal korupční peníze od velkostatkářů a podnikatelů a předával je sociální demokracii, jejíž akce byly zčásti financovány tímto pochybným způsobem. Nestačí odstranit pouze Chalupu, ale celý korupčnícký systém. Nejvíce byl napadán Nosek, který byl obviňován z přímé účasti v hrádecké aféře. V článku ze 7. 9. pod názvem „Pryč s korupčníky s dělnických řad. Nebyla vyřízena druhá část aféry Chalupa a spol.“ K případu Noskově se vrací Rudé právo hned 8. 9.²² Polemizuje s Právem lidu, které odmítalo účast Noskovu na propuštění Hrádku ze záboru. Poukazuje na to, že Nosek vydal potvrzení o propuštění Hrádku ze záboru na neúředním papíru bez vědomí SPÚ, čímž se dopustil zneužití úřední moci. Dále se Rudé právo dotazuje, zda byl Nosek přítomen schůzi představenstva Hospodářského družstva, která schválila pachtovní smlouvu Hrádku nad Nisou. Nosek vyhrožuje Rudému právu žalobou, ale nic se dosud nestalo, naopak Nosek odešel na zdravotní dovolenou, když se o jeho účast v Chalupově aféře začal zajímat Hrad.

Další den, 9. 9. Rudé právo otisklo polemický článek „Zkorumpovaní reformističtí vůdcové nám hrozí žalobami, ale nežalují.“ V něm byla uveřejněna další fotokopie stvrzenky pro Chalupu na částku 10.000 Kč, kterou podepsal tentokrát tajemník Hrobař pod pseudonymem Bohumil Šídlo. I v tomto článku jsou kladeny otázky Noskovi o jeho účasti v hrádecké aféře. V článku z 13. 9. vyzvalo Rudé právo v předvolebním období k odstoupení tyto sociálnědemokratické politiky: Noska, Hrobaře, Astera, Machače, Biňovce. I když tyto výzvy nebyly realizovány, přece jen měly velký ohlas mezi dělnictvem, zvláště v předvolební kampani. Chalupova aféra se stala skandálem celé sociální demokracie.

²² Rudé právo 8. 9. 1928, s. 4; Rudé právo 9. 9. 1928, s. 3; Rudé právo 13. 9. 1928, s. 3; Rudé právo 5. 9. 1928; Rudé právo 7. 9. 1928; Večerník Práva lidu 4. 9. 1928.

Poslední článek o Chalupově aféře vyšel právě v den voleb, dne 2. 12. 1928. V něm reaguje na prohlášení výkonného výboru sociální demokracie k Chalupově aféře, otištěné ve Večerníku Práva lidu z 1. 12. Výkonný výbor sociální demokracie zde prohlásil některé sporné věci i vyložené nepravdy. Rudé právo proto provádí rekapitulaci faktů - konstatuje, že Chalupa prováděl svou korupční činnost pro užitek sociální demokracie, jejíž někteří politikové o věci věděli, nikoliv pro své osobní obohacení, že sociální demokracie chtěla nejprve aféru ututlat a že dala zatknout Chalupa jako domnělého žháře ve chvíli, kdy toho nejvíc potřebovali. Jako doklady uvádí Hrobařovy stvrzenky a brožuru Budiž jasno a konečně rozsudek levínské žhářské aféry, kterým byl Chalupa osvobozen. Článek končí výzvou k sociálnědemokratickým dělníkům: „Jděte s komunisty“.

Chalupova aféra měla však i soudní dohru. Od srpna probíhalo jednání u okresních soudů v Nymburce, Městci Králové a Mladé Boleslavi, kde žaloval Chalupa Noska pro urážlivé výroky, které o něm pronesl na dvořech Vínařice, Stará Bář a Kostomlaty. Tyto dvory si totiž podaly stížnost k SPÚ a Nosek s nimi vyjednával, aby ji odvolaly. Chalupovi svědčili skupinky zemědělských dělníků z příslušných dvorů. Dělníci Chalupu sami na Noskovy výroky upozornili, spor skončil smírem na veřejném hlavním přelíčení u okresního soudu v Nymburce. Nosek prohlásil, že žalované výroky nepronesl a že ze skutků v žalobách uvedených nemůže Chalupu vinit. Současně bylo dohodnuto, že soukromí žalobci František Biňovec, František Veselý a Vojtěch Dundr vezmou zpět tiskovou žalobu proti Albínu Chalupovi u zemského trestního soudu v Praze, protože Chalupa prohlásil, že zažalovanými výroky chtěl pouze kritizovat, nikoliv na cti urážet.

Poslední a nejzajímavější z řady soudních sporů byla Chalupova žaloba na redaktory Práva lidu dr. Vincence Charváta a Jaroslava Koudelku, která byla rovněž projednávána před krajským soudem trestním v Praze²³ pro článek Práva lidu ze 4. 8. 1928 „Ruce pryč, nepoctivci“ a další články. Jednání o smír dne 29. 8. 1928 bylo bezvýsledné. Místo obviněného se dostavil pouze jeho advokát JUDr. Otto Sommer. Dne 20. 2. 1929 byla Chalupova žaloba proti dr. Vincencovi Charvátovi rozšířena ještě o další dva články - ve Večerníku Práva lidu ze 4. 9. 1928 byla zpráva, že Chalupa se doznal ke žhářství v Levíně; ve Večerníku Práva lidu z 26. 10. byl obviněn Chalupa ze žhářství a zpronevěry a tím zdůvodňováno jeho vyškrcnutí ze sociální demokracie. Současně byly projednávány Chalupovy žaloby

²³ Státní oblastní archiv Praha, fond Krajský soud trestní, sign. I T 1386/28; Večerník Práva lidu 1. 12. 1928; Rudé právo 2. 12. 1928.

proti odpovědnému redaktorovi Práva lidu Jaroslavu Koudelkovi za články: Spřízněné duše se setkaly – (o Kostomlatské konferenci a Chalupově korupci) PL 3. 8.1928, a Ubohé útoky Rudého práva – PL z 29. 1. 1929 (úplatkář Chalupa má být hlavním komunistickým svědkem). Všechny žaloby proti dr. Charvátovi a Jaroslavu Koudelkovi byly projednávány najednou, neboť šlo v podstatě o tutéž věc. Oba obžalovaní pověřili svým zastupováním JUDr. Otto Sommera, sami se k soudu vůbec nedostavili. Žalobce Albína Chalupu zastupoval JUDr. Alfréd Meissner. Šlo o spor největšího rozsahu ze všech dosud uvedených, bylo kombinováno několik žalob a byla v něm znovu z různých stran probrána Chalupova aféra, jak ji už známe. Pro obžalované redaktory Práva lidu svědčili sociálnědemokratičtí politikové předseda strany Hampl, senátor Dundr, poslanec Biňovec, viceprezident SPÚ Nosek, dr. Lev Winter, odborářský tajemník Hrobař. Z toho je jasné, že šlo o víc než o pouhé tiskové urážky. Na lavici obžalovaných zasedla vlastně sociální demokracie a soud měl řešit problém Chalupovy korupce a účasti a postoje sociální demokracie k Chalupově aféře. Tito svědkové vypovídali o některých sporných faktech shodně - např. Nosek, Hampl, Dundr prohlásili, že Nosek neslibil Chalupovi žádnou ochranu tiskem, Hampl a Dundr, že Chalupa při vzdání mandátu sám uvedl jako důvod nemoc. Dr. Winter si opět nepamatoval, že by Chalupovi bylo při vzdání mandátu slíbeno, že bude zrušen jeho podpis na směnkách Hospodářského družstva. Všechna tato svědectví směřovala proti tvrzení uvedeným v brožurě Budiž jasno a proti Chalupově vyjádření. Svědek Hrobař vypověděl, že dne 9. 3. přišel do Svazu předseda Chalupa a žádal vystavení antidatované stvrzenky na 50.000 Kč s datem 2. 11. 1927. Peníze Hrobařovi předal teprve 12. 3. Mezitím se Hrobař dozvěděl o původu těchto peněz. Chalupa ve svém vyjádření z 12. 10. 1928 zdůraznil, že šlo o dar pro Českomoravský svaz zemědělských a lesních dělníků, který pro finanční tíseň musel propustit sekretáře a odložit sjezd z r. 1927 na rok 1929. Jako předseda již předtím opatřil pro tuto organizaci celkem 250.000 Kč. Částku 50.000 Kč chystal pro tento sjezd. Hampl jej žádal, aby se vzdal mandátu pro nemoc a Nosek mu slíbil ochranu tiskem. Do osamostatňování akce ZVD vstoupil teprve, když mu sociální demokracie nedodržela dané sliby. Šlo o reformu ZVD, nikoliv o jejich poškození.

Svědkové Biňovec a Dundr vypověděli, že Chalupa byl jako předseda pro fúzi ZVD, po svém vyloučení pro osamostatňování – dal tisknout letáky, dal si od členů družstev vystavovat plné moci, aby mohl pracovat pro jejich osamostatnění. Chalupa doznal na dotaz předsedy soudu, že psal dopisy a rozesílal plné moci, byl původně pro centralizaci, ale když se vedení družstva zmocnili politikové a původní přídělci byli vyhazováni, postavil se na výzvu důvěrníků ZVD proti centralizaci.

Ve prospěch Chalupův svědčili zemědělstí dělníci, účastníci Kostomlatské konference - Karel Tesařík (Skramníky), Václav Paulus, Josef Kratochvíl a Josef Matoušek (Kostomlaty), kteří dosvědčovali, že Chalupa usiloval o reformu ZVD, ne o jejich poškození. Chalupovi velmi prospělo svědectví dr. Alaina Rohana, který vypověděl, že slíbil Chalupovi 50.000 Kč pro dělnickou organizaci a tento dar mu osobně vyplatil, když byla hrádecká záležitost vyřízena. Potvrzení od Chalupy nežádal, neboť tuto částku považoval za dar. Dr. Rohan nepodal trestní oznámení Státnímu pozemkovému úřadu, ale byl tam pozván dr. Voženílkem. Dr. Rohan nezmocnil dr. Poppera k tomu, aby podal trestní oznámení a patrně jej nezmocnil ani velkostatkář Clam-Gallas. Dále použil Chalupa ve svůj prospěch rozsudek krajského soudu v Jičíně, kterým byl zproštěn obžaloby ze žhářství a rozsudky okresních soudů ve sporu proti Noskovi.

Chalupův soudní proces proti redaktorům Práva lidu trval léta. Žaloba byla podána na podzim 1928, hlavní přelíčení se konalo dne 10. 10. 1930 a konečný rozsudek byl vynesena teprve 8. 1. 1932.

V průběhu soudního řízení se měnil charakter procesu. Chalupa, aby dokázal nepravdivost uveřejněných tvrzení, musel nechat soudně prověřit celou svou aféru a pokusit se o prokázání své nevinu v otázce korupce. Současně bylo projednáváno též trestní oznámení, které podal dr. Popper na dr. A. Rohana u SPÚ. Tak se měnil Chalupa ze žalobce na obžalovaného.

Tak zní též rozsudek: „Albín Chalupa se zproštuje podle § 259, č. 2 trestního zákona z 18. 12. 1921, č.202, že na podzim 1927 v Praze uvedl dr. Alaina Rohana v omyl, kterým velkostatkář Rohan škodu na svém majetku utrpěl, čímž měl spáchat zločin podvodu. Dr. Rohan potvrdil, že šlo o dar pro dělnickou organizaci. Tuto částku chtěl Chalupa použít pro svačkový sjezd. Ovšem dopustil se nesprávného jednání tím, že si ji ponechal déle než 4 týdny a nikomu nic nedsdělil, jednalo se o jistý nepořádek. Takové jednání mohlo právem vzbuzovat podezření, že se dopouští něčeho nesprávného, ne právě slušného, ne-li dokonce nečestného. Ovšem za daných okolností a za nedostatku jiných důkazů byl obžalovaný Albín Chalupa zproštěn žaloby“.

Na podkladě tohoto rozsudku byl 1. 4. 1932 uzavřen smír mezi Albínem Chalupou a oběma žalovanými redaktory. Před zahájením hlavního líčení se dostavil Albín Chalupa a oba právní zástupci a prohlásili, že netrvají na dalším řízení, neboť oba obžalovaní redaktoři prohlašují, že nemohou Chalupu vinit, že by se dopustil nějakého trestného činu. Nato vzal Chalupa svou žalobu zpět a navrhl zastavení trestního řízení. Dlouholetý soudní spor končil tedy smírem.

Požadované finanční odškodnění 10.000 Kč a úhradu soudních útrat Chalupa neobdržel, když obžalovaní nebyli odsouzeni. Jeho vítězství zůstalo jen morální a i dost pochybné. Redaktoři se nezavázali k otištění odvolání v *Právu lidu*, a tak soudní výrok měl sice právní platnost, ale nebyl zveřejněn. Chalupa sice prakticky vyhrál všechny soudní spory a byl tak očištěn z nařčení ze žhářství a korupce, avšak teprve po letech a mezitím se již ve veřejnosti ustálil názor o Chalupově korupci a tím byl Chalupa jako politik nadobro vyřízen. Žádná politická strana by si tak zkompromitovaného politika neodvážila kandidovat. Chalupa pracoval dále jako korektor v jedné pražské tiskárně. Ještě v roce 1930 uveřejnil dva polemické články v agrárním *Zaměstnanci pěstí*.²⁴ Poslední zprávy o Albínu Chalupovi uveřejnily některé listy u příležitosti jeho šedesátin dne 27. 2. 1940.²⁵

Probrala jsem tematiku korupční aféry poslance Albína Chalupy. Co z toho všeho vyplývá? Albín Chalupa převzal od dr. Albína Rohana částku 50.000 Kč údajně jako dar pro sociálnědemokratické odbory. Nicméně obnos odborům neodevzdal a uložil na vkladní knížku své ženy. Odborům je předal teprve po čtyřech měsících, když se aféra provalila na antidatovanou stvrzenku. Otázka zní, zda by je bez tohoto skandálu předal vůbec. I při jednání s dr. Alainem Rohanem o propuštění dvora Hrádek ze záboru a předání Hospodářskému družstvu do dlouhodobého nájmu postupoval velmi tvrdě. Po rozchodu se sociální demokracií změnil radikálně své stanovisko vůči fúzi jednotlivých ZVD v Hospodářské družstvo, kterou předtím sám realizoval a byl jeho předsedou. Poté stanul v čele družstevní opozice a snažil se fúzi dosud nezaknihovaných ZVD zmařit a využíval sympatie zemědělských dělníků, neboť byl jedním z nich a hovořil jejich řečí.

Německý ředitel Clam-Gallasova velkostatku JUDr. Popper se snažil zdiskreditovat českou pozemkovou reformu tím, že by se projednávaly hned dvě korupční aféry pozemkové reformy – agrární Dubického a sociálnědemokratická Chalupova. Obezřelý předseda SPÚ pozdržel projednávání Chalupovy aféry a Popperův úder nevyšel.

Sociální demokracie se dlouho snažila Chalupův případ ututlat. Odcházel z funkcí údajně ze zdravotních důvodů a teprve po vydání jeho brožury Budiž jasno se s ním definitivně rozešla a od té doby jej nazývala loupežníkem.

Po zveřejnění Chalupovy aféry a článků v *Stříbrného Večerním listu* se rozpoutala zuřivá předvolební kampaň pro volby do zemských zastupi-

²⁴ *Zprávu o osvobozujícím rozsudku Albína Chalupy z 8. 1. 1932 uveřejnily listy Národní politika 9. 1. 1932 a Prager Presse 9. 1. 1932.*

²⁵ *Polední list A-Zet, České slovo, Národní politika.*

telstev na stránkách Rudého práva aPráva lidu. Rudé právo se pokoušelo v boji o levicové voliče v nesčetných článcích napadat i další sociálnědemokratické politiky. Právo lidu bránilo postup sociální demokracie v Chalupově aféře. Obojí soudruzi se napadali nevybíravým způsobem. Proto tento pramen nutno pojímat velmi kriticky.

Volby se uskutečnily dne 2. 12. 1928. Jak dalece je přímo ovlivnila Chalupova aféra nevíme, neb byly tajné. Ale známe jejich výsledky.²⁶

V Čechách

získaly občanské strany české i německé 48,93%, socialistické strany 51,07%, v konzervativnější Moravě bylo zcela jiné procento – občanské strany 40,42%. Podíváme-li se na konkrétní volební výsledky českých socialistických stran, zjišťujeme:

komunisté	422.535 hlasů
čsl. sociální demokraté	419.943 hlasů
národní socialisté	519.280 hlasů

Na Moravě

komunisté	160.644 hlasů
sociální demokraté	206.033 hlasů
národní socialisté	140.599 hlasů

Ze statistik jsem vzala v úvahu pouze české země a česky mluvící obyvatelstvo, které mohla ovlivnit tisková kampaň kolem Chalupovy aféry. Patrně se to projevilo v Čechách, kde komunisté předstihli v počtu odevzdaných hlasů sociální demokraty. Čechy byly nejprůmyslovější zemí a také s nejpočetnějšími ZVD.

Do historie ZVD se zapsala výrazným způsobem dělnická opozice vedená Chalupou, která žádala reformu a demokratizaci ZVD, případně i zrušení fúze, kdyby nedošlo k dohodě s vedením. Po porážce dělnické opozice přešlo vedení ZVD definitivně do rukou byrokratického stranického aparátu. I když v představenstvu sloučeného Hospodářského družstva byli též zástupci dělníků, neměli na vedení družstev rozhodující vliv.

Korupční aféry politiků je téma vysoce aktuální. Korupční aféry v Čechách byly, jsou a patrně budou.

²⁶ *Věnov* 16. 12. 1928.

Zusammenfassung

Die Korruptionsaffäre des Abgeordneten Albín Chalupa aus dem Jahre 1928 und ihre Auswirkung für das landwirtschaftliche Genossenschaftswesen

Die Studie ist der Rekonstruktion einer der vielen Korruptionsaffären gewidmet, die die Durchführung der ersten Bodenreform in den 20. und 30. Jahren des 20. Jahrhunderts begleiten. Die Hauptfigur der Affäre war der Abgeordnete der Sozial-demokratischen Partei und der Vorsitzender des Gewerkschaftsverbandes der landwirtschaftlichen Arbeiter Albín Chalupa. A. Chalupa war der Propagator und begeisterter Förderer der Gründung der landwirtschaftlichen Produktionsgenossenschaften, die einen Teil von parzellierten Großbesitzen übernahmen und den bewirtschafteten. Eine der solch gegründeten landwirtschaftlichen Produktionsgenossenschaften war auch die Wirtschafts-, Bau-, Miets- und Wohnungsgenossenschaft in Prag, gegründet im Jahre 1926. An Spitze derer stand ebenfalls A. Chalupa. Die Genossenschaft gewann in ihren Besitz Hof Hrádek nad Nisou, der früher als Bestandteil des Großbesitzes Grabstein dem Adelsgeschlecht Clam-Gallas gehörte. Im Jahre 1928 verliefen die Handlungen zwischen A. Chalupa und Clam-Gallas'schem Rechtsanwalt über die Möglichkeit, den Hof Hrádek nad Nisou aus der Beschlagnahme auszulassen. A. Chalupa sagte dieser Möglichkeit seine Unterstützung zu, aber gegen Bestechung von 50.000 Kronen. Diese Korruptionsaffäre kam aber an den Tag und wurde zum wichtigen Argument im Vorwahlkampf (vor allem bei Linksparteien) vor der Wahl in die Landesvertretungen im Jahre 1928.

The 1928 Corruption Scandal Surrounding Albín Chalupa, MP, and its Consequences for the Agricultural Cooperative Societies

This study reconstructs in detail the corruption scandal surrounding the Social Democrat MP Albín Chalupa. In 1928 Chalupa promised, for a consideration, to intervene in favour of the Clam-Gallas family during the land reform, concerning the release of the grange of Hrádek nad Nisou from the land annexation. This scandal was ultimately exploited in the election campaign.

Balíčková pomoc Terezínu 1942–1944

Mikuláš Čtvrtník

Pokusím se v následujícím příspěvku analyzovat, jak probíhala balíčková pomoc terezínskému ghettu v době trvání protektorátu, především mezi lety 1942–1944, organizovaná pod záštitou československé exilové vlády. Naznačím dvojitou cestu, jak tato pomoc ze zahraničí docházela internovaným osobám v Terezíně. Pomoc organizovaná a placená československou exilovou vládou vycházela ze dvou míst. Prvním byl Lisabon, kde působil jako československý konzul František Čejka. Druhým místem pak byla Ženeva, kde sehrál ústřední úlohu legační tajemník a tiskový referent čs. velvyslanectví Jaromír Kopecký.¹

Události předcházející rozběhnutí balíčkové akce

Představme si nejprve některé z aktérů, kteří budou později hrát důležitou roli při organizování balíčkové pomoci terezínskému ghettu v době protektorátu.

V první řadě to byl Československý červený kříž v Londýně (dále ČsČK). V protektorátu byl Československý červený kříž rozpuštěn v polovině roku 1940. V zápětí však byla v srpnu ustavena nová Společnost Československého červeného kříže v zahraničí v Londýně a v listopadu 1940 došlo

¹ *Jaromír Kopecký se narodil 11. května 1899 v Praze. Po studiu práv se stal zahraničním zpravodajem Českého slova. Roku 1931 odjel do Bukurešti jakožto balkánský zpravodaj Prager Presse a Českého slova. Účastnil se podepsání Kellogova paktu. Jeho hlavním úkolem bylo informovat československé ministerstvo zahraničí. Roku 1937 začal působit jako legační tajemník a tiskový referent na československém velvyslanectví v Bernu a Ženevě. V Československu po roce 1948 odešel ze všech diplomatických úřadů, v srpnu 1949 se pokusil o ilegální emigraci, ovšem neúspěšně. Následně byl zatčen, odsouzen a uvězněn. Propuštění se dočkal až po amnestii v roce 1960. Dne 6. května 1977 zemřel v Praze. Stručný přehled údajů o životě a činnosti Jaromíra Kopeckého srv.: Němeček, Jan: *K životním osudům diplomata Jaromíra Kopeckého*. In: *Kopecký, Jaromír: Ženeva. Politické paměti 1939–1945*, ed. Jan Němeček, Praha 1999, s. 7–15; dále viz Kopecký, Jaromír: *Paměti diplomata*. Praha 2004.*

k jejímu uznání Mezinárodní ligou červených křížů. Čestným předsedou Společnosti se stala Hana Benešová a předsedou ústředního výboru generál Jaroslav Znamenáček. Na ustavující schůzi 1. září 1940 byl vytyčen nástin programu nového ČsČK. Jeho hlavní body spočívaly v péči o vojáky ve Velké Británii (zde šlo především o doplňování zdravotní péče československé armády ve Velké Británii, a to např. zřizováním zubních ambulancí, zajišťováním lepší výživy atd.), péči o jejich rodiny, dále pomoc československým uprchlíkům a příprava rozvoje činnosti pro období po pádu nacistické nadvlády na území bývalého Československa. K dalším úkolům patřila i péče o válečné zajatce.² V zaměření na péči o vojáky, jak se podrobněji ukáže dále, leží také počátek pozdějších problémů se statutem terezínských vězňů, jež byli považováni za civilní internované a nikoliv válečné zajatce.

V prosinci 1942 obdržel Československý červený kříž v Londýně zprávu od J. Kopeckého ze Ženevy, že byly do Terezína pokusně zaslány nějaké balíčky s tím, že potvrzení o příjmu z protektorátu docházejí denně.

Jaromír Kopecký se velmi výrazně zasloužil o rozběhnutí balíčkové akce na pomoc vězňům v ghettu Terezín a postupně se stal jedním z jejich hlavních aktérů. V listopadu 1942 byl jmenován československou vládou Stálým delegátem u Společnosti národů. Úřad Stálého delegáta Československé republiky u Společnosti národů byl zřízen roku 1937. Stálým delegátem se tehdy stal Arnošt Heidrich a vedoucím Úřadu Stálého delegáta právě Jaromír Kopecký. Po okupaci Československa patřilo mezi Kopeckého hlavní úkoly udržet právní kontinuitu existence staré ČSR, přičemž jedním ze znaků této kontinuity se stalo i udržení zastoupení ČSR u Společnosti národů.³

Jaromír Kopecký a jeho úřad v Ženevě sehrál za války další velmi důležitou úlohu, a to ve zprostředkování zpráv docházejících z území protektorátu a Polska i jiných do Londýna. Tuto úlohu nelze podceňovat. Důležitost tohoto spojení se ukázala například v upozornění na zkresenost zprávy delegáta Mezinárodního výboru Červeného kříže Maurice Rossela

² *Národní archiv (dále NA), fond Československý červený kříž, Londýn (dále ČsČK-L), inv. č. 66, kart. 8.*

³ *Kopeckého úřad totiž nepodléhal rozhodnutí o předání československého vyslanectví Bohdanem Štrérem do rukou Němců, jelikož Úřad Stálého delegáta byl akreditován u Společnosti národů a nikoliv u švýcarské vlády. Bohdan Štrér je také odpovědný za zablokování 120 000 švýcarských franků, které poté nemohl použít Kopecký na balíčkovou pomoc. Srv: Němeček, J.: *K životním osudům diplomata Jaromíra Kopeckého*, s. 11.*

o návštěvě Terezína z června 1944⁴ a také ve faktu, že Kopecký zprostředkoval zprávu dvou vězňů z Osvětimi (Alfreda Wetzlera a Waltera Rosenberga), kterým se podařilo v dubnu 1944 uprchnout. O svých zážitcích sepsali zprávu, která se dostala v červnu 1944 do rukou Kopeckému. Ten ji následně poslal do Londýna.⁵ O Kopeckého depeše se opírá do velké míry i tato studie, jelikož na základě jím poskytovaných informací stála mnohá rozhodnutí ministerstva zahraničí československé exilové vlády a i dalších československých ministerstev a institucí v exilu.

Jaromír Kopecký působil také ve funkci delegáta ČsČK u Mezinárodního výboru Červeného kříže (dále MVČK) v Ženevě a u Ligy Červených křížů také v Ženevě.⁶ Kopecký zde navázal úzké kontakty s Jean-Etienne Schwarzenbergem, který byl vedoucím odboru na sekretariátu MVČK pro otázky civilních internovaných.

Mezi osoby, které se podílely na získávání a předávání zpráv, patřil také Fritz Ullmann,⁷ jenž byl důvěrníkem československých židů v Ženevě a zástupcem Židovské agentury v Ženevě. Byl také v úzkém kontaktu se zástupcem Světového židovského kongresu⁸ (dále WJC) v Ženevě

⁴ Srv: Riegner, Gerhart M.: *Vztah Červeného kříže k Terezínu v závěrečné fázi války. Terezínské studie a dokumenty 1996, Praha 1996, s. 183–185. K návštěvě delegace Mezinárodního výboru Červeného kříže v Terezíně a ke známé Rossellově zprávě srv: Kárný, Miroslav: Maurice Rossels Bericht über seine Besichtigung des Theresienstädter Ghetto am 23. Juni 1944. Theresienstädter Studien und Dokumente, 1996, s. 276–283. Srv. také Blodig, Vojtěch: Poznámky ke zprávě Maurice Rossela. Terezínské studie a dokumenty 1996, s. 207–223; Týž: Als Maurice Rossel zu reden begann: „Auch heute würde ich ihn unterschreiben...“ Theresienstädter Studien und Dokumente, 2000, s. 164–191.*

⁵ Srv: Kopecký, J.: *Ženeva, s. 154. V této zprávě byly také obsaženy informace, že v červnu 1944 má být celý transport terezínských vězňů, který přijel do Osvětimi 23. prosince 1943, poslán do plynových komor (jednalo se o již druhý transport, první dorazil do Osvětimi 7. září 1943 a lidé z něj byli zavražděni v noci z 8. na 9. března 1944). Právě na základě Kopeckého předání zprávy uprchlých osvětimských vězňů vysílalo BBC varovné zprávy Němcům, aby se nedopouštěli dalšího ohavného zločinu.*

⁶ Srv: Kopecký, J.: *Ženeva, s. 152.*

⁷ *K Ullmannově činnosti srv.: Kryl, Miroslav: Fritz Ullmann a jeho pomoc vězňům v Terezíně. Terezínské studie a dokumenty 1997, s. 170–197.*

⁸ *O vzájemné spolupráci srv.: Riegner, Gerhart M.: Vztah Červeného kříže k Terezínu v závěrečné fázi války, s. 177–187.*

Gerhartem Riegnerem a udržoval spojení s Prahou, především s Židovskou náboženskou obcí v Praze, jež byla v lednu 1943 transformována na Židovskou radu starších v Praze.⁹ Zde získané zprávy pak směřovaly přes Kopeckého do Londýna. Ullmann udržoval kontakt s vedoucími činiteli židovské obce v Praze i představiteli československé sionistické organizace. Mezi ně patřili mimo jiné Jakob Edelstein, budoucí Židovský starší v Terezíně, Otto Zucker, jedna z hlavních osob podílejících se na přestavbě Terezína od konce roku 1941, Franz Kahn, František Friedmann, vedoucí Židovské rady starších po Josefu Krámerovi. A byl to především Ullmann, který získával adresy internovaných v Terezíně.¹⁰

Jako předznamenání budoucích pomocných akcí lze určit zprávu Arnošta Frischerera, člena Státní rady v Londýně,¹¹ z prosince roku 1942 ministerstvu sociální péče v Londýně (dále MSP), že dostal telegram ze Švýcarska ve znění: „Vyjednávání ohledně Terezína nadějná. Potřebujeme naléhavě finanční prostředky.“¹²

⁹ *Tato transformace kopírovala podobný postup nacistů ve Vídni a v Berlíně. K tomu srv. Krejčová, Helena: Židovská náboženská obec za války. In: Židé v Protektorátu. Hlášení Židovské náboženské obce v roce 1942. Dokumenty, Praha 1997, s. 7–26. Vedoucím ŽNO v Praze po 15. březnu 1939, kdy pražská ŽNO plnila funkci zastřešujícího orgánu všech protektorátních židů, byl František Weidmann. Do 15. března 1939 působil jako tajemník Rady Židovských náboženských obcí. V lednu 1943 byl v rámci výše uvedené přestavby ŽNO v Židovskou radu starších F. Weidmann deportován do Terezína se svými nejbližšími spolupracovníky a rodinou, odkud byl později převezen do Osvětimi posledním transportem z ghetta 28. října 1944. K tomu srv. Tošnerová, Patricia: Příběh jednoho dopisu. In: Terezínské studie a dokumenty 2003, s. 227.*

¹⁰ *Kopecký ve svých pamětech píše: „Adresy získával zejména z Terezína představitel českožidovského hnutí dr. Ullman, který dlél v Ženevě po dobu války a byl s námi ve styku, podle pokynu dr. N. Goldmanna, předsedy World Jewish Congress.“ Kopecký, J.: Ženeva, s. 153.*

¹¹ *Arnošt Frischer (1887–1954) působil před válkou jako předseda Rady Židovských náboženských obcí v ČSR mezi lety 1935–1939. V listopadu 1941 byl jmenován Benešem do Státní rady v Londýně, nikoliv však jakožto člen Židovské strany, nýbrž ad personam. K Frischerovi podrobněji Láníček, Jan: Arnošt Frischer a jeho činnost na pomoc Židům v okupované Evropě (1941–1945). Terezínské studie a dokumenty 2007*

¹² *NA, fond Ministerstvo sociální péče, Londýn (dále MSP-L), sign. 114/21, č.j. 9681, kart. 75. V témže fondu kartony č. 74 a č. 75 obsahují materiály týkající se činnosti Československého červeného kříže, srv. též karton č. 58 o židovských záležitostech obecně.*

Předpoklady pro rozběhnutí balíčkové akce

Československá exilová vláda začala v průběhu roku 1942 dostávat zprávy z protektorátu o zacházení s tamějšími židy a o zřízení ghetta jako shromaždiště pro další transport a také jako místa přímé decimace židovského obyvatelstva. Od konce roku 1942 pak začala vláda systematicky přemýšlet o možném způsobu pomoci persekvanému obyvatelstvu.¹³ V tomto problému se angažovala z československých vládních institucí především ministerstva sociální péče, zahraničí (dále MZV) a financí (dále MF) a nevládní instituce Československý červený kříž ve spolupráci s židovskými organizacemi, jež měly svá sídla v Londýně, Ženevě a Lisabonu. Předmětem spolupráce bylo především zjišťování adres internovaných a deportovaných osob na územích obsazených říší a následné vyhotovování seznamů se jmény a adresami těchto osob, které vzápětí sloužily právě pro zasilání balíčkové pomoci do koncentračních táborů, kde se měly internované osoby nacházet. Vzájemná spolupráce československé exilové vlády a židovských organizací spočívala také ve financování balíčkové akce pro vězněné židy.

Možnost pomoci československým občanům internovaným v koncentračních táborech a deportovaným do Polska se na počátku úvah o rozběhnutí organizované pomocné akce ukazovala jako těžko dosažitelná. Rozběhnutí pomoci bránilo několikero zásadních potíží, které úzce souvisely s britskými blokádními předpisy.

Především bylo nutné získat informace o místě internace či deportace dotyčných a s tím související zjištění jmen a počtu osob internovaných v určitém táboře či na určitém místě. V tomto byla nutná spolupráce s Německým červeným křížem, který ovšem nebyl ochoten vyhotovit potřebné seznamy deportovaných a internovaných na území bývalé ČSR a Polska, jelikož tato území nepovažoval za obsazená.¹⁴

¹³ Srv. Tošnerová, Patricia: *Hromadné zásilky mezinárodních organizací do ghetta. Nerepublikovaný rukopis*, s. 1.

¹⁴ Stejný obsah má i sdělení MZV pro ČsČK z 15. června 1942, které MZV obdrželo od Kopeckého ze Ženevy, totiž, že Mezinárodní ČK jednal neúspěšně s Německým ČK ohledně otázky zjišťování adres deportovaných osob do Polska. Přitom je však nutné posílat balíčky na konkrétní adresu.

Druhým předpokladem uskutečnění pomoci bylo umožnění dohledu Mezinárodní ligy Červených křížů¹⁵ a Mezinárodního výboru Červeného kříže¹⁶ na distribuci eventuální pomoci. Úskalí tohoto problému vystihl Miroslav Kárný: „MVČK zastával názor, že do rámce ženevských dohod a tedy i do jeho kompetence spadají pouze tábory, v nichž jsou příslušníci válečných států, kteří byli po vypuknutí války internováni na území nepřátelského státu z důvodů vojenských, tedy buď jako válečníci nebo jako civilní zajatci. Tyto tábory byly pod kontrolou MVČK. Jeho delegáti však neměli přístup do táborů, kde byli vězněni cizí státní příslušníci internováni z důvodů politických.“¹⁷ Problém se statutem těchto internovaných dále vystižně ukázala Patricia Tošnerová: „Židovští vězni v ghettech a koncentračních táborech nebyli chápáni jako válečníci nebo internováni civilisté válečných států, a proto stáli v prvních letech věznění mimo dosah

¹⁵ „Liga byla založena roku 1919; koordinuje na mezinárodní úrovni zasilání zboží Červeného kříže na pomoc v případě přírodních katastrof. Z tohoto jsou vyloučeny katastrofy způsobené lidmi, jako například války.“ Ben-Tov, Arieh: *Das Rote Kreuz kam zu spät*. Zürich 1990, s. 37.

¹⁶ Založen byl r. 1863. Ben-Tov k němu na stejném místě píše: „Je soukromou organizací, jejímiž stálými členy jsou doposavad švýcarští občané. MVČK přebírá úlohu neutrálního zprostředkovatele mezi válečnickými mocnostmi na celém světě a stará se o válečné oběti při ozbrojených konfliktech, vnitřních napětích a nepokojích. MVČK koordinuje pomocné akce národních společností v časech válečných.“ Mezinárodní výbor Červeného kříže, Liga ČK a národní společnosti ČK tvoří dohromady Mezinárodní červený kříž. Srv. Ben-Tov, A.: *Das Rote Kreuz kam zu spät*, s. 37.

¹⁷ Kárný, Miroslav: *Terezínské balíčky ve světle archivních dokumentů. Vlastivědný sborník Litoměřicko 23, 1987, s. 196. K tomuto srv. také: „Koncentrační tábory, oproti táborům pro civilní internované, jsou pod kontrolou státní policie a Mezinárodní výbor Červeného kříže doposavad neuspěl v tom, aby dosáhl odpovědi na otázky týkající se koncentračních táborů či aby získal povolení k jejich návštěvě. Mezinárodní výbor Červeného kříže nemůže obdržet seznam vězňů těchto táborů ani nemůže užít žádnou kontrolu nad pomocnými zásilkami, ať už prostřednictvím návštěvy nebo jiným způsobem. Německý červený kříž, ačkoliv se zdá, že jeho spolupráce v zasilání balíčků určitým kategoriím židů v ghettu je uskutečnitelná, neždá se možné, že by Německý červený kříž mohl převzít pomocné práce pro vězněné osoby v koncentračních táborech.“ NA, MSP-L, sign. 114/21, 6.44/Tc, 6.85, kart. 75.*

ochrany Mezinárodního výboru Červeného kříže v Ženevě.¹⁸ V německé terminologii říšské nacistické úřady rozlišovaly mezi „Zivilinternierten“ a „verhafteten Zivilpersonen“. Druhá skupina nespadala pod konvence Mezinárodního Červeného kříže. Pod ně spadala pouze první skupina, se kterou se nakládalo jako s válečnými vězni.

Určité hypotetické oprávnění pro možnou snahu MVČK o dohled nad internovanými na říší obsazeném území mohl představovat jeden článek ze statutů MVČK, konkrétně článek 5, paragraf 2, na který již dříve upozornil Ben Tov. Obsahuje požadavek, že MVČK „vedle svých obvyklých smluvných úloh se má chopit každé humanitární iniciativy v rámci své tradiční role.“¹⁹ Čili jako oprávnění pro pomoc židovským vězňům bylo možné vždy v posledku využít humanitární, resp. obecně humánní důvody.

Jiným problémem podmiňujícím zasilání hromadné humanitární pomoci do ghetta Terezín byly nutné finanční prostředky k nákupu potravin, léků apod. a současně vyřešení způsobu realizace této pomoci. V tomto ohledu bránily rozvinutí pomoci blokádní předpisy k vývozu deviz do kontinentální Evropy.

Podobné problémy jako čs. exilové orgány řešili také instituce polské,²⁰ které již v této době zasílaly potravinové balíčky svým internovaným v okupovaném Polsku. Jednalo se především o sardinky z Portugalska, čaj a kávu z Turecka, ze Švédska a ze Švýcarska oděvy. V organizaci pomáhal Polský Červený kříž v neutrálních zemích. Jako vláda československá, tak i polská vláda v exilu nechtěla tlačit na udělení výjimek z blokádních předpisů Velké Británie, pokud by neměla zaručenu garanci doručení zásilek deportovaným a internovaným. Kontrola dodání byla vyžadována

¹⁸ Tošnerová, P.: *Hromadné zásilky mezinárodních organizací do ghetta*, s. 15–16. *Zde je zásadním způsobem ukázána problematika organizování balíčkové pomoci ghettu Terezín z ciziny. Viz též Beneš, František - Tošnerová, Patricia: Pošta v ghettu Terezín. Praha 1996, s. 209–215.*

¹⁹ Ben-Tov, A.: *Das Rote Kreuz kam zu spät*, s. 49. *K problematice možnosti pomoci MVČK internovaným na obsazených území srv. tamtéž, s. 47–71.*

²⁰ NA, ČsČK-L, inv. č. 193, č.j. 127/42, kart. 53. *Zásadní význam pro danou problematiku mají kartony č. 52 a č. 53. Především karton č. 53 s výmluvným označením „Zásilky potravinových balíčků a léků“. Zde jsou uspořádány mnohé dokumenty, zápisy z jednání příslušných ministerstev i některá rozhodnutí britských úřadů, týkající se balíčkové pomoci terezínskému ghettu v protektorátní době. Ve fondu ČsČK-L srv. také karton č. 8, obsahující jednání s Mezinárodním červeným křížem.*

především z toho důvodu, aby se nezlepšovala přímou cestou hospodářská situace v říši a na jí okupovaném území.²¹ Hospodářská situace by se samozřejmě zlepšovala tím, kdyby byl dodáván do prostoru říše jakýkoliv kalorický přísun. V případě rozkradení pro potřeby nacistických okupantů by se však jednalo o hospodářskou pomoc přímou.²²

Přes veškeré problémy se balíčková pomoc vězněným v Terezíně pomalu rozbíhala. Dne 10. prosince 1942 se konala porada ministrů Jána Bečka, jenž byl od roku 1942 do 1945 ministrem sociální péče a zdravotnictví československé exilové vlády, Ladislava Feierabenda, ministra financí londýnské vlády a Huberta Ripky, člena exilové vlády, náměstka ministra zahraničí. Jejím hlavním cílem bylo projednávání možnosti realizace balíčkové akce pro československé deportované a internované občany.²³ Základním problémem zůstávalo zamítnutí vývozu deviz potřebných k balíčkové akci od Bank of England. Proto se čs. orgány rozhodly v této fázi situaci řešit širokou sbírkou v USA a v jižní Americe do konce února 1942, přičemž plánovaný zisk měl činit 100.000 liber. Tato akce se ovšem poté neuskutečnila. Druhým výsledkem porady bylo rozhodnutí o sestavení adresáře co nejvíce soukromých adres ve Švédsku, Portugalsku a Švýcarsku, které by mohly být použity jako odesílatelé zásilek. Tento problém však přestal být aktuální ve chvíli, kdy v březnu 1943 britské ministerstvo pro hospodářskou válku určilo, že jako odesílatel v případě zaslání balíčků z Portugalska má figurovat zasilatelská firma.

Na další meziministerské poradě dne 31. prosince 1942²⁴ byl položen reálný základ fondu pro balíčkovou akci. MSP přidělilo 17. prosince 1942 2000 liber a o čtyři dny později ještě 6000 liber k tomuto účelu ve prospěch ČsČK. Otázkou zůstalo, zda bude možné vyvézt z Velké Británie tento obnos za hranice.

Také bylo stanoveno, že MSP dá podnět k vytvoření komise pro balíčkovou akci ze zástupců MSP, ČsČK, Ústřední rady národních Židů, Federa-

²¹ *Podobná neochota tlačit na udělení výjimky z britských blokádních předpisů se promítá ještě v červnu 1943 v dopise MZV na MSP, kdy MZV souhlasí s nevhodností, aby se nyní jednalo s Británií o devizovém povolení pro financování balíčkové akce ze Švýcarska. NA, MSP-L, sign. 114/21, č.j. 5463, k přípisu MZV č.j. 3703/dův/43, kart. 75.*

²² *Srv. Kárný, M.: Terezínské balíčky ve světle archivních dokumentů, s. 197.*

²³ *Srv. NA, MSP-L, sign. 114/6, kart. 74.*

²⁴ *NA, ČsČK-L, inv. č. 193, kart. 53. Zápis o této schůzi byl poslán jako příloha z MSP na MZV, MF, ČsČK a Frischera z 14. ledna 1943. NA, ČsČK-L, inv. č. 193, č.j. 404/43-I/3, kart. 53.*

Arnošt Frischer, jeden z organizátorů balíčkové pomoci

***Jaromír Kopecký, československý diplomat a organizátor
balíčkové akce.***

ce československých Židů, Rady československých žen; členem komise se měl stát i Arnošt Frischer. Důvod pro vytvoření komise a fondu náležejícího k ní bylo umožnit organizování finanční charitativní sbírky ve Velké Británii na pomoc internovaným a deportovaným československým občanům na říší obsazeném území.

Hromadné zásilky a seznamy deportovaných

Pomocné akce pro internované a deportované organizoval také Americký židovský spojený distribuční výbor (American Joint Distribution Committee, dále JDC), jedna z nejdůležitějších židovských dobročinných organizací založená již roku 1914 s rozsáhlým humanitárním, sociálním, zdravotním a vzdělávacím programem. V prosinci²⁵ 1942 hovořil o způsobu provádění pomoci od JDC Arnošt Frischer s Josephem Schwartzem, jenž působil jako předseda evropské sekce JDC a který v této době řídil z Lisabonu pomocné akce organizované JDC. V tomto rozhovoru Schwartz Frischerovi sdělil, že do současné doby je výsledek balíčkové akce jím organizované relativně uspokojivý. A to dle toho, že 80–85% odeslaných balíčků dorazí na místo určení. Balíčky jsou prozatím odesílány pouze do Polska a nikoliv do Terezína, jelikož tam odesláni ještě není povoleno. Otázkou zůstává, zda měl Schwartz v tomto bodě pravdu. Samotné vnitřní nařízení ghetta Terezín pro poštovní styk s ním je totiž nejasné, jelikož již 24. září 1942 v rámci uvolnění listovního styku s ghettem byl povolen příjem balíčků.²⁶ V tomto nařízení ovšem nebylo specifikováno, zda je povoleno přijímat balíčky také z ciziny, či pouze z protektorátu. O hromadných zásilkách není uvedeno též nic.²⁷

Zavedení balíkového styku (balík do váhy 20 kg) bylo povoleno až později. Nejdříve od ledna roku 1943, kdy byl povolen příjem balíků došlých z území protektorátu a říše. Od dubna 1943 pak bylo toto povolení rozšířeno na soukromé balíkové zásilky z ciziny a od května téhož roku se ustavilo „povolení hromadných pomocných zásilek od mezinárodních

²⁵ Podle sdělení Frischerova na MSP. NA, MSP-L, sign. 114/21, č.j. 9101, kart. 75.

²⁶ Zavedením listovního styku s ghettem bylo „v jeho rámci povoleno přijímat balíčky do váhy 2 kg, považované protektorátní i říšskou poštovní správou za listovní zásilky.“, Beneš, F. - Tošnerová, P.: *Pošta v ghettu Terezín*, s. 195.

²⁷ *Tagesbefehl Nr. 219 z 24. září 1942, APT/K 15/Gh. A 3296, Památník Terezín. Cituji dle fotokopie uložené v Poštovním muzeu v podsбірce HP – Práce k dějinám poštovníctví. Zde čteme: „Je povoleno posílat do ghetta Terezín „Liebesgabenpakete“. K tomuto jsou povoleny poukazy v korespondenci.“*

organizací.“²⁸ Čili až o několik měsíců později, než se uskutečnil rozhovor se Schwartzem. Ten Frischerovi také oznámil, že oni zasílají balíčky na židovské rady v dotyčných místech, které zašlou listinu individuálních adres, kam mají být balíčky odeslány. Na tomto základě Frischer navrhl MSP, aby balíčky do Terezína byly adresovány na Židovskou radu starších v Terezíně s tím, že se má důvěrně sdělit radě, „že zásilky jsou převážně určeny pro československé občany.“²⁹

Nutnost zasílat balíčky jakožto hromadnou zásilku adresovanou na radu starších, resp. na židovského staršího se ukázala jasně na jaře 1943, kdy Jaromír Kopecký informoval ministerstvo zahraničních věcí v Londýně, že existuje jediný způsob zaslání balíčkové pomoci do Terezína a tím je hromadná zásilka adresovaná na Židovskou radu starších prostřednictvím smíšené pomocné komise Mezinárodního červeného kříže³⁰, nikoliv individuální zásilky. V dubnu mělo být ještě upřesněno Německým červeným křížem, že zásilky mají být adresovány na radu starších, avšak na jednotlivá jména; proto bylo nutné vyhotovit seznamy internovaných a deportovaných.

Seznamy byly vyhotovovány Sociálním výborem Židů z Československa (Relief Committee of Jews from Czechoslovakia),³¹ který vznikl v únoru 1943 a v jehož čele stál Robert Herrmann. Sociální výbor byl součástí

²⁸ Beneš, F. - Tošnerová, P.: *Pošta v ghettu Terezín*, s. 197. Srv. také Tošnerová, Patricia: *Poštovní styk s protektorátem a ghettem Terezín. Terezínské studie a dokumenty 2001*, s. 78–113. Obzvláště významný je sestavený přehled dějin listovního a balíkového styku ghetta a protektorátu na s. 104–109.

²⁹ NA, MSP-L, sign. 114/21, č.j. 9101, kart. 75. Frischer k tomu dodává: „Vedení Judenratu je v rukou Čechoslováků a jména jsou zde známa a jedná se o nejspolehlivější sociální pracovníky.“

³⁰ Komise byla „složená ze zástupců Mezinárodního výboru Červeného kříže a zástupců Ligy národních společností Červeného kříže. Tato komise sloužila jako technický aparát pro veškeré pomocné zásilky Červeného kříže. Starala se o nákup zboží pro tyto zásilky, o vývozní a dovozní povolení i o samotný transport. Pro každou hromadnou zásilku bylo nutné získat zvláštní povolení Německého Červeného kříže.“, Riegner, G. M.: *Vztah Červeného kříže k Terezínu v závěrečné fázi války*, s. 180.

³¹ Sidlem v 128 Westbourne Terrace. London, W.2. Srv. k tomu Němeček, Jan: *Československý londýnský politický exil a židovská otázka. Terezínské studie a dokumenty 2002*, s. 324–341. Srv. také MSP-L, sign. 20/51, kart. 56.

Ústřední rady národních Židů z Československa (Central Council of National Jews from Czechoslovakia)³², založené v listopadu roku 1939 v Londýně. Její složení sestávalo převážně z židovského exilu, zejména členů prvorepublikové Židovské strany a strany Poale Sion. V čele ústřední rady stál Lev Zelmanovič.³³

Sociální výbor „sestavoval seznamy deportovaných československých Židů a založil studijní komisi, která se zabývala otázkami poválečné sociální péče vzhledem k potřebám deportovaných. Kartotéky obsahovaly koncem roku 1943 několik tisíc jmen československých státních příslušníků odsouzených k nucenému pobytu v Terezíně, Horním Slezsku, Polsku a dalších zemích.“³⁴ Jím sestavované seznamy zařazoval následně v Portugalsku konzul F. Čejka do balíčkové akce. Opisy seznamů byly zasílány také JDC v Lisabonu, který však získával vlastní seznamy deportovaných z USA.

Jiné seznamy deportovaných a internovaných pocházely ze Švýcarska³⁵ a putovaly prostřednictvím Frischera na MSP a odtud opět k Čejkovi.

³² Němeček, J.: *Československý londýnský politický exil a židovská otázka*, s. 329. Členové politického výboru ústřední rady byli dr. Otto Arje, dr. Stephan Barber, Karl Baum, Josef Boehm, dr. Viktor Fischl, dr. Arthur Heller, Rudolf Jokl, Vítězslav Kessler, rabín dr. Hugo Stránský. Rada vznášela nároky na účast ve Státní radě s odvoláním na předválečnou politickou situaci v Československu. Přijetí kritéria meziválečného politického života pro zastoupení ve Státní radě v Londýně se obával Edvard Beneš, jelikož mohl následovat jasný důsledek v otázce případného zastoupení německých stran ve Státní radě. Nehledě na politickou roztržitost v ČSR před válkou, kde bylo možné napočítat až 36 politických stran.

³³ Zelmanovič se chtěl na počátku vyjednávání o zastoupení ve Státní radě stát právě zástupcem sionistického směru židovských stran ve Státní radě. Avšak problematické bylo, že mezi židovskými organizacemi bylo možné najít silné zastoupení i směru orthodoxního a asimilantského. Beneš navrhl, aby zástupci těchto tří hledisek utvořili jakýsi poradní sbor, který by vyslal svého jednoho zástupce do Státní rady, tento návrh však židovské organizace odmítly a dokonce se ani neúčastnily ustavující schůze Státní rady 11. 12. 1940. Srv: Němeček, J.: *Československý londýnský politický exil a židovská otázka*, s. 330.

³⁴ Tamtéž, s. 326. K seznamům deportovaných srv. NA, ČsČK-L, inv. č. 193, kart. 52.

³⁵ Srv. NA, ČsČK-L, inv. č. 193, č.j. 15.158/43, kart. 52. Uvažovalo se také o sestavení ústřední kartotéky jmen československých občanů deportovaných do Terezína, která by měla být vedena podle názoru MZV spíše na MSP. NA, MSP-L, sign. 114/21, č.j. 3703/dův/43, kart. 75.

Jednání ohledně balíčkové akce pokračovala dále. V lednu roku 1943 se konala poradní schůze koordinační komise pro balíčkovou akci při MSP za předsednictví kapitána Hanuše. Na ní bylo stanoveno, že ČsČK zjistí, zda bude možná balíčková akce i z Turecka a popř. ze Švédska. Provádění balíčkové akce mělo být svěřeno jednotlivým československým zástupcům v zemích, kterých se bude balíčková akce týkat. Na nich mělo záviset vlastní odesílání balíčků, a to do Terezína, do středisek deportovaných na Slovensku a do ghatt v Polsku.

Na schůzce koordinační komise při MSP ve věci balíčkové akce v březnu roku 1943 bylo ustanoveno, že balíčkovou akci lze provádět pouze v dohodě s příslušnými červenými kříži v té které zemi. Dále bylo sděleno, že pro balíčkovou akci povolila banka H. H. Treasury vývoz 3.000 liber měsíčně do Portugalska.

V případě, že by se konala veřejná sbírka ve Velké Británii, pak byla stanovena zásada, že bude-li určena pro československé občany internované v Terezíně, smí být prováděna pouze mezi Čechoslováky, pokud bude sbírka určena pro všechny internované v Terezíně, pak ji lze uskutečnit mezi širokou veřejností.

Balíčková pomoc z Portugalska a Světový židovský kongres

Dne 8. března 1943 potvrdil konzul František Čejka MZV, že je povoleno z Portugalska zasílání fíků, mandlí a možná také sardinek. Zasílání sardinek, které se později staly jednou z hlavních potravin dodávaných do Terezína v rámci zahraniční pomoci československé exilové vlády, nebylo tedy v březnu 1943 vůbec jisté.

Podobné nejasnosti v tom, co může být vůbec zasíláno do Terezína, popř. do Polska a organizační problémy s tím spojené někdy udivují v souvislosti s tím, že již od roku 1941 organizoval Světový židovský kongres zasílání balíčků do Polska a Terezína a řešil podobné problémy.

Světový židovský kongres organizoval balíčkovou pomoc z Lisabonu prostřednictvím svého pomocného oddělení (Relief Committee for Jewish War Victims, RELICO)³⁶, které v koordinaci s lisabonskou židovskou obcí zasílalo balíčky deportovaným a internovaným osobám. G. Riegner k tomu píše osobní vzpomínku, že RELICO „organizovalo již v roce 1941 prostřednictvím lisabonské židovské obce zásilkovou službu, a to hlavně

³⁶ Srv.: Riegner, G. M.: *Vztah Červeného kříže k Terezínu v závěrečné fázi války*, s. 180.

pro deportované osoby v polských táborech a v Terezíně. Až do obsazení Jugoslávie jsme zařizovali i individuální dodávky potravinových balíčků do různých táborů. Šlo o malé balíčky s různými potravinami – sardinkami, datlemi, ořechy apod. Tato zásilková služba nabyla postupem času velkých rozměrů. Dali jsme ji k dispozici i veřejnosti, takže četné rodiny mohly svým rodinným příslušníkům posílat balíčky. Vybírali jsme za tuto službu určitý poplatek, z něhož jsme financovali mnoho balíčků zasílaných zdarma deportovaným osobám, které neměli příbuzné v cizině... Podstatná část těchto balíčků směřovala do Terezína. Zároveň s balíčkem obdržel každý adresát ze Ženevy lístek, kterým měl příjem zásilky potvrdit. Díky této zásilkové akci jsme získali velký počet jmen a adres.³⁷

WJC se také podílel na financování balíčkové pomoci organizované prostřednictvím smíšené komise MČK. Na těchto zásilkách se také zčásti finančně podílela československá exilová vláda a Židovská agentura. Mimo jiné se jednalo i o dvě hromadné zásilky léků, kondenzovaného mléka a dalších potravin ze Ženevy, které pomáhal vypravit i Kopecký. Riegner k tomuto vzpomíná: „Podařilo se získat od Německého Červeného kříže povolení pro Terezín, což umožňovalo prostřednictvím oné komise (smíšené komise - pozn. autor) dodávat tam v roce 1943 a 1944 četné velké zásilky. V této činnosti jsme působili společně s dr. Kopeckým. Zásilky zčásti financovala československá vláda, zčásti Židovský světový kongres, zčásti Židovská agentura. Veškeré dodávky potvrdil Edelstein, později Eppstein. Jedna zásilka v květnu 1943 obsahovala pět a půl tuny polévkového prášku, kondenzovaného mléka a sušeného ovoce. V jiné zásilce z prosince 1943 se nacházelo 62 beden vitaminového mléka, mléčného prášku, potravin, léčiv zejména pro choroby srdce, posilovacích prostředků, vitaminových preparátů, rybího tuku, injekčních stříkaček a jehel.“³⁸

Podmínky pro organizování balíčkové pomoci

V březnu 1943 zaslalo britské ministerstvo pro hospodářskou válku kapitánu Hanušovi zprávu³⁹ s podmínkami, které je nutné dodržet pro možnost

³⁷ *Tamtéž, s. 180. Otázkou zůstává, jakou formu přesně měly zásilky v průběhu války takto organizované od WJC prostřednictvím RELICO. Pro Terezín se lze odvolat na vnitřní nařízení protektorátní správy, podle něhož byl v září 1942 povolen listovní styk s Terezínem a v květnu 1943 povoleny hromadné zásilky balíčků z ciziny do Terezína.*

³⁸ *Riegner, G. M.: Vztah Červeného kříže k Terezínu v závěrečné fázi války,*

uskutečňování balíčkové pomoci. Totiž, že je možné pro balíčkovou akci vyvézt ony tři tisíce liber měsíčně do Portugalska. Balíčková akce se mohla vztahovat pouze na československé státní občany a prováděna mohla být také pouze československými státními občany na území Velké Británie, československými vojenskými osobami ovšem kdekoliv. Československý konzul v Lisabonu Čejka měl postupovat v dohodě s britským velvyslanectvím v Lisabonu. Balíčky musely obsahovat pouze zboží portugalského původu, nikoliv importované do Portugalska přes britskou blokádní kontrolu, přičemž celková váha zboží nesměla přesáhnout 4 tuny za měsíc, což se rovná přibližně 8.000 balíčků. Balíčková akce měla být pokud možno držena v utajení.⁴⁰ Balíčky mohly být zaslány dvojím způsobem. Jednak poštou přímo z Portugalska adresátovi, jednak přes Švýcarsko a odtud prostřednictvím smíšené komise.

V balíčku nesmělo být uvedeno, od koho zásilka pochází, a nesměla být v jeho rámci obsažena žádost o potvrzení příjmu zásilky. Jako odesílatel měla být uvedena adresa zasilatelské firmy v Portugalsku. Tuto firmu mělo doporučit Čejkovi britské velvyslanectví v Lisabonu. Nakonec portugalská vláda zmocnila k úloze zasilatelské firmy pouze a výhradně Gremium vývozců rybích konzerv (Gremium dos Exportadores de Conservas de Peixe). Důvodem mělo být zamezení vývozu konzerv, které by mohly obsahovat namísto původního obsahu i jiné pašované věci, kupř. zlato, peníze, zprávy apod. Jako druhý důvod byla uváděna garance bezvadné jakosti zboží. Portugalská strana chtěla mít také pod svou kontrolou, že nebude vyváženo zboží od libovolných výrobců, které sama neurčila. Samotné odeslání pak vypadalo tak, že gremium dodalo zájemci o odeslání nálepky, ten je opatřil adresou, předal je nazpátek gremiu, které je zabalilo a odeslalo.

Na výběr bylo více druhů rybích konzerv. V nabídce byl tuňák, caapan, caala (oba druhy podobné sardince), sardinky v několika váhou rozlišných

s. 180–181.

³⁹ NA, ČsČK-L, inv. č. 193, č.j. T/550/22/907, kart. 53. O existenci těchto podmínek informoval také Bečko ministerstvo financí. NA, ČsČK-L, inv. č. 193, č.j. 2544/43-I/3, kart. 53.

⁴⁰ „Balíčková akce musí být prováděna co možná nejtišším a nejdůvěrnějším způsobem a v žádném případě nesmí býti učiněna o ní zmínka v dopise, adresovaném do ciziny.“ NA, ČsČK-L, inv. č. 193, č.j. 2544/43-I/3, kart. 53. *Této zásluhy se několikrát nedržel ČsČK. Dne 4. února 1944 vytýká Frischer Kleinbergovi, že ve svém článku v Čechoslováku uveřejnil některé údaje o balíčkové akci. K tomu ji vykreslil tak, že akci organizuje ČsČK. Další výtka se objevuje v dubnu*

balení a ančovičky. Čejka doporučil k nákupu a odeslání právě sardinky. Kromě rybích konzerv bylo možné v dubnu 1943 vyvázet ještě suché fíky, piniová jádra, rajská jablka v konzervách a portské víno. Nejvýživnější však byly rybí konzervy a podle toho bylo také učiněno konečné rozhodnutí.

Portugalská vláda však stanovila, že vývoz potravin z Portugalska je možný pouze v poštovních balíčcích, nikoliv jakožto vagónové zboží,⁴¹ čímž se v přepočtu výrazně zvýšila cena zaslání jednoho balíčku.⁴²

Dne 30. dubna 1943 Čejka vyslal první hromadnou zásilku 375 balíčků do Terezína. Impulsem byla informace od Německého červeného kříže, že je možné posílat balíčky s potravinami do Terezína na individuální jména pod adresou rady starších. Již 22. května 1943 oznámil Frischer na MSP, že došla zpráva ze Švýcar, že „balíčkové zásilky pokusně zaslány do Terezína tam dobře docházejí.“⁴³

V samotném terezínském ghettu často nastávaly problémy s doručení balíčkových zásilek a nejen jich, protože úmrtnost vězňů a jejich masivní deportace do vyhlazovacích táborů a ghatt způsobily, že k mnoha adresátům pomoc nedorazila včas. Proto v případech, že nebyl zastihnut adresát, se zde vyvěšovaly tzv. dohledací seznamy, ve kterých byla uvedena jména osob, jež si nevyzvedly doručení balíček. O jejich sestavování a vyvěšování se staralo oddělení vnitřní správy, pošty a dopravy terezínské rady starších (Abteilung für innere Verwaltung, Post und Verkehr).⁴⁴ Dohledací seznam byl vyvěšen s tím, že uvedené osoby, popř. jejich zplnomocnění zástupci, se mají dostavit do budovy pošty.⁴⁵

1944, kdy si MSP stěžuje MZV, že ČsČK v Jeruzalémě v časopise Naše osvobození uveřejnil zprávy o balíčkové akci.

⁴¹ Dne 6. července 1943 toto sděluje Čejka na MZV. Srv. NA, ČsČK-L, inv. č. 193, č.j. 11.529/43, kart. 53. K tomu také Čejka sděluje, že zasílat potraviny jako vagonové zboží není možné podle dohody s britskými úřady (výnos č. 5704/43 z 1. dubna) – tam se hovoří pouze o tom, že *balíčky* můžou být posílány adresátu přímo nebo přes Švýcarsko, nehovoří se vůbec o zásilkách zboží!

⁴² Dne 14. dubna 1943 MZV oznamuje ostatním zainteresovaným organizacím. NA, MSP-L, sign. 114/21, č.j. 2279/dův/43, kart. 75.

⁴³ NA, MSP-L, sign. 114/21, č.j. 166/dův/43, XXII/46, kart. 75.

⁴⁴ Ke statutu židovské rady starších v Terezíně srv. č.j. 102.015 a, cit. dle Poštovní muzeum, kart. V.

⁴⁵ Srv. například Verzeichnis Nr. 32 z 27. července 1944. V úvodu se přímo píše, že: „Do Terezína došly na následující jména zásilky sardinek jejichž příjemce

Cesta balíčkové pomoci ze Švýcarska

Podle podmínek britského ministerstva pro hospodářskou válku bylo možné uskutečňovat balíčkovou pomoc dvojitou cestou.⁴⁶ Jednak z Portugalska přímo, jednak přes Švýcarsko, kde by zaslání organizovala smíšená komise.⁴⁷

Způsob zasílání balíčků z Portugalska ještě přes Švýcarsko se však ukázal jako nevhodný, a to ze dvou důvodů. Jednak proto, že by došlo k zdržení expedice o několik týdnů a také proto, že by se zvýšilo porto. Po dohodě Čejky s Kopeckým bylo tedy rozhodnuto, že Čejka "bude balíčky expedovat přímo do Terezína a nikoliv přes Ženevu."⁴⁸ Švýcarsko mělo hrát v zasílání pomoci internovaným a deportovaným na okupovaných územích jinou úlohu. Nemělo být jen prostředníkem při zasílání pomoci z Portugalska, ale mohlo být samo potenciálně zdrojem pomoci vlastními produkty. V úvahu přicházely především léky, kondenzované mléko, polévkové kostky.

Ve švýcarské cestě však vyvstal opět problém britských blokádních předpisů. Když se na meziministerské poradě 31. prosince 1942 řešila otázka vyvezení peněz z Británie na evropský kontinent, MSP poskytlo v roce 1942 ČsČK 17. prosince 2.000 liber a 21. prosince 6.000 liber na balíčkovou akci. V úvahu připadaly čtyři země – Portugalsko, Turecko, Švédsko a Švýcarsko. Povoleno ale bylo nakonec vyvézt do Portugalska 2.500 liber, do Turecka 500 liber, do Švédska byla povolena pouze poloviční částka z původních 1.000 liber a do Švýcarska byl tehdy britskými úřady zamítnut celý obnos 2.000 liber.

Také na jaře 1943 žádal Kopecký MZV o dotaci 6.000 liber, které by mu mohly být dodány přes Čejku. Tato žádost byla však zamítnuta a ještě 11. května 1943 napsalo ministerstvo financí na MZV,⁴⁹ že není možné,

není možné bezpečně zjistit...Uvedené osoby či jimi zplomocnění se mají osobně dostavit...“ Židovské muzeum v Praze, inv. č. 180, P. Cituji dle fotokopie dr. Tošnerové, Poštovní muzeum, podsběrka HP, 153/2001, kart. III.

⁴⁶ Srv. výše NA, ČsČK-L, inv. č. 193, č.j. T/550/22/907, kart. 53.

⁴⁷ Riegner, Gerhart M.: *Vztah Červeného kříže k Terezínu v závěrečné fázi války*, s. 180.

⁴⁸ Dne 28. dubna 1943, MZV předává Kopeckého telegram z 20. dubna 1943 na MSP. NA, MSP-L, sign. 114/21, č.j. 2.617/dův/43, kart. 75.

⁴⁹ AMZV, Londýnský archiv-důvěrný (dále LA-D), č.j. 3226/43 k přípisu MZV č.j.

aby Čejka převedl peníze na Kopeckého, jelikož by to bylo porušení dohody s britskými úřady.

Nemožnost transferu peněz z Británie či z Portugalska z fondu pro balíčkovou akci do Švýcarska ochromovalo až do září 1943 hypotetickou pomoc ze Švýcarska. Lze pozorovat, jak se stupňoval Kopeckého odpor vůči přísným anglickým blokádním předpisům, které vlastně znemožňovaly jakoukoliv účinnou pomoc ze Švýcarska. V dubnu 1943 Kopecký upozorňoval exilovou vládu, že Čejka může zasílat pouze ryby, kdežto „Mezinárodní červený kříž má však možnost nakoupiti ve Švýcarsku mléko a polévkové konzervy a má i vývozní povolení švýcarských úřadů. Chce-li se tedy pomoci, je nutno vymáhati energicky povolení od Angličanů, aby dali souhlas k nákupu ve Švýcarsku za kontroly Commission Mixte.“⁵⁰ Podobně hovoří i Kopeckého zpráva z července 1943 o delegaci Německého červeného kříže do Terezína: „Věci se mohou nakoupiti, jak již Kopecký nesčíslněkrát sděloval, jen ve Švýcarsku, a proto žádá Kopecký i židovské organizace, aby ministerstvo zahraničních věcí zakročilo kategoricky u Angličanů, aby povolili do Švýcar transfer prostředků. Pomoc je možná, brzdi ji pouze Angličané nepochopitelnými obtížemi s peněžními převody.“⁵¹

Až v září se běh věcí posunul kupředu. Na dotaz kpt. Hanuše na britské ministerstvo pro hospodářskou válku⁵² došla v polovině září 1943 odpověď, že je možné provést transfer 100 tisíc švýcarských franků do Švýcarska, ovšem s tím, že peníze budou použity na zboží, na které může smíšená komise poskytnout záruku, že bude distribuováno správným způsobem.⁵³ Tyto peníze posloužily na úhradu dvou hromadných zásilek vypravených

2718/dův/43, kart. 191. Karton č. 191 obsahuje písemnosti týkající se Československé pomocné akce. V leččems kopíruje obsah fondů ČsČK-L a MSP-L v Národním archivu. Opět se objevuje korespondence Čejky s Kopeckým a naopak, Čejkova a Kopeckého komunikace s MZV v Londýně, vzájemný písemný styk ministerstva zahraničí, sociální péče, financí a Československého Červeného kříže v Londýně. Podobně je tomu s fondem Londýnský archiv (dále LA), v jehož rámci pro toto téma je důležitý karton č. 515, který obsahuje záležitosti týkající se Československého červeného kříže. Karton č. 471 se mimo jiné dotýká Československé pomocné péče v USA.

⁵⁰ Dne 28. dubna 1943 MZV předává Kopeckého telegram z 20. dubna na MSP, NA, MSP-L, sign. 114/21, č.j. 2.617/dův/43, kart. 75.

⁵¹ Dne 29. července 1943 od MZV předaný telegram Kopeckého na MSP, MF, ČsČK, Frischer. NA, MSP-L, sign. 114/21, č.j. 5233/dův/43, kart. 75.

⁵² Z 9. září 1943. NA, ČsČK-L, inv. č. 193, č. T 550/22/907, kart. 53.

ze Ženevy Smíšenou komisí. První odešla již v květnu 1943. Dle Kopeckého sdělení z 25. září 1943 došla hromadná zásilka dvou vagónů v pořádku. M. Kárný však píše, že došel jen jediný.⁵⁴ Tedy jeden vagón byl podle něj ukraden. Kromě tohoto sdělení Kopecký oznámil, že balíčky z Portugalska docházejí dobře s tím, že obdržel mnoho potvrzení o příjmu.

Druhá vagónová zásilka odešla ze Ženevy v říjnu 1943. Sestávala z 53 boxů, z nichž 44 obsahovalo mléčný vitaminový prášek „Lactissa“, 4 boxy Eledon pro umělou výživu kojenců, a 5 boxů s léky (Coramin, Digilanide, calcium, Narcoticum, Strophoside...). Zásilka stála 16.000 švýcarských franků. Polovinu z toho zaplatil Kopecký, polovinu Židovská agentura. Příjem této zásilky byl potvrzen v březnu 1944⁵⁵ židovským starším v Terezíně Paulem Eppsteinem⁵⁶ a v té době Eppsteinovým zástupcem, později také židovským starším v Terezíně Benjaminem Murrelsteinem.⁵⁷

⁵³ Peníze „mohou být vynaloženy pouze na zboží uznané H. M. Representative v Bernu s tím, že Smíšená komise mezinárodního Červeného kříže má zajistit dostatečné záruky, že zboží může být distribuováno patřičným způsobem, až zboží dosáhne místa svého určení.“

⁵⁴ Kárný, M.: *Terezínské balíčky ve světle archivních dokumentů*, s. 201. Z Kárného textu však není jasné, dle jakého pramene k tomuto zjištění Kárný došel.

⁵⁵ Dne 3. března 1944 oznamuje MZV Frischerovi, že obdrželo zprávu od Ullmanna, že Murrelstein a Eppstein potvrdili příjem vagonové zásilky od Kopeckého a Ullmanna. NA, ČsČK-L, inv. č. 193, č.j. 5090/44, kart. 53. Toto je však v jistém napětí s Kárným, který píše, že židovská samospráva vystavila potvrzení až 11. června 1944 těsně před návštěvou delegace MVČK v Terezíně (Kárný, M.: *Terezínské balíčky ve světle archivních dokumentů*, s. 209, pozn. č. 44). S tímto však nesouhlasí sdělení MZV na MSP č.j. 20754/44 (NA, ČsČK-L, inv. č. 193, kart. 53) z 12. září 1944, kde se uvádí Kopeckého telegram ze Ženevy č. 530 z 6. září 1944, v němž Kopecký informuje o tom, že Eppstein zásilku 52 beden potvrdil dopisem z 11. července a nikoliv z 11. června, jak píše Kárný. Tak jako tak, březnovým potvrzením byla zřejmě miněna nějaká ilegální zpravodajská cesta.

⁵⁶ Paul Eppstein v původním povolání přednášel sociologii v Mannheimu. V rámci reorganizace ŽNO v Berlíně byl deportován do Terezína. Zde byl členem již zmíněného triumvirátu jako židovský starší, kdy nahradil Jakoba Edelsteina, který se stal jeho zástupcem. K židovské samosprávě ghetta srv. např.: Beneš, F. - Tošnerová, P.: *Pošta v ghettu Terezín*, s. 49–51. Viz též Krejčová, H.: *Židovská náboženská obec za války*, s. 7–26.

⁵⁷ Benjamin Murrelstein byl před válkou rabinem na okraji Vidně. Za války pak

Československá pomocná akce

Na počátku července 1943 se dostala do popředí otázka, za jakých podmínek by bylo možné uskutečnit veřejnou sbírku ve Velké Británii pro internované a deportované osoby na obsazených územích. Směrnicí pro možný způsob uskutečnění sbírky byl zákon o charitativních sbírkách (War Charities Act) z roku 1940. Nutnou podmínkou pro provedení sbírky bylo vytvoření výkonného výboru. Výbor se měl skládat nejméně ze tří členů, k nimž měli přibýt také pokladník a tajemník. Organizace měla spravovat bankovní konto. „Oddělené bankovní konto a název konta má odpovídati obsahu činnosti. London County Council musí být předloženy stanoviny a musí být vyzdviženo, jakým způsobem budou peníze rozdělovány a kdo na výtěžku bude participovat...“⁵⁸

Dne 15. července 1943 došlo k vytvoření výboru nově vzniklého sdružení Czechoslovak Relief Action - Československá pomocná akce. Členy výboru se stali kapitán Hanuš, konzul Suchan, konzul Janata (ve funkci pokladníka), štábní kapitán Kleinberg, Frischer, Springer⁵⁹, Bobasch⁶⁰ a Fišer (tajemník).⁶¹

Pro utvrzení v pokračování balíčkové akce svědčily mnohé zprávy, které posílal Kopecký ze Ženevy a které často obdržel od Ullmanna.

Významným podnětem pro uznání nezbytnosti zásilek zvenčí do ghetta byla Kopeckého zpráva odeslaná v červenci na MZV o výsledku návštěvy delegace Německého červeného kříže v Terezíně, která se uskutečni-

předsedou Židovské náboženské obce ve Vídni. V rámci vynucených reorganizací židovských náboženských obcí ve Vídni, Berlíně a Praze byl deportován do Terezína. Zde byl od 31. března 1943 členem tzv. „triumvirátu“, v němž byl zástupcem Paula Eppsteina. Dne 13. prosince 1944 se sám stal židovským starším. Jako jediný z triumvirátu přežil válku.

⁵⁸ „...Z tohoto důvodu svolává tímto ministerstvo sociální péče poradu na čtvrtek 15. července... do kanceláře kpt. Hanuše a žádá, aby ministerstvo zahraničních věcí, ministerstvo financí, Čs. červený Kříž a ing. Frischer vyslali své zástupce. Na této schůzi má být již vytvořeno tzv. Management Committee, ve kterém má být zastoupen každý ze jmenovaných úřadů a Čs. červený Kříž.“ Sdělení MSP na MZV z 9. července, NA, ČsČK-L, inv. č. 193, č.j. 5488/43-pres/Fi, kart. 53.

⁵⁹ Meir Raphael Springer se angažoval také jako generální tajemník ve Federaci

la koncem června 1943.⁶² Kromě zpráv o nesnesitelných podmínkách v ghettu přinesla návštěva informace o docházení zásilek z Portugalska i o obdržené hromadné zásilce ze Ženevy, zorganizované smíšenou komisí. „Všechny zásilky, ať balíčky z Portugalska nebo hromadná zásilka ze Ženevy, poslané přes Commission Mixte, došly v pořádku...Delegace Rady terezínských žádá naléhavě o další hromadné zásilky potravin, posilujících prostředků a léčiv, jakož i pokračování balíčkových zásilek z Portugalska.“⁶³

Přerušení balíčkové akce

Pochybnosti o efektivnosti balíčkové akce se poprvé projevily v neúspěšné Čejkově snaze zjistit, zda balíčky opravdu docházejí. Nejdříve Čejka žádal v alongu adresy, aby adresát potvrdil příjem zásilky odeslateli, kterým bylo výše zmiňované gremium. To však na Čejkovy opětovné dotazy odpovídalo, že neobdrželo žádná potvrzení, jak můžeme číst v Čejkově zprávě na MZV: „Ač v alongi adresy, která je přilepována na balíčky je adresát žádán, aby příjem zásilky potvrdil odeslateli, tj. gremiu vývozců rybích konzerv v Lisabonu, gremium odpovídalo na mé nescetné dotazy, že žádných potvrzení nedostalo.“⁶⁴ Čejka se radil i se zástupcem smíšené komise v Lisabonu Imhoffem, který Čejku ujišťoval, že balíčky docházejí, o čemž

ortodoxních Židů z Československa.

⁶⁰ Bobasch působil také jako místopředseda Sociálního výboru Židů z Československa.

⁶¹ Dne 8. června 1944 vystřídán tajemníkem Erikem Seilerem. V únoru 1944 byl do výboru kooptován ještě plukovník František Langer.

⁶² Návštěva se uskutečnila 28. června 1943 za účasti A. Eichmanna, W. Hartmanna (vedoucí zahraničního úřadu Německého červeného kříže), F. W. Sowy a dalších. K tomu srv. Kárný, M.: *Terezínské balíčky ve světle archivních dokumentů*, s. 209, pozn. č. 37. Zpráva se dostala do Londýna složitou cestou. Ústředním článkem byl André de Pilar, který udržoval blízké vztahy s Riegnerem. De Pilar patřil mezi říšské barony a jako takový měl možnost získat také švýcarské občanství, na jehož základě se stal členem Smíšené komise. V této funkci hovořil v červenci 1943 se zástupci Německého Červeného kříže Hartmannem a Niehaussem navráťivšími se z návštěvy Terezína. Srv. Riegner, G. M.: *Vztah Červeného kříže k Terezínu v závěrečné fázi války*, s. 182. Srv. také Bondyová, Ruth: *Jakob Edelstein*. Praha 2001, s. 364–365.

⁶³ Dne 29. července 1943. NA, MSP-L, sign. 114/21, č.j. 5233/dův/43, kart. 75. MZV předalo tuto Kopeckého zprávu na MSP, MF, ČsČK, Frischera.

následně referoval československý konzul na MZV: „Zdejší zástupce Smíšené komise Mez. červeného kříže mně ale na počátku akce, o níž jsem ho informoval, několikrát sdělil, že podle zpráv, které dostal ze Ženevy, balíčky do Terezína správně docházejí.“ Současně na MZV sdělil své rozhodnutí, „aby na zkoušku byly k zásilkám připojeny již natištěné korespondenční lístky, jimiž by adresáti příjem zásilky potvrdili...Od té doby došlo dosud z Terezína asi 500 potvrzení...Z korespondenčních lístků je zřejmo, že balíčky nejsou adresátům v Terezíně dodávány v takovém počtu, jaký jim byl poslán.“⁶⁵

Významným impulsem pro zastavení balíčkové akce organizované z Portugalska se stalo Eppsteinovo potvrzení na jaře roku 1944 o příjmu balíčků, které došly do Terezína z Portugalska mezi 1. květnem 1943 a 28. březnem 1944.⁶⁶ Jejich počet stanovil na 7.294. Čejka však v uvedené době odeslal 39.233 balíčků! A k tomu dalších 30.000 balíčků od JDC! Dohromady tedy 69.233 balíčků. Rozdíl činí 62.000 balíčků, které po cestě „zmizely“. Tato až příliš alarmující zpráva se stala předmětem debaty na meziministerské poradě 11. srpna 1944. Na ní se střetly dvě představy. Jedna, vycházející z Čejkových čísel, klonící se k názoru, že se má balíčková akce zastavit. Jejím přívržencem byl například Janata za ministerstvo financí, které bylo rozhodnuté nepokračovat v akci, pokud nebude zajištěno jisté přijetí zásilek správnými adresáty. Jinou pozici zastával A. Frischer, který uváděl příznivější údaje o docházení balíčků, a také Kleinberg s tím, že by se mělo počkat na ověření Čejkovy zprávy. Tak či onak, závěr zněl, že příští měsíc ustanou státní subvence na balíčkovou akci, přičemž nadále je možné organizovat pouze soukromé sbírky, tedy činnost náležející Československé pomocné akci.

Druhým impulsem pro zastavení akce se stal výnos portugalské poštovní správy koncem srpna 1944, v níž bylo stanoveno zastavení vypravování korespondence a balíků do států za Pyrenejemi po zemi. Toto fakticky vedlo k zastavení posílání balíčkových zásilek z Portugalska.

O vyjádření k dosavadnímu průběhu organizace zásilek do Terezína byl požádán také Jaromír Kopecký jakožto jedna z ústředních postav dosavadní organizace. Kopeckého zpráva vyzněla jasně: balíčky docházejí,

⁶⁴ Čejkova zpráva na MZV z 21. července 1944. NA, ČsČK-L, inv. č. 193, č. 621/44, kart. 53. Zde zřejmě dochází k porušení jedné ze zásad anglického ministerstva pro hospodářskou válku pro provádění balíčkové akce. Srv. zde pozn. č. 43, NA, ČsČK-L, inv. č. 193, č.j. T/550/22/907, kart. 53). „V balíčku nebude zmínky

adresáti je dostávají. Toto potvrzuje i Ullmann, který v srpnu obdržel stovky potvrzení o příjmu.⁶⁷

Proti zastavení se snažila postavit také Československá pomocná akce, která byla odhodlána pokračovat v balíčkové akci z Portugalska,⁶⁸ a ČsČK. V září 1944 píše Kleinberg na MSP, že zásilky do Terezína přicházejí celkem dobře. Po konečném přerušení pozemního spojení Portugalska se Švýcarskem byl fond určený k balíčkové akci převeden do Ženevy, odkud balíčková akce pokračovala prostřednictvím MVČK.⁶⁹

Představený článek sledoval především průběh balíčkové pomocné akce Terezínu organizované československou exilovou vládou v Londýně v letech 1942–1944 s přihlédnutím k dalším aktérům pomoci Terezínu v době nacistické okupace Československa. Pokusil se nastínit, jak obtížné bylo pomocnou akci uskutečnit v rámci válečných událostí a v situaci okupovaného Československa. Na jedné straně to byly britské blokádní předpisy zejména ohledně vývozu peněz z Británie na kontinent, které bránily zvyšování míry finančních prostředků, jež mohla československá exilová vláda investovat do balíčkové pomoci Terezínu. Přidala se také omezení z portugalské strany, kde nakonec došlo k vydání nařízení o zastavení vypravování balíků do států za Pyrenejemi po zemi, což představovalo uzavření jednoho ze dvou hlavních směrů pomoci do Terezína – „portugalské cesty“.

Na druhé straně se jednalo o překážky „vnitřní“, tedy omezení vycházející z nacistické správy protektorátu a konkrétně z nařízení terezínského

o tom, od koho zásilka přichází, ani žádosti o potvrzení příjmu zásilky. “ NA, ČsČK-L, inv. č. 193, č.j. 2544/43-I/3, kart. 53.

⁶⁵ *Čejkův telegram na MZV z 21. července 1944. NA, ČsČK-L, inv. č. 193, č. 621/44, kart. 53.*

⁶⁶ *Čejkův telegram na MZV z 21. června 1944. NA, ČsČK-L, inv. č. 193, č. 621/44, kart. 53.*

⁶⁷ *NA, ČsČK-L, inv. č. 193, č.j. 20754/44, kart. 53, dopis MZV na MSP z 12. září 1944. Kopeckého telegram č. 530 z 6. září 1944, ČsČK-L, inv. č. 193, kart. 53. Ve stejném telegramu Kopecký sdělil, že došlo Eppsteinovo potvrzení došlých 52 beden léčiv ze Švýcarska. Srv. zde pozn. č. 61. Na tuto depeši dokonce vzpomíná sám Kopecký ve svých pamětech. Kopecký, J.: Ženeva, s. 153, pozn. č. 178.*

⁶⁸ *V srpnu 1944 se konala schůze Výboru Československé pomocné akce, na niž*

ghetta. Jistou dobu trvalo, než byl povolen příjem balíků, a to nejprve balíků došlých z území protektorátu a říše od ledna 1943, z ciziny však až od dubna 1943. To se však týkalo pouze soukromých balíkových zásilek z ciziny. Konečné povolení hromadných pomocných zásilek od mezinárodních organizací přišlo v květnu 1943, kdy se tedy mohla balíčková akce teprve rozběhnout s plnou silou. Mezi „vnitřní“ překážky je možné také zahrnout samotný fakt rozkrádání balíčků na jejich cestě napříč Evropou do Terezína. Obrovské číslo „ztracených“ balíčků nakonec vyústilo v srpnu 1944 do ztráty motivace československé exilové vlády dále podporovat tímto způsobem terezínské ghetto. Je možno tedy shrnout, že hromadná balíčková pomoc Terezínu pod záštitou londýnské československé vlády netrvala příliš dlouho. Důvody pro to však nestojí na její straně.

Balíčková akce organizovaná československou exilovou vládou v Londýně vycházela z bytostně lidských důvodů. Lidé na ní se podílející byli vedeni, do té míry, kterou může historik dnes reflektovat a dle ní hodnotit, myšlenkou pomoci ostatním, kteří se nacházeli v nesrovnatelně horších podmínkách. Není možné dnes s určitostí vyčíst, kolik balíčků do Terezína z celkového počtu odeslaných přesně došlo. To je však otázka kvantitativní. Mimo kvantitativní zřetel je však podle mého názoru nezměřitelné, jakou míru duchovní, psychické podpory mohl vykonat každý obdrženy balíček. Vědomí, že člověk není sám, i v tak hrůzné situaci, může mít velkou váhu. O tom je schopna vypovědět pouze osobní zkušenost.

Zusammenfassung

Theresienstadt-Päckchenhilfe 1942-1944

Die vorliegende Studie befasst sich mit der Frage der Pakethilfe dem Ghetto Theresienstadt in der Zeit des Zweiten Weltkriegs mit Akzent auf die Zeitperiode 1942-1944, die von der tschechoslowakischen Exilregierung organisiert wurde. Die Studie verfolgt vor allem zwei Wege, wie die humanitäre Hilfe in das Ghetto Theresienstadt geriet. Der erste Weg kam aus Lissabon vom tschechoslowakischen Konsul František Čejka aus. Für den zweiten war als Ausgangspunkt Genf, wo sich für die Paketaktion vor allem Jaromír Kopecký engagierte, seit 1942 der ständige Delegierte der Tschechoslowakischen Republik an dem Völkerbund. Der Artikel widmet sich einerseits der Genese des Anlaufs der Paketaktion und den Problemen auf der Protektoratsseite mit der Bewilligung zum Empfang der Sendungen aus dem Ausland, wann die Massenhilfssendungen aus dem Ausland erst im Mai 1943 amtlich bewilligt wurden. Andererseits reflektiert er die Hindernisse, die vor der Paketaktion im Ausland standen. Es handelte sich vor allem um die britischen Blockademaßnahmen, die Geldausfuhr aus Großbritannien einschränkten. Zu guter Letzt rannte die Pakethilfe auch

auf der portugiesischen Seite an, wenn eine Direktive über die Sperre für die Boden-Weg-Paketsendungen in die Staaten hinter den Pyrenäen erlassen wurde, was faktisch die Versperrung des „portugiesischen Wegs“ für Pakethilfe für Theresienstadt bedeutete. Aber auch trotz dieser Beschränkungen und der Diebstähle der Pakethilfe während ihres Transports nach Theresienstadt kann man nicht behaupten, dass die Pakethilfe nicht effektiv war. Ein bestimmter Teil von Paketen traf an Zielort ein und stellte neben der physischen auch die psychische Unterstützung für die im Ghetto Theresienstadt internierten Menschen dar.

Care Packages for Terezín (Theresienstadt), 1942-1944

This study examines the problems of collective humanitarian aid sent to the prisoners in the ghetto of Terezín, organized by the Czechoslovak government-in-exile and other international organisations. The diplomatic preparations and the operation of the care-package action itself are reconstructed in detail.

Omezování soukromého podnikání cestou změn ve struktuře těžkého strojírenství po roce 1945¹

Hynek Stříteský

Úvod

Po druhé světové válce došlo ve světě k zásadním mocensko-politickým změnám a společnost řady zemí zaznamenala výrazný myšlenkový posun doleva, což se odrazilo v jejich hospodářské politice zejména podstatným zvýšením role státu. Posílení Sovětského svazu a vznik tzv. lidově demokratických republik pak vyústili v bipolární rozdělení světa na Východ – Západ.

Poválečná československá společnost, traumatizovaná vzpomínkami na velkou hospodářskou krizi a události následující po září 1938, zaznamenala výraznou radikalizaci a podstatně v ní zesílilo levicové smýšlení. Požadavek širokých společenských změn, jež by zabránily opakování předválečného vývoje vedoucího k rozbití republiky, se setkával s širokou veřejnou podporou, i když samozřejmě existovaly rozdílné názory na jeho realizaci. Mezi prostředky, kterými byl utvářen hospodářský a sociální systém obnovené republiky, patřilo vedle důsledného provedení pozemkové reformy, plánování či přeorientování partnerských vztahů na Sovětský svaz také znárodnění velkého a klíčového průmyslu² a konfiskace majet-

¹ Tato studie vychází z mé diplomové práce *Omezování soukromého podnikání cestou změn ve struktuře těžkého strojírenství. Národní podnik ČKD a jeho role v boji o průmyslové konfiskáty, která vznikla pod vedením doc. PhDr. Jiřího Šouší, CSc. v roce 2006 na katedře pomocných věd historických a archivního studia FF UK.*

² *Znárodnovací dekrety vymezily velký a klíčový průmysl jako důlní a báňské závody, železárny, ocelárny, podniky průmyslu kovodělného, elektrotechnického, jemné mechaniky a optiky s více než pěti sty zaměstnanci, slévárny litiny a barevných kovů, podniky průmyslu oděvního s více než pěti sty zaměstnanci, podniky s tovární chemicko-farmaceutickou výrobou, cukrovary a rafinerie cukru, průmyslové lihovary a rafinerie lihu, podniky na výrobu čokolády a cukrovinek s více než pěti sty zaměstnanci atd.*

ku Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů. V podstatě se jednalo o řadu opatření, jež měla přetvořit stávající uspořádání společnosti. Nový sociální řád se obhajoval potřebou povznést široké vrstvy obyvatelstva.

Konfiskace nepřátelského majetku byla většinou vnímána jako spravedlivá odplata a trest pro všechny Němce, Maďary, zrádce a kolaboranty, kteří se podíleli na rozbití republiky a zvěrstvech nacistické okupace. Prezentována byla jako tzv. národní a demokratická revoluce, přičemž česká a částečně i slovenská³ společnost jí vesměs také tak chápala.

Podstata procesu znárodnění spočívala v postupném posilování vlivu státu na hospodářský vývoj Československa a zároveň v omezování velkokapitálu, který byl obviňován ze selhání při obraně republiky v roce 1938 a z následné kolaborace. Negace prvorepublikového vývoje však v případě KSČ postupně přerostla v plánovanou likvidaci vrstvy soukromých podnikatelů za účelem vytvoření nové společnosti s nízkou sociální diferenciací.

Český a slovenský národ byl v komunistickém pojetí rozdělen na „my“ a „ti druzí“. Jednu ze základních hodnotových identifikací onoho „my“, které vedle KSČ samotné tvořily zejména sjednocené odbory a radikální levicové křídlo sociální demokracie, představoval boj proti soukromokapitalistickému hospodaření a za odstranění „vykořisťování člověka člověkem“. Komunisté přitom zvolili vysoce taktický postup. Nejprve v rámci Národní fronty vystupovali pod heslem národní a demokratické revoluce, která byla podstatou Košického vládního programu. Neustále však přicházeli s novými požadavky na omezení soukromého podnikání a s návrhy socializačních reforem. Na podzim 1946 jejich postoj vyústil do odmítnutí kapitalistického hospodaření jako takového. V oblasti průmyslu a obchodu se přípustnými postupně staly jen živnosti a kdokoliv hájil jakýmkoliv způsobem jiný druh soukromého podnikání, byl paušálně označen za nepřítel. Hlavním projevem tohoto komunistického postoje proti soukromému podnikání se stal tzv. boj o konfiskáty.

Jestliže se zabýváme poválečnou KSČ a její taktikou, musí nutně padnout otázka, kdo jí vlastně vymýšlel a celé jednání této strany tak řídil. Členy KSČ můžeme rozdělit na dvě skupiny – její vedoucí činitele včetně regionálních elit a řadové členy, kteří představovali ukázněnou lidskou masu pevně oddanou ideji o nutnosti třídního boje. KSČ byla stranou přísně cen-

³ Na Slovensku se levicově orientované reformy setkávaly s výrazně menší podporou obyvatelstva než v českých zemích.

tralizovanou a je nepochybné, že její plánovitý postup vycházel z nejužšího vedení strany. Pro ekonomické problémy celostátního významu byla zřízena Národohospodářská komise ÚV KSČ, která měla určovat linii hospodářské politiky celé strany, ale spíše se jednalo o pomocný a poradní orgán, jehož návrhy musel schválit Ústřední výbor nebo o nich rozhodoval přímo předseda Klement Gottwald či generální tajemník Rudolf Slánský.

Po druhé světové válce se v Československu rozpoutal mocenský zápas, jehož náplní byl budoucí hospodářský a sociální řád obnovené republiky. Proti sobě stály dvě představy, které se odlišovaly především v rozdílném pohledu na soukromokapitalistický sektor. Obě se sice hlásily k socialismu a ekonomice se silným státním vlivem, ale zatímco první z nich, kterou prosazovali stoupenci nekomunistických⁴ stran, plánovala vedle znárodněného sektoru rozvoj soukromého podnikání, byla cílem druhého z těchto konceptů, jež lze označit jako komunistický,⁵ úplná likvidace soukromého vlastnictví ve výrobě. V československém průmyslu se tento mocenský konflikt výrazně odrazil v tzv. boji o konfiskáty, jehož podstata spočívala v zásadním sporu, zda takto zabavené střední a malé majetkové podstaty nabídnout soukromému sektoru, nebo přičlenit k národním podnikům, které vznikaly v rámci tzv. první etapy znárodnění.

Legislativní úprava konfiskačního a znárodnovacího procesu a její souvislosti s postupem vůči soukromému podnikání

Hospodářská obnova republiky a zvládnutí problémů v průmyslové výrobě byly v době po druhé světové válce spojeny s celkovou rekonstrukcí společnosti, přičemž konfiskace a znárodnění představovaly součást řešení, jak tohoto cíle dosáhnout. Záhy se stalo zřejmým, že nepůjde jen o dílčí úpravy, ale o úplnou přeměnu společenské struktury a ekonomického systému.

V počátečním období, jež trvalo přibližně do začátku léta r. 1945, byla pozornost soustředěna na zajištění majetku Němců, Maďarů, žrůdů a kolaborantů.⁶ Jeho následná konfiskace měla mít ráz aktu spravedlnosti

⁴ *Tímto termínem mám na mysli zejména národní socialisty (ČSNS), lidovce (ČSL), slovenské demokraty (DS) a pravicové křídlo sociální demokracie (ČSD).*

⁵ *Spolu s KSČ na jeho podporu vystupovali sjednocené odbory, levicoví sociální demokraté a slovenští komunisté.*

⁶ *Komunisté se zejména snažili rozptýlit obavy ze socialistické revoluce. Kaser, M.C. – Radice, E.A. (ed.): The economic history of eastern Europe 1919–1975, vol. 2, Interwar policy, the war and the reconstruction, Oxford 1986, s. 597.*

v zájmu republiky,⁷ znamenala zdůraznění národní jednoty a obnovení demokracie. Od června roku 1945 se za bezprostřední úkol považovalo znárodnění hlavních výrobních prostředků,⁸ které reprezentoval velký a klíčový průmysl. Směřovalo zejména proti velkokapitálu a vládou bylo prezentováno jako nutný předpoklad pro rychlou ekonomickou obnovu země a rovněž jako důsledek spolupiny za rozbití Československa.⁹

Změny v hospodářské oblasti byly vysvětlovány nutnou společenskou přestavbou: „Dnešní doba se vyznačuje dvěma hlavními skutečnostmi. První spočívá v tom, že jsme po osvobození republiky zbavily rozhodujícího politického a hospodářského vlivu onu kliku, která v předmnichovské republice udávala tón a která republiku vedla k Mnichovu a k 15. březnu 1939.“¹⁰ Takovým projevům musela československá společnost, traumatizovaná vzpomínkami na velkou hospodářskou krizi a událostmi následujícími po září 1938, ráda naslouchat. Představitelé těchto hospodářských kruhů měli být odstraněni, neboť „...Naše dělnictvo, úřednictvo a technická inteligence chtějí mít záruky, že z jejich práce nebudou být cizáci, zrádci a nepřátelé národa, že hospodářské moci nebude opět zneužito k úkladům proti národu a republice.“¹¹ Dalším pilířem tehdejší politiky byla prezentovaná snaha o povznesení širokých vrstev obyvatelstva a vytvoření „nové“ společnosti s malými sociálními rozdíly mezi jejími jednotlivými vrstvami.

Znárodnění velkého průmyslu a konfiskace majetku Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů měly představovat jednak trest pro všechny, kteří přivodili zánik republiky a jednak prevenci proti podobným zážitkům, s nimiž se československá společnost musela vypořádat po Mnichovu a následně v rozpoutané válce. V případě KSČ a odborů však byly oba procesy projevem snahy zbavit vlivu co nejvíce představitelů soukromokapitalistických vrstev a přivést k moci „pracující třídu“. Ze hry tak měla být vyřazena velká i střední buržoazie, zatímco se stoupenci „demokratické maloburžoazie“ se navázala až do dalšího mocenského střetu spolupráce.

⁷ Lhota, Václav: *Znárodnění v Československu*, Praha 1981, s. 37.

⁸ *Pod heslem demokratizace politického života. Maršál, Josef: Vývoj organizace a řízení československého průmyslu od druhé světové války do federativního uspořádání ČSSR*, in: *Sborník archivních prací 31*, Praha 1981, s. 477.

⁹ Kubů, Eduard – Kuklík, Jan ml.: *Ungewollte Restitution. In: Raub und Restitution, Frankfurt am Main 2003*, s. 192.

¹⁰ Gottwald, Klement: *Spisy XII*, Praha 1955, s. 284.

¹¹ *Tamtéž*, s. 175.

I když se znárodnování setkávalo s širokou veřejnou podporou, existovaly názorové rozdíly na jeho hloubku a charakter.¹² Radikální posun ve smýšlení československé společnosti směrem doleva umožnil komunistům provedení znárodnění ve větším rozsahu, než při přípravě Košického vládního programu sami předpokládali. „*Situace se do té míry změnila, že dnes můžeme žádati v programu hospodářské politiky ...zestátnění veškerého klíčového průmyslu.*“¹³ KSČ se podařilo za pomoci Ústřední rady odborů prosadit svou představu příslušných dekretů, což v první řadě znamenalo, že znárodnění bylo provedeno formou zestátnění a jeho hlavním „produktem“ se staly národní podniky jako samostatné právnické subjekty, které své zisky odváděly státu.¹⁴ Komunisté byli až překvapeni lehkostí svého postupu a věděli, že „...*nebude to vždy takové, abychom mohli při takovém klidu prosadit tak velké věci.*“¹⁵

Také proti principu konfiskace nikdo neprotestoval. Zásadní neshody však panovaly v otázce, jak s takto zabaveným majetkem naložit. Pozornost se v tomto střetu, nazývaném boj o konfiskáty, soustředila na střední a malé firmy. Zatímco komunisté se svými spojenci prosazovali připojení průmyslových konfiskátů k národním podnikům, snažili se jejich odpůrci

¹² *Nejsilnější byly zejména snahy oddělit od znárodněného průmyslu velkodistribuci, velkoobchod a stavební podniky. Také zahraniční investoři usilovali o vyjmutí svého majetku z opatření, která zaváděl dekret prezidenta republiky 100/1945 Sb.. Na druhou stranu měli především komunisté zájem na tom, aby se okruh znárodnění nevztahoval výlučně na závody výrobního charakteru.*

¹³ *Národní archiv (dále jen NA), fond NHK ÚV KSČ, sv. 1, arch. j. 5, dokument ze 4. července 1945.*

¹⁴ *Někteří národohospodáři však kritizovali, že dekret jasněji nevysvětloval vztah mezi znárodněným průmyslem a národním podnikem. Bylo pouze stanoveno, že československý stát nabýval vlastnictví jednak znárodněných závodů a jednak patřily do jeho majetku též národní podniky, ač měly postavení samostatných právnických osob. Pouze paragraf 27 příslušného dekretu uváděl, že do vytvoření národního podniku je dosavadní vlastník či národní správce znárodněné firmy povinen plnit úkoly řádného hospodáře. Někteří členové NHK ÚV KSČ v čele s Františkem Fabingerem se proto pokoušeli neúspěšně navrhnout, aby dekret byl rozšířen o další odstavec, který by stanovil, že stát nabývá znárodněnou firmu do vlastnictví pouze přechodně a po vytvoření národního podniku je nucen předat jí do jeho vlastnictví. NA, fond NHK ÚV KSČ, sv. 4, arch. j. 42, Zápis o poradě subkomise NHK, bez data.*

¹⁵ *NA, fond NHK ÚV KSČ, sv. 1, arch. j. 6, projev Klementa Gottwalda z 16. října 1945.*

rozšířit prostřednictvím těchto závodů soukromý sektor. Celý boj o konfiskáty byl lemován různými hesly, kterými se jednotlivé strany vzájemně napadaly, a které nemusely být vždy vzdáleny pravdě. Například národní socialisté obviňovali vedoucí pracovníky znárodněného průmyslu, že připojením konfiskátů se chtějí zbavit nevídané konkurence. Na druhé straně protestovali komunisté proti tomu, aby byly přidělovány soukromým zájemcům ty menší závody, které představovaly součást dřívějších koncernů, nyní již národních podniků. Mohla by tak prý být ohrožena výroba mateřského závodu.¹⁶

Prvním poválečným opatřením v hospodářské oblasti se stalo zavádění národních správ do nepřátelského majetku. Právní normu, která jejich dosazování upravovala, představoval dekret prezidenta republiky č. 5 z 19. května 1945. Ještě před tímto datem se však můžeme setkat s výzvami na zavádění prozatímních národních správ,¹⁷ které také po osvobození bývaly vyslyšeny. Dekret pak na některých místech již formálně potvrzoval daný stav. Zavedením národní správy se majetek dostával do rukou státu, a přestože měla mít jen přechodný charakter, byl tak vytvořen předstupeň pro další expanzi zestátněného průmyslu.¹⁸

Podle dekretu č. 5/1945 Sb. se národní správa zaváděla do všech podniků, kde to vyžadoval plynulý chod výroby. Šlo zejména o opuštěný majetek, nebo takový, který byl v držbě, nájmu nebo pachtu státně nespolehlivých osob – Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů.¹⁹ Národní správu zaváděl do malých průmyslových podniků (méně než 20 zaměstnanců) místní národní výbor, do středních (21–300 zaměstnanců) okresní národní výbor,

¹⁶ Růžička, Karel: *c. d.*, s. 141 a 145.

¹⁷ Např. ve smyslu ustanovení Košického vládního programu byly do vedení podniků dosazovány zatímní národní správy, kterými měly být vedeny na přechodnou dobu, tj. do ustavení řádné národní správy; Lhota, Václav: *c. d.*, s. 54n.

¹⁸ Systém národních správ neznamenal však ještě definitivní vyvlastnění, majetek tedy nebyl vlastníkovi odejmut; Lhota, Václav: *c. d.*, s. 68; Růžička, Karel: *ROH v boji o rozšíření moci dělnické třídy (1945–1948)*, Praha 1963, s. 47 a Skřejpková, Petra: *Vývoj československého obchodního práva po roce 1945, in: Příspěvky k vývoji právního řádu v Československu 1945–1990*, Praha 2002, s. 247.

¹⁹ Dekret rušil platnost majetkových převodů z doby po 29. září 1938, pokud k nim došlo pod nátlakem nebo z perzekuce. Tento majetek pak přešel pod národní správu. Ta se vztahovala i na majetek, který byl po 23. květnu 1945 ve vlastnictví Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů.

do velkých (nad 300 zaměstnanců) zemský národní výbor a pokud se jednalo o majetek celostátního významu, ustavovalo národní správu resortně příslušné ministerstvo.²⁰ Souhlas s jejím vyhlášením musela navíc vyslovit závodní rada. Při zavádění národních správ však často panoval chaos. Stávalo se například, že do jednoho podniku bylo jmenováno více národních správců současně.²¹ Výjimku nepředstavovaly zřejmě ani případy, kdy docházelo k porušování příslušného dekretu ze strany nadřízených míst – ať už úmyslnému nebo neúmyslnému. Zejména ministerstvo průmyslu a vláda mnohdy zasahovaly i tam, kde byl příslušný zemský nebo okresní národní výbor, což tyto orgány výkonné moci veřejně kritizovaly a nesly jen s nelibostí.²²

Vhodným národním správcem měla být ustavena pouze státně spolehlivá osoba s odbornými znalostmi, čímž byl rozuměn zejména schopný zaměstnanec dotyčného závodu.²³ Pokud se nejednalo o podnik, který vlastník pozbyl v době války důsledkem perzekuce, měl majetek zůstat pod národní správou až do další zákonodárné úpravy.²⁴ Primárním úkolem národního správce bylo dbát o to, aby spravovaný podnik hospodařil co nejvýnosněji. Na rozdíl od soukromého vlastníka však bylo nepřípustné provozovat svěřený závod pro vlastní užitek.²⁵ Citovaný dekret také ukládal orgánům příslušným k zavedení národní správy, aby neváhaly s jejím zrušením, jakmile pominou důvody, pro které byla zavedena. Jestliže se jednalo o průmyslové závody podléhající znárodnění, měla být národní správa odvolána až s vytvořením národních podniků. Konfiskovaný majetek zůstal pod národní správou do té doby, než byl Fondem národní obnovy (viz níže) odevzdán oprávněným přidělcům.²⁶

²⁰ Je důležité poznamenat, že nejvíce národních správ zavedly MNV, následovaly ONV, ZNV a nakonec ministerstvo průmyslu. Podle počtu zaměstnanců bylo pořadí zcela logicky opačné. Zajímavé bude srovnat tyto údaje s ČKD.

²¹ NA, fond ZNV, kart. 163, dokument z 9. července 1945.

²² NA, fond ZNV, kart. 163, dokument z 19. června 1945.

²³ V této souvislosti je třeba upozornit na sjezd národních správců, který se konal ve dnech 17. a 18. srpna 1945 v Praze; Bieliková, Jarmila a kol.: *Dějiny Komunistické strany Československa v datech*, Praha 1984.

²⁴ V opačném případě se měl závod vrátit.

²⁵ Vyhláška Osídlovacího úřadu z 29. ledna 1947, kterou se vydávaly směrnice pro národní správce.

²⁶ NA, fond Ministerstvo průmyslu (dále jen MP), kart. 526, „Zrušení národních správ“, bez data.

Záhy po osvobození přišel na řadu také požadavek znárodnění veškerého velkého a klíčového průmyslu. Při projednávání příslušného dekretu komunisté „nasadili do boje“ dělnictvo, jejichž značnou část díky odborům ovlivňovali, a využili je jako nástroje k prosazení své představy této právní normy.²⁷ Ústřední státní orgány²⁸ byly zasypány rezolucemi (zejména z průmyslových závodů), které požadovaly urychlené znárodnění klíčových a velkých podniků. Za stejným účelem byly odbory pořádány stávky a „lidové manifestace“.²⁹ Nakonec se vláda na osnově tohoto dekretu dohodla v polovině října 1945 a proces byl v podstatě završen dne 24. října téhož roku, kdy jí podepsal Edvard Beneš jako dekret prezidenta republiky č. 100/1945 Sb.³⁰ Jeho vyhlášením se zestátněním znárodněly mimo jiné i podniky průmyslu kovodělného a elektrotechnického s více než pěti sty zaměstnanci podle průměru stavů ke dnům 1. ledna 1942–1944.³¹

Zmíněný dekret se však neomezoval „pouze“ na právní úpravu samotného aktu nacionalizace velkého a klíčového průmyslu, ale navíc se také zabýval otázkou, jak bude tento sektor organizován. Součástí dekretu proto tvořila i ustanovení o zřízení celostátních ústředních orgánů k jednotnému vedení a podnikatelskému obstarávání společných záležitostí znárodněného průmyslu.³² Vyhlašována byla rovněž idea zřízení národních podniků³³ a to z majetkových podstat nacionalizovaných firem a z dosavadních státních závodů ve znárodněných odvětvích. Jejich vlastníkem se stával

²⁷ *Mezi KSČ a odbory se široce rozvíjela vzájemná spolupráce, která se odrážela ve společném postupu proti soukromému podnikání.*

²⁸ *Například Kancelář prezidenta republiky, Úřad předsednictva vlády, ministerstvo průmyslu, ale také Ústřední svaz československého průmyslu; Lhota, Václav: c. d., s. 83.*

²⁹ *Odborové složky a závodní rady tak sehrály jednu z nejdůležitějších rolí v období před únorovými událostmi 1948; Lhota, Václav: c. d., s. 83 a 122.*

³⁰ *Lhota, Václav: c. d., s. 150.*

³¹ *Zároveň byly znárodněny závody náležící téměř vlastníku a veškeré pomocné závody, které vytvářely se znárodněným podnikem nerozlučný hospodářský celek. Všem majitelům, kromě Německé říše, Němců, Maďarů a kolaborantů, náležela přiměřená náhrada, která byla ale nakonec vyplacena pouze v případě zahraničních majitelů; Kaser, M.C. – Radice, E.A. (ed.): c. d., s. 602.*

³² *V dekretu se jednalo zatím pouze o předpoklad.*

³³ *Tuto pravomoc získal ministr průmyslu.*

stát, avšak postavení těchto nových podniků odpovídalo samostatným právníkům osobám, za jejichž závazky stát neručil.³⁴

Dne 24. října 1945 podepsal Edvard Beneš také dekret s pořadovým číslem 104, který se týkal podnikových a závodních rad. Rovněž v tomto případě došlo mezi vládními stranami ke třenicím a znovu nezanedbatelnou úlohu sehrály odbory, které představovaly dokonce jednoho z tvůrců osnovy dekretu.³⁵ Podstata sporů spočívala ve vymezení rozsahu účasti závodních rad na správě podniku. Přes odpor tehdejších pravicových stran se KSČ a ÚRO podařilo prosadit požadavek, aby byla závodním radám ponechána kompetence dohlížet na opatření prováděná správou závodu.³⁶ Té sice náleželo vlastní vedení, ale závodní zastupitelstvo mělo usilovat o to, aby podnik byl řízen k obecnému hospodářskému prospěchu a zároveň bylo upuštěno od takových opatření, která by tomuto cíli škodila. Tím získaly závodní rady prostředky ovlivňovat nejen sociální, ale i ekonomický vývoj podniku a to oproti minulosti znamenalo velkou změnu.³⁷ Dále obsahoval dekret o závodních radách předpoklad, že v každém závodě, který pravidelně zaměstnává alespoň dvacet zaměstnanců, bude zřízena závodní rada. Důležitým bylo také ustanovení, podle kterého kandidátní listinu pro volby do závodní rady navrhovala jednotná odborová organizace.

Mimořádnou důležitost pro československé hospodářství měl dekret prezidenta republiky č. 108/1945 Sb., o konfiskaci nepřátelského majetku a Fondch národní obnovy ze dne 25. října 1945, jenž znamenal další

³⁴ *Stát však od národních podniků vybíral kromě daní, též jejich zisk. Tímto opatřením měla být vyrovnávána finanční situace mezi dobře prosperujícími a ostatními národními podniky. Bylo odhadováno, že znárodnění se bude vztahovat na 60–70% průmyslových podniků v Československu.*

³⁵ *Spolu s ministerstvem ochrany práce; Lhota, Václav: c. d., s. 151.*

³⁶ *Kterou získaly v revolučních dnech roku 1945; Lhota, Václav: c. d., s. 154.*

³⁷ *Na základě dále uvedeného dekretu č. 108/1945 Sb. mohly dokonce závodní rady ve spolupráci s národní správou navrhnout, aby byla určitá majetková podstata konfiskována celá, i když podle soudního rozhodnutí podléhala konfiskaci například pouze z jedné třetiny. NA, fond NHK ÚV KSČ, sv. 6, arch. j. 47, dokument z 20. února 1946.*

výrazný zásah do podoby tehdejších vlastnických vztahů.³⁸ Tato právní norma rozlišovala v podstatě dvě kategorie konfiskovaného majetku - jednak průmyslové konfiskáty, na něž se můj zájem zaměřuje, a jednak ostatní konfiskovaný majetek, který měl sloužit Osídlovacím účelům.³⁹

Na základě dekretu byl ve prospěch Československé republiky zabaven bez náhrady veškerý majetek Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů.⁴⁰ Velká část podniků pod národní správu tak podlehla konfiskaci jménem státu.⁴¹ „Škody a utrpení, které způsobily nepřátelské státy, nacistický a fašistický režim ... jsou nezměrné. Spravedlivé odplatě nemohou ujít a povinnost k náhradě mají především všichni Němci a Maďaři, kteří ... na sebe vzali zodpovědnost za všechny zločiny. ... Obdobně je tomu i u příslušníků vlastního národa. ... K částečné náhradě velikých škod a odčinění bezprávi konfiskuje tudíž navržený dekret pro Českosloven-

³⁸ Ještě v srpnu 1945 navrhovalo MP rozšířit výčet osob, jejichž majetek podlehal konfiskaci o tuto kategorii: „osoby, které po roce 1918 nadržovaly německví a maďarství.“ Jelikož nemohlo jít o podniky ani Němců ani zrádců a kolaborantů, které znění příslušného dekretu již postihovalo, jednalo se pravděpodobně o majetek židovský a zahraniční. Proti něčemu takovému však vystoupilo ministerstvo vnitra, neboť „... chce-li ministerstvo průmyslu v dekretu o znárodnění sáhnouti i na zahraniční kapitál, dá se to ještě odůvodniti novou sociální a hospodářskou orientací našeho státu. Nelze však v policejní normě, jakou dekret o konfiskaci je, konfiskovat jako nepřátelský majetek podniky našich dnešních spojenců.“ I když komunisté nebyli nijak proti myšlence posilovat státní vliv na průmyslové závody, velmi dobře si uvědomovali (narozdíl od „sociálnědemokratického“ ministerstva průmyslu), že nelze v prvních měsících po válce takovýmto způsobem zasáhnout proti spojeneckému zahraničnímu kapitálu. NA, fond MP, kart. 325, dokument z 23. srpna 1945.

³⁹ V tomto bodě je třeba upozornit na nejnovější práci věnující se poválečnému osídlování pohraničí: Čapka, František – Slezák, Lubomír – Vaculík, Jaroslav: *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce*, Brno 2005.

⁴⁰ Osoby německé nebo maďarské národnosti, které prokázaly, že zůstaly věrný Československé republice, měly být podle dekretu z procesu konfiskace vyjmuty. Břemeno důkazů však leželo na nich (srovnej Směrnice ministerstva vnitra z 31. března 1947). Vláda mohla v jednotlivých případech povolit výjimku z konfiskace a to jednak ve prospěch osob, kterým se zachovávalo československé státní občanství a jednak jako opatření odůvodněné sociálními hledisky; NA, fond Hospodářská rada ÚV KSČ, sv. 34. arch. j. 266, dokument bez data.

⁴¹ Dekret se vztahoval na majetek, který byl v době skončení okupace ve vlastnictví Německé říše, Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů.

skou republiku ...zásadně bez náhrady všechen v úvahu přicházející majetek.⁴² Konfiskace byla sice prezentována jako součást tzv. národní revoluce, kdy rozhodující moc přecházela z národa německého na národ český, komunisté jí však využili k omezení oné sféry soukromého podnikání, na níž se nevztahovala opatření znárodňovacího dekretu.

O tom, byly-li splněny podmínky pro konfiskaci podle tohoto dekretu, měl rozhodnout příslušný okresní národní výbor.⁴³ Do řízení však mohl vstoupit také zemský národní výbor, jenž fungoval rovněž jako odvolací instance. K zajištění úkolů souvisejících se správou konfiskovaného majetku zřídila vláda při Osidlovacím úřadě Fond národní obnovy. Do jeho rukou tak přecházely veškeré průmyslové podniky, kterých se dotýkala ustanovení dekretu č. 108, přičemž výjimku představoval majetek znárodněný, lázeňský a takový, jenž byl ve státním vlastnictví ještě před „Mnichovem“.⁴⁴ Podrobněji upravovalo povinnosti Fondu národní obnovy vládní nařízení č. 45 z 1. března 1946, kterým se vydával jeho statut a jednací řád. V první řadě Fondu příslušelo obstarávání úkolů souvisejících s prozatímní správou konfiskovaného majetku, což znamenalo, že měl především zjistit veškerý majetek konfiskovaný podle dekretu č. 108, pořídit jeho soupis,⁴⁵ učinit veškerá opatření na zajištění, převzetí a správu tohoto majetku

⁴² NA, fond MP, kart. 325, Důvodová zpráva k dekretu prezidenta republiky č. 108/1945 Sb.

⁴³ Podle směrnic ministerstva vnitra ze 7. února 1946, byly místní národní výbory povinny nahlásit okresním národním výborům veškerý majetek nalézající se v jejich obci, o němž šlo předpokládat, že jeho vlastníka postihují příslušná ustanovení dekretu prezidenta republiky č. 108. Na základě pokynů ministerstva vnitra z 14. února 1946 k provedení konfiskace nepřátelského majetku měly ONV okamžitě zahájit konfiskační řízení, jakmile jim byly zaslány konkrétní seznamy osob a návrhy výměrů. Opis rozhodnutí o řádné konfiskaci zasilaly ONV za první Osidlovacímu úřadu, za druhé Fondu národní obnovy a za třetí věcně příslušnému ministerstvu, pokud národní správu do daného závodu samo zavedlo.

⁴⁴ NA, fond MP, kart. 1055, Zápis o poradě na OÚ a FNO v Praze ve věci dekretu prezidenta republiky 108/1945 Sb., bez data.

⁴⁵ Soupis konfiskátů a restitučních nároků provádělo vždy na místě, postupuje od obce k obci, buď několik sepisovačů, nebo jeden dobře instruovaný sepisovač. Osidlovací úřad odmítl provádět soupisové práce pouze na základě písemných dotazníků, neboť „... zůstalo by určité množství konfiskátů – ať z neznalosti, ať pro nepochopení – utajeno.“; NA, fond Fond národní obnovy, Oběžník Osidlovacího úřadu a Fondu národní obnovy v Praze z 11. února 1947.

a poté provést jeho odevzdání, rozdělení nebo zcizení. Do působnosti tohoto orgánu náležel také dohled nad hospodařením národních správců.⁴⁶ Fondu rovněž příslušelo udělovat svolení ke zcizení, pronájmu či propachtování konfiskovaného majetku před uplynutím k tomu stanovené lhůty.

Dekret upravoval kromě vlastní konfiskace také průběh následného přidělového řízení, v němž se jednalo o budoucí osud všech takto zabavených firem. Podle litery dekretu měl nejprve Osidlovací úřad po dohodě s příslušnými ministerstvy, Hospodářskou radou a po slyšení ÚRO vypracovat rámcové plány, kterými by stanovil, jak má být s konfiskovaným průmyslovým majetkem naloženo.⁴⁷ Na podkladě rámcových plánů se pak měly sestavit plány přidělové s návrhem na úhradu požadovanou za jednotlivé konfiskáty. Pro průmyslový majetek a velké majetkové podstaty byly jejich vypracováním pověřeny Zemské národní výbory, přičemž následovat muselo schválení věcně příslušným ministerstvem, které mohlo přidělové plány případně upravit. Do jednání se logicky zapojovalo především ministerstvo průmyslu, avšak například v resortu potravinářství bylo kompetentní ministerstvo výživy či za oblast lázeňství zodpovídalo ministerstvo zdravotnictví. Vydávat rozhodnutí o přidělu, které určovalo, komu konfiskovaný průmyslový majetek případně, patřilo znovu do kompetence věcně příslušného ministerstva. Celý proces byl ukončen odevzdáním konkrétního přidělu, které již prováděl Fond národní obnovy.⁴⁸ Příděly, které se přičily rámcovým či schváleným přidělovým plánům, byly prohlášeny Osidlovacím úřadem za neplatné a Fond národní obnovy dával podnět ke zrušení takového rozhodnutí i přidělu.

⁴⁶ *Hrozilo-li nebezpečí škody, mohl fond převzít majetek do vlastní správy.*

⁴⁷ *Průmyslovým majetkem se rozuměly podniky, které byly členy Ústředního svazu průmyslu. Skutečnost však byla taková, že rámcové plány vypracovalo ministerstvo průmyslu a OÚ vyjádřil pouze souhlas. Zajímavostí je, že do této fáze přidělového řízení chtělo zasahovat také „národně socialistické“ ministerstvo spravedlnosti, když se neúspěšně dožadovalo své účasti na přípravě rámcových plánů. NA, fond MP, kart. 590, dokumenty z 18. a 28. srpna 1947.*

⁴⁸ *V rámcových plánech mělo být také stanoveno, kolik malých majetkových podstat má být v jednotlivých místech přiděleno, a které střední majetkové podstaty mají být přiděleny. Vypracováním přidělových plánů pro malé majetkové podstaty byly pověřeny místní přidělové komise (skládaly se ze členů MNV a zájemců o přiděl) a pro střední majetkové podstaty okresní přidělové komise (složení bylo obdobné, k členům ONV a zájemcům o přiděl přibývali také zástupci hospodářských svazů a ÚRO). Podle těchto plánů přidělovaly malé majetkové podstaty ONV a střední majetkové podstaty ZNV.*

Podle citovaného dekretu mohly konfiskáty připadnout zemím, okresům, obcím a dalším veřejnoprávním korporacím, družstvům či jiným uchazečům, kteří vyhovovali přidělovým podmínkám. Komunisté však v případech průmyslových konfiskátů usilovně prosazovali pravidlo (tentokrát ve spolupráci s ministerstvem průmyslu, které se snažilo hájit zájmy znárodněného sektoru), podle něhož se měly nejprve uspokojit požadavky národních podniků, aby teprve poté přišly na řadu další uchazeči. V zásadě to znamenalo, že by firmy, o které znárodněný průmysl projevil zájem, byly vyloučeny z přidělového řízení a přičleňovány výhradně k národním podnikům.⁴⁹

Proces přičleňování průmyslových konfiskátů probíhal pomalu a do února 1948 bylo přiděleno pouze omezené množství jednotlivých firem. Tato zdlouhavost souvisela mimo jiné i s urputností celého boje o konfiskáty, v němž komunisté nekompromisně hájili stanovisko přednostního vyřizování „požadavků“ národních podniků a zároveň se snažili vyloučit z přidělu soukromý sektor. Rozhodný krok na cestě k naplnění tohoto cíle představovala vyhláška Osidlovacího úřadu z 23. července 1946, již se zveřejňoval rámcový plán pro způsob naložení s určitou částí konfiskovaného majetku ve prospěch veřejných úkolů. Osidlovací úřad tímto rámcovým plánem vyčleňoval z přidělového řízení velké, střední i malé majetkové podstaty, které byly označeny za důležité pro „hospodářskou výstavbu státu“. Před soukromými žadateli tak měly být upřednostněny nejen národní podniky, ale také jakákoliv veřejnoprávní korporace a to i v případě malých firem. Pouze ty konfiskáty, o které nebyl zájem z tzv. veřejného sektoru (jenž reprezentovaly převážně národní podniky),⁵⁰ mohly přejít do soukromého vlastnictví. Komunisté však vyvinuli veškeré úsilí k tomu, aby takový stav nikdy nenastal. O každý konfiskovaný závod se měl ucházet alespoň jeden národní podnik či v horším případě některý z družstevních nebo komunálních závodů. Od srpna 1946 pak zahájilo

⁴⁹ *Dále se z přidělového řízení vyjímaly například likvidované majetkové podstaty (mezi uchazeče však bylo rozdělováno jejich strojní zařízení, suroviny, polotovary atd.), firmy, které měly být vráceny původním vlastníkům, či podniky, jež se nacházely ve vlastnictví Německé říše a měly přejít na stát či svazky územní a zájmové samosprávy. NA, fond MP, kart. 325, dokument z 2. října 1945 a kart. 1055, Zápis o poradě na OÚ a FNO v Praze ve věci dekretu prezidenta republiky 108/1945 Sb., bez data.*

⁵⁰ *Kromě toho veřejný sektor zastupovaly družstva a komunální podniky.*

ministerstvo průmyslu porady s ústředními orgány znárodněného sektoru o začlenění jmenovitých konfiskátů do národních podniků.⁵¹

Do kompetence Osidlovacího úřadu patřilo také určovat, zda zkonfiskovaná firma přijde do přidělu nebo bude likvidována. V tom smyslu vydal OÚ dne 11. července 1946 vyhlášku, jíž stanovil rámcový plán pro průmyslové podniky, jejichž výroba byla nerentabilní a závod měl tak být likvidován. Byly vytvořeny tři kategorie podniků, přičemž do skupiny A spadaly závody hospodářsky důležité, skupinu B tvořily podniky, jež měly být předisponovány na Slovensko a skupinu C představovaly závody, které mohly být zastaveny. K likvidaci byl určen takový konfiskát, který se podle hlášení národního správce nacházel trvale ve ztrátě a jeho zachování nebylo nutné ani v zájmu osídlení. O tom, zda konfiskovaný podnik bude skutečně likvidován, rozhodovalo společně věcně příslušné ministerstvo a Osidlovací úřad, který následně vydával likvidační výměr.⁵² Komunisté využívali i těchto ustanovení k prosazení vlastních záměrů, neboť raději dávali přednost zrušení firmy před jejím přidělením soukromému uchazeči. Je také důležité připomenout, že konfiskát byl až do definitivního rozhodnutí o přidělu majetkem státu a nestával se tak vlastnictvím národního správce, většinou národního podniku.⁵³

Konfiskátů se týkal také zákon č. 128 z 16. května 1946 o neplatnosti některých majetkoprávních jednání z doby nesvobody a o nárocích z této neplatnosti vzházejících. Tzv. restituční zákon prohlašoval veškerá majetkoprávní jednání, ke kterým došlo po 29. září 1938 pod tlakem nesvobody či národní, rasové, nebo politické perzekuce, za neplatná. Nárok směřoval proti tomu, kdo měl z takového majetkoprávního jednání prospěch.⁵⁴ Výjimku představovali pouze právní nástupci,⁵⁵ kteří proká-

⁵¹ Lhota, Václav: c. d., s. 245n.

⁵² Vyhláška Osidlovacího úřadu z 11. července 1946.

⁵³ Příslušný národní správce tak nemohl například bez povolení NV provádět investiční práce. Pokud byl národním správcem některý z národních podniků, musel žádat o povolení též ministerstvo průmyslu; Lhota, Václav: c. d., s. 229n.

⁵⁴ Osoba, která nárok uplatňovala, musela v takovém případě vrátit vše, co z neplatného převodu obdržela.

⁵⁵ Ministerstvo spravedlnosti neúspěšně prosazovalo, aby byl majetkový převod uznán za platný nejen v případě právních nástupců, ale u všech státně spolehlivých osob, které prokázaly svou nevědomost o tom, že druhá strana jednala pod tlakem okupace. NA, fond MP, kart. 401, dokument z 27. dubna 1946.

zali svou nevědomost, že k majetkovému převodu došlo pod nátlakem.⁵⁶ O nároku měl rozhodnout příslušný okresní soud.⁵⁷ V případě, kdy tento nárok směřoval proti národní správě zavedené na takový majetek, mohl se žadatel obrátit na okresní soud teprve ve chvíli, kdy vrácení majetku zamítl příslušný orgán, jenž národní správu zavedl (ve většině případů tedy šlo o národní výbory).

Pokud by navrácení majetku či práva nebylo možné, příslušela poškozenému peněžitá náhrada. Takový stav nastával podle litery zákona zejména v okamžiku, kdy by se tím ohrozily „veřejné zájmy“, o čemž rozhodovalo ministerstvo spravedlnosti. Jak ještě uvidíme, tuto pasáž velmi často napadali představitelé KSČ, kteří se snažili rozšířit paragraf v tom smyslu, že vrácení majetku nemělo být možné ani v těch případech, kdy hrozilo narušení „plynulého chodu závodu“. Na mysli měli především situace, kdy se na odpor proti návratu bývalého majitele do firmy postavila závodní rada či odborová skupina. Protože obě tyto „zaměstnanecké“ organizace měli komunisté z velké části obsazeny svými stoupenci, spočíval význam výše uvedeného návrhu o změnu restitučního zákona spíše ve snaze zabránit zpětnému předávání majetkových podstat do rukou soukromým podnikatelům.⁵⁸ Tyto „novelizační“ pokusy tvořily další součást komunistickeho plánu, jak odvrátit možnost reprivatizace. Úsilí KSČ směřovalo rovněž k oslabení pozice ministerstva spravedlnosti a okresních soudů, jež byly vesměs pod vlivem národních socialistů. To se jim podařilo na jaře roku 1947, kdy v souvislosti s varnsdorfskou stávkou⁵⁹ byla restituce umožněna pouze se souhlasem zaměstnanců dotyčného závodu.

⁵⁶ *Jestliže však osoba, jež byla poškozena a tudíž jí příslušel nárok na restituci či náhradu, patřila mezi státně nespolehlivé, připadl nárok státu.*

⁵⁷ *Soudu tak příslušelo rozhodnutí i v okamžiku, kdy existovaly pochybnosti o spolehlivosti žadatele. Takový podnik mohl být dán v prozatímní držbu. NA, fond ÚV KSČ, sv. 13, arch. j. 113, dokument ze 4. března 1947.*

⁵⁸ *Mnohdy se totiž stávalo, že proti původním vlastníkům bylo zastaveno trestní řízení podle retribučního dekretu, tím se stávala konfiskace neplatnou a oni požadovali vrácení závodu.*

⁵⁹ *Šlo o promyšlenou akci pro veřejnost, ve které odbory charakterizovaly soukromé podnikatele usilující o restituci majetku jako o jedince bez špetky sociálního cítění. Varnsdorfská stávka se pro svůj rozsah stala nejznámější, ale odbory organizovaly nepokoje například i v pražském a českobudějovickém závodě Bratři Zátkové či v případě podnikatele Jandery z Ústí nad Orlicí.*

Průběh přidělového řízení s konfiskovaným majetkem doznal na počátku r. 1947 na základě zákona č. 31, o některých zásadách při rozdělování nepřátelského majetku, dalších změn. V první řadě mohl Osidlovací úřad a Fond národní obnovy slučovat nebo rozdělovat zabavené majetkové podstaty z důvodu hospodářské účelnosti.⁶⁰ Dále zákon stanovil, že peněžité závazky, náležející ke konfiskovanému majetku a vzniklé před 10. květnem 1945, přejímal Fond národní obnovy. Pokud by to mělo usnadnit přidělové řízení, přejímal dokonce i závazky jiné. Celkově tato právní norma ulehčovala přičleňování zadlužených závodů⁶¹ a posilovala pravomoci Osidlovacího úřadu, na nějž měla prostřednictvím jeho předsedy a člena komunistické strany Miroslava Kreusy velký vliv KSČ. Jinak se ovšem toto nařízení průmyslových konfiskátů netýkalo a nadále o jejich přidělu panovaly mezi politickými stranami spory. Jisté dohody v rámci Národní fronty se dosáhlo v březnu 1947, když bylo přijato usnesení, že k národním podnikům budou přičleňovány veškeré konfiskáty, pokud by to znamenalo doplnění jejich výrobních programů a snížení výrobních nákladů. Vláda však až do února 1948 nepřijala žádné usnesení, které by otázku průmyslových konfiskátů výrazněji řešilo. Zabavené podniky byly vyjímány z přidělového řízení jen jednotlivě, tj. za neexistence jakéhokoliv plánu, který by přesně vyjmenoval všechny konfiskáty určené k přidělu jednomu konkrétnímu uchazeči.⁶²

Průběh celého roku 1947 byl ve znamení stupňující se politické krize, která vyvrcholila v prvních měsících roku následujícího. Komunisté se připravovali na rozhodující mocenský střet a dne 9. února 1948 vystoupili s požadavkem znárodnění všech závodů nad padesát zaměstnanců, zahraničního obchodu, domácího velkoobchodu a provedení nové pozemkové reformy.⁶³ Tento požadavek spoluvytvářel scénář jejich postupu vůči opozici, která se proti nim zformovala. Zatímco provedení konfiskace nepřátelského majetku a znárodnění velkého a klíčového průmyslu získalo všeobecnou podporu téměř celé společnosti, vycházely hlasy požadující další znárodnění prakticky výlučně z úst představitelů KSČ a odborů.

⁶⁰ *Mimo to zaváděl zkrácené přidělové řízení u malých a středních majetkových podstat.*

⁶¹ *Komunisté nepochybně počítali s tím, že takto budou zvýhodňovány v první řadě národní podniky.*

⁶² *Lhota, Václav: c. d., s. 264.*

⁶³ *Bieliková, Jarmila a kol.: Dějiny Komunistické strany Československa v datech, Praha 1984.*

Primárním cílem komunistů byla v podstatě likvidace dalších podnikatelských vrstev. Za tímto úsilím stála snaha po naplnění vlastní teze o nutnosti zasadit rozhodující úder „reakci“ a definitivně tak provést rekonstrukci společnosti. Řečeno komunistickou terminologií, „v pokračující výstavbě socialismu neměl mít kapitalistický druh výroby místa, poněvadž plodí další kapitalismus a stále zachovává podmínky pro jeho nový rozmach.“ Požadavek nové vlny znárodnování odpovídal také plánům KSČ ovlivnit rozhodujícím způsobem průběh přidělového řízení konfiskovaného majetku. Nejenže měl s konečnou platností přiřčenit řadu sporných konfiskátů, o jejichž osudu nebylo dosud rozhodnuto, ke znárodněnému průmyslu, ale rovněž zestátnoval ty konfiskáty, které v minulém období již připadly soukromému sektoru.

Hlavním spojencem a „hlásnou troubou“ komunistů se staly opět odbory. Znovu se rozběhl kolotoč rezolucí ze závodů, ale tentokrát byl připraven také celostátní sjezd závodních rad a skupin ROH, který pochopitelně podpořil požadavky KSČ⁶⁴ a vystoupil proti navrácení konfiskátů do soukromých rukou.⁶⁵ „Vzhledem k tomu, že se zbývající kapitalistický úsek našeho hospodářství stal střediskem hospodářských a politických úkladů proti republice... vznáší sjezd požadavek dalšího znárodnění.“⁶⁶

Komunisté začali vytvářet atmosféru vyvolávající dojem, že „reakce“ chystá návrat k předmnichovským poměrům, a proto vyzývali lidové vrstvy, aby se těmto snahám postavily.⁶⁷ Svoji pozornost obraceli nejen na dělnictvo, ale i na živnostníky a všechny zaměstnance v průmyslu i zemědělství, přičemž se snažili získat masovou podporu pro svou politiku. Požadavek dalšího znárodnění byl komunisty obhajován tím, že zatímco znárodněný průmysl měl své úkoly splnit, stal se kapitalistický sektor brzdou hospodářského vývoje.⁶⁸ „Dokázali jsme v praxi, že plánovitě hospodářství a lidově demokratický režim jsou nejjistější a nejúspěšnější cestou z válečné krize ke konsolidaci.“⁶⁹ V platnosti také nadále zůstávala teze o racionalizaci podnikání a odstranění nesystematické výroby.

⁶⁴ Další akcí ÚRO bylo zorganizování jednohodinové generální stávky dne 24. února 1948.

⁶⁵ Lhota, Václav: *Znárodnění v Československu*, Praha 1981, s. 287–290.

⁶⁶ *Tamtéž*, s. 289, citace části rezoluce celostátního sjezdu závodních rad a odborových organizací z 22. února 1948.

⁶⁷ Lhota, Václav: *Znárodnění v Československu*, Praha 1981, s. 277 a 287.

⁶⁸ *Tamtéž*, s. 272.

⁶⁹ Gottwald, Klement: *Spisy XV*, Praha 1961, s. 236.

Únorové události roku 1948 představovaly pro komunisticky orientovanou část společnosti další krok na cestě k vybudování nové společnosti, kterým měla být definitivně odstraněna její buržoazní složka a vytvořen tak ideální stát, „...v němž všechno hospodářství slouží lidu... po této cestě chceme dojíti společenského řádu, v němž bude úplně odstraněno vykořisťování člověka člověkem – k socialismu.“⁷⁰ Komunisté začali přetvářet Československo podle svých představ již po roce 1945, ale únorem se jim plně uvolnili ruce. Pro ekonomický život to znamenalo postupné odstranění soukromého podnikání, i když formálně toto právo Ústava 9. května ještě zaručovala. Ve jménu „nové společnosti“ byly likvidovány celé vrstvy obyvatelstva a tím také tradiční způsoby jejich života a obživy. I když lze charakterizovat poválečné období do roku 1948 jako omezenou demokracii, kdy nefungoval otevřený pluralitní systém politických stran a kdy parlament byl vázán rozhodnutím Národní fronty, znamenal definitivní odklon Československa od konceptu občanské společnosti až únorový převrat. „*Prostě únor nám tedy uvolnil další kus cesty k socialismu a to nejen v oblasti mocensko-politické, nýbrž i v oblasti třídní a hospodářsko-politické.*“⁷¹

Převzetí politické moci bylo doprovázeno také změnami v ekonomickém životě. Jednak proběhly v řídicím aparátu československého průmyslu personální čistky, kdy došlo k odstranění „nespolehlivých a reakčních osob“ a jednak nastala vhodná situace k prohloubení procesu omezování soukromého podnikání.⁷² Prvním krokem se stalo urychlené dosazování národních správ do všech závodů, u kterých se předpokládalo znárodnění. Jejich zavádění upravovalo vládní usnesení z 5. března 1948, podle něhož měl být národní správou takových firem pověřen ústřední orgán nebo národní podnik, do kterého byl závod včleňován.⁷³ Návrhy znárodnovacích zákonů vypracovala v rychlém tempu příslušná ministerstva za účasti zástupců ÚRO a Sboru pověřenců a již ve dnech 27. a 28. dubna je schválilo Ústavodárné národní shromáždění.⁷⁴ Jednalo se zejména

⁷⁰ Úvodní Prohlášení Ústavy 9. května.

⁷¹ Gottwald, Klement: *Spisy XV*, Praha 1961, s. 156.

⁷² Půlpán, Karel: *Nástin českých a československých hospodářských dějin do roku 1990*, Praha 1993, s. 198.

⁷³ Lhota, Václav: *Znárodnění v Československu*, Praha 1981, s. 291n.

⁷⁴ *K jejich vyhlášení však došlo až 2. resp. 3. června 1948. ustanovení znárodnovacích zákonů se nevztahovalo na podniky, které patřily orgánům lidové správy, družstvům a výdělkovým společenstvům;* Lhota, Václav: *Znárodnění v Československu*, Praha 1981, s. 292 a 294.

o zákon č. 114 o znárodnění některých dalších průmyslových a jiných závodů,⁷⁵ zákon č. 115 o znárodnění dalších podniků v oboru potravinářském či zákon č. 118 o znárodnění velkoobchodních podniků.⁷⁶

Pro kovoprůmysl měl největší význam zákon č. 114, resp. jeho ustanovení, kterým se s účinností od 1. ledna 1948 znárodněly všechny závody, pokud počet jejich zaměstnanců dosáhl kdykoliv od 1. ledna 1946 padesáti osob⁷⁷ (zatímco v případě dekretu prezidenta republiky č. 100/1945 Sb. se jednalo o průměrný stav z let 1942–1944).⁷⁸ Rozhodující pravomoc přitom připadla ministroví průmyslu. V jeho kompetenci bylo vyhledávat, které podniky spadají do nové vlny znárodnění a to na základě údajů získaných od generálních ředitelství znárodněného průmyslu.⁷⁹ Po dohodě s ministrem financí a věcně příslušným ministrem měl dále určovat, zda takový majetek připadne podnikům lidové správy, výdělkovým společenstvům, družstvům či jiným právnickým osobám. Mohl ho také převést do působnosti jiného ministerstva. Vedle značného množství zkonfiskovaných firem tak vznikala další skupina malých a středních závodů, které byly odevzdávány veřejnému sektoru. Přednost se svými požadavky přitom samozřejmě dostávaly národní podniky. I když se předpokládalo, že firmy místního významu připadnou orgánům lidové správy, jak se dobovým termínem označovaly národní výbory, nebo družstvům, byla přesto sekundární sféra československé ekonomiky

⁷⁵ Týkal se firem s více než padesáti zaměstnanci, přičemž v oborech veřejného zájmu se znárodněly všechny podniky – např. affinérie drahých kovů nebo závody pro výrobu lékařských a léčebných přístrojů.

⁷⁶ Skřejpková, Petra: *Vývoj československého obchodního práva po roce 1945*, in: *Příspěvky k vývoji právního řádu v Československu 1945–1990*, Praha 2002, s. 248.

⁷⁷ Zákon se nevztahoval na majetkové podstaty, které vlastnila výdělková společenstva, lidová správa a družstva (i když příslušný ministr mohl udělit výjimku); Lhota, Václav: *Znárodnění v Československu*, Praha 1981, s. 294–295.

⁷⁸ I když to znění tohoto zákona výslovně nepředpokládalo, stalo se prvním opatřením zavedení národní správy. Na výzvu Ústřední rady odborů ji z „důvodu“ ohrožení plynulostí výroby dosazovaly závodní rady a akční výbory Národní fronty, přičemž jejím výkonem pověřovaly ústřední orgány československého průmyslu nebo národní podniky a byly tudíž vytvořeny organizační předpoklady pro včlenění znárodněných firem do daných národních podniků; Lhota, Václav: *Znárodnění v Československu*, Praha 1981, s. 291–292.

postupně soustředěna výhradně v rámci národních podniků. Přesně podle záměrů komunistů tak docházelo na jedné straně k rozšiřování znárodněného průmyslu a na straně druhé byl zatlačován soukromý sektor.

Jak již bylo výše naznačeno, zákon č. 114/1948 Sb. výrazně ovlivnil také průběh řady dosud probíhajících přidělových řízení s konfiskovanými průmyslovými závody.⁸⁰ Svou dikcí zamezil předání velké části zabaveného nepřátelského majetku do rukou jednotlivců, přičemž jednostranně upřednostňoval národní podniky, které nad danými firmami většinou již vykonávaly národní správu. Osud velké části konfiskátů i nově znárodněných závodů tak byl velmi podobný. Je rovněž potřebné připomenout, že přidělování zkonfiskovaných firem patřilo i nadále do kompetence Osidlovacího úřadu a Fondu národní obnovy, přestože na většinu z nich se vztahovala znárodnovací opatření.⁸¹ Došlo však k výraznému zrychlení celého přidělového řízení.⁸²

Veškeré společensko-mocenské změny, jimiž prošlo poválečné Československo od roku 1945, potvrzovala Ústava 9. května. V hospodářské oblasti rozlišovala tři formy vlastnictví – státní, družstevní a soukromé, které bylo zaručeno v případě podniků do padesáti zaměstnanců.⁸³ Vlastnická práva však nesměla být zneužita proti celku. Ústava rovněž stanovovala, že zákonem vymezený rozsah znárodnění nesmí být nijak omezen, a že národní podnik patří výhradně státu. Za těchto předpokladů

⁷⁹ *Tamtéž*, s. 297.

⁸⁰ *Uvedený zákon také upravoval znění některých paragrafů dekretu prezidenta republiky č. 100/1945 Sb., o znárodnění dolů a některých průmyslových podniků. Hlavní změnu obsahovalo ustanovení, podle kterého měl znárodnění podléhat rovněž takový majetek, jenž splnil dekretem k tomu stanovené podmínky i po 27. říjnu 1945. Zákon pochopitelně obsahoval i příslušná ustanovení o náhradách. V podstatě zopakoval předpisy původního znárodnovacího dekretu s tím, že náhrada nenáležela osobám, jež byly nebo budou odsouzeny. Ve skutečnosti však po roce 1948 nepatřilo vyplácení náhrad na pořad dne. Uvedený zákon také s menšími doplňky převzal příslušná ustanovení zmíněného dekretu o organizaci a řízení národních podniků.*

⁸¹ *Pokud však nově znárodněné firmy nepodléhaly konfiskaci, neměl tento orgán na proces jejich přidělování žádný vliv.*

⁸² *Tamtéž*, s. 303.

⁸³ *Skřejpková, Petra: Vývoj československého obchodního práva po roce 1945, in: Příspěvky k vývoji právního řádu v Československu 1945–1990, Praha 2002, s. 248.*

prohlašovali reprezentanti KSČ, že budou respektovat nedotknutelnost individuálního vlastnictví ve výrobě. Reálná situace vypadala ovšem poněkud odlišně, neboť komunisty nastolený režim odmítal připustit jakoukoliv formu soukromokapitalistického podnikání.

Při vytváření právních norem konfiskačního a znárodňovacího procesu byl komunistický postoj vždy motivován snahou rozšířit státní vliv na československé hospodářství a to na úkor individuálního vlastnictví. Díky své aktivitě patřila KSČ při zákonodárné činnosti k rozhodujícím silám a s podporou odborů dokázala většinou prosadit svou představu legislativní úpravy. Pokud se jí to nepodařilo, jako například u restitučního zákona, vypracovali její zástupci vzápětí novelizační návrh, který měl „žádanou“ změnu přinést. Do únorového převratu 1948 si komunisté nemohli dovolit otevřené porušování dekretů, zákonů či vyhlášek, a proto se jejich postup soustředil na uplatnění příslušných právních norem na co největší počet závodu, jako tomu bylo zejména v případě konfiskačního dekretu. Národohospodářští a právní odborníci KSČ vypracovali a poté všem svým stoupencům rozeslali směrnice, ve kterých byl popsán postup, jak „využít“ existující legislativy k tomu, aby zabránili reprivatizaci. Konfiskační dekret navíc jasně nestanovil, který majetek má připadnout jakému uchazeči, komunisté proto napnuli všechny své síly, aby nepřipustili rozšíření soukromého sektoru a prostřednictvím národních podniků naopak posílili zestátněný průmysl.

Organizace znárodněného průmyslu a institucionální vlivy na průběh konfiskačního a přidělového řízení

Komunisté dobře věděli, že pro jejich plán na zatlačení soukromého podnikání v Československu má velkou důležitost také organizační struktura celého průmyslu. Nepodcenili ani jednání o obsazení všech rozhodujících institucí a orgánů, které znamenaly moc ovlivňovat průběh konfiskačního a zejména přidělového řízení se zabaveným průmyslovým majetkem. Pozici komunistů zcela jasně definoval Klement Gottwald v říjnu 1945 ve svém dopise zasláném Národohospodářské komisi ÚV KSČ: *„Je úplně jasné, že tím, že je postátněn průmysl, jsme ještě celou věc nevyhráli. Jde teď o to, jak bude zestátněný průmysl organizován a kdo bude mít politickou moc.“*⁸⁴

⁸⁴ NA, fond NHK ÚV KSČ, sv. 1, arch. j. 6, dokument z 16. října 1945.

Bezprostředně po osvobození byly k prozatímnímu řízení hospodářství obnovené republiky využívány zejména národní správy. Později přivedl dekret prezidenta republiky č. 100/1945 Sb., o znárodnění dolů a některých průmyslových podniků, do majetku státu více než polovinu celého průmyslu. Zestátněním došlo na rozdělení jednotlivých výrobních odvětví na sektor znárodněný a neznárodněný. K jejich koordinaci byly určeny hospodářské skupiny, vytvořené za okupace jako pobočné spolky Ústředního svazu průmyslu, který funkčně představoval instituci zájmovou a poradní. Jeho význam spočíval v zastřešení veškeré průmyslové výroby včetně těch odvětví, jež podléhala jinému resortu než ministerstvu průmyslu (např. potravinářství). Mezi hlavní úkoly uvedených hospodářských skupin, v nichž bylo členství povinné, pak patřilo rozdělování surovin či stanovení cen, přičemž komunisté touto cestou plánovali ovlivňovat neznárodněnou část průmyslu. Podle názoru KSČ měly hospodářské skupiny pozbyt své oprávněnosti až ve chvíli, kdy by bylo vše zestátněno.⁸⁵ „*Mít klíčové podniky v rukou, neznamená mít všechno v rukou. Teprve pomalu to dostat všechno do rukou, to je otázka naší práce.*“⁸⁶

Tento cíl sledovala rovněž snaha KSČ přičlenit ke znárodněnému sektoru majetek konfiskovaný Němcům, Maďarům, zrádcům a kolaborantům. K tomu však už nesloužily hospodářské skupiny, ale v prvé řadě ústřední správy zestátněného průmyslu, které pro jednotlivá výrobní odvětví předurčoval zřídit dekret č. 100/1945 Sb. Tato tzv. generální ředitelství v podstatě převzala ve znárodněném průmyslu od hospodářských skupin jejich koordinační funkci, i když tyto starší celky existovaly až do roku 1950 jako orgány řídicí především materiálně technické vybavení.⁸⁷

Působnost ústředních správ znárodněného průmyslu upravoval Statut národních podniků z 15. ledna 1946.⁸⁸ Na jeho základě ústřední orgány získaly v zestátněném sektoru postavení celostátních ředitelství pro jednotlivá průmyslová odvětví. Jejich funkcí mělo být jednotné vedení a obstarávání všech společných záležitostí. V roce 1945 vycházely z KSČ dokonce hlasy, že by generální ředitelství sdružovala jak zestátněný, tak nezestátněný průmysl. Tyto úvahy byly odmítnuty a označeny za předčasné, poněvadž pozornost se měla soustředit na znárodněný sektor. Přední

⁸⁵ NA, fond NHK ÚV KSČ, sv. 1, arch. j. 5, dokument z 24. července 1945 a sv. 1, arch. j. 9, dokument z 13. června 1946.

⁸⁶ NA, fond NHK ÚV KSČ, sv. 1, arch. j. 5, dokument z 24. července 1945.

⁸⁷ Maršál, Josef: c. d., s. 482 a Seidlová, Helena – Jindrová, Helena: *Československé závody kovodělné a strojírenské (inventář, Praha 1981).*

⁸⁸ *Každý národní podnik musel být podřízen některému ústřednímu orgánu.*

komunistický národohospodář Ludvík Frejka komentoval celou situaci takto: „*Ted' musíme vědět, jak řídit zestátněné podniky ... zestátněné podniky prozatím nemají úkol řídit hospodářství.*“⁸⁹

Ke zřizování generálních ředitelství přistoupila vláda v průběhu roku 1946,⁹⁰ přičemž jejich představenstva a místa ředitelů se obsazovala podle politického klíče. Pro strojírenský průmysl byly dne 12. března t. r. ustaveny Československé závody kovodělné a strojírenské, národní podnik⁹¹ a do funkce jejich ředitele jmenovala vláda na návrh KSČ ing. Františka Fabingera. Vzhledem k tomu, že strojírenské výrobě patřilo ve struktuře poválečného průmyslu přední postavení, získali komunisté jedno z nejdůležitějších míst tehdejšího hospodářského života.⁹²

Generální ředitel činil ve správě svého odvětví veškerá rozhodnutí, pokud nešlo o působnost nadřízených orgánů, tedy ministerstva průmyslu a vlády.⁹³ Tato generální ředitelství tvořila mezičlánek mezi ministerstvy a vlastní výrobou, byla nejvyšším stupněm řízení ve sféře národních podniků.⁹⁴

⁸⁹ NA, fond NHK ÚV KSČ, sv. 1, arch. j. 6, dokument z 25. září 1945.

⁹⁰ Vláda také na návrh ministra průmyslu jmenovala a odvolávala členy představenstva generálního ředitele a jeho náměstky.

⁹¹ Pod dohledem ČZKS se soustředily všechny kovoprůmyslové národní podniky, část firem pod národní správou, které byly postupně znárodněny a včleňovány do větších výrobních seskupení; Seidlová, Helena – Jindrová, Helena: Československé závody kovodělné a strojírenské (inventář, Praha 1981).

⁹² Lhota, Václav: c. d., s. 202.

⁹³ Seidlová, Helena – Jindrová, Helena: Československé závody kovodělné a strojírenské (inventář, Praha 1981).

⁹⁴ Mezi pravomoci ústředních orgánů patřilo jmenovat a odvolávat ředitele podřízených podniků, podávat návrhy na zřízení nového národního podniku, kontrolovat a navrhopvat plány programových investic. Schvalovat koupi, zcizení a zatížení nemovitosti podřízených národních podniků v hodnotě nižší než 10% kmenového jmění. Pečovat o sjednocení organizace podřízených podniků a podobně. K 15. březnu 1947 bylo znárodněno celkem 2196 podniků, z toho 2083 v oboru působnosti ministerstva průmyslu, mezi které patřilo rovněž 144 podniků kovodělných. Z důvodů úzkých hospodářských vztahů bylo vyhlášeno znárodnění dalších 259 podniků. Z těchto majetkových podstat, se vytvořilo 17 ústředních orgánů, přičemž ČZKS spravovalo v první etapě celkem 56 podniků a 220.350 zaměstnanců (64,9% osob ve znárodněném průmyslu); Seidlová, Helena – Jindrová, Helena: Československé závody kovodělné a strojírenské (inventář, Praha 1981).

Mimo jiné podávala ministerstvu průmyslu návrhy na přičlenění konkrétních konfiškátů k národním podnikům, které patřily do jejich odvětví. O zcela mimořádné pozici ústředních správ ve znárodněném průmyslu svědčí elaborát s názvem „Nová byrokracie“, který vznikl ve Vítkovických železárnách na podzim roku 1946: „Jedná se o velmi vážné nebezpečí, které hrozí zestátněnému průmyslu. Statut národních podniků formálně neposkytuje národním podnikům žádného práva nějakých připomínek, nebo dokonce námitek proti opatřením jejich ústředních orgánů ... činí svá opatření bez jakéhokoliv slyšení svých národních podniků, neřku-li po nějaké předchozí dohodě či poradě. Tak bývají národní podniky postaveny před hotovou věc.“⁹⁵ Zřetelně se tady ukazuje, jak výrazně byl znárodněný sektor centralizován.

Ve struktuře zestátněného průmyslu byly národní podniky klasifikovány dvěma stupni. Vedle ústředních správ se jednalo o závody výrobního charakteru, které se podle dekretu č. 100/1945 Sb. zřizovaly z majetkových podstat znárodněných podniků a dosavadních státních závodů ve znárodněných odvětvích.⁹⁶ Vydáním konfiškačního dekretu však byla vytvořena možnost přičlenit k zestátněné výrobě také zabavený nepřátelský majetek a tím pozměnit její organizační podobu. Komunisté navíc prosadili, že samostatné národní podniky mohly být zakládány i z velkých konfiškátů. Pro KSČ se tak znárodněný průmysl stal hlavním nástrojem k omezování soukromého podnikání ve výrobě a to prostřednictvím připojování konfiškovaného majetku k národním podnikům.⁹⁷ Obsazení představenstev i managementu jednotlivých národních podniků se proto stalo předmětem politických bojů.⁹⁸

⁹⁵ NA, fond NHK ÚV KSČ, sv. 4, arch. j. 42, dokument z 19. září 1946.

⁹⁶ V NHK ÚV KSČ se také zabývali otázkou, jak mají být národní podniky řízeny. I když se nejdříve prosazovala zásada, že ředitel je vybaven velkou odpovědností a nese odpovědnost za výsledky hospodaření, nakonec dostalo přednost ustavení představenstva v čele s ředitelem, který má právo veta. NA, fond ÚV KSČ, sv. 1, arch. j. 6, dokumenty z 25. září 1945 a 11. října 1945.

⁹⁷ Naproti tomu je známý plán národně socialistického ekonomy Zdeňka Hejdy, podle něhož měly být národní podniky přeměněny na akciové společnosti, přičemž stát si měl nechat 51% podílů a zbylé akcie prodat soukromým investorům.

⁹⁸ Za příklad může posloužit ČKD, v níž si vedoucí funkce mezi sebe rozdělili po několika jednáních zástupci KSČ a sociální demokracie. Ředitelem se stal František Šidlik (KSČ) a jeho náměstký Alois Wasserbauer (SD), Ladislav Milota (SD) a Miroslav Žaloudek (KSČ). NA, fond NHK ÚV KSČ, sv. 5, arch. j. 45, dokument bez data.

O druhu argumentů, kterými vláda oslavovala zestátněný průmysl, svědčí následující úryvek ze Statutu národních podniků: „*Národní podniky jsou především kolektivy uvědomělých a pracovně nadšených dělníků, techniků a úředníků, kteří ve svorné spolupráci plní úkoly výstavby socialismu podle celostátního hospodářského plánu.*“⁹⁹ Na druhou stranu viděli mnozí již v létě 1945 v budování národních podniků hrozící nebezpečí omezování konkurenčního prostředí v podnikání. Ukazuje na to pasáž z dopisu podnikatele Václava Padevěta, určeného ministru průmyslu Bohumilu Laušmanovi: „*Je skutečně nemožné zůstat v chaotickém stavu naší předválečné výroby, kdy celá řada výrobců měla souběžný výrobní program a každý z nich produkoval o nehospodárné malovýrobě. Jak byl nezdravý tento extrém, bylo by škodlivé úplné odstranění soutěže.*“¹⁰⁰

Vznikem ústředních správ měla být znárodněnému průmyslu vtisknuta horizontální organizace, neboť v jejich rámci se soustředila veškerá zestátněná výroba podle jednotlivých odvětví. Tato zásada však byla v rozporu s podobou velkých předválečných koncernů, jejichž struktura měla spíše charakter vertikální. Většinou se totiž jednalo o seskupení, k nimž patřily například nejen strojírenské závody, ale rovněž uhelné doly, hutní továrny či prodejny vlastních výrobků. Principu horizontální organizace československého zestátněného kovoprůmyslu tudíž příliš neodpovídala vertikální struktura znárodněných koncernů. Komunisté sice na jednu stranu plánovali utvořit závody s jednotným nebo aspoň s velmi podobným výrobním programem, ale na druhé straně si uvědomovali, že koncerny v takové podobě nevznikly náhodou. Znárodněné firmy, jež součástí žádného koncernu nebyly, se buď přetvářely nové národní podniky s jednotným výrobním programem, nebo se přidružovaly k národním podnikům již existujícím, které jim byly blízké z hlediska výroby.¹⁰¹ Docílit jednotných výrobních programů chtěla KSCČ také tím, že při vytváření národních podniků mělo dojít ke zmenšení velkých koncernů oddělením závodů s odlišnou výrobou, které se následně včleňovaly do jiných národních podniků.¹⁰² Komunisté tak postupně směřovali k plánovanému vytvoření trustů, které by sdružovaly národní podniky jednoho výrobního odvětví, přičemž jejich

⁹⁹ *Statut národních podniků, s. 3.*

¹⁰⁰ *NA, fond MP, k. 669, inv. č. 1945, dokument z 29. srpna 1945.*

¹⁰¹ *NA, fond NHK ÚV KSCČ, sv. I, arch. j. 6, dokument z 2. října 1945.*

¹⁰² *Archiv pro dějiny průmyslu a techniky, fond Sbirka vzpomínek a rukopisů, svazek č. 932, František Fabinger: Stav a vývoj národních podniků těžkého strojírenství.*

řídící orgán by představovala generální ředitelství znárodněného průmyslu v podobě jakýchsi trustových vedení.

V souvislosti s tímto procesem byly patrné tendence přikročit také ke specializaci jednotlivých národních podniků, jež si za spolupráce ústředních správ měly mezi sebe rozdělit výrobní programy, aby „...zmlizely koncerny nakupené do výše a šíře, vzaly za své nesourodé k sobě nalepené výroby, smazaly se bezvýznamné firmy a v prostoru, ve kterém se odklidila přítěž hospodářské minulosti, se objevila řada novostí se svítících útvarů, národních podniků.“¹⁰³ Skutečná situace však byla od nastíněného plánu vzdálená, neboť národní podniky jako samostatné právní subjekty vždy postupovaly s ohledem na své zájmy.¹⁰⁴ Pokud měly společné výrobní programy, bránily se často nejen jejich přesunům, ale i vzájemné spolupráci.¹⁰⁵ Přestože byl zřizováním národních podniků a tím i stanovením výrobního programu pověřen na základě vládního nařízení z 15. ledna 1946¹⁰⁶ ministr průmyslu,¹⁰⁷ prosazovala se zásada specializace jen obtížně. Názory komunistických národohospodářů o jednotných a jednoduchých výrobních programech musely ustoupit také politickému požadavku rozšířit národní

¹⁰³ Trnec, Miloslav: *Slovo úvodem*, in: *Ročenka československé průmyslu, Praha 1947*.

¹⁰⁴ *Většina národních podniků byla také silně podkapitalizována. Důvod představovaly zejména pohledávky váznoucí v Německu. František Fabinger v roce 1946 odhadoval, že kmenové jmění národních podniků nutno zvýšit o 4 289 milionů Kčs, aby se jejich hospodářský stav stal snesitelným. Zároveň se domníval, že zvyšování kmenového jmění má provádět stát jako jejich majitel. Koordinační subkomise pro znárodnění dolů a některých průmyslových podniků utvořená při ministerstvu průmyslu pak navrhovala, aby podniky s nadprůměrným kmenovým jměním byly zatíženy závazkem, a aby těchto částek bylo použito jako vkladů ve prospěch národních podniků s nedostatečným kmenovým jměním. Archiv pro dějiny průmyslu a techniky, fond Sběrka vzpomínek a rukopisů, svazek č. 932, František Fabinger: *Stav a vývoj národních podniků těžkého strojírenství a NA, fond MP, kart. 1056, jednání Koordinační subkomise pro znárodnění dolů a některých průmyslových podniků, dokument bez data.**

¹⁰⁵ *Archiv pro dějiny průmyslu a techniky, fond Sběrka vzpomínek a rukopisů, svazek č. 932, František Fabinger: *Stav a vývoj národních podniků těžkého strojírenství.**

¹⁰⁶ *Kterým se vydával Statut národních podniků.*

¹⁰⁷ *Ministr průmyslu v dohodě s ministrem financí vyhlášoval jmenovitě podniky podléhající znárodnění. Tyto vyhlášky označovaly mimo jiné předmět podnikání nově zřizovaných národních podniků, jejich sídlo a název firmy. Podobný cha-*

podniky řadou malých a nevýnosných konfiskátů, které ovšem nemohly plánované racionalizaci průmyslové výroby v žádném případě prospět.

V procesu konfiskačního a přidělového řízení bylo předním hráčem ministerstvo průmyslu, které se nacházelo pod vlivem sociální demokracie. Jedním z jeho prvních úkolů se stalo zavádění národní správy do průmyslového majetku celostátního významu a to na základě dekretu č. 5., Znárodnovacím dekretem č. 100 bylo pak pověřeno zřizováním národních podniků i jejich rušením, mohlo rozhodovat o začlenění národního podniku do jiného odvětví či rušit usnesení a opatření ústředního orgánu, která by odporovala společným zájmům. Ministr průmyslu mohl také vyhlašovat, které závody podléhají znárodnění.¹⁰⁸ V procesu konfiskace se pak měl celý úřad podílet na vypracování rámcových plánů, schvalovat plány přidělové a vydávat rozhodnutí o přidělu konkrétních konfiskovaných firem národním podnikům (většinou se tak dělo na návrh příslušného generálního ředitelství) či jiným uchazečům. Do kompetence ministra průmyslu patřilo i řízení a kontrola výroby, ale výkon této funkce přenesl prakticky na ústřední správy a sám uplatňoval jen pravomoc dohlížecí.¹⁰⁹

V případě konfiskovaných závodů projevilo ministerstvo průmyslu na počátku října 1945 snahu omezit pravomoc v této době vytvářeného Fondu národní obnovy a to tak, že by zabavený průmyslový majetek nespadal do správy tohoto orgánu zřízeného při Osidlovacím úřadě, nýbrž by ihned po provedení konfiskace rozhodlo přímo ministerstvo průmyslu, která ze zabavených firem případně národním podnikům, jaká bude přemístěna příp. sloučena, likvidována či přidělena soukromým uchazečům. Ministerstvo v podstatě usilovalo vytvořit rámcové plány bez spoluúčasti jiných orgánů. Tuto pravomoc však konfiskační dekret

rakter měly i vyhlášky, kterými se do národních podniků dříve vytvořených včleňovaly další znárodněné podniky (včetně závodů ze souboru konfiskátů). K 31. prosinci 1946 pracovalo v zestátněných závodech 63,8% osob činných v resortu ministerstva průmyslu. Stát mohl také zasahovat do hospodaření podniku. Dekret prezidenta republiky č. 109/1945 Sb. o řízení výroby z 27. října 1945 zmocňoval ministra průmyslu řídit centrální výrobu v jemu svěřeném resortu. Lhota, Václav: c. d., s. 195–204 a 206n.

¹⁰⁸ Zákon č. 114/1948 Sb. opakoval řadu ustanovení dekretu č. 100. Zejména znovu opravňoval ministra průmyslu vyhlašovat nově znárodněné závody. Dostalo se mu také pravomoci určovat, jak s těmito firmami naložit. Z takových majetkových podstat mohl například zřizovat další národní podniky nebo je včleňovat do národních podniků již existujících.

¹⁰⁹ Maršál, Josef: c. d., s. 481.

č.108/1945 Sb. přisoudil Osidlovacímu úřadu a ministerstvo průmyslu se na jejich vypracování mělo pouze podílet.¹¹⁰ Praxe ale probíhala tak, že OÚ se snažil vystupovat vždy ve prospěch znárodněného sektoru a maximálně vycházel vstříc požadavkům ministerstva, které po poradách s ústředními správami zestátněného průmyslu vypracovalo plány podle jednotlivých odvětví na zařazení konfiskátů do národních podniků a rada OÚ pak s nimi vyjádřila pouze souhlas.¹¹¹ Je tedy zřejmé, že při procesu přidělování průmyslových konfiskátů byl přeskočen Zemský národní výbor pověřený vypracováním přidělových plánů, neboť ty nikdy nevznikly.

Přestože se úřad vedený Bohumilem Laušmanem ještě v listopadu 1945 vyslovil pro vytvoření seznamu průmyslových podniků, které se měly stát předmětem přidělu soukromým žadatelům,¹¹² vznikl pouze výše uvedený dílčí rámcový plán ve prospěch národních podniků. „Sociálnědemokratické“ ministerstvo průmyslu, které v přidělovém řízení hrálo jednu z nejdůležitějších rolí, nepochybně upřednostňovalo znárodněný sektor před soukromými uchazeči a snažilo se vyhovět „požadavkům“ ústředních správ a národních podniků.

V boji o konfiskáty náležely velké pravomoci také Osidlovacímu úřadu a Fondu národní obnovy. Do působnosti FNO spadal téměř veškerý konfiskovaný majetek, přičemž výjimku představovaly státní podniky, znárodněný průmysl a lázeňské majetkové podstaty. Hlavním úkolem fondu bylo dbát na řádnou správu jemu svěřeného konfiskovaného majetku, který pak odevzdával určenému uchazeči. Přímý vliv na přidělové řízení s průmyslovými konfiskáty však FNO neměl. Výrazným způsobem do jeho průběhu zato zasáhl Osidlovací úřad, když vyhláškou z 23. července 1946 vydal rámcový plán, na jehož základě se malé, střední nebo velké majetkové podstaty mohly vyjímát z přidělového řízení a být předány „...k účelnému a řádnému plnění nezbytných úkolů státní nebo jiné veřejné správy anebo jichž jest potřeba z důležitých důvodů pro hospodářskou výstavbu státu“.¹¹³ Tato vyhláška umožnila vyjímát z řádného přidělového řízení část konfiskovaného majetku, o který projevil zájem jednotlivé resorty státní správy, svazky územní či zájmové samosprávy, jiné veřejnoprávní korporace a podniky znárodněného průmyslu, „...pokud prokáží potřebu toho... ve prospěch veřejných úkolů.“¹¹⁴ O vynětí majetkových podstat z přidělového řízení a odevzdání „oprávněným“ uchazečům měl rozho-

¹¹⁰ NA, fond MP, kart. 325, dokument z 2. října 1945.

¹¹¹ NA, fond MP, kart. 590, dokument z 28. srpna 1947.

¹¹² NA, fond MP, kart. 1159, dokument z 9. listopadu 1945.

¹¹³ Vyhláška Osidlovacího úřadu v Praze ze dne 23. července 1946.

dovat Osidlovací úřad v dohodě s ministerstvem financí a příslušnými ministerstvy na základě podaných a odůvodněných žádostí. Pravomoc vypracovat dílčí rámcové plány na zařazení průmyslových konfiskátů do národních podniků přenechal ale OÚ ministerstvu průmyslu, které vytvořilo příslušné seznamy na základě jednání s ústředními správami znárodněného sektoru a „...*rada Osidlovacího úřadu projevila jednomyslný souhlas s jejich přičleněním k národním podnikům.*“¹¹⁵ Je evidentní, že o osudu konfiskovaného průmyslového majetku rozhodovalo v první řadě ministerstvo průmyslu. Ve svém postupu však jednostranně preferovalo národní podniky a hájilo požadavky vypracované generálními ředitelstvími znárodněného průmyslu. Hlavní význam Osidlovacího úřadu pak spočíval v tom, že citovanou vyhláškou umožnil, aby přednostně byly vyřizovány žádosti o přiděl vycházející z národních podniků.¹¹⁶

Důležité místo patřilo v procesu omezování soukromého podnikání orgánům lidové správy neboli národním výborům. Jejich hlavním úkolem bylo zavádění národních správ do velké části majetkových podstat, přičemž jedinou výjimku představovaly podniky celostátního významu.¹¹⁷ Výrazným způsobem mohly zasahovat rovněž do přidělového řízení. V první řadě rozhodovaly příslušné okresní národní výbory o tom, byly-li splněny podmínky dekretu prezidenta republiky č. 118 pro konfiskaci majetku.¹¹⁸ Litera této právní normy mohla být vykládána různě a v závislosti na politickém složení orgánů lidové správy, což dokazuje příklad hlavního města Prahy.

¹¹⁴ NA, fond ZNV, kart. 163, Oběžník ZNV v Praze z 8. července 1946.

¹¹⁵ NA, fond MP, kart. 590, dokument z 18. července 1947.

¹¹⁶ *Mezi další pravomoci OÚ patřilo dohlížet na dodržování podmínek nutných pro předání konfiskátů příslušným uchazečům. Zájemce o zkonfiskovaný závod musel zejména obstarat ověřený výpis z obchodního rejstříku o zápisu této firmy, ověřený výpis z pozemkových knih, polohopisný plán, přesná data obsahující jména, příjmení a bydliště národního správce, úřední označení orgánu, který jej ustanovil a vlastní poměr k národnímu správci. Ze strany národních podniků pak byly tyto formalities často kritizovány jako přílišná byrokracie. OÚ a FNO mohly navíc dát podnět ke zrušení rozhodnutí o přidělu, pokud bylo v rozporu s rámcovým či přidělovým plánem. NA, fond Úřad předsednictva vlády (dále jen ÚPV), kart. 1000, dokument z 26. července 1947.*

¹¹⁷ *I v nových společenských podmínkách po únorovém převratu 1948 upravoval otázku zavádění národní správy dekret prezidenta republiky č. 5/1945 Sb. Ovšem s touto výjimkou, že této funkci se většinou zmocnily akční výbory orgánů lidové správy nebo příslušné závodní rady.*

¹¹⁸ *Odvolační instanci představovaly zemské národní výbory.*

Zatímco na své schůzi 12. prosince 1947 se rada tamního Ústředního národního výboru ani jednou nevyslovila pro provedení konfiskace a naopak dvě konfiskační řízení zastavila, tak na svém druhém březnovém zasedání v roce 1948 se již obměněná rada ÚNV vyjádřila pro konfiskaci ve třiceti případech a ani jednou neskončilo konfiskační řízení negativním rozhodnutím.¹¹⁹ Jako zřejmá se tedy jeví skutečnost, že po únoru 1948 byl konfiskační dekret vztáhnut na mnohem více firem, než se tomu tak dělo před tímto mocenským převratem. Do průběhu přidělového řízení měly zasahovat taktéž zemské národní výbory, které byly pověřeny vypracováním přidělových a úhradových plánů. Již výše jsem ale zmínil, že v případě průmyslových konfiskátů rozhodovalo o přidělu ministerstvo průmyslu, které se na mínění zemských národních výborů příliš neohlíželo. Lidospráva patřila zároveň mezi přednostní uchazeče, kteří měli být při přidělu konfiskátů preferováni. Se souhlasem KSČ i ministerstva průmyslu však byly nejprve vyřizovány požadavky národních podniků a pouze v případech, kdy se jednalo o konfiskovanou firmu místního významu, mělo se vyhovět národním výborům.¹²⁰

Orgánům lidové správy patřila v procesu zatlačování soukromého hospodaření význačná role hned dvakrát. Ovšem jak při zavádění národních správ tak v případě konfiskačního řízení bylo pro jejich postup rozhodující, do jaké míry komunisté a levé křídlo sociální demokracie jednotlivé národní výbory ovládali.

Výjimečnou úlohu v poválečném Československu sehrály odbory. Význam Ústřední rady odborů, kterou v podnicích zastupovaly odborové skupiny a nepřímou také závodní rady, postihují zejména dvě skutečnosti. Jednak soustředila svoji pozornost především na ekonomické aspekty vývoje, přičemž sociální podmínky zaměstnanců byly odsunuty do pozadí¹²¹ a jednak představovala organizaci, která sice úzce spolupracovala s komunisty, přesto ale vystupovala jako nepolitický zastávce práv „všeho pracujícího lidu“. Působením na početné lidové vrstvy (bez ohledu na jejich politickou příslušnost) tak doplňovala komunistickou politiku tlakem „zdola“. Jak již bylo zmíněno výše, odborové složky se výrazně podílely

¹¹⁹ *Archiv hlavního města Prahy (dále jen AMP), fond Zápisy ze schůzí rad, plén a předsednictva Ústředního národního výboru, č. knihy 29, inv. č. 169, schůze z 12. prosince 1947 a č. knihy 32, inv. č. 172, schůze z 12. března 1948.*

¹²⁰ *V lednu 1947 zažádaly národní výbory celkem o 1174 závodů, z toho asi ve dvě stě případech došlo ke kolizi se znárodněným průmyslem. NA, fond NHK ÚV KSČ, sv. 11, arch. j. 11, dokument z 16. ledna 1947.*

¹²¹ *Růžička, Karel: c. d., s. 106.*

na prosazení dekretu o znárodnění velkého a klíčového průmyslu, když pro jeho přijetí organizovaly řadu manifestací a sepsaly tisíce rezolucí. Dekretem č. 5 získaly závodní rady navíc právo vyjadřovat se k osobě národního správce, kterého mohly dokonce odmítnout. Dále se měla ÚRO podle dekretu č. 108 angažovat i při vypracování rámcových plánů. Již na jaře 1946 formuloval I. všeodborový sjezd požadavek připojit průmyslové konfiskáty k národním podnikům. Největší sílu však projevily odbory v první polovině roku 1947, kdy se v několika případech postavily proti rozhodnutí okresního soudu navrátit konfiskát původnímu majiteli, čímž popřely restituční zákon č. 128. Jejich počínání bylo ale korunováno úspěchem, když podle rozhodnutí Národní fronty museli s návratem bývalého vlastníka vyjádřit souhlas také zaměstnanci. Odbory sice nemohly do procesu konfiskačního a přidělového řízení zasáhnout přímo, ale svým nekompromisním postupem získaly pravomoc zabránit navrácení firmy zpět do rukou bývalého vlastníka. Rozhodujícím způsobem tak přispěly k omezení soukromého podnikání tam, kam už nesahala politická moc komunistické strany.

Vláda se angažovala spíše v procesu znárodnění, přičemž do její kompetence patřilo právo rozdělovat, slučovat či zakládat nové ústřední orgány a dále komukoliv prostřednictvím ministra průmyslu nařídít, aby zastavil provoz své firmy, jestliže to bylo ve veřejném zájmu. Do přidělového řízení zasahovala pouze v okamžiku, kdy se na konkrétním přidělu ministerstvo průmyslu s radou Osidlovacího úřadu neshodlo a tyto sporné případy se pak předkládaly vládě k rozhodnutí. Vzhledem ke společnému zájmu jmenovaného ministerstva a Osidlovacího úřadu vyhovět požadavkům znárodněného sektoru, byl ale počet těchto sporných případů minimální.

Druhá etapa znárodnění vyřešila rozhodujícím způsobem otázku spjaté s přidělovým řízením většiny malých a středních průmyslových konfiskátů, když znamenala jejich automatické připojení ke znárodněnému průmyslu. Většinou buď byly zapojovány do stávajících národních podniků nebo se z nich vytvářely národní podniky nové. Do období několika prvních měsíců po únoru 1948 pak spadá počátek nové kapitoly v omezování soukromého podnikání v Československu, kdy tzv. boj o konfiskáty byl rozhodnut podle představ komunistů a jejich spojenců.¹²²

Pro úplnost bude nutné ještě připojit několik důležitých zmínek o způsobu řízení našeho poválečného hospodářství. V prvním období se v Českoslo-

¹²² Čistky prováděné v národních podnicích rozdělily jejich odborné pracovníky do tří skupin. Do první z nich byli zařazeni zaměstnanci, kteří mohli zůstat v mateřském podniku, ale museli být pověřeni nižší funkcí, do druhé skupiny patřili ti, jež museli přejít do jiného národního podniku a poslední skupinu tvořili všichni, kteří nemohli být v tzv. národním průmyslu zaměstnání vůbec.

vensku uplatnil smíšený ekonomický mechanismus, který spojoval prvky ekonomiky tržní a centrálně regulované, zatímco únorový převrat s sebou přinesl mechanismus s výlučně ústředním plánováním.¹²³ To pochopitelně souviselo s výraznou redukcí soukromého sektoru.

V letech 1947–1948 bylo československé hospodářství řízeno dvouletým plánem, který se v podstatě omezoval na stanovení priorit a investičních a zásobovacích kvót. V podmínkách centrálně řízené ekonomiky se v rámci první pětiletky (1949–1953) postupně přijala sovětská metodika plánování s rozepisováními tzv. jmenovitých úkolů do konkrétních podniků.¹²⁴ I když problematika plánování není tématem této práce, bude nutné alespoň ve zkratce nastínit, jak bylo organizačně zajištěno. Pro jeho potřeby nejprve vznikla Hospodářská rada jako pomocný orgán vlády, pod kterou spadal Generální sekretariát Hospodářské rady a Státní úřad plánovací. Později byla ještě zřízena Ústřední plánovací komise, jež se stala odborným garantem tohoto způsobu řízení ekonomiky. Po únorovém převratu ÚPK zanikla a její místo zaujal přetvořený Státní úřad plánovací, jenž se následně stal rozhodující institucí v československém hospodářství.¹²⁵

Při nasměrování konfiskace proti vrstvě soukromých podnikatelů sloužily komunistům jako hlavní opěrné pilíře síť ústředních správ a národní podniky zabývající se výrobou. Tuto organizaci československého průmyslu se KSČ podařilo prosadit už v prvních poválečných letech a v nových společenských podmínkách po únoru 1948 jim pomohla k dalšímu naplnění jejich „cíle“ likvidace soukromého podnikání jako takového. Jelikož byl zestátněný průmysl označen za přednostního uchazeče o přiděl průmyslových konfiskátů, měly národní podniky svými požadavky minimalizovat počet závodů, které by mohl získat soukromý sektor.

Vlastní rozhodnutí o přidělení zabaveného závodu provádělo ministerstvo průmyslu, které za podpory Osidlovacího úřadu a Fondu národní obnovy preferovalo znárodněný průmysl před ostatními uchazeči. Stejnou tendenci projevovaly orgány lidové správy, i když v tomto případě existovaly mezi jejich postupem velké rozdíly, které vycházely z politického složení jednot-

¹²³ Šulc, Zdislav: *Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945–1995*, Brno 1998, s. 3.

¹²⁴ Šulc, Zdislav: *Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945–1995*, Brno 1998, s. 15 a Půlpán, Karel: *Nástin českých a československých hospodářských dějin do roku 1990*, Praha 1993, s. 195.

¹²⁵ Tamtéž, s. 20.

livých národních výborů. Mimořádná úloha v zápase proti soukromokapitalistickému hospodaření patřila sjednoceným odborům, jež se mohly vzepřít rozhodnutí okresního soudu o provedení restituce zkonfiskované firmy a podporovaly tak postup znárodněného průmyslu tlakem „zdola“.

Mocenský zápas o postavení soukromého podnikání v československém průmyslu

Budoucnost průmyslových konfiskátů byla řešena v souvislosti s celkovým postavením soukromého podnikání v československém hospodářství a představovala součást střetu, ve kterém proti sobě stáli na jedné straně stoupenci komunistického konceptu „zespolečenštění“ a na druhé straně jejich odpůrci zastupovaní v českých zemích především národními socialisty. Ti hájili zájmy soukromokapitalistického sektoru, prosazovali zachování individuálního vlastnictví v průmyslové výrobě a podle jejich názoru měly všechny střední a malé konfiskáty zůstat v soukromých rukách. Komunisté naopak směřovali k omezování soukromého podnikání, přičemž jejich představy prošly v průběhu let 1945 – 1948 postupným vývojem, měnily se a stále více se radikalizovaly. Ekonomickou situaci, v jaké se nacházelo Československo po druhé světové válce, charakterizuje odpověď předního československého národohospodáře ing. Dr. Miloše Horny na anketu o základních předpokladech a možnostech hospodářské výstavby republiky: „...*Třeba si ujasnit, zda hospodářská politika republiky v budoucnu má sledovati výlučně linii solidaristickou, nebo zda těžisko má býti v soukromém podnikání, nebo jak se mají obě tyto složky prolínati. Košický vládní program sice načrtl určitou střední směrnicí, ale ... praktické provádění této vládní směrnice nesjednává obecně jasno.*“¹²⁶

Po druhé světové válce se KSČ v oblasti průmyslu nejprve zaměřila na stabilizaci a ovládnutí jeho znárodněné části. Hlavním cílem komunistů bylo získat v tomto sektoru rozhodující vliv, čímž by se jim podařilo ovládnout podstatný díl průmyslové výroby v Československu. Svými členy obsazovali důležitá místa jak v ústředních orgánech znárodněného průmyslu, tak v managementu národních podniků. Na žádost sovětských poradců vypracovali komunisté v létě 1947 studii, v níž rozebírali a popisovali svou hospodářskou politiku bezprostředně po válce: „*Zastávali jsme názor, že máme znárodnit pouze to nejdůležitější. Přidržovali jsme se zásad neznárodnit překotně drobné a střední podniky*

¹²⁶ NA, fond NHK ÚV KSČ, sv. 4, arch. j. 42, dokument bez data.

*a zabývat se nejprve organizací velkého a klíčového průmyslu.*¹²⁷ Rovněž v případě konfiskace požadovali v průběhu prvního roku a půl po válce rozšířit národní podniky pouze o velké majetkové podstaty, které pod příslušný dekret č. 108 spadaly. Takticky dobře připravení komunisté věděli, že dokud nezískají absolutní politickou moc, nemohou ani v hospodářské oblasti postupovat přímočaře podle svých představ a zestátnovat veškerou výrobu, nýbrž že musí brát také ohledy na ostatní „partnery“ v Národní frontě. KSCČ nemohla jinými slovy ve svých plánech ani o krůček dále, než jí to dovozovala aktuální politická situace. Postupně si však připravovala podmínky „...pro další vývin“,¹²⁸ jenž měl vést k tzv. socialistické revoluci. Například na počátku roku 1946 v rámci diskuse o dekretu č. 108 komunisté prohlásili, že pouze na velké konfiskáty má výhradní nárok stát, ale malé zabavené firmy by měly naopak dostat jednotlivci.¹²⁹ V prvních měsících po válce národohospodářští odborníci z řad komunistů varovali před postupem proti malým a středním podnikatelům nejen z důvodů politických, ale také protože chápali, jak velkou zátěží budou pro stát tyto nevelké firmy, a jak budou ohrožovat proces racionalizace v národních podnicích. Takové závody měly tudíž zůstat v držení soukromníků, nebo přejít do majetku družstev či komunálních podniků.¹³⁰

Tyto názory však odporovaly představě KSCČ o nutnosti provést přestavbu československé společnosti, přestože byly postaveny na ekonomicky oprávněných argumentech. Z taktických důvodů předkládala KSCČ nejprve umírněné požadavky, ale již od podzimu 1946 se komunisté se svými spojenci nezaměřovali pouze na velkopřmyslu a rázně se postavili proti jakémukoliv umístění konfiskovaných firem do soukromého sektoru. Jejich prostřednictvím měly být rozšířeny národní podniky, popřípadě mohly být připojeny k družstvům či přeměněny v komunální závody a dokonce se uvažovalo i o jejich zrušení, ale za žádných okolností nesměly posílit jednotlivé podnikatele.

Snahy po omezování soukromého hospodaření v průmyslu pokračovaly v roce 1947 úspěšnými pokusy zabránit předání neoprávněně konfiskova-

¹²⁷ NA, fond NHK ÚV KSCČ, sv. 5, arch. j. 43, dokument „Zkušenosti se znárodněním, plánováním a vedením průmyslu v Československu“ z 19. června 1947.

¹²⁸ NA, fond NHK ÚV KSCČ, sv. 1, arch. j. 5, dokument ze 17. července 1945.

¹²⁹ NA, fond NHK ÚV KSCČ, sv. 4, arch. j. 42, dokument z 22. ledna 1946.

¹³⁰ NA, fond NHK ÚV KSCČ, sv. 1, arch. j. 5, dokument ze 17. července 1945.

né firmy legitimnímu vlastníkovi. Komunisté ve svém postupu proti soukromokapitalistickém sektoru zřídili dokonce komisi, jež měla systematicky sbírat informace o jednotlivých firmách a jejich majitelích. Účelem této komise bylo pořádně statistický soupis s konkrétními daty o ročním obratu závodu, počtu zaměstnanců či politické příslušnosti vlastníka. „Z krajů získáme podobné seznamy, které doplníme materiálem zpravodajské služby ministerstva vnitra, která obdrží od nás rovněž dotazník, aby její orgány věděly, co hledat.“¹³¹ KSCČ tedy postupovala ve shodě s ministerstvem vnitra, kterým nechávala sledovat určené soukromé podnikatele s cílem vytvořit si detailní přehled o této skupině svých odpůrců. Vůči nim pak mohla koordinovaně zasahovat a usnadnit si jejich další zatlačování. Mimo to chtěli komunisté svým důrazem na snížení cen výrobků také zmenšit zisky soukromého sektoru, který navíc neustále obviňovali, že právě on je těžištěm černého obchodu, defraudací a nedodržování daných předpisů.¹³² K tomu se prý navíc stal i „...základnou, odkud je vedena pomlouvačná kampaň proti národnému průmyslu, zde se narodilo tvrzení, že soukromé podnikání je rentabilnější než znárodněné, odtud je veden boj o konfiskáty a tzv. zbytkové fabriky, zde se tlačí na to, aby ceny spotřebních statků byly vysoké.“¹³³ KSCČ neustále hledala všechny cesty, jak omezit průmyslovou výrobu v soukromém vlastnictví.

Když si pak komunisté únorovým převratem 1948 plně uvolnili ruce k prosazení svých zájmů, zasadili rozhodující úder rovněž soukromokapitalistickému sektoru. Požadavek dalšího znárodnění znamenal nejen jeho další zúžení, ale v podstatě také rozhodl zápas o osud průmyslových konfiskátů ve prospěch národních podniků. Ač záměrem komunistů byla postupná likvidace individuálního vlastnictví ve výrobě, vysvětlovala svůj postup tím, že činnost „bývalých neomezených vládců, ke kterým byl lid v r. 1945 velkomyslný“, směřovala proti společenskému zřízení Československé republiky. „Proč jsme znárodněli, když jsme podle programu slibovali, že po dobu dvouletého plánu další znárodnění ...nebude. Museli jsme k dalšímu znárodnění přikročit proto, že soukromokapitalistické podnikání ...hrozilo rozvrátit celý

¹³¹ NA, fond NHK ÚV KSCČ, sv. 2, arch. j. 19, Plán práce Národohospodářské komise, bez data.

¹³² NA, fond NHK ÚV KSCČ, sv. 1, arch. j. 11, dokument z 15. února 1947 a sv. 2, arch. j. 19, dokument z 21. listopadu 1947.

¹³³ NA, fond NHK ÚV KSCČ, sv. 1, arch. j. 11, dokument z 15. listopadu 1947.

*náš vývoj k socialismu.*¹³⁴ Komunisté rovněž neopomněli před veřejností neustále zdůrazňovat, že nová znárodňovací vlna se nebude týkat živností a řemesel, jejichž „ochranu“ vtělili i do Ústavy 9. května. Ve skutečnosti mluvili ale již nejpozději od jara 1947 na svých schůzích otevřeně o tom, že za jistých okolností plodí malovýroba nové kapitalisty a nelze si tudíž tyto vrstvy „nekriticky idealizovat.“¹³⁵ Cílem se stala likvidace všech podniků s cizími pracovními silami. V činnosti měly být ponechány jen firmy, kde byl zaměstnán pouze majitel. Postupně však do tzv. vyšších výrobních forem komunisté převáděli také tyto řemeslné závody. Jejich napojování na národní, komunální a družstevní podniky se dělo neplánovitě a chaoticky, neboť proces vytlačování soukromokapitalistické výroby probíhal mnohem rychlejším tempem než vytváření organizačních struktur pro zapojování soukromých závodů do zmíněných „vyšších forem“ a na mnohé komplikace narážel rovněž proces přebírání funkcí, které dosud plnily živnosti a řemesla.

Národní podniky byly připojením velkých znárodněných a konfiskovaných firem v podstatě dobudovány, takže přibírání dalších závodů bylo zaměřeno zejména na likvidaci malovýroby, aniž by existovala záruka, že bude zajištěno plnění opravárenských a údržbářských služeb.¹³⁶ Názorové postoje komunistů směřující k ovládnutí velkého a klíčového průmyslu i velkých konfiskátů by se daly vysvětlit jejich snahami o sjednocení a racionalizaci výroby, avšak tendence k likvidaci drobných firem byly z hospodářského hlediska nevysvětlitelné. Národní podniky nemohly všude nahradit malovýrobu a družstva ani komunální závody se nikdy plně nerozvinuly.¹³⁷ Komunisté věděli, že k zatlačení soukromého podnikání nestačí jejich

¹³⁴ NA, fond NHK ÚV KSČ, sv. 4, arch. j. 42, Projev Antonína Zápotockého před Národním shromážděním z 28. dubna 1948.

¹³⁵ Přesto připouštěli, že vedle dělníků a rolníků představují pro politiku KSČ největší oporu. NA, fond NHK ÚV KSČ, sv. 1, arch. j., 11, dokument z 15. února 1947.

¹³⁶ NA, fond MP, kart. 1203, dokument ze 17. října 1950.

¹³⁷ Ještě v létě 1945 odmítali v Národohospodářské komisi ÚV KSČ zestátnování družstevních podniků, naopak mluvili o nutnosti družstevnictví zdokonalit. Později se však důrazně postavili za provedení procesu znárodnění zestátněním, které mělo představovat vyšší formu organizace výroby nežli družstevnictví. Podobně tomu bylo i s vytvářením závodů lidové správy. Tentokrát ale ještě v roce 1947 požadovali komunističtí národohospodáři konfiskáty čistě místního významu zkomunalizovat. Z tohoto směru je pozoruhodná jejich kritika národních podniků, že orgánům lidové správy v případě takových závodů

pozice ve znárodněném průmyslu ani ekonomický nátlak, nýbrž že budou muset využít své rozhodující politické moci. Národohospodářští úředníci z řad KSČ byli vyzváni, „...*zaujmout stanovisko jako komunisté a ne podle svých jednotlivých oborů.*“¹³⁸ Proti soukromému sektoru měli tedy postupovat i v těch případech, které by znamenaly kroky ekonomicky nevhodné.

Zavádění národních správ

Podíváme-li se na podrobněji na proces omezování soukromého podnikání po druhé světové válce, zjistíme, že jeho průběh lze rozdělit do tří fází. Nejprve se setkáváme se zaváděním národních správ. Druhou fází představuje jednání a následné rozhodnutí, zda určitá firma splňuje či nespĺňuje příslušné podmínky dekretu č. 108, jež by znamenaly resp. neznamenaly její konfiskaci. Zmocnění k výkonu národní správy bývalo častokrát změněno a to mnohdy i poté, co bylo firma zkonfiskována. Celý proces pak uzavírá fáze přidělového řízení, v němž měl závod připadnout některému z uchazečů, přičemž majetek zůstával pod národní správou až do doby, než ho Fond národní obnovy přidělci odevzdal. Je důležité připomenout, že národní správa byla vyhlášována nad majetkem státně nespolehlivých osob a tam, kde to vyžadoval plynulý chod výroby. Na tomto základě se prozatímní správa zavedla mnohdy i do firem, které konfiskaci či znárodnění nepodléhaly. Vyhlášení národní správy bylo navíc chápáno jako akt přechodný. Ve chvíli, kdy by pominuly důvody pro její zavedení, měla být odvolána a firma předána právoplatnému majiteli – buď původnímu vlastníkovi nebo novému nabyvateli. Ve smyslu dekretu č. 5/1945 Sb., o neplatnosti některých majetkoprávních jednání z doby nesvobody a o národní správě majetkových hodnot Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů, nemusela tedy po ustavení národní správy automaticky

konkurují. V Národní frontě totiž prosadili usnesení, že nejprve mají být uspokojeny požadavky národních podniků, teprve potom přijde na řadu lidová správa, následována družstvy a jako posledním se mělo vyhovět soukromým žadatelům. Komunálními závodům a družstvům tak byla dávana přednost před uchazeči z řad soukromníků a staly východiskem tam, kde by zestátnění malých konfiskátů narazilo na odpor. Když však byl soukromokapitalistický sektor zlikvidován, přistoupili komunisté také k omezování družstevního a komunálního hospodaření ve prospěch národních podniků. NA, fond NHK ÚV KSČ, sv. 1, arch. j. 5, dokument z 24. července 1945 a sv. 1, arch. j. 11, dokumenty z 16. ledna a 15. února 1947.

¹³⁸ *Tamtéž.*

následovat konfiskace nebo znárodnění. Ve skutečnosti se však otázka zavedení resp. zrušení národní správy stala součástí celého boje o osud soukromého podnikání v Československu.¹³⁹

Podle citovaného dekretu musela s ustavením národní správy, stejně jako s osobou pověřenou k výkonu této funkce, vyjádřit souhlas závodní rada, přičemž ve většině případů ovládali tyto zaměstnanecké orgány zástupci KSČ. Komunisté si tak prostřednictvím této prozatímní správy získali nebo aspoň si pojistili svůj vliv na řadu firem. Navíc na hospodaření národních správců dohlížel Fond národní obnovy, čímž se takové firmy v zásadě dostávaly pod kontrolu státu, jejíž ztrátě se komunisté snažili zabránit. V rámci poválečných hospodářských opatření se s národní správou počítalo pochopitelně u podniků opuštěných, znárodněných a patřících Němcům, Maďarům a kolaborantům. Mimoto se však důvodem k jejímu zavedení mohlo stát i podezření, že by výroba v určitém podniku nemuse-la být plynulá. Ještě v roce 1945 rozhodl Nejvyšší správní soud, že v případě naplnění tohoto předpokladu může být národní správa zavedena i do majetku státně spolehlivých osob.¹⁴⁰ Tím se rozšiřoval okruh závodů, které mohl stát a potažmo komunisté ovlivňovat. O ohrožení plynulosti výroby a následném uvalení národní správy rozhodovaly v převážné míře národní výbory (po dohodě se závodní radou), přičemž smysl tohoto pojmu nebyl nikým přesně stanoven a záleželo jen na výkladu příslušného národního výboru. O tom, jaké mělo toto ustanovení následky, svědčí dopis několika soukromých podnikatelů zasláný na počátku roku 1946 vládě: „Existují tisíce středních podnikatelů zbavených vedení svých podniků závodními radami. Bud' z pojmu asociálnosti nebo že toho vyžaduje plynulý chod výroby. Těchto pojmů bylo nemnohdy využito k tomu, aby ziskuchtiví jedinci zaujali vedoucí místa.“ Podnikatelé proto požadovali vyškrtnutí této pasáže z dekretu č. 5.¹⁴¹

¹³⁹ *Dosazování národních správ do závodů se v prvních měsících po válce dělo pravděpodobně dosti živelně, což svědčí o nesystematickém stavu československého průmyslu, ve kterém se plně nerespektovaly příslušné právní normy. Upozorňuje nás na to stížnost ministerstva vnitra Zemskému národnímu výboru: „Bylo shledáno, že místa národních správců ...jsou obsazována bez ohledu na dekret prezidenta republiky. Stává se, že jest takhle jmenováno až sedm národních správců do jednoho podniku současně, jednak resortními ministerstvy, jednak hospodářskými svaz, jednak Okresními správními komisemi či národními výbory. Tento stav vzbuzuje dojem, že na vyšších místech vládne chaos.“ NA, fond ZNV, kart. 163, dokument z 9. července 1945.*

¹⁴⁰ NA, fond NHK ÚV KSČ, sv. 6, arch. j. 47, dokument z 14. dubna 1947.

¹⁴¹ NA, fond ÚPV, kart. 1086, dokument ze 4. ledna 1946.

K problematice, kdy docházelo k zavedení národní správy z důvodu ohrožení plynulého chodu výroby, se vyjádřilo i ministerstvo průmyslu vedené sociálním demokratem Bohumilem Laušmanem.¹⁴² Takové případy vidělo následovně: „...jde o opatření přechodné, jedná se však o majetek ponechaný z vůle lidu v soukromé sféře. Asociálnost majitelů jest pro budoucnost vyloučena, jelikož úřady a zástupci zaměstnanců budou bdít nad zachováním mzdových úprav a sociálních náležitostí.“¹⁴³ Ministerstvo zároveň vyzývalo k co nejrychlejšímu zrušení národní správy a obnovení normálního stavu, učinil-li vlastník opatření, kterými by bezproblémový chod podniku zaručil.¹⁴⁴ Něco takového ovšem zásadně odporovalo předstávám KSČ.¹⁴⁵

Ministerstvo průmyslu nabádalo národní výbory rovněž k důslednému provádění § 24 citovaného dekretu. Podle něj měl být majetek, daný pod národní správu, který patřil osobám státně spolehlivým a jehož pozbyly v důsledku pronásledování a perzekuce v době okupace, ihned vrácen dřívějším vlastníkům resp. jejich dědicům. Ministr si v tomto smyslu dokonce stěžoval na Úřadu předsednictva vlády, že naplňování zmíněného paragrafu naráží na řadu nejasností (jež ovšem blíže nespecifikoval), a národní výbory proto váhaly vracet podniky postiženým osobám „...z nichž mnohé prodělaly těžké pronásledování a nemohou pochopit, proč se jim jejich majetek dosud nevrátil.“¹⁴⁶ Názory ministerstva průmyslu a komunistů ohledně národní správy se dostaly znovu do sporu na přelomu let 1946 a 1947, kdy „Laušmanův“ úřad prohlásil, že do národní správy dá jen ty závody, u nichž bylo konfiskační řízení skončeno zabavením

¹⁴² Tuto funkci zastával od 4. dubna 1945 do svého svolení předsedou Československé sociálnědemokratické strany 25. listopadu 1947. Na ministerstvu ho poté vystřídala nejprve stranická kolegyně Ludmila Jankovcová a od února 1948 další člen ČSDS Zdeněk Fierlinger. K další změně došlo 15. června 1948, kdy se ministrem průmyslu stal Augustin Kliment, který v tomto úřadě vydržel až do roku 1952.

¹⁴³ NA, fond MP, kart. 526, Výklad ke zrušení národních správ, bez data.

¹⁴⁴ Tamtéž.

¹⁴⁵ Pro odvolání národní správy se ministerstvo vyslovilo i v některých dalších případech. Příkladem může být majetek nepodléhající konfiskaci, do kterého byla zavedena národní správa z důvodu, že v jeho vedení stála osoba státně nespolehlivá. Jakkmile však vlastník dosadil státně spolehlivého zástupce, měla být národní správa zrušena.

¹⁴⁶ NA, fond ÚPV, kart. 1086, dokument z 12. prosince 1945.

majetku, nebo u kterých dá národní výbor prohlášení, že nebude vznesen restituční nárok.¹⁴⁷

V procesu hospodářské stabilizace Československa po druhé světové válce získaly mimořádně silné postavení národní výbory, jakožto orgány výkonné moci. Svědčí o tom mimo jiné směrnice ministerstva průmyslu týkající se rušení národní správy nad majetkem osob české národnosti, které byly ovšem podezřelé ze státní nespolehlivosti. Jestliže trestní řízení vedené proti nim okresní soud zastavil, je zcela pochopitelné, že tito žádali o zrušení národní správy nad svým majetkem. V takovém případě nebyl však orgán lidové správy vázán osvobozujícím rozsudkem a mohl zahájit vlastní správní řízení. Toto rozhodnutí vycházelo z přesvědčení, že i činnost, která nebyla soudně trestná, mohla být národním výborem kvalifikována jako záměrná podpora okupantů. Za pomůcku k takovému zjištění mělo posloužit smýšlení a projevy stíhaných osob z období okupace. Mnoho na síle této „zbraně“ dané do rukou lidové správy neměnil ani dodatek, že takovou podporu bude nutné prokázat po objektivní stránce.

V řadách komunistů však nepanovala s postupem národních výborů vždy plná spokojenost. Při jednom z jednání si v NHK ÚV KSČ povzdechli, že v těch národních výborech, kde nemají komunisté většinu, se opatření posilující vliv orgánů lidové správy mají jimi zamýšleným účinkem. Proto Národohospodářská komise připravila v březnu 1947 plán, jak zabránit dalšímu vracení podniků pod národní správou do soukromého sektoru. Podstata tohoto návrhu spočívala v tom, že s odevzdáním firmy individuálnímu majiteli muselo vyjádřit souhlas také její osazenstvo, jež mohli komunisté ovlivňovat prostřednictvím závodních rad. Jestliže by si více než padesát procent zaměstnanců nepřálo návrat původního vlastníka, ač k tomu měl oprávněný nárok, byla by mu místo majetku vyplacena pouze finanční náhrada. V opačném případě totiž komunisté očekávali v těchto závodech neklid, který by prý ohrožoval veřejný zájem. Ve skutečnosti však sami ve spolupráci s odbory pomáhali tento rozruch vyvolávat. O firmu nacházející se v prozatímní správě tak mohly přijít jednak osoby obviněné z kolaborace, přestože je okresní soud očistil, jednak podnikatelé, jimž byl majetek dán pod národní správu z důvodu asociálnosti a jednak také ti, kteří ztratili své vlastnictví v důsledku okupace.¹⁴⁸

V záloze měli komunisté připraven ještě návrh Ústřední rady odborů, podle něhož měl být po dobu dvouletého plánu ponechán přechodný stav

¹⁴⁷ NA, NHK ÚV KSČ, sv. 1. arch. j. 11, dokument z 16. ledna 1947.

¹⁴⁸ Na žádný z těchto případů se tedy nevztahoval ustanovení o konfiskaci. NA, fond NHK ÚV KSČ, sv. 6, arch. j. 47, dokument z 19. března 1947.

a národní správy by ve všech sporných konfiskátech nesměly být zrušeny. Nevýhodou tohoto postupu bylo, že také národní podniky by musely investovat do firem, nad nimiž vykonávaly národní správu, aniž měly jistotu, zda jim budou po uplynutí oněch dvou let nakonec přiděleny do vlastnictví. Tuto variantu pokládali v NHK ÚV KSČ za vhodnou až pro případ, že by se ukázalo zvrácení do té doby „...převládající praxe národních výborů ve věci konfiskace podniků pod národní správou nemožným“.¹⁴⁹ Návrh odborů však komunisté uplatnili v jednání Národní fronty, kde jím „vydírali“ zástupce ostatních stran, aby byl přijat „aspoň“ ten postup, jež předložila NHK ÚV KSČ. Každopádně hlavním smyslem obou plánů bylo zamezit rušení národních správ nad majetkovými podstatami, které se nedaly zkonfiskovat a tím alespoň dočasně zabránit jejich předávání zpět do rukou soukromých vlastníků.¹⁵⁰ O ekonomické škodlivosti dlouhodobě zavedené národní správy věděli také národohospodářští odborníci KSČ. Po únorovém převratu proto vyzývali, aby toto prozatímní opatření co možná nejrychleji zmizelo z československého průmyslu. Mělo se tak dít přičleněním těchto majetkových podstat národním podnikům, předáním do vlastnictví lidové správy nebo družstev, přemístěním na Slovensko, či jejich uzavřením. Za žádných okolností však nesměly rozšířit soukromý sektor.¹⁵¹

Záměry komunistů dokládá také soukromý dopis generálního ředitele ČZKS a člena Národohospodářské komise ÚV KSČ ing. Františka Fabinera, který byl adresován jeho příteli, předsedovi ÚPV a taktéž komunistovi, Milanu Reimanovi. Předkládá v něm svou představu, jak majetek závodů pod národní správou převést na národní podniky: „V předlužených konfiskátech bylo by možno, aby národní podnik, který má národní správu, pronajal objekty i zařízení vlastního národnímu podniku a převedl osazenstvo do svého stavu. Tím zůstane z konfiskátu pouze plášť, kterému se platí pronájem ... kdežto případně zisky půjdou již k dobru národnímu podniku, který závod pronajal.“¹⁵² Nutno připomenout, že pronájem firmy pod národní správou musel schválit Fond národní obnovy. Protože tento

¹⁴⁹ NA, fond NHK ÚV KSČ, sv. 6, arch. j. 47, dokument z 14. ledna 1947.

¹⁵⁰ Nespokojenost s postupem některých národních výborů vyjádřil také jim nadřízený ZNV v Praze. Prý provádí až příliš blahovolně udělování státního občanství osobám německé národnosti, jejichž majetek pak vyjímají z národní správy. Situaci „napravil“ oběžník ZNV z 5. prosince 1945, podle kterého muselo žádosti o navrácení státního občanství vyhovět nejprve ministerstvo vnitra. NA, fond ZNV, kart. 163, dokument z 5. prosince 1945.

¹⁵¹ NA, fond NHK ÚV KSČ, sv. 2, arch. j. 19, dokument z 9. června 1948.

¹⁵² NA, fond ČZTS, kart. 17, inv. č. 5, dokument z 18. ledna 1947.

úřad byl také obsazen členy KSČ, nepředpokládal ani z této strany F. Fa-
binger komplikace. Dnes by se pro takové případy užilo moderního slova
„vytunelování“.

Trnem v oku byla představitelům KSČ také možnost zrušit národní správu,
aniž by se k tomu musela vyjádřit závodní rada. Ministerstvo průmyslu
sice doporučovalo zástupce zaměstnanců neopomíjet, nicméně příslušný
dekret něco takového nezmiňoval. V březnu 1947 se však komunistům
podařilo prosadit do prohlášení Národní fronty ustanovení, podle kterého
nesměla být národní správa odvolána¹⁵³ bez slyšení orgánu ÚRO.¹⁵⁴

Zavedení „prozatímní“ správy znamenalo pro komunisty pouhou přípravu
k dalšímu řešení, kterým mělo být přičlenění firmy k národnímu podniku.
Protože do únorového převratu však nemohli proti soukromému podnikání
postupovat neomezeně, stala se národní správa pojistkou proti navrácení
majetku individuálnímu vlastníkovi. Snažili se proto jejím rušením všemož-
ně zabránit. Tento přechodný stav nebyl pochopitelně výhodný ani pro
národní podniky, pakliže právě oni vykonávaly správu dotyčného závodu.
Pokud se některý národní výbor nebo okresní soud snažil obnovit ve fir-
mách standardní podnikatelské prostředí jejím navrácením soukromému
podnikateli, byl okamžitě veřejně kritizován zástupci KSČ a odborů. Postoj
komunistů a jejich odpůrců k tomu, jak provést hospodářskou stabilizaci
země, byl totiž naprosto rozdílný. Zatímco KSČ chápala národní správy
jako nedílnou součást postupného zatlačování soukromého vlastnictví,
ministerstvo průmyslu pod vedením Bohumila Laušmana a některé ná-
rodní výbory trvaly na rychlém rušení národních správ tam, kde k tomu
vybízeli již několikrát citovaný dekret č. 5.

V únoru 1948 se po vyhlášení rezoluce ÚRO, požadující znárodnění
výrobních podniků s více než padesáti zaměstnanci, stalo součástí mo-
cenského převratu též zavádění národních správ do takových závodů.
Jako zdůvodnění se udávala potřeba předejít ohrožení veřejného zájmu.
Podstatou byla ovšem opět snaha komunistů zbavit co největší množství
soukromníků kontroly nad jejich firmami ještě před vydáním příslušného
znárodnovacího zákona a následným připojením k některému z národ-
ních podniků.¹⁵⁵

¹⁵³ *At' už tento akt prováděl národní výbor nebo okresní soud (podle restitučního
zákona č. 128).*

¹⁵⁴ *NA, fond NHK ÚV KSČ, sv. 1, arch. j. 11, dokument z 27. března 1947.*

¹⁵⁵ *NA, fond ÚPV, kart. 1005, sign. 4677, inv. č. 1341/f,
dokument z 1. března 1948.*

Zaváděním této prozatímní správy zůstaly nadále pověřeny národní výbory. Jejich kompetence se však výrazně omezila, když byly vyzváni ministerstvem průmyslu (v jehož čele již stál Zdeněk Fierlinger), aby národní správu nad všemi výrobními závody udělily generálním ředitelstvím znárodněného průmyslu, která následně dosazovala své zmocněnce. Ti pak vykonávali nad firmami osobně národní správu až do jejich znárodnění a začlenění do národního podniku. Ministerstvo průmyslu v zásadě pověřilo generální ředitelství kolektivní prozatímní správou a národní výbory celou záležitost jen administrativně vyřídily.¹⁵⁶

Únorový převrat znamenal mnohé změny i v orgánech lidové správy, což se projevilo mimo jiné i na jejich postoji k zavádění a rušení národních správ. Podle zápisů z jednání Národohospodářské komise ÚV KSČ zaváděly od března 1948 ZNV národní správu mnohdy i do podniků, které měly dva až tři zaměstnance, a po dobu jejího trvání se snažili přibráním dalších pracovníků dostat firmu pod znárodnění. Něco takového nebylo ovšem z provozních důvodů většinou možné a národní správa musela být zrušena.¹⁵⁷ Je však zřejmé, že i po únorových událostech 1948 představovala národní správa první krok při omezování soukromého podnikání v Československu. Svědčí o tom například praxe Ústředního národního výboru v Praze, který v období od konce února do začátku června vydal několika násobně více výměrů zavádějících národní správu než v roce 1947.

Konfiskační řízení

O rozsahu konfiskace nemělo být pochyb, neboť ten byl dán dekretem prezidenta republiky č. 108/1945. Komunisté však hledali všemožné cesty, aby příslušná ustanovení této právní normy týkající se vyvlastnění majetku zrádců a kolaborantů byla uplatněna na co největší množství firem pod národní správou. „V *dosavadních konfiskačních zákonech je několik mezer, jimiž mohou některé jednotky uniknout vyvlastnění.*“¹⁵⁸ Provedením konfiskace byly pověřeny okresní národní výbory, přičemž výsledek tohoto řízení mnohdy odporoval představám komunistů. Poukazovali na velké množství negativních rozhodnutí o konfiskaci a následných restitucí. Za kritikou KSČ stál politický zájem nedovolit jakoukoliv expanzi soukromého hospodaření, proto se její představitelé snažili o zvrácení této praxe okresních národních výborů. Jelikož se komunisté nejprve soustředili

¹⁵⁶ NA, fond NHK ÚV KSČ, sv. 14, arch. j. 114, dokument z 2. března 1948.

¹⁵⁷ NA, fond NHK, ÚV KSČ, sv. 6, arch. j. 47, dokument z 6. srpna 1948.

¹⁵⁸ NA, fond NHK ÚV KSČ, sv. 6, arch. j. 47, dokument z 10. prosince 1946.

na stabilizaci znárodněného průmyslu, začali se otázce sporných konfiskačních řízení věnovat až ve druhé polovině roku 1946. V NHK ÚV KSČ vypracovali postup, jak plně vyčerpat všechny možnosti dané konfiskačním dekretem. „Z některých závodů pod národní správou dostali jsme dotazy od soudruhů, jak se mají chovat v případech, kdy se k majetku přihlásili bývalí majitelé nebo jejich dědicové, avšak kolaborace jim nebyla dokázána. Soudruzi si musí uvědomit, že úřady lidové demokracie i naše strana jsou vázány platnými zákony ... Konfiskačních dekretů nutno řádně využít.“¹⁵⁹ Národohospodářská komise apelovala na všechny členy KSČ, aby se v případech, kdy ONV konfiskaci zamítl, obrátili na FNO a iniciovali proti tomuto rozhodnutí odvolání na ZNV. Jestliže se firma za okupace zvětšila nebo zmenšila, mělo se jejímu navrácení do soukromé sféry zabránit argumentací, že to již není dobře možné, neboť se jedná o jinou majetkovou podstatu.¹⁶⁰ Dále upozorňovali na důsledné naplňování poslední věty odst. 3, § 1 dekretu prezidenta republiky č. 108, podle které podléhaly konfiskaci i takové závody, jejichž majitel se sice neprovinil, ale strpěl tzv. závadnou činnost u osob jeho firmu spravujících. Zároveň se vyzývala představenstva národních podniků, aby projevovala zájem o firmy pod národní správou a pokud se jevila jejich konfiskace nepravděpodobnou, měla navrhnout příslušným majitelům odkoupení.¹⁶¹ Komunisté se tedy snažili svůj postup při omezování soukromého hospodaření koordinovat a v případech, kdy nebylo možné provést konfiskaci, měl být na individuální vlastníky vyvíjen nátlak, aby své závody alespoň národním podnikům prodali.

Komunistická strana zaměřila svou kritiku také na tempo konfiskačního řízení, které oproti jejím představám probíhalo příliš pomalu. Důraz totiž kladla na množství zkonfiskovaných firem a nikoliv na kvalitu a přesnost přípravu každého jednotlivého případu. Například klub komunistických zastupitelů na pražském magistrátu vydal dne 24. ledna 1947 prohlášení odmítající postup referátu pro národní správu, jenž prý „...nehájí zájmy obce a státu v té míře, která je mu uložena dekretem. Dokladem toho je skutečnost, že za rok a půl bylo sice v tomto provedeno téměř dvě stě re-

¹⁵⁹ *Tamtéž.*

¹⁶⁰ *Také ministerstvo průmyslu hájilo zájmy národních podniků. V mnohých případech by prý navrácením majetku původnímu vlastníkovi došlo k ochromení provozu národních podniků, což mělo být proti veřejnému zájmu a tudíž měla být vyplacena pouze peněžitá náhrada. NA, fond MP, kart. 401, dokument z 11. března 1946.*

¹⁶¹ *Tamtéž.*

*stitucí majetku ve prospěch soukromých osob, avšak pouze šestnáct konfiskátů ve prospěch republiky. Tato skutečnost musí ve veřejnosti vzbudit oprávněný dojem, že zájmy republiky nebyly zde hájeny stejně jako zájmy bohatých jedinců.*¹⁶²

Bylo již však zmíněno, že průmyslový majetek, který se ocitl pod národní správou, nemusel nutně podléhat konfiskaci či znárodnění. Prozatímní správa mohla být zavedena též do firem státně spolehlivých osob k zajištění plynulého chodu výroby. Před komunisty tak vyvstávala otázka jak naložit s podnikem pod národní správou, který nešlo pro jeho nedostatečnou velikost znárodnit, ani se evidentně nejednalo o majetek Němců, Maďarů, zrádců či kolaborantů, na něž by se vztahoval konfiskační dekret. „*Je důležité zaujmout stanovisko k tomu, co dělat tam, kde jsou národní správy, a kde se nezestátňuje.*“¹⁶³ Pokud nemohla být konfiskace podle platných předpisů navržena ani provedena, požadovala Národohospodářská komise ÚV KSČ nasadit veškeré úsilí alespoň k udržení národní správy.

Ani když byla firma zkonfiskována, neznamenalo to ještě, že již nemůžou být uplatněny restituční nároky. Když FNO prováděl soupis zabavených majetkových podstat podle DPR č. 108, byly zjišťovány též závody přicházející v úvahu pro restituci.¹⁶⁴ Tato evidence pak zcela jistě umožňovala komunistům vytvořit si přehled o závodech, v jejichž případech mohlo dojít k restituci a sjednotit tak postup vůči všem žadatelům o navrácení majetku. Za tímto účelem vypracovali též v NHK ÚV KSČ na přání Klementa Gottwalda seznam všech sporných konfiskátů.¹⁶⁵ Navíc byl rozeslán oběžník krajským a okresním organizacím KSČ, který obsahoval pokyny, jak postupovat při konfiskačním řízení i při obraně proti restituci.¹⁶⁶

Stejný cíl sledovala také snaha komunistů změnit restituční zákon č. 128. V podzimních měsících roku 1946 se v Československu objevilo několik rezolucí stejného znění, které požadovaly „doplnění“ konfiskačního dekretu č. 108/1945 Sb. a restitučního zákona č. 128/1946 Sb.: „*Vyskytlo se několik případů, kde má být provedena restituce podle zákona č. 128 ze dne 9. května 1946, popřípadě kde byly předloženy návrhy na konfiskaci dle*

¹⁶² AMP, fond Zápisy ze schůzí rad, plén a předsednictva Ústředního národního výboru, č. knihy 17, inv. č. 157, schůze z 24. ledna 1947.

¹⁶³ NA, fond NHK ÚV KSČ, sv. 1, arch. j. 5, dokument ze 17. července 1946.

¹⁶⁴ NA, fond Fond národní obnovy, oběžník ze 17. září 1946.

¹⁶⁵ NA, fond NHK ÚV KSČ, sv. 1, arch. j. 11, 16. ledna 1947.

¹⁶⁶ Tamtéž.

dekretu prezidenta republiky č. 108. Snaha po navrácení některých z těchto podniků naráží na spontánní odpor osazenstva a to proto, že vytýkají bývalým vlastníkům hrubou asociálnost. Oba zákonné předpisy neřeší problém asociálnosti a hlavně veřejného zájmu. Veřejný zájem jest omezen pouze na druh výroby, který kdyby byl zastaven, ohrozil by veřejné zájmy hospodářské. Žádáme proto, aby při výkladu pojmu veřejného zájmu byly do tohoto pojmu pojaty také situace, které vzniknou příliš úzkým výkladem tohoto pojmu a vyvolávají neklid v závodech. Dále žádáme, aby vláda s urychlením předložila parlamentu osnovu, která by přesně vymezila pojem asociálnosti a aby tento pojem použila jako základ pro novelizaci paragrafů 11 a 24 dekretu prezidenta republiky č. 5/1945.¹⁶⁷

Není jistě náhodou, že v téže době vznikl komunistický návrh na novelizaci restitučního zákona, podle něhož měl být nárok na vrácení podniku kompenzován peněžitou náhradou nejen v případě ohrožení veřejného zájmu, ale také pokud by byl ochromen plynulý chod závodu.¹⁶⁸ Taková situace nastávala podle komunistů ve chvíli, kdy si většina osazenstva nepřála navrácení konfiskátu původnímu majiteli. Tento nesouhlas zaměstnanců byly schopné „zajistit“ závodní rady, které otevřeně podporovaly postup KSČ. Komunisté rovněž navrhovali přenést pravomoc k vydání prohlášení o tom, zda by restituční byly veřejné zájmy ohroženy či nikoliv, z ministerstva spravedlnosti na komisi ministerstva financí, ministerstva spravedlnosti, ÚRO a věcně příslušného ministerstva. Důvodem byla komunistickou stranou odmítaná praxe ministerstva spravedlnosti, která měla způsobovat, že téměř každý spor o nárok na vrácení podniku vyhrál žalující bývalý majitel. Komunisté se zároveň obávali, že pro úřad vedený národním socialistou Prokopem Drtinou asi nebude veřejným zájmem nárok národního podniku na zachování konfiskátu, jenž mu již byl přidělen.¹⁶⁹ KSČ a odbory chtěli dosáhnout toho, aby se restituční spory řešily výhradně ve prospěch znárodněného průmyslu. Požadovali proto, aby se na národní podnik vždy hledělo jako na právního nástupce, který nevěděl, že k majetkovému převodu došlo pod tlakem okupace.¹⁷⁰ Příslušnému žadateli by tak byla vyplacena pouze finanční náhrada. Komunisté však sami pochybovali o tom, že by ministerstvo spravedlnosti na podobné návrhy přistoupilo. Jejich podstata ležela spíše ve snaze vyvíjet neustálý tlak

¹⁶⁷ NA, fond NHK ÚV KSČ, sv. 6, arch. j. 47.

¹⁶⁸ *Jestliže by k ohrožení veřejného zájmu došlo, neměl být závod vrácen „in natura“, ale žadateli měla být vyplacena pouze finanční náhrada.*

¹⁶⁹ NA, fond NHK ÚV KSČ, sv. 6, arch. j. 47, dokument ze 4. července 1947.

¹⁷⁰ NA, fond NHK ÚV KSČ, sv. 6, arch. j. 47, dokument z 29. listopadu 1946.

na zmenšování soukromokapitalistického sektoru. Rozpory s ministerstvem spravedlnosti pak byly součástí ideologického střetu o směřování průmyslové výroby v obnovené republice.

Celý průběh konfiskačního řízení zcela závisel na aktuální politické situaci, což dokazuje odlišná praxe orgánů lidové správy před a po únorovém převratu 1948. Příkladem může být postup Ústředního národního výboru v Praze. Na svém zasedání dne 12. prosince 1947 projednávala rada ÚNV otázku konfiskace celkem u osmi firem a ve všech případech její provedení zamítla, neboť vlastníci těchto závodů byli uznáni za státně spolehlivé.¹⁷¹ Naopak na schůzi dne 26. března 1948 vyřídila rada konfiskační řízení pozitivně u čtyřiceti firem a pouze v případě jediného závodu se vyslovila proti. Konfiskace byla odůvodňována tím, že dané osoby spadaly pod příslušná ustanovení DPR č. 108.¹⁷² Je tedy zřejmé, že komunisté vztahovali konfiskační dekret na mnohem více firem než tomu tak činili jejich političtí odpůrci a využili ho k prosazení svého záměru k zatlačování soukromokapitalistického sektoru.

Přídělové řízení

Zavedení národní správy a pozitivní konfiskační řízení znamenaly pro představitele KSČ a odborů pouhé přípravné kroky, které měly vyvrcholit připojením konfiskovaných firem ke znárodněnému průmyslu. Naproti tomu se odpůrci komunistické politiky snažili o jejich navrácení do soukromých rukou. V tomto mocenském střetu se tedy jednalo o budoucí podobu československého hospodářství, zejména o postavení soukromého podnikání v jeho rámci. Levicová nálada většiny československé společnosti a velké množství závodů, jenž se díky národní správě a konfiskaci ocitly pod kontrolou státu, vytvářely ovšem podmínky vhodné spíše k provedení rozhodující fáze komunistických plánů omezit individuální vlastnictví v sekundárním sektoru ekonomiky ČSR.

KSČ považovala tzv. boj o konfiskáty za jednu z forem postupu proti individuálnímu vlastnictví. Klement Gottwald prohlásil 1. října 1946 v Liberci zcela jasně, že KSČ nepřipustí, aby stát „rozdával zbytkové fabriky“ soukromníkům. S podporou přispěchaly i odbory, když veřejně odmítly vracení konfiskovaných závodů, které se již jednou ocitly v majetku státu,

¹⁷¹ AMP, fond Zápisy ze schůzí rad, plén a předsednictva Ústředního národního výboru, č. knihy 29, inv. č. 169, schůze z 12. prosince 1947.

¹⁷² AMP, fond Zápisy ze schůzí rad, plén a předsednictva Ústředního národního výboru, č. knihy 32, inv. č. 172, schůze z 26. března 1948.

zpět do soukromého sektoru.¹⁷³ Druhou stranu v tomto boji o konfiskované továrny zastupovaly zejména národní socialisté, kteří vydali v září 1946 prohlášení: „*Nemůžeme souhlasit s tím, že se činí pokusy afilací středních a malých konfiskátů ... zvětšovat rozsah znárodněného průmyslu.*“¹⁷⁴ O měsíc později znovu požadovali: „*Při přidělu konfiskovaného majetku v pohraničí nutno v největší míře zachovat individuální vlastnictví.*“¹⁷⁵ Jenom připomenu, že komunisté vůči soukromým podnikatelům sice preferovali národní podniky, ale přednost dávali také svazkům územní a zájmové samosprávy, družstvům a jiným veřejnoprávním korporacím, především pokud se jednalo o malé či střední majetkové podstaty.¹⁷⁶

Po provedení konfiskace se spisy o celém řízení, které byly uloženy na Fondu národní obnovy, dále postupovaly na ministerstvo průmyslu, kde se rovněž scházely požadavky znárodněného průmyslu o konkrétní zabavené firmy. O jejich osudu rozhodovala ministerská přidělová rada, přičemž sporné případy řešila přímo vláda. Následovat mělo odevzdání konfiskované majetkové podstaty Fondem národní obnovy příslušnému přidělici.¹⁷⁷ K tomu však docházelo před rokem 1948 jen zřídka. Jestliže si komunisté stěžovali na pomalý průběh konfiskace, ještě více potom kritizovali právě přidělové řízení. Odbory i KSČ vyzývaly k rychlému připojení všech konfiskátů, o které národní podniky zažádaly, ke znárodněnému průmyslu. I když se na základě oficiálních prohlášení komunistických politiků i podle názoru mnohých ekonomických expertů KSČ mělo jednat pouze o velké nebo pro provoz národních podniků nějakým způsobem důležité závody, vyslovili zástupci znárodněného průmyslu častokrát zájem o firmy čistě místního významu. Přednost totiž dostala teze o omezování soukromého podnikání. NHK ÚV KSČ nabádala národní podniky, aby rozšířily své požadavky na přičlenění i o ty konfiskáty, na nichž sice neměly přímý zájem, o které však nezažádal ani žádný jiný „veřejný“ uchazeč a existovala zde tudíž možnost, že by se dostaly do soukromých rukou. Ze stejného důvodu měly usilovat dokonce i o konfiskáty, jež sice byly nevýnosné, ale z místních důvodů nemohli komunisté prosazovat jejich zrušení. V rámci národních podniků však bývaly zabavené firmy častokrát

¹⁷³ NA, fond NHK ÚV KSČ, sv. 1, arch. j. 11, dokument z 15. února 1947.

¹⁷⁴ Tamtéž.

¹⁷⁵ NA, fond NHK ÚV KSČ, sv. 3, arch. j. 43, dokument z 19. června 1947.

¹⁷⁶ NA, fond Zemský národní výbor v Praze, kart. 163, dokument z 8. srpna 1946 a NA, fond NHK ÚV KSČ, sv. 1, arch. j. 11, dokument z 16. ledna 1947.

¹⁷⁷ NA, fond NHK ÚV KSČ, sv. 1, arch. j. 11, dokument z 16. ledna 1947.

postupně a v tichosti uzavírány.¹⁷⁸ Proti afilaci konfiskátů s ne hospodárným provozem mnozí komunističtí národohospodáři protestovali, přičemž poukazovali zejména na skutečnost, že nevy nosný konfiskát nedokáže udržet ani soukromý podnikatel.¹⁷⁹ KSČ však tento risk odmítala a ekonomické argumenty musely ustoupit snahám o likvidaci sociální vrstvy individuálních vlastníků ve výrobě.

Tato skutečnost byla nejvíce patrná v pohraničí, kde se z logických důvodů nacházela velká část konfiskátů. Jejich převedení do majetku národních podniků, které sem přinesly kromě vlastní výroby rovněž dělníky z vnitrozemí jako nové osídlence, umožnilo komunistům přetvořit tento region v místo s velkým počtem svých voličů a tím pádem v oporu jimi prováděné politiky. Pohraničí tak bylo KSČ vnímáno jako oblast, kde může nejrychleji naplnit své představy o uspořádání společnosti. „*Pohraničí se má stát skutečně socialisujícím elementem republiky, kde by nebylo soukromých podnikatelů.*“¹⁸⁰

Stejně jako tomu bylo v případě konfiskace, vypracovala Národohospodářská komise ÚV KSČ také u přidělového řízení postup, jak prosadit požadavky národních podniků. Především měli všichni komunisté zastoupení ve znárodněném průmyslu¹⁸¹ projevit zájem o ty konfiskáty, kde tak dosud neučinili. Dále měl být vyvíjen nátlak na ministerstvo průmyslu, aby urychleně a kladně projednalo všechny žádosti národních podniků.¹⁸² Zároveň byl vyzván Osídlovací úřad a Fond národní obnovy k bezodkladnému vyřízení ministerských návrhů a k následnému provedení formalit, jež se pojily s předáním schválených přidělů konfiskovaných podstat do vlastnictví národních podniků. NHK ÚV KSČ se ve svých požadavcích obracela také na vládu, aby spěšně vyřídila všechny sporné případy a brala přitom zřetel na „zájmy“ znárodněného průmyslu.¹⁸³ Komunisté ve spolupráci s odbory

¹⁷⁸ NA, fond NHK ÚV KSČ, sv. 6, arch. j. 47, dokument z 19. března 1947.

¹⁷⁹ S uvedeným postupem nesouhlasili ani jednotlivá generální ředitelství znárodněného průmyslu, neboť si jejich představitelé uvědomovali potíže, které by z toho národním podnikům plynuly. NA, fond NHK ÚV KSČ, sv. 1, arch. j. 11, dokument z 15. února 1947.

¹⁸⁰ NA, fond NHK ÚV KSČ, sv. 14, arch. j. 114, dokument z 8. října 1947.

¹⁸¹ Jak na generálních ředitelstvích, tak v národních podnicích.

¹⁸² Je zřejmé, že význam zemských národních výborů, kterým příslušelo podle dekretu sestavení přidělových plánů, byl značně zatlačen do pozadí.

¹⁸³ NA, fond NHK ÚV KSČ, sv. 4, arch. j. 48, Situační zpráva Národohospodářské komise ÚV KSČ pro zasedání ÚRO, bez data.

navíc zahájili rozsáhlou kampaň v tisku, aby konfiskáty nebyly přidělovány nikomu jinému než národním podnikům. Například v srpnu 1947 vyšel v deníku *Práce* článek následujícího znění: „Každému národohospodáři bylo a musí být jasné, že ...konfiskované závody, které pod dekret o znárodnění nespádaly v důsledku malého rozsahu, patří do znárodněného sektoru a musí být vtěleny do národních podniků. Je ovšem řada těch konfiskátů, na které se vztahuje článek dekretu o restituci, ostatní měla být již dávno součástí znárodněné výroby. ...Tyto průtahy s přičleněním konfiskátů přinášejí našemu hospodářství nesmírné ztráty a milionové deficity ve velké části konfiskátů, kde správci špatně hospodaří a namnoze se již vidí majitelé těchto závodů. Tyto škody jsou tím větší, že národní podniky, které si o konfiskáty podle povahy výroby a národohospodářských potřeb zažádaly, nemohou se dostatečně rozvinout a nemohou účelněji plánovat ...Komu slouží tyto snahy zašantročit část výroby do rukou jedinců, aby mohly vykořisťovat a se obohacovat?“¹⁸⁴ Je patrné, že celá záležitost přidělového řízení byla značně zpolitizována. Komunisté se snažili vzbudit ve veřejnosti dojem, že přičleňování konfiskátu jiným uchazečům než národním podnikům by znamenalo ohrožení československého hospodářství. Jednalo se však z ekonomického hlediska o demagogický přístup, což dokazuje například referát komunisty a generálního ředitele Československých závodů kovodělných a strojírenských Františka Fabingera, který přednesl 22. listopadu 1947 na konferenci těžkého strojírenství v Praze. Ve svém úvodu sice uznává, že DPR č. 108 o zabavení majetku Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů dává možnost přičlenění takového majetku ke znárodněnému průmyslu, ale v části věnované aktuálním problémům těžkého strojírenství, se o překážkách spatých s přidělovým řízením vůbec nezmiňuje. Rozebírá zejména zadluženost národních podniků, špatné rozvržení investic v celém průmyslu, pokleslou pracovní morálku či okolnosti přechodu z válečné na mírovou výrobu, ale o konfiskátech nepadlo již ani slovo.¹⁸⁵ Panoval tedy velký rozdíl mezi komunisty šířeným názorem o významu konfiskátů pro národní podniky a pohledem odborníka, jenž měl řídit jedno celé odvětví znárodněného průmyslu.

Politická praxe komunistické strany se však záhy střetla s ekonomickou efektivitou. Příkladem může být národní podnik Agrostroj. Ten ministerstvo průmyslu tvrdě zkritizovalo za postup, ke kterému byl ještě před několika

¹⁸⁴ NA, fond ČZKS, kart. 102, výstřižek článku „Průtahy s konfiskáty“ od Karly Pfeiferové z deníku *Práce* z 26. srpna 1947.

¹⁸⁵ Archiv pro dějiny průmyslu a techniky, fond Sbirka vzpomínek a rukopisů, svazek č. 932, František Fabinger: Stav a vývoj národních podniků těžkého strojírenství.

měsíci vyzván. „*Lze také poukázat na bezhlavost při získávání konfiskátů. Z počátku se uplatňovaly snahy začlenit do Agrostroje dlouhou řadu malých konfiskátů a nelze při nejlepší vůli pro tuto politiku nalézt odúvodnění, leda snad snahu vytvořit podnik opticky imponantní. Agrostroj získal celkem čtyři konfiskáty, z nichž technicky vzato nepotřeboval žádný.*“¹⁸⁶

Po únoru 1948 pohltila celou řadu konfiskátů nová vlna znárodnění, čímž byl předurčen výsledek jednání o jejich budoucnosti. Započatá přidělová řízení se sice neměla přerušovat, ale princip nacionalizace nedával žádnou možnost na přenechání těchto firem soukromému sektoru. Začleněny měly být převážně do národních podniků, přičemž komunisté ještě uvažovali vytvořit z nich národní podniky nové, které by v zásadě byly regionálního rázu. Protože KSČ a její spojenci postupně ovládli všechny složky veřejného života, mohli si navíc dovolit umělým zvyšováním stavu zaměstnanců zahrnout pod znárodnění i soukromé firmy, kterých se ve skutečnosti zákon č. 114/1948 Sb. vůbec netýkal.

V otázce poválečného směřování československé ekonomiky stály proti sobě dvě ideologické koncepce. Zatímco jedna představovala systém, ve kterém by se vedle znárodněného hospodářství mohlo svobodně rozvíjet také soukromé podnikání, prosazovala druhá centrálně řízenou ekonomiku, kde by veškerá výroba byla postupně zestátněna a soukromý sektor zcela marginalizován. Nemusím asi příliš zdůrazňovat, že prvně zmíněnou koncepci obhajovaly zejména nekomunistické strany¹⁸⁷ a pod druhou z nich byli podepsáni společnou rukou komunisté a odbory. Při budování této „centralistické“ linie se nejprve soustředili na zatlačování velkokapitálu a velkopřůmyslu, ale od podzimu roku 1946 svou pozornost zaměřili také na střední podnikání, k jehož likvidaci přistoupili po únorovém převratu 1948. Jako jediné možné tehdy připouštěli zachování řemesla a živností. Ovšem i tento postoj posléze opustili a proces omezování individuálního vlastnictví ve výrobě dokončili odstraněním celé sociální vrstvy soukromých podnikatelů. Cílem komunistů bylo nejen rozšiřování znárodněného průmyslu, ale také likvidace soukromokapitalistického sektoru jako takového. Provedením této socioekonomické změny ve struktuře československé společnosti definitivně rozhodli mocenský zápas o budoucnost republiky ve svůj prospěch. KSČ se v zásadě politickými prostředky zbavila podstatné části svých odpůrců a ovládla tak rozhodující pozice v celém hospodářském systému státu. Výsledný efekt byl tedy opět rázu politického.

¹⁸⁶ NA, fond MP, kart. 1202, *Kritický rozbor činnosti podnikového ředitelství národního podniku Agrostroj z 17. června 1948.*

¹⁸⁷ *Znovu musím připomenout výjimku levicové části sociální demokracie.*

Při omezování soukromého podnikání v průmyslové výrobě se komunistická strana snažila postupovat jednotně a kroky svých členů systematicky koordinovat. V prvním dějství připadla hlavní role národním správám. Jejich posláním bylo stabilizovat československé hospodářství a převést válečnou výrobu na mírovou. Komunisté však dali myšlenku národní správy zcela nový smysl, když bránili jejímu rušení v těch případech, které by znamenaly navrácení firmy do soukromých rukou. Druhé dějství se týkalo konfiskace, přičemž v tomto procesu se KSČ zasazovala o uplatnění konfiskačního dekretu na maximální počet závodů pod národní správou. Největší význam v zatlačování soukromého podnikání připadl třetímu dějství, v němž se jednalo o další osud konfiskovaných majetkových podstat. Komunistická ideologie nepřipouštěla žádné rozšiřování soukromého sektoru, a proto její stoupenci v přidělovém řízení upřednostňovali národní podniky a protestovali proti předávání jakéhokoliv konfiskovaného závodu do individuálního vlastnictví. Tento tzv. boj o konfiskáty tak nejzřetelněji poukazuje na snahu komunistů zlikvidovat soukromé podnikání v Československu. Pro plné pochopení tohoto postupu KSČ je třeba mít na paměti, že tak nejednala ze své ekonomické neprozíravosti. Mnozí komunističtí národohospodáři naopak varovali před přičleňováním malých a středních firem národním podnikům a trvali na tom, aby znárodněný průmysl byl řízen na podnikatelském principu. Přednost však měl politický zájem na provedení výše uvedené socioekonomické změny v uspořádání československé společnosti.

Boj o konfiskáty byl v poválečném Československu jedním z nejvýraznějších projevů mocenského střetu o budoucnost soukromého podnikání v oblasti průmyslu a obchodu. Komunisté nejprve získali rozhodující pozice ve znárodněném sektoru, jejichž prostřednictvím pak namířili konfiskace proti existenci individuálního vlastnictví v sekundární sféře československé ekonomiky.

Prvním „kolem“ procesu omezování soukromého podnikání se stalo zavádění národních správ do majetku státně nespolehlivých osob a tam, kde hrozilo narušení plynulého chodu výroby. Taková situace mohla nastat i ve chvíli, kdy byl majitel obviněn z asociálního chování. Přestože se mělo jednat o opatření přechodné, které by bylo zrušeno s provedením stabilizace národního hospodářství, odmítali komunisté připustit, aby se firmy pod národní správou vracely zpět do soukromého sektoru. Pro KSČ totiž národní správa znamenala první přípravný krok na začlenění takových firem do národních podniků. Tyto tendence se pak projeví v tezi, že výkonem národní správy má být u průmyslových závodů pověřován zmocněnec národního podniku.

K dalšímu omezení soukromého podnikání bylo využito samotného aktu konfiskace, který lze označit za druhou fázi uvedeného procesu. I když

podmínky nutné k zahájení konfiskačního řízení stanovoval příslušný dekret prezidenta republiky, snažili se komunisté uplatnit jeho literu na maximální počet závodů pod národní správou. Za tímto účelem využívali svého postavení v jednotlivých národních výborech, jež byly provedením konfiskace pověřeny. Komunistická strana postup proti soukromému vlastnictví v průmyslové výrobě koordinovala a řídila prostřednictvím své Národohospodářské komise, která dokonce navrhovala v těch případech, kdy konfiskace nemohla být provedena, vyvinout na majitele firmy nátlak a jeho závod alespoň odkoupit. Cíl zúžit vrstvu soukromých podnikatelů rovněž sledoval komunistický návrh na novelizaci restitučního zákona, podle něhož měl být nárok na vrácení podniku kompenzován peněžitou náhradou, pokud by restituci byl ohrožen veřejný zájem. K tomu podle KSČ a jejích spojenců z řad levicového křídla sociální demokracie a sjednocených odborů stačil odpor zaměstnanců firmu předat bývalému majiteli. Komunisté sice tento postup v Národní frontě neprosadili, podařilo se jim však uspět s požadavkem, aby národní správa mohla být zrušena pouze se souhlasem závodní rady. Získali tak alespoň pojistku, že taková firma neobohatí soukromý sektor.

Třetí fázi snah o zatlačení individuálního vlastnictví v oblasti průmyslu a obchodu představuje přidělové řízení. Jedná se doslova o „finále“ zápasu o osud soukromého podnikání a tím pádem o podobu celé sekundární sféry československé ekonomiky. Boj za rozšíření znárodněného sektoru byl totiž spíše bojem za zúžení sektoru soukromého. Národní podniky měly žádat nejen o firmy výnosné, ale rovněž o závody, které pro jejich výrobu neměly prakticky žádný význam.¹⁸⁸

KSČ směřovala ke svému cíli odstranit individuální vlastnictví ve výrobě již při vytváření právních norem konfiskačního a znárodnovacího procesu. Díky své aktivitě, nepřipravenosti ostatních politických stran Národní fronty a s podporou sjednocených odborů se postoj komunistů stal při dekretální normotvorbě vždy určující. V rámci KSČ byl dokonce připraven postup, jak jednotlivých právních předpisů využít k posílení zestátněného sektoru a zároveň k zamezení restituce.

K řízení znárodněného průmyslu vytvořila vláda tzv. generální ředitelství, jež byla pověřena správou jednotlivých výrobních odvětví. Také u národních podniků se předpokládala organizace na základě ucelených výrobních programů, ovšem tento princip narážel na překážky nejen v podobě „sobeckých“ zájmů národních podniků, ale také na vertikální strukturu velkých koncernů, které znárodnovacímu dekretu podléhaly. Celý zestátněný

¹⁸⁸ *Když pomíneme většinou zastaralé strojní zařízení a tovární budovy vhodné pouze ke skladovacím potřebám.*

sektor byl výrazně centralizován a ústřední správy do značné míry plnily roli trustového vedení.

Zmíněná generální ředitelství řídila postup celého znárodněného průmyslu proti existenci soukromého kapitálu ve výrobě a spolu s jednotlivými národními podniky sehrály při omezování soukromého podnikání cestou konfiskace klíčovou úlohu. Svými požadavky, jež náležitě zdůvodňovaly potřebami pro splnění dvouletého plánu, vytvářely jakousi protiváhu vůči individuálním uchazečům či zájemcům o restituci.

Rozhodnutí o přidělu příslušelo do kompetence ministerstva průmyslu, které většinou vycházelo vstříc návrhům ústředních správ znárodněného průmyslu a jednoznačně zestátněný sektor preferovalo. Stejnou tendenci vykazovaly rovněž Osidlovací úřad a Fond národní obnovy. Pravomoci v přidělovém řízení náležely zejména prvně jmenované instituci, která již v létě 1946, tzn. ještě před podobným rozhodnutím Národní fronty, vydáním dílčího rámcového plánu nařídila upřednostňovat požadavky „veřejných“ uchazečů před zájmem jedinců. Mezi postupem jednotlivých národních výborů, tj. orgánů výkonné moci, existovaly značné rozdíly, které vycházely z jejich politického složení. Pokud však rozhodující vliv patřil komunistům, při zavádění národních správ i při provádění konfiskace rozhodovaly ve prospěch zestátněného sektoru. Zcela opačně se snažily působit okresní soudy, které byly většinou pod vlivem národních socialistů. Svými výnosy často přikazovaly vrátit zabavený průmyslový majetek bývalému vlastníkovi, proti čemuž protestovaly v první řadě odbory. Nemohly sice přímo zasahovat do konfiskačního či přidělového řízení, ale v roce 1947 získaly možnost zabránit restituci, pokud s návratem původního majitele nesouhlasila více jak polovina zaměstnanců. Tímto způsobem vyvíjely tlak proti soukromému sektoru přímo v závodech, kterých se restituce týkala, a podporovaly tak postup znárodněného průmyslu z „druhé strany“.

Úloha národních podniků v boji o konfiskáty byla dvojitá. V jeho průběhu vystupovaly jednak jako subjekt, který doplňuje svůj výrobní program hospodářsky přínosnými konfiskáty, a jednak jako objekt, jehož prostřednictvím se KSČ a odbory snaží zatlačit soukromý sektor. Tomu tak bylo zejména v případech malých a středních firem, jejichž přičlenění k národnímu podniku nemělo žádnou ekonomickou racionalitu, ale komunisté tím docílili omezení individuálního vlastnictví ve výrobní sféře.

Zápas o budoucnost soukromého podnikání v poválečném Československu rozhodl únorový převrat 1948. Druhá znárodnovací etapa, která se vztahovala na všechny závody s více jak padesáti zaměstnanci, do sektoru zestátněné výroby přivedla nejen všechny sporné konfiskáty s uvedeným počtem zaměstnanců, ale také konfiskáty již privatizované.

Součástí národních podniků se na základě zrychleného přidělového řízení rovněž stala většina menších zabavených firem. Únor 1948 znamenal další omezování soukromého hospodaření v oblasti průmyslu a prohloubil tak antikapitalistický vývoj v poválečném Československu.

Zusammenfassung

Der Abbau der privaten Unternehmertätigkeit durch die Veränderungen in der Struktur des schweren Maschienebaus nach dem Jahre 1945

Der Kampf um die Konfiskate in der Tschechoslowakei nach dem Zweiten Weltkrieg war eine der markantesten Äußerungen der Machtauseinandersetzung um die Zukunft der privaten Unternehmertätigkeit im Industrie- und Handelsbereich. Zur ersten „Runde“ des Prozesses der Beschränkung der privaten Unternehmertätigkeit wurde die Installierung der Treuhandverwaltung im Besitz der staatlich unverlässlichen Personen und dort, wo die Störung des reibungslosens Ablaufs des Produktionsprozesses drohte. Zur nächsten Beschränkung der privaten Unternehmertätigkeit wurde selbst der Akt der Konfiskation ausgenutzt, den man als die zweite Phase des erwähnten Prozesses bezeichnen kann. Die dritte Phase der Tendenzen um die Unterdrückung der individuellen Eigentums stellt das Zuweisungsverfahren. Es handelt sich wörtlich um „Schlusrunde“ des Kampfes um das Schicksal der privaten Unternehmertätigkeit und dadurch auch um die Form der ganzen sekundären Sphäre der tschechoslowakischen Wirtschaft. Der Kampf um die Ausweitung des volkseigenen Sektors war nämlich ein Kampf um die Verringerung des privaten Sektors. Die volkseigenen Unternehmen sollten nicht nur um die rentablen Firmen ansuchen, sondern auch um die Betriebe, die für deren Produktion keine praktische Bedeutung hatten.

Zur Leitung der volkseigenen Industrie stellte die Regierung die sog. Generaldirektion dar, die mit der Verwaltung der einzelnen Produktionsbereichen beauftragt wurde. Der ganze verstaatlichte Sektor wurde stark zentralisiert und die Zentralverwaltungen erfüllten gewissermaßen eine Rolle der Truppenführung. Die erwähnten Generaldirektionen leiteten den Ablauf der ganzen volkseigenen Industrie gegen die Existenz des privaten Kapitals in der Produktion und gemeinsam mit einzelnen volkseigenen Betrieben spielten eine Schlüsselrolle bei der Beschränkung der privaten Unternehmertätigkeit im Wege der Konfiskation.

Die Entscheidung über Dotation oblag dem Ministerium für Industrie, das am meisten den Vorschlägen der Zentralverwaltungen der volkseigenen Industrie entgegenkam und eindeutig den verstaatlichten Sektor bevorzugte. Die gleiche Tendenz wiesen auch das Ansiedlungsamt und der Fonds des nationalen Wiederaufbaus auf. Im Verfahren der einzelnen Nationalausschüs-

se, d. i. der Organe der ausübenden Macht, existierten große Unterschiede, die aus deren politischen Zusammensetzung hervorgingen. Wenn beherrschender Einfluss die Kommunisten hatten, entschieden sie bei der Installation der Treuhandverwaltungen und bei der Ausübung der Konfiskation zu Gunsten des verstaatlichten Sektors. Ganz umgekehrt bemühten sich die Bezirksgerichte auszuüben, die am meisten unter dem Einfluss der Nationalsozialisten standen. Mit seinen Erlassen befahlen sie beschlagnahmtes industriemäßiges Vermögen dem ehemaligen Besitzer zurückzugeben, wogegen in der ersten Reihe die Gewerkschaften protestierten. Sie konnten zwar nicht direkt in das Konfiskations- oder Zuweisungsverfahren eingreifen, aber im Jahre 1947 gewannen sie die Möglichkeit, die Restitution zu verhindern, sofern mit der Rückgabe dem ehemaligen Besitzer mehr als eine Hälfte von Betriebsangehörigen nicht bestimmten. Auf diese Art und Weise übten sie Druck gegen den Privatsektor direkt in den Betrieben aus, auf die sich die Restitution bezog, und so den Fortgang der volkseigenen Industrie von der „anderen Seite“ unterstützten.

Die volkseigenen Betriebe spielten im Kampf um die Konfiskate eine Doppelrolle. In dessen Verlauf traten einerseits als Subjekt, das sein Produktionsprogramm mit wirtschaftlich fruchtbaren Konfiskaten verbreitet, und andererseits als Objekt, durch dessen Vermittlung die KPTSch und die Gewerkschaften danach streben, den Privatsektor zu unterdrücken. Der Kampf um die Zukunft der privaten Unternehmertätigkeit in der Tschechoslowakei nach dem Weltkrieg wurde durch den Umsturz im Februar 1948 entschieden. Die zweite Etappe der Nationalisierung, die sich auf alle Betriebe mit mehr als 50 Angestellten bezog, brachte in den volkseigenen Sektor nicht nur alle strittigen Konfiskate mit der erwähnten Menge von Angestellten, sondern auch die schon privatisierten Konfiskate.

Constraints on Private Enterprise on the Path to the Transformation in the Structure of Heavy Engineering after 1945

This study begins, in its first section, by examining the normative arrangements for the confiscation and nationalization process in the field of heavy engineering after 1945 and its relationship with the offensive against private enterprise. The second section of the study focuses on the organisation of the newly nationalized industry and the institutional influences on the process of confiscating businesses and assigning control.

Substituce horního soudu Jílové 1791–1845 (1852)

Stanislava Jílková

V Národním archivu je uložen fond s názvem Substituce horního soudu Jílové, který obsahuje písemnosti z let 1791–1845 (1852). Jeho původcem je stejnojmenná instituce, která vznikla v roce 1783 jako pomocný orgán Obvodního horního soudu v Příbrami.

Zřízení císařsko-královských obvodních (distriktních) horních soudů na území království Českého a zeměpanských (královských) substitucí¹ jako jejich pomocných orgánů souviselo s reformou soudní správy,

¹ *Kromě zeměpanských (královských) substitucí začaly v českých zemích jako důsledek specifického charakteru českého horního práva působit od 80. let 18. století na soukromých panstvích a statcích, kde i nadále vykonávala horně-soudní pravomoc s odvoláním na narovnání císařů Ferdinanda I. a Maxmiliána II. s českými stavy z 1. dubna 1534 a z 18. září 1575 pozemková vrchnost, substituce vrchnostenské (srov. „Bergwerksvertrag zwischen dem K. Ferdinand I. und den böhmischen Ständen“; viz Schmidt, Franz Anton: Chronologisch-systematische Sammlung der Berggesetze der österreichischen Monarchie. (dále Schmidt, F.A.: c.d.) I, Wien 1832, s. 168–183; „Bergwercks-Vergleichung im Königreich Böhme. Welche von Weyland Kaysern Maximiliano II. mit denen Ständen der Cron Böhme aufgerichtet und publiciret worden“; viz Schmidt, F.A.: c. d., III, Wien 1832, s. 293–317; o obou narovnáních podrobněji též Jangl, Ladislav: Narovnání o hory a kovy z let 1534 a 1575. In: Studie z dějin hornictví, 8, 1978, s. 99–114). Čeští stavové tak postupem času získali právo udělovat propůjčky dolových polí těžařům a právo dosazovat některé horní úředníky. Ne zcela úspěšný pokus o sjednocení horněsoudní správy a okleštění stavovských pravomocí učinil Josef II. patentem z 11. února 1784 (s platností od 1. července téhož roku), podle nějž všechny spory, podléhající horněsoudní jurisdikci, je možné řešit jen před obvodními horními soudy a jejich třinácti zeměpanskými substitucemi; viz Schmidt, F. A.: c. d., IX, Wien 1833, s. 65–74. Dekretem dvorské komory z 12. července téhož roku byly soukromé horněsoudní úřady ve výkonu horní jurisdikce podřízeny přímo doзору obvodních horních soudů, čímž se staly pouhými substitucemi s omezenými pravomocemi; ►*

k níž došlo ve všech dědičných zemích habsburské monarchie za vlády císaře Josefa II. (1780–1790).²

Patent Josefa II. z 1. listopadu 1781³ se stal podkladem pro vymezení kompetencí a průběhu řízení před horními soudy, jakousi „horní jurisdikční

▷ viz *Handbuch aller unter der Regierung des Kaisers Joseph des II. für die k.k. Erbländer ergangenen Verordnungen und Gesetze in einer systematischen Verbindung* 7, Wien 1786, s. 548–549. Definitivně byla otázka vymezení horněsoudní pravomoci na soukromých dominiích vyřešena až patentem Josefa II. z 18. října 1785, který s odvoláním na narovnání z let 1534 a 1575 přiznal horněsoudní pravomoc v podobě práva provozovat substituci, podřízenou c.k. hornímu soudu, jen těm majitelům dominií, kterým obě zmíněná narovnání zajišťovala právo horní propůjčky a právo výkonu takové pravomoci. Ostatní pozemkoví vlastníci, kteří dané podmínky nesplňovali, nesměli vykonávat žádnou vlastní horněsoudní pravomoc a byli podřízeni příslušnému hornímu soudu. Kompetence vrchnostenských substitucí byla i nadále omezena pouze na vyřizování agendy, spojené s udělováním propůjček doloých polí a vybíráním důlních poplatků; viz Schmidt, F. A.: c. d., IX, Wien 1833, s. 197–199. Jáchymovskému hornímu soudu podléhaly vrchnostenské substituce Ahníkov, Bílina, Březnice, Cítoliba, Děčín, Hlíňany, Horní Litvínov, Hořany, Chlumeck, Kamenná Voda, Klášterec nad Ohří, Kostomlaty pod Milešovkou, Křemýž, Krupka, Kynžvart, Mašťov, Nejdek a Ploskovice; hornímu soudu ve Stříbře substituce Bor-Bezručice, Horšovský Týn, Hradiště, Kouty, Liblín, Manětín-Rabštejn nad Střelou, Merklín, Nekmiř, Planá-Kočov, Plasy, Radnice-Břasy, Spálené Poříčí a Vlkyš; hornímu soudu Příbram substituce Beroun, Buštěhrad, Chrástany, Jince, Křivoklát-Krušovice-Skrvany, Milevsko, Mšec, Olešná-Povlčín, Rakovník, Slabce, Smečno, Statenice-Zlonice, Tachlovice, Vrané; hornímu soudu v Kutné Hoře substituce Bechyně-Kardašova Řečice, Bystré, Grabštejn-Frýdlant, Hluboká nad Vltavou, Chlumeck, Chýnov, Jilemnice, Jindřichův Hradec, Krumlov, Mladá Vožice, Náchod, Polná-Žďár-Nové Veselí-Vojnův Městec, Ratibořice, Rudolfovo, Solnice, Stráž nad Nežárkou, Třeboň a Vlašim. Na Moravě a ve Slezsku existovaly substituce Boskovice, Brno, Frýdek, Frývaldov, Hodonín, Karviná-Petřvald, Krnov, Moravská Ostrava, Moravská Třebová-Šternberk, Olomouc, Ondřejovice, Polská Ostrava, Pozoříčie, Úsov, Vítkovice a Zábřeh; viz Státní ústřední archiv v Praze. Průvodce po archivních fondech a sbírkách, I/2, Praha 2000, s. 207–208.

² O soudnictví v letech 1780–1850 podrobněji viz Šolle, Václav: *Civilní soudnictví předbřeznové v českých zemích. Sborník archivních prací (dále SAP) X/1*, 1960, s. 111–145; Janák, Jan – Hledíková, Zdeňka – Dobeš, Jan: *Dějiny správy v českých zemích (Od počátků státu po současnost) (dále Janák, J. – Hledíková, Z. – Dobeš, J.: c. d.)*. Praha 2005, s. 163n.

³ Viz Schmidt, F.A.: c. d., VIII, Wien 1833, s. 378–388; Šolle, V.: c. d., s. 132.

normou“. Kromě potvrzení existence horních soudů obsahoval patent v první části vymezení okruhu sporů z oblasti důlní činnosti, které byly před soudy projednávány,⁴ povolení výkonu pravomoci v horních majetkoprávních záležitostech (včetně exekucí, inventarizací, oceňování, prodeje a zápisu majetku do příslušných knih), povolení projednávání disciplinárních záležitostí horních úředníků a dělníků a v neposlední řadě i přiznání výkonu jurisdikce nad lesy, rezervovanými jako zdroj dřeva pro potřeby dolů (včetně jejich vizitací a stanovování cen dřeva a uhlí).⁵

Ve druhé části tohoto patentu (§12–31) vysvětlil panovník podrobněji některé paragrafy Všeobecného soudního řádu z 1. května 1781 a jejich aplikaci na záležitosti, vyřizované horními soudy, protože se tyto soudy plněním obsahu patentu zároveň zavazovaly i k dodržování zmíněného soudního řádu.

Od obvodních horních soudů bylo povoleno odvolání výhradně k Všeobecnému apelačnímu soudu pro Čechy se sídlem v Praze a revizi rozsudku apelačního soudu vyřizovalo Nejvyšší soudní místo ve Vídni.⁶ Vydáním tohoto patentu byly zrušeny všechny stávající zákony v horních záležitostech.

⁴ *Tyto spory se týkaly dolových propůjček, vyměřování dolových polí a nálezných jam, změn vlastnictví v případě těžebních podílů, vlastní těžby rud a minerálů, ražby a provozu štol a šachet, vodních čerpadel, zásob materiálu pro provoz dolů, poplatků z dolů, majetku bratrských pokladen, zadluženosti důlních skladů, důlních odvalů, povrchových staveb typu přístřešků včetně havíren, hamrů, horních kováren, promýváren rud, rýžovišť, tavíren, puchýren, solivaren, žihacích a sirných hutí, mlatoven, barvíren, vodovodů, povrchových komunikací a všech ostatních záležitostí, vztahujících se bezprostředně k důlní činnosti.*

⁵ *Spory o rezervované montanní lesy byly po zrušení rezervace některých porostů vyňaty z kompetence obvodních horních soudů dekretem dvorské komory z 21. srpna 1783; viz Šolle, V.: c. d., s. 133.*

⁶ *Kvůli zavedení povinnosti odvolávat se od obvodních horních soudů jen k Všeobecnému apelačnímu soudu bylo v roce 1783 zrušeno právo českých a německých horních měst na území království Českého odvolávat se k Vrchnímu hornímu úřadu v Jáchymově; srov. dekret dvorské komory č. 3893 z 28. července 1783 pro Úřad nejvyššího mincmistra a hormistra pro Čechy; viz Schmidt, F. A.: c. d., VIII, Wien 1833, s. 500–501. K rozhodnutí o odvolání k apelačnímu soudu a revizi u Nejvyššího soudního místa ve Vídni musel být vždy přizván tzv. „rada-prostředník“ v montanních záležitostech. V lokalitách, kde tato funkce nebyla ustanovena, se tohoto úkolu zhostil zástupce obvodního horního soudu v dané lokalitě; srov. dekret dvorské komory č. 1274 z 12. března 1783; tamtéž, s. 473.*

O vzniku tří obvodních horních soudů na území království Českého⁷ se sídly v Jáchymově, Příbrami a Kutné Hoře a jejich substitucí se sice zmiňoval již dekret dvorské komory č. 3078 z 26. června 1783,⁸ k jejich skutečnému zřízení však došlo až patentem Josefa II. z 10. července 1783.⁹ Územně jáchymovskému soudu podléhaly kraje Žatecký, Loketský, Litoměřický, Plzeňský a území Chebska a byly mu podřízeny substitute v lokalitách:

- a) Oloví;
- b) Horní Blatná;
- c) Boží Dar;
- d) Abertamy a Pernink;
- e) Přísečnice, Vejprty, Slunečná, Hora sv. Šebestiána, Měděnec a Horní Hrad;
- f) Hora sv. Kateřiny a Hrob;
- g) Chomutov;

⁷ *Co se týče Moravy a Slezska, horněsoudní záležitosti projednávala Substitute horního soudu v Kutné Hoře se sídlem v Jihlavě. Dekretem Nejvyššího soudního místa ze 16. srpna 1811 byla ustanovena samostatná Substitute horního soudu v Brně, která však zůstala podřízena kutnohorskému hornímu soudu; viz Schmidt, F. A.: c. d., XI, Wien 1833, s. 431. V listopadu roku 1822 byla spojena s úřadem zemského mincovního zkoušeče v Brně (srov. dekret dvorské komory č. 13885 z 19. listopadu 1822; viz Schmidt, F. A.: c. d., XIII, Wien 1834, s. 110–111). Personální obsazení tohoto spojeného úřadu se od konce roku 1824 ustálilo na složení zemský mincovní zkoušeč, substitut horního soudu a kontrolor zemského mincovního úřadu (srov. dekret dvorské komory č. 12381 z 20. listopadu 1824; tamtéž, s. 151–152).*

⁸ *Viz Schmidt, F. A.: c. d., VIII, Wien 1833, s. 485–488. K tomuto dekretu je na s. 488–498 připojen ještě patent Josefa II. z 1. listopadu 1781, týkající se vyměňování soudních tax za jednotlivé soudní úkony. Úřadu nejvyššího mincmistra a hormistra má být zasláno 50 exemplářů Všeobecného soudního řádu, 50 exemplářů Všeobecného taxovního řádu, 50 exemplářů patentu o vymezení jurisdikce horních soudů z 1. listopadu 1781 a 300 exemplářů manipulační instrukce pro horní soudy.*

⁹ *Tamtéž, s. 503–506. Patent byl vydán ve 250 exemplářích a jeho text byl Úřadu nejvyššího mincmistra a hormistra království Českého zprostředkován dekretem dvorské komory č. 4277 z 20. srpna téhož roku. Horněsoudní pravomoc horních soudů a jejich substitucí byla znovu potvrzena patentem Josefa II. z 11. února 1784; viz Schmidt, F. A.: c. d., IX, Wien 1833, s. 65–74; Státní ústřední archiv ... I/2, s. 206–207.*

- h) Horní Slavkov, Krásno a Čistá;
i) Stříbro.

Obvod příbramského soudu zahrnoval kraje Berounský, Prácheňský, Rakovnický a Kouřimský a podléhala mu substitute se sídlem v Jílovém a Kníně. Kutnohorskému soudu byly podřízeny kraje Čáslavský, Bechyňský, Chrudimský, Královéhradecký a Boleslavský a rovněž doly na území Moravy a Slezska. Jeho substitute sídlily v Rudolfově, Německém (Havlíčkově) Brodě a Jihlavě.

V roce 1789 se počet zeměpanských substitucí rozšířil o Substituci města Cheb, která vznikla z horního soudu tamtéž s odvoláním na horní privilegia, udělená městu císařem Zikmundem Lucemburským v roce 1429 a králem Vladislavem Jagellonským v roce 1491¹⁰ a v roce 1804 přibyl ke zmíněným třem obvodním horním soudům ještě horní soud se sídlem ve Stříbře, který byl zřízen namísto substitute tamtéž.¹¹ Jeho kompetence se vztahovala na území Plzeňského a Klatovského kraje.

Vlastní soudní pravomoc Substitute horního soudu Jílové se tedy v oblasti sporné soudní agendy soustředila podle patentu z 10. července 1783 pouze na přijímání ústních stížností v případech, že existovalo nebezpečí z prodlení a na přípravu vlastního soudního procesu, pokud na ni byla tato pravomoc delegována obvodním horním soudem v Příbrami. V oblasti nesporné soudní agendy tvořilo hlavní náplň její práce vyřizování žádostí o kutací licence, propůjčky důlních polí a vedení horních knih.

Spisová služba Substitute horního soudu Jílové se řídila Manipulační instrukcí pro horní soudy v českých a německých dědičných zemích, která byla vydána ve Vídni roku 1783.¹² Kromě pravidel pro vedení horních knih

¹⁰ *Horněsoudní substitute města Cheb byla zřízena dekretem dvorské komory č. 3766 ze 30. května 1789; viz Schmidt, F. A.: c. d., IX, Wien 1833, s. 509–510. Zrušena byla guberniálním dekretem č. 16278 z 26. října 1809; viz Schmidt, F. A.: c. d., XI, Wien 1833, s. 363–366.*

¹¹ *Obvodní horní soud ve Stříbře vznikl dekretem dvorské komory č. 8252 z 25. července 1804; viz Schmidt, F. A.: c. d., X, Wien 1833, s. 300–301; Státní ústřední archiv ..., I/2, s. 207.*

¹² *Instruction über die Manipulations-Art der k.k. Berggerichte in sämtlichen k.k. deutsch- und böhmischen Erblanden. Wien 1783; viz Schmidt, F.A.: c.d., IX, s. 1–59. Instrukce byla znovuzveřejněna v roce 1798; viz Schmidt, Johann Ferdinand: *Ergänzung und Fortsetzung des Versuches einer systematisch geordneten Darstellung des Bergrechtes im Königreiche Böhmen. Prag 1844, s. 197.**

a vyřizování a uchovávání korespondence stanovovala i zasedací praxi a průběh jednání horních soudů a jejich substitucí.

Řádná zasedání horního soudu nebo jeho substitute se konala v jeho sídle za předsednictví horního soudce a v případě jeho nepřítomnosti prvního přísedícího. Povinnost účastnit se těchto zasedání měli všichni přísedící a aktuáři horního soudu. Omluveni ze zasedání byli pouze ti úředníci, kteří se se souhlasem soudce museli zabývat naléhavější činností. Zasedání se konala nejméně jednou týdně, a to vždy ve středu. Pokud bylo zapotřebí vyřídit nějaké neodkladné horní záležitosti, mohl soudce svolat zasedání i na jiný den v týdnu. V případě, že na tento den připadl církevní svátek, přesunulo se zasedání buď na předcházející nebo na následující den. V den zasedání se museli všichni přísedící i asesoři dostavit nejpozději do 8 hodin, kdy bylo zasedání zahájeno; trvalo většinou do 12, maximálně do 13 hodin. Pokud ani do této doby nedospěl soud k rozhodnutí ve sporné záležitosti, mohlo jednání pokračovat ještě téhož dne odpoledne, popř. i následující den. Ústní stížnosti přijímali dva přísedící nebo substituti horního soudu nebo aktuár. Na zvláštních zasedáních mohl v případě nutnosti horní soudce projednávat i záležitosti ohledně jmenování správce statků, práv věřících, obnovení neplatných listin nebo restitucí. Usnesení ve věci přijetí přísahy, nabytí nemovitosti, nahlížení do listin spornými stranami a vyloučení svědků vydávali dva přísedící a aktuár. Soudní spor ohledně prodeje horních podílů nebo horního majetku museli projednávat nejméně dva přísedící nebo substituti. K zapisování záznamů při jednání jmenoval horní soudce jednoho přísedícího nebo substituta. V případě, že šlo o výslech svědků nebo přísahu, které se nekonaly v místě soudu, ale v bydlíšti znesvářených stran, byli touto činností pověřeni dva přísedící nebo substituti.

Došlé spisy zapisoval ve vyhrazené místnosti v budově soudu kancelista nebo substituční písař do podacího protokolu. Protokol musel být k dispozici denně, včetně nedělí a svátků, v době od 7 do 10 hodin a od 15 do 17 hodin a nesměl opustit budovu úřadu. Obsahoval následující rubriky:

- a) číslo podání;
- b) datum doručení podání;
- c) název soudního úřadu, od něhož bylo podání doručeno;
- d) jméno a příjmení sporné strany;
- e) stručný obsah sporné záležitosti
(pokud neměla být doručena přímo hornímu soudci).

Po grafické stránce byl podací protokol veden tak, aby na každé straně zůstalo u každého podacího čísla volné místo pro zaznamenání jména

přisedícího-referenta, který danou záležitost vyřizoval. Všechna podání, která byla v průběhu jednoho dne doručena hornímu úřadu, resp. jeho substituci, musela být týž den také zaznamenána do protokolu. Pro snadnější orientaci byl každý protokol opatřen jmenným a věcným rejstříkem. Pokud pokládal horní soudce nějaké podání za mimořádně důležité (zejména v případech, týkajících se vyměřování dolových polí), mohl k jeho vyřízení jmenovat ještě jednoho přisedícího jako koreferenta.

Pravidla pro vedení referentských knih byla stejná jako pro vedení podacích protokolů. O každém přiděleném podání vyhotovil referent zápis, opatřený podacím číslem, stručným výtahem obsahu záležitosti, která se měla projednávat a na konec připojil svůj návrh řešení dané záležitosti a podpis. Na nejbližším zasedání soudu (substituce) své řešení přednesl a záleželo jen na soudci, zda je schválí či zamítne. V případě zamítnutí mohl soudce k vyřízení dané záležitosti jmenovat nového referenta.

Expedice rozsudků vyhotovovali buď aktuár nebo písař horního soudu (substituce) denně v době od 8 do 12 a od 15 do 18 hodin v kanceláři horního soudu (substituce). Po vyhotovení čistopisu byl koncept s čistopisem kolacionován a na okraj čistopisu zaznamenáno písmeno C jako důkaz o provedení této činnosti. Koncept expedice se ukládal do registratury. Doručování čistopisů sporným stranám obstarával soudní sluha.

Písemnosti v registratuře byly uchovávány v oddělených fasciklech podle obsahu.

Generálie a normálie zaznamenávali přisedící horního soudu (substituce) do samostatných knih, opatřených rejstříky. Ke všem ostatním spisům, uloženým v registratuře, byly pořizovány repertáře, do nichž byla v abecedním pořádku zapisována jména sporných stran a obsah sporu. Písemnosti, týkající se horních, soudních a propůjčkových záležitostí, nebyly ukládány společně s písemnostmi horně-ekonomickými, kamerálními a politickými, ale byly jim vyhrazeny zvláštní rubriky a fascikly.

Písemnosti z registratury se vydávaly pouze hornímu soudci a přisedícím soudu (substituce). Pokud si někdo vyžádal spis z registratury, bylo jeho jméno zaznamenáno do fasciklu spolu s datem zapůjčení písemnosti.

U každého horního soudu nebo jeho substituace měly být podle Manipulační instrukce vedeny následující typy horních knih:

- a) kniha propůjček (Schurf-Muthungs-Bestätigungsbuch) – pro žádosti o kutání a jeho povolování, žádosti o propůjčky a jejich povolování, vlastní propůjčky a jejich potvrzování, vyměřování propůjčených nálezných jam, rýžovišť, kováren, puchýren, hutí, hamrů a výrobních zařízení, hald, vod, stok, rybníků apod. jakož i všechna jednání v těchto záležitostech;

- b) kniha lhůt a prominutí (Frist-Nachlassungsbuch) – pro evidenci lhůt k zahájení těžby a její prodloužení, poplatky těžařů na provoz důlních zařízení;
- c) kniha účtů a retardátů (Rezeß-Retardatbuch) – pro výtahy vyúčtování čtvrtletného, zisků a ztrát, placení dávek, retardátní jednání o uvolnění důlních podílů v důsledku nezaplacení povinných dávek;
- d) kniha těžařů (Gewerkenbuch) a kontrolní pro těžbu (Gegenbuch) – pro evidenci těžařů, vlastníků dolů a jejich podílů;
- e) kniha smluv a rozhodnutí (Vertrag-Schiedbuch) – pro pokyny nadřízených soudních orgánů k vedeným soudním sporům, soudní rozsudky, smíry mezi stranami, darovací, prodejní a jiné smlouvy.¹³

Na konci každého roku vyhotovovaly horní soudy a jejich substitute tabelární přehled všech vyřízených záležitostí s uvedením příslušných referentů a nevyřízených podání a zasílaly jej Všeobecnému apelačnímu soudu v Praze.

Pro pokladní evidenci se vedl pokladní deník, kam se průběžně zapisovaly všechny účetní doklady. Originály účtů, kvitancí a různých peněžních poukazek se pak ukládaly na zvláštní místo a zpravidla tvořily přílohu roční účetní uzávěrky nebo přílohy účetních knih.

Aby nedocházelo k obsazování míst substitutů horních soudů nequalifikovanými osobami, byly v roce 1814 zavedeny jejich povinné zkoušky, soustředující se zejména na znalost zákonů o horních propůjčkách, soudního řádu a důlního měřičství.¹⁴ Pokud by se některý stávající substitut nebo uchazeč o toto místo odmítl této zkoušce podrobit, nemohl zmíněnou funkci zastávat.¹⁵

S platností od roku 1825 byla Substituci horního soudu Jílové nařízena povinnost vyhotovovat každoročně justiční tabulu a nejpозději

¹³ Viz Drašarová, Eva – Horký, Roman – Kokoška, Stanislav: *Horní soud Jáchymov a jeho substitute – Substitute horního soudu Jáchymov 1783–1850*. (dále Drašarová, E. – Horký, R. – Kokoška, S.: c. d.) *Dílčí inventář. Státní ústřední archiv v Praze 1996*, s. 12–13.

¹⁴ *Dekret dvorské komory č. 16618 z 22. prosince 1814*; viz Schmidt, F. A., c. d., *XII, Wien 1833*, s. 119–120.

¹⁵ *Dekret dvorské komory č. 8008 z 26. května 1815*; tamtéž, s. 149–150.

do 30. ledna ji předat Obvodnímu hornímu soudu v Příbrami, který ji do 15. února zaslal Všeobecnému apelačnímu soudu.¹⁶

Od roku 1829 pak pro tento soud platila také povinnost dbát na vedení knih mužstva (Mannschaftsbücher) v souladu s platnými horními zákony¹⁷ a pro jeho substituci v Jílovém od roku 1836 i povinnost předkládat jednací protokoly nejpozději do osmi dnů od konce měsíce příbramskému soudu k nahlédnutí a připomínkování.¹⁸

Rok 1840 znamenal pro Substituci horního soudu Jílové nařízení postupu v případě vyhotovování potvrzení žádostí o propůjčky¹⁹ a o dva roky později se úřadování Horního soudu v Příbrami dotkla povinnost předkládat k nahlédnutí nikoli pouze výtahy ze zasedacích protokolů, nýbrž originály referátníkových archů.²⁰

Pravidla úředního jednání před horními soudy a jejich substitucemi, zejména v záležitostech propůjček, odkazů v testamentu, změn a falšování mistrovských titulů, vymezoval guberniální dekret č. 16726 z 5. dubna 1840, určený všem krajským úřadům a horním soudům v Jáchymově, Stříbře, Příbrami a Kutné Hoře a též pražskému magistrátu.²¹

Guberniálním dekretem č. 63119 z 25. listopadu 1842 pro horní a fiskální úřady, státní účtárnu a apelační soud a dekretem dvorské komory ze 3. února 1843, adresovaným správě komorních důchodků, byly horní soudy prohlášeny za tzv. jedinečné soudy (Singular-Gerichte), u nichž

¹⁶ *Dekret českého apelačního soudu č. 42/71 in. jud. z 31. ledna 1825; viz Schmidt, F.A.: c.d., XIII, Wien 1834, s. 152–153; dekret českého apelačního soudu č. 42 z 10. dubna 1826; tamtéž, s. 179–181; dekret dvorské komory č. 3227 ze 16. března 1827; tamtéž, s. 198–199.*

¹⁷ *Dekret dvorské komory č. 1764 z 8. března 1829; tamtéž, s. 227–228.*

¹⁸ *Guberniální dekret č. 8229 z 25. února 1836; viz Provinzial-Gesetzsammlung des Königreichs Böhmen 1819–1848. (dále Provinzial-Gesetzsammlung ...) 18, Prag 1837, s. 217–218.*

¹⁹ *Guberniální nařízení č. 15307 z 5. dubna 1840 pro všechny horní soudy; viz Provinzial-Gesetzsammlung ... 22, Prag 1841, s. 156–157.*

²⁰ *Guberniální dekret č. 64970 ze 6. února 1842; viz Provinzial-Gesetzsammlung ... 24, Prag 1843, s. 49.*

²¹ *Viz Provinzial-Gesetzsammlung ... 22, Prag 1841, s. 157–158.*

se má platit kolkovně podle Taxovního zákona z 27. ledna 1840 stejně jako v případě zeměpanských jedinečných soudů.²²

S platností od 1. května 1845 bylo Obvodnímu hornímu soudu v Příbrami a jeho substituci v Jílovém zakázáno zapisovat kamerální a horněsoudní záležitosti do společného podacího protokolu. Pro každý okruh vyřizovaných záležitostí měl být zaveden samostatný protokol došlé korespondence a dosud vedený podací protokol měl nadále sloužit jen pro zapisování podání spisů v kamerálních záležitostech; pro podání horněsoudních záležitostí měl být založen protokol samostatný.²³

Rozhodnutím císaře Františka Josefa I. (1848–1916) č. 278 ze 14. června 1849 byla zcela oddělena správní agenda od samotného horního soudnictví a vedení horních knih, jejichž vedením byly napříště pověřeny horní senáty při nově zřizovaných zemských soudech, obsazované odborníky v oblasti hornictví a hutnictví.²⁴ Horní senáty jakož i místa systemizovaných vedoucích horních knih byly ustanoveny výnosem Ministerstva spravedlnosti č. 403 z 1. října 1849. Pro korunní zemi Čechy vznikl senát při zemských soudech v Mostě pro obvod Most, Cheb, Česká Lípa a Liberec, v Plzni pro obvod Plzeň, Písek a Praha a v Kutné Hoře pro obvod Kutná Hora, České Budějovice, Tábor, Chrudim, Hradec Králové a Jičín. Zároveň musel být u každého horního senátu přítomen alespoň jeden zkoušený horní soudce z řad radů horního soudu. Správní a soudní spisy, uložené u zrušených horních soudů, měly být těmto senátům předány.²⁵

Všechny horní soudy a jejich substitute byly zrušeny císařským patentem ze 7. března 1850, svou agendu však vedly až do 22. května 1850, kdy byly na základě nařízení zemské soudní uvozoovací komise uzavřeny jejich podací protokoly a horní knihy.²⁶

²² Viz *Provinzial-Gesetzsammlung ...*, 24, Prag 1843, s. 704–705; *Politische Gesetze – Ferdinand V. 71*, Wien 1845, s. 8. Podrobné rozepsání výše kolkovného v jednotlivých případech a u jednotlivých soudů v souladu s Taxovním zákonem z roku 1840 obsahoval dekret dvorské komory ze 13. září 1843, určený všem správám komorních důchodků; viz *Politische Gesetze – Ferdinand V. 71*, Wien 1845, s. 234–236. Toto osvobození bylo znovuzveřejněno guberniálním dekretem č. 66572 z 24. ledna 1845; viz *Provinzial-Gesetzsammlung ...* 27, Prag 1846, s. 41–42.

²³ Guberniální dekret č. 12703 ze 3. dubna 1845 pro všechny horní soudy; viz *Provinzial-Gesetzsammlung ...* 27, s. 191–192.

²⁴ Viz *Reichs-Gesetzblatt für das Kaiserthum Oesterreich. (dále RGBl)* 1848.

²⁵ Tamtéž, s. 730–731. Pro korunní země Moravu a Slezsko byl zřízen horněsoudní senát při zemském soudu v Olomouci.

Agenda horního soudu v Příbrami a substitute v Jílovém, týkající se důlních propůjček a horněpolicejního dozoru, přešla na nově zřízený státní horní úřad, jímž se stalo prozatímní báňské hejtmánství v Příbrami a podléhal mu komisariát ve Slaném.²⁷ Spisová agenda se předávala od 15. dubna do 1. července 1850, kdy zahájily činnost horní senáty zemských soudů.²⁸

Institute Substitute horního soudu Jílové působila sice již od roku 1783, avšak její písemnosti jsou v Národním archivu dochovány až z let 1791–1845 (1852). Fond vznikl vytříděním archiválií této substitute při pořádání fondu Horní úřad a jednatelství Jílové 1705–1871 (1878) tamtéž v roce 1994 PhDr. Vladimírem Waagem, který v témže roce písemnosti uspořádal a vytvořil i koncept inventáře.²⁹ Novou revizi fondu včetně vytří-

²⁶ *Nařízení zemské soudní uvozovací komise č. 8864 z 30. dubna 1850, viz Národní archiv, fond Horní soud Jáchymov, inv. č. 170, č. kart. 6 – normálie; Drašarová, E. – Horký, R. – Kokoška, S.: c. d., s. 13.*

²⁷ *RGBl. 1849, č. 290.*

²⁸ *RGBl. 1850, č. 81.*

²⁹ *Registratura Horního úřadu v Jílovém vznikla v roce 1705 poté, co byla zřízena funkce samostatného horního mistra pro doly v Jílovém a Novém Kníně; předtím existoval spojený horní úřad pro královská města Příbram, Jílové a Nový Knín se sídlem v Příbrami. Poté, co k 31. květnu 1846 ukončil horní úřad v Jílovém a s ním i substitute horního soudu tamtéž svou činnost z důvodu úpadku těžby, přešla jeho pravomoc na nedávno zřízený Horní úřad v Táboře. Práce na jedině provozuschopné jílovské štole, tzv. svatováclavské, řídila závodní správa jílovských dolů, která sídlila do konce roku 1850 v Táboře a poté v Příbrami. V Jílovém bylo zřízeno Horní jednatelství, ovšem bez jakýchkoli pravomocí. Proto se závodní správou vyřizovalo veškeré otázky, týkající se bezprostředního dohledu na doly a s Horním úřadem v Táboře otázky personální a záležitosti ohledně těžby. Po zrušení Horního úřadu Jílové v roce 1850 byla většina jeho registratury převezena do Tábora. Hornímu jednatelství v Jílovém zůstaly pouze provozní spisy, které byly předány do muzea v Jílovém a na podzim roku 1944 je převzal Archiv ministerstva vnitra, předchůdce dnešního Národního archivu. Druhá část jílovské registratury byla v roce 1851 převezena do báňského archivu při horním ředitelství v Příbrami, odkud byla předána spolu se spisovým materiálem Vrchelního horního úřadu Příbram a Báňského ředitelství Příbram rovněž do Archivu ministerstva vnitra; viz Státní ústřední archiv ..., I/2, s. 259–260. Přehled dochovaného materiálu z fondu Horní úřad a jednatelství Jílové viz tamtéž, s. 260–261. Co se týče vnitřní skartace archivního souboru, nebyly jeho písemnosti skartovány ani bezprostředně po převzetí fondu Archivem Ministerstva vnitra ani v rámci třídících a pořádacích prací, prováděných jeho nástupci.*

dění zbývajících písemnosti, patřících do fondu Horní úřad a jednatelství Jílové, provedla v roce 2008 v Národním archivu Mgr. Stanislava Jílková, která rovněž vypracovala zcela nový inventář. Do tohoto inventáře byly rovněž zařazeny písemnosti, předané dne 13. října téhož roku Státním oblastním archivem v Praze.

Fond Substitute horního soudu Jílové lze do jisté míry označit za torzovitý, protože jej tvoří pouhých 1,8 bm archiválií a sestává ze 3 úředních knih z let 1812–1845, 5 registraturních pomůcek, kterými jsou podací protokoly z let 1791–1845, 1 kartonu spisů z let 1793–1852 (rok 1852 zastupuje jediné posteriorum tohoto fondu, a to Seznam písemností z let 1783–1845, určených k vyřazení z registratury Substitute horního soudu Jílové), 80 účetních knih z let 1823–1845 a 6 kartonů účetních spisů z let 1821–1845. Podací protokol i účetní knihy jsou uloženy v sedmi samostatných, nečíslovaných kartonech vzhledem ke svému vyhotovení v sešitové podobě, kdy jeden svazek často tvoří jen několik nesešitých dvojlistů. Všechny písemnosti byly vyhotoveny v německém jazyce³⁰ a papír jako jejich jediná psací látka se během staletí díky nepříznivým vlivům okolního prostředí stal křehkým a lámavým, což je na první pohled zřejmé zejména u horních okrajů účetních spisů, které často zcela chybí.³¹

Vlastní úřední knihy jsou ve fondu zastoupeny pouhými třemi knihami propůjček a jejich potvrzení.³² Z registraturních pomůcek se do současnosti dochovalo pouze pět podacích protokolů, z nichž nejstarší je z konce 18. století (1791–1792), další z let 1820–1822 a poslední tři tvoří souvislou řadu (1826–1828, 1829–1837, 1838–1845). Vzhledem ke značné torzovitosti dochování zmíněných typů archiválií je zřejmé, že těžiště fondu Substitute horního soudu Jílové spočívá v normáliích, žádostech a potvrzeních propůjček, korespondenci a zejména v účetním materiálu.

Dochované normálie pocházejí z let 1793–1832 a byly vydány ve formě prostých nařízení či cirkulářů. Substituci je adresovaly její dva hlavní nadřízené úřady, jimiž byly císařsko-královský Obvodní horní soud v Příbrami a Všeobecný apelační soud království Českého.

³⁰ *Přestože ve fondu zcela chybí běžné typy úředních knih (knihy normálií a generálií, zasedací protokoly apod.) a z registraturních pomůcek je k dispozici pouze jediný podací protokol, svědčí o původním rozsahu agendy jílovské substitute i horního úřadu tamtéž mimo jiné přípis tamního přísežného městské radě z roku 1768, v němž žádal o přenechání pozemku po vyhořelých masných krámech pro výstavbu budovy báňského archivu; viz Státní ústřední archiv ..., I/2, s. 260.*

³¹ *K nejvíce takto „postiženým“ spisům patří téměř všechny druhy čtvrtletních účetních výkazů.*

Oba dva cirkuláře příbramského soudu byly vydány v roce 1810 a týkají se výše cen střelného prachu a odvodů rekrutů z řad horních dělníků.³³ Nařízení téhož soudu (celkem 5 kusů) pocházejí z let 1820–1821 a soustřeďují se na způsob vykazování a placení desátků, čtvrtletného, lhůtovného a taxovného, vyhotovování souhrnných výkazů těžby černého a hnědého uhlí v rámci obvodu horního soudu podle příslušného formuláře, stanovení podmínek pro udělování dolových propůjček a pravidla pro státní vizitace dolů.³⁴ Dochoval se rovněž jeden průvodní list k nařízení soudu ve věci řešení hraničních sporů mezi těžařstvy z roku 1820, avšak vlastní nařízení se v průběhu staletí ztratilo.³⁵ Nedochovalo se ani nařízení příbramského soudu z 24. května 1825 č. 192 in jud. ani jeho průvodní list, ale jeho doručení Substituci horního soudu Jílové dokazuje potvrzení této instituce, v němž je mimo jiné uvedeno, že bylo určeno přímo konkrétnímu těžaři.³⁶

Všech sedm nařízení Všeobecného apelačního soudu království Českého pochází z roku 1793 a po obsahové stránce jsou zaměřena na nakládání s drahými kovy (zápůjčky nezmincovaného zlata, tavení fideikomisního stříbra), stanovení výše a způsobu vyplácení platů horních úředníků a poplatků právním zástupcům chudiny, stanovení postupu v případě přiznávání sirotčích důchodů, určení soudní příslušnosti soukromých osob jako pozemkových vrchností a způsob vybírání tax z pozemků majitelů s neznámým místem pobytu. K těmto nařízením se dochovaly rovněž průvodní listy.³⁷ Nařízení téhož soudu z 20. února 1832 se sice nedochovalo, zato však máme k dispozici jeho průvodní list, z něhož je zřejmé, že normálie pojednávala o razítkování protokolů vrchnostenských úřadů.³⁸

K neméně významným archiváliím lze zajisté počítat i duplicitně dochovaný Seznam písemností Substituce horního soudu Jílové, které byly po zrušení tohoto soudu předány Obvodnímu hornímu soudu v Příbrami

³² Č. knihy 1–3.

³³ Inv. č. 3, kart. 1.

³⁴ Inv. č. 4–5, kart. 1.

³⁵ Inv. č. 4, kart. 1.

³⁶ Inv. č. 6, kart. 1; nařízení bylo předáno těžaři Ignáci Laubalovi.

³⁷ Inv. č. 2, kart. 1.

³⁸ Inv. č. 7, kart. 1.

na základě nařízení z 25. dubna 1845³⁹ a bohužel pouze dvě dochované žádosti o udělení a potvrzení propůjček z let 1799 a 1821.⁴⁰

Zdaleka nejrozsáhlejší skupinu spisů tvoří korespondence. Nejčastějším adresátem byl samozřejmě bezprostřední nadřízený úřad jílovské substitute – Obvodní horní soud v Příbrami. Písemnosti pocházejí z let 1821–1837 a týkají se zproštění horníků povinnosti nastoupit vojenskou službu, placení dlužného čtvrtletného a lhůtovného, výměry dolových polí, majitelů dolů a jejich pronájmu a v neposlední řadě i dvou nejdůležitějších událostí pro činnost a fungování substitute: udělení soudní pravomoci pro území celého Kouřimského kraje a oznámení o zrušení substitute dekretem dvorské komory pro mincovnictví a hornictví č. 2185 ze 14. února 1844.⁴¹ Dalšími příjemci jílovské korespondence byli Substitute Horního soudu v Kutné Hoře,⁴² těžaři a nájemci dolů,⁴³ majitelé dvora a svobodného léna,⁴⁴ Horní úřad v Kutné Hoře,⁴⁵ montánní účtárna v Příbrami⁴⁶ a zastupitelstvo města Rokycany.⁴⁷

³⁹ Inv. č. 8, kart. 1.

⁴⁰ Inv. č. 9–10, kart. 1. *Jedná se o žádost Niklase Reuße z Mratína o potvrzení propůjčky na kamenouhelnou sloj z r. 1799 a o žádost o udělení propůjčky na mlýn na obilí u řeky Sázavy na panství Dolní Břežany pražskému měšťanu Adalbertu Trachtovi a její potvrzení z r. 1821. Ve fondu je uložen ještě koncept přírodního listu k potvrzení propůjček na kamenné uhlí z r. 1825 a výťah z protokolu z 26. června 1828, týkající se propůjček 16 dolových měř; viz inv. č. 11–12, kart. 1.*

⁴¹ Inv. č. 15, kart. 1.

⁴² Inv. č. 13, kart. 1. *Korespondence se týká těžby zlata těžařstvy dolů sv. František Xaverský a sv. Václav v Báních-Strnadech z r. 1793.*

⁴³ Inv. č. 14 a 18, kart. 1. *Korespondence se týká povolení sňatků horníků a výměry dolových polí na panství Buštěhrad z let 1806–1828 a prodloužení nájmu dolu sv. Prokop v Kutné Hoře.*

⁴⁴ Inv. č. 16, 19, kart. 1. *Korespondence se týká provalů a hald ve vsi Radlík a prodeje stříelného prachu z r. 1822 a 1830.*

⁴⁵ Inv. č. 21, kart. 1. *Korespondence se týká nedostatků ve vyúčtování pokladny Substitute horního soudu Jílové za rok 1838 z r. 1841.*

⁴⁶ Inv. č. 20, kart. 1. *Korespondence se týká nedostatků ve vyúčtování pokladny Substitute horního soudu Jílové za rok 1832 z r. 1834.*

⁴⁷ Inv. č. 17, kart. 1. *Korespondence se týká dovozu forem na odlévání železa z r. 1826.*

Mezi spisy fondu Substitute horního soudu Jílové jsou uložena také potvrzení o chování a zaměstnávání horníků při dolech z let 1823–1841, výkaz soudních záležitostí, projednávaných touto substitucí v r. 1827 nebo přehled činnosti soukromých těžařstev, která působila v obvodu substitute v r. 1833.⁴⁸

Jak již bylo zmíněno, těžišť fondu Substitute horního soudu Jílové spočívá co do rozsahu i významu v účetním materiálu.

Zatímco knihy rubrik tvoří poměrně souvislou řadu z let 1823–1842,⁴⁹ pokladní deníky ze stejného období jsou dochovány ještě kompletněji.⁵⁰

Mezi účetními spisy převažují různé čtvrtletní výkazy pokladny substitute: příjmů a vydání 1831–1842,⁵¹ materiálového a peněžního vyúčtování 1827–1845,⁵² čtvrtletního a lhůtovného 1823–1842⁵³ a aktiv a pasiv 1832–1845.⁵⁴ Poměrně souvislé řady tvoří i čtvrtletní vyúčtování horně-soudních taxovních poplatků 1826–1842,⁵⁵ čtvrtletní výkazy úkolových mezd 1821–1842⁵⁶ a ucelená řada připomínek účtárny při dvorské komoře pro mincovnictví a hornictví ve Vídni a montanní účtárny v Příbrami k vyúčtování jílovské pokladny z let 1823–1845.⁵⁷ Vyloženě torzovitě se pak dochovaly čtvrtletní výkazy těžařských nedoplatků.⁵⁸

Ostatní dochované účetní písemnosti Substitute horního soudu Jílové jsou spíše jednotliviny, za zmínku stojí snad ještě skupina kvitancí z let

⁴⁸ Inv. č. 22–26, kart. 1.

⁴⁹ Č. kn. 2–18. Chybí roky 1829, 1831, 1833 a 1835.

⁵⁰ Č. kn. 19–38. Chybí pouze rok 1835.

⁵¹ Inv. č. 64–68, kart. 2. Chybí roky 1833, 1835–1838 a 1840–1841.

⁵² Inv. č. 69–74, kart. 2. Chybí roky 1828–1831, 1833, 1835–1838, 1840–1841 a 1843–1844.

⁵³ Inv. č. 75–93, kart. 2. Jde o nekompletněji dochovanou řadu účetních spisů, chybí pouze rok 1835.

⁵⁴ Inv. č. 94–100, kart. 3. Chybí roky 1828–1831, 1833, 1835–1838 a 1841.

⁵⁵ Inv. č. 109–118, kart. 3. Chybí roky 1829, 1832 a 1835–1838.

⁵⁶ Inv. č. 119–133, kart. 3. Chybí roky 1824–1827 a 1835.

⁵⁷ Inv. č. 135–136, kart. 3.

⁵⁸ Inv. č. 137–138, kart. 3. Tyto výkazy se dochovaly jen pro 4. čtvrtletí r. 1792 a 1. čtvrtletí r. 1827.

1828–1841⁵⁹ a korespondence s pokladnou Vrchního horního úřadu v Příbrami, Obvodním horním soudem v Příbrami a nájemcem dolu Boží Prozřetelnost u Jílového z let 1828–1845.⁶⁰

Co se týče horní bratrské pokladny v Jílovém, dochovala se ve fondu substitute pouze jediná peněžní likvidace z r. 1832⁶¹ a výsledek revize bratrské pokladny v r. 1841.⁶²

Přestože fond Substitute horního soudu Jílové vyniká i některými cennými písemnostmi a poměrně ucelenými řadami určitých typů účetních knih, je díky svému rozsahu jako samostatný celek z badatelského hlediska nepřilíš významný a lze jej považovat spíše za doplňkový vzhledem k jiným montanním fondům, uloženým rovněž v Národním archivu. Badatelé mohou v této souvislosti využít zejména písemnosti z fondu Horní úřad a jednatelství Jílové 1705–1878⁶³ a dále archiválie, týkající se organizace horních soudů v Jáchymově,⁶⁴ Střibře⁶⁵ a Příbrami⁶⁶ a substitucí v Jáchymově⁶⁷ a Střibře.⁶⁸ V nemontanních fondech jsou písemnosti k záležitostem

⁵⁹ Inv. č. 142, kart. 3. Kvitance se týkaly čtvrtletně vypláceného paušálu na provoz substituční kanceláře, úhrady za vyhotovení protokolů a vazby knih rubrik.

⁶⁰ Inv. č. 143–145, kart. 3.

⁶¹ Inv. č. 146, kart. 3.

⁶² Inv. č. 147, kart. 3. Revize se kromě bratrské pokladny v Jílovém týkala též pokladen Horního úřadu, Substitute horního soudu a spolkové tamtéž.

⁶³ K fondu Horní úřad a Horní jednatelství Jílové existuje pouze koncept inventáře z roku 1990. Informace o fondu a přehled písemností viz pozn. 29.

⁶⁴ Viz Drašarová, Eva: *Horní soud Jáchymov a jeho substitute – Horní soud Jáchymov (1688) 1783–1850 (1873). Dílčí inventář, Státní ústřední archiv v Praze 1988–1989; Státní ústřední archiv ..., I/2, s. 278–282.*

⁶⁵ Viz Drašarová, Eva – Kokoška, Stanislav: *Horní soud Stříbro a jeho substitute – Horní soud Stříbro (1730) 1784–1850 (1872). Dílčí inventář, Státní ústřední archiv v Praze 1987; Státní ústřední archiv ..., I/2, s. 285–288.*

⁶⁶ Viz *Státní ústřední archiv ..., I/2, s. 284–285.*

⁶⁷ Viz Drašarová, Eva – Horký, Roman – Kokoška, Stanislav: *Horní soud Jáchymov a jeho substitute – Substitute horního soudu Jáchymov 1783–1850. Dílčí inventář, Státní ústřední archiv v Praze 1996; Státní ústřední archiv ..., I/2, s. 278–282. Vrchnostenské substitute tohoto soudu byly delimitovány v roce 2003 do Státního oblastního archivu Praha, Litoměřice, Plzeň a Třeboň.*

⁶⁸ Viz Drašarová, Eva – Kokoška, Stanislav: *Horní soud Stříbro a jeho substitute – Substitute horního soudu Stříbro 1794–1850 (1868). Dílčí inventář, Státní*

horních soudů uloženy zejména ve fondu České gubernium-Montanum⁶⁹ a Apelační a vrchní trestní soud (1548) 1783–1850 (1904).⁷⁰ V poslední jmenovaném případě se jedná o Manuál právních jednání šlechty, fiskálního úřadu a jednání, spadajících v první instanci pod konsistoř, merkantilní nebo horní soud z roku 1783, Elench k registraturní skupině organizace horních soudů a substitucí sign. 1–3, 8–11, 13 z let 1807–1850, Elench k ročním výkazům agendy horních soudů v Jáchymově, Kutné Hoře, Příbrami, Stříbře a substitucí z let 1828–1850 a spisy z oblasti prezidiální agendy, týkající se organizace horních soudů v Jáchymově, Kutné Hoře, Příbrami a substitucí v Božím Daru, Oloví a Rudolfově z let 1820–1850.

Zusammenfassung

Die Substitution des Berggerichts Eule 1791–1845 (1852)

Zum Urheber des Bestandes „Substitute horního soudu Jílové 1791–1845 (1852)“ [Die Substitution des Berggerichts Eule 1791–1845 (1852)], aufbewahrt im Nationalarchiv in Prag, wird die gleichnamige Institution, die auf Grund des Patentes Kaisers Josef II. aus dem 10. Juli 1783 als ein Hilfsorgan des kaiserlich-königlichen Sprengelberggerichts Příbram entstanden ist. Der Bestand beinhaltet 1,8 lfm Archivalien und besteht aus 3 Amtsbüchern (Verleihungen) aus den Jahren 1812–1845, 5 Registraturhilfsmitteln (Einreichungsprotokollen) aus den Jahren 1791–1845, einer Karton Aktenstücke aus den Jahren 1793–1852, 80 Rechnungsbüchern aus den Jahren 1823–1845 und 6 Kartonen Rechnungsakten.

Die eigene Gerichtskompetenz der landesherrlichen Substitution des Berggerichts Eule konzentrierte sich im Bereich der strittigen Gerichtsagenda nur auf die Annahme der Rekurse im Falle der Verzugsgefahr und auf die Vorbereitung des eigenen Gerichtsprozesses, insofern ihr diese Kompetenz vom Sprengelgericht übertragen wurde. Die mündlichen Rekurse nahmen zwei Gerichtsbeisitzer oder Substituten des Berggerichts, bzw. Aktuar, an; die schriftlichen Rekurse registrierte ein Kanzlist oder Substitutionsschreiber im Einreichungsprotokoll. Im Bereich

ústřední archiv v Praze 1997; Státní ústřední archiv ..., I/2, 285–288. Vrchnostenské substitute tohoto soudu byly delimitovány v roce 2003 do Státního oblastního archivu Praha a Plzeň.

⁶⁹ Jde o archiválie z let 1826–1836; viz Státní ústřední archiv v Praze. Průvodce po archivních fondech a sbírkách. I/1, Praha 1997, s. 172–173.

⁷⁰ Viz Státní ústřední archiv ..., I/2, s. 172–173, 177.

der außerstrittigen Gerichtsagenda erledigte die Substitution vor allem die Schürfbewilligungsgesuche, die Verleihungen der Grubenfelder und die Führung der Bergbücher.

Zur Erledigung der einzelnen Angelegenheiten wurden die Referenten aus der Reihe der Gerichtsbeisitzer bestellt, die deren Inhalt zusammen mit den Vorschlägen auf Lösung in die sog. Referentenbücher eintrugen. Diese Vorschläge wurden auf den ordentlichen Tagungen der Substitution behandelt, die im Sitz des Sprengelgerichts in Příbram unter dem Vorsitz des Bergrichters (im Fall seiner Abwesenheit unter dem Vorsitz des ersten Beisitzers) einmal in der Woche, immer am Mittwoch von 8 bis 12, max. bis 13 Uhr stattfanden. Die Aufzeichnungen über Behandlungen fertigte ein Beisitzer oder Substitut aus. Die Expedition der Urteile erledigte entweder Aktuar oder Schreiber der Substitution; das Konzept der Expedition wurde in die Registratur aufbewahrt und mit der Zustellung der Reinschriften an die einzelnen Parteien wurde der Gerichtsdienner beauftragt.

Die Substitution des Berggerichts Eule wurde durch Patent des Kaisers Franz Josef I. aus dem 7. März 1850 erlöscht und ihre Agenda, betreffend die Bergverleihungen und die polizeiliche Bergaufsicht, wurde auf neu errichtete vorläufige Berghauptmannschaft in Příbram übertragen.

The Substitution Mining-Court of Jilové, 1791-1845 (1852)

This study provides an in-depth reconstruction of the inception, jurisdiction, and activities of the Substitution Mining-Court of Jilové near Prague in the period 1791-1845. It also examines the way in which the office of the Mining-Court functioned and analyses its records.

Patentní úřad 1919–1952

David Hubený

Počátky Patentního úřadu (1919–1923)

Kořeny Patentního úřadu (dále PÚ) spadají do prvopočátků nově vzniklé Československé republiky. Jeho zřízení navrhl ministr průmyslu, obchodu a živností dr. Adolf Stránský na schůzi ministerské rady dne 25. listopadu 1918, která jednala o pravomocích a šíři záběru ministerstva veřejných prací.¹

Republika navázala personálně i legislativně na dědictví habsburské monarchie. Nový stát převzal původní rakouskou normu z 11. ledna 1897 číslo 30 ř. z. a z vídeňského patentního úřadu povolala několik právníků a inženýrů, kteří se stali základním kádrem nově budované instituce (např. dr. Alois Němec, pozdější první prezident úřadu; ing. Bohuslav Pavloušek, viceprezident a přednosta právnického a zákonodárného oddělení; vrchní rada ing. Šedivka; ministerští radové dr. ing. Josef Vacek a Egon Málek, ing. Severin Daum, druhý prezident úřadu, vrchní techničtí radové dr. ing. Jiří Kunzl a dr. ing. Gustav Souček). Ti si přibrali na pomoc další odborné (právníky a techniky) a kancelářské pomocné síly.

Nábor nových odborných sil byl obtížný, protože se vyžadovala zkouška z předpisů civilního soudního řádu, náležité technické vzdělání, znalost několika světových jazyků (němčiny, francouzštiny a angličtiny), přičemž platy byly nízké. Vedle nedostatečného personálního obsazení panoval nedostatek literatury, vybavení a prostor. Patentní úřad nejprve sídlil ve Valdštejnském paláci, ale ještě v roce 1919 se přestěhoval do Celetné ulice, kde zabral palác hraběte Millesima (tzv. šlechtické kasino). Sídlilo v něm šestnáct technických referentů a čtyři právníci.² Vzorový vídeňský patentní úřad míval 117 zaměstnanců a pro nově vznikající čs. úřad se počítalo s přibližně třetinovým počtem (42 osob). Personální úspory při-

¹ Šturz, Jan: *Patentní úřad (1919) 1929–1947. Inventář SÚA. Praha 1972, s. 1.*

² Špírk, Ludvík: *Patentování vynálezů. Patentní zákon v praktickém použití. Praha 1925, s. 1–2; Špindler, Karel: Osmdesát let Patentního úřadu v České republice. Praha 1999, s. 15–16; Jakubec, Ivan: Patentová problematika v meziválečném Československu. Dějiny vědy a techniky 3 (Rozpravy Národního technického muzea 145, 1997), s. 110; s. 115, pozn. 2.*

neslo jednak zmenšení obsluhovaného území, jednak některá drobná administrativní zjednodušení, kdy se např. v pražském patentním úřadu nemělo rozhodovat v tříčlenném senátu, nýbrž o přihláškách rozhodovali samostatní referenti, čímž opět stoupl požadavek na jejich odbornou zdatnost. Předpokládaný rozpočet pro roky 1918–1919 počítal s nemalou částkou 1 372 124 korun.³

První československý zákon, který se patentnictvím zabýval, byl zákon č. 305/1919 Sb. ze 27. května 1919, jenž přijal platnost dřívější rakouské normy 30/1897 ř. z., kterou ale především z terminologického hlediska upravil pro potřebu nového státu. Na této úpravě se podíleli i pracovníci právního oddělení PÚ. Zároveň se jmenovitě zrušila uherská norma ze 14. července 1895. Nový československý zákon se stal podkladem pro existenci Patentního úřadu a Patentního soudu, umístěných v Praze. Patentní úřad v Praze se tímto také stal jediným příslušným orgánem pro celou republiku s působností od 11. června 1919, de facto ale úřad fungoval již od ledna 1919.⁴

Zákon také upravoval situaci přihlášek podaných u patentních úřadů v dřívějších hlavních městech dualistické monarchie. Patenty udělené před vyhlášením zákona č. 305 požívaly plnou ochranu i v ČSR. Zákon zároveň umožnil jejich převedení do Československa. Tato činnost patřila mezi první úkoly PÚ. Úřad na základě zákona umožňoval zapsání a rozšíření patentů i na území Československa a pokračování v přihlašovacím řízení u již podaných přihlášek. Prvním československým patentem uděleným na převedený rakouský patent byl P 70/1918, číslo patentu 71 354. Prvním československým patentem uděleným na první československou přihlášku byl P 1/1918, číslo patentu 4771.

Československo v letech 1918–1925 převzalo z Rakouského císařství celkem 6506 patentů, tj. přibližně jednu třetinu tehdy udělených patentů v republice.⁵ Jen v letech 1918–1919 bylo celkem podáno 5217 patentových přihlášek a koncem roku 1919 již existovalo 859 platných patentů. O rok později, tedy v roce 1920, bylo podáno již 9716 přihlášek a na konci

³ *Národní archiv (dále NA), fond Ministerstvo průmyslu, obchodu a živnosti (dále MPOŽ), sign. 41/19, kart. 1.*

⁴ *Některé patenty však byly přímo nabídnuty vládě, jako v případě inženýra Oskara Stromborga z USA, jenž nabídl „darem všem vládám svůj vynález, kterým prý možno několik hodin předem zjistiti hrozící zemětřesení.“ NA, fond Předsednictvo ministerské rady (dále PMR), sign. 877, kart. 3611.*

⁵ *Jakubec, s. 112; Špírk, s. 2; Špindler, s. 16, 43.*

roku platilo téměř 4000 patentů. V následujících letech počet přihlášek poněkud opadl, ale počet platných patentů stoupal.⁶

V roce 1919 zrušil zákon č. 604/1919 Sb. pokladnu Patentního úřadu a platby poplatků se nadále prováděly přes poštovní poukázky. Patentů se rovněž dotýkaly i mírové smlouvy z Versailles, Saint-Germain a Trianonu (zákony č. 217 a 507/1921 a 102/1922 Sb.). Československo vedle toho přistoupilo i k dalším mezinárodním smlouvám a dohodám, které tuto problematiku obsahovaly. V říjnu 1919 ratifikovalo *Pařížskou unijní smlouvu na ochranu živnostenského vlastnictví z roku 1883*⁷ a 6. října 1919 přistoupilo vyhláškou 365/1921 také k *Madridské dohodě o mezinárodním zápisu továrních obchodních známek*. Nápravou válečných škod podepsaná *Úprava týkající se zachování neb obnovy práv ze živnostenského vlastnictví poškozených světovou válkou* (zákon č. 340/1921 Sb.). Tato úprava prodloužila prioritní lhůty Pařížské konvence z roku 1883, resp. revidované washingtonské varianty z roku 1911, „až do uplynutí šestiměsíční lhůty po tom, kdy nabude tato úprava působnosti.“ Úprava však byla spíše doplňkem k mírovým smlouvám.⁸

Z československé domácí zákonodárné produkce se patentové ochrany dále týkal zákon č. 252/1922 Sb., který již reagoval na podepsané mírové smlouvy a přijímal jako platné německé patenty z nově získaných oblastí. Zde také začaly automaticky platit již existující československé patenty. Pokud již byly zaregistrovány na patentním úřadě v Berlíně, stahovala se na ně stejná ustanovení jako pro německé patenty z německých území připojených k ČSR (Hlučínsko). Zákon ve svém druhém paragrafu explicitně zrušil další platnost vilémovského patentního zákona č. 12/1891 ř. z. a přidružených předpisů pro území získaná Československem. Zabýval se i platností patentů na územích získaných od Rakouska (Valticko, Vitorazsko). Zákon určoval i procedurální fungování Patentního úřadu.

Pracovníkům PÚ zákon stanovil výši nutného vzdělání a platové ohodnocení podle tříd a přidělil příslušné úřední tituly (nestáli příslušníci PÚ

⁶ NA, MPOŽ, sign. 430/25, kart. 60.

⁷ Stalo se tak vyhláškou č. 364/1921 Sb.

⁸ ČSR přistoupila i k revidovaným haagským podobám Pařížské unijní úmluvy (22/1933 Sb.) a Madridské dohody (23/1933 Sb.). K madridské dohodě se pojil prováděcí předpis 25/1933 Sb. K dohodám se ještě vztahují zveřejněné přístupy dalších zemí k uvedeným mezinárodním dohodám (44, 45/1934 Sb. a 62/1936 Sb.).

mohli používat titul „člen patentního úřadu“). Stálí i dočasní členové měli stejná práva a povinnosti. Prezidenta PÚ bral do přísahy nadřízený ministr a prezident PÚ pak přijímal přísahu ostatních zaměstnanců úřadu (zákon obsahoval i text přísahy). Norma nově měnila a doplnila i patentní zákon 30/1897 ř. z.

Rozvratem způsobeným první světovou válkou se zabývalo ještě vládní nařízení č. 151/1922 Sb. z 18. května 1922 určující lhůty k obnově nebo uplatnění patentních práv podle již dříve vydaných norem. Na vydání podobné normy měl zájem nejen stát, ale i sami vynálezci sdružení ve Svazu vynálezců, kteří v tomto směru působili.⁹ Vládní nařízení o ochraně vynálezů na tuzemských výstavách (199/1923 Sb.) umožňovalo, aby si výstavní výbory zažádaly o možnost ochrany představených vynálezů. Toto právo nabývalo reálné moci po veřejném přiznání tohoto práva v *Úředním listu republiky československé (prioritně) nebo v Patentním věstníku*. Vynálezce tak byl zabezpečen jen z části. Zcela se tak stalo „pod podmínkou, že vynálezce přihlásí vynález řádně k ochraně patentové u patentního úřadu ve lhůtě, jež počíná vnesením předmětu vynálezu do výstavy a jež končí uplynutím tří měsíců po skončení výstavy.“ Vyhláška tak poskytovala ochranu ode dne představení vynálezu, resp. jeho vnešení na výstavu.

Československo se roku 1919 stalo členem *Mezinárodní unie na ochranu živnostenského vlastnictví* („*l' Union internationale pour la protection de la propriété industrielle*“). Unie se od roku 1883 zabývala odbouráváním diferencí v patentních zákonech. Kromě toho poskytovala tzv. *unijní priority*. Přihláška musela být podána u zahraničního patentového úřadu a musela se týkat stejného vynálezu. Žadatel tak byl nucen učinit do 12 měsíců od podání v původní zemi a přihláška měla obsahovat výslovnou žádost o přiznání priority z domovské země.

Přes tuto sjednocovací snahu existovalo několik způsobů udělení patentu:

- a) přihlašovací/registrační – zaregistrování, formální prozkoumání, udělení (románské země, Turecko)
- b) průzkumový – předběžná zkouška s věcným výzkumem (severské země, USA)
- c) vykládací/vyzývací – spojení přihlašovacího způsobu s možností vstupu veřejnosti

⁹ NA, fond Ministerstvo spravedlnosti (dále MS), sign. Aut I, kart. 154.

d) nakonec smíšený typ – kombinující přihlašovací a průzkumový způsob. Poslední varianta se uplatňovala vedle Spojeného království rovněž v Německu, Rakousku a Československu.¹⁰

Rok 1923 představoval pro Patentní úřad jistý mezník v právním a běžném fungování. Rozrůstající se úřad tehdy přesídlil na deset let do budovy piaristické koleje v Panské 1, kde však trpěl nedostatkem místa. K 1. lednu 1924 měl již 99 zaměstnanců (prezident a jeho zástupce, 50 techniků, 8 právníků, 6 účetních, 33 kancelářských a knihovnických pracovníků).¹¹

Organizační strukturu úřadu a povinnosti jeho členů upravilo vládní nařízení č. 73/1923 Sb. V čele úřadu stál prezident úřadu, kterého – stejně jako všechny úředníky – jmenoval na návrh ministra obchodu prezident republiky.¹² Prvním prezidentem PÚ byl v letech 1919–1934 JUDr. Alois Němec. Platilo pravidlo, že pokud byl prezidentem právník, musel být jeho zástupce inženýr a naopak. Patentní úřad spadal pod pravomoc ministerstva obchodu, které ustanovovalo pomocný personál úřadu a jemuž musel prezident PÚ každoročně předložit zprávu o činnosti. Jinak byl úřad zcela nezávislý. Řádné členy úřadu vyplácel stát. Mimořádní členové měli funkční platy. Byli povolováni na dobu pěti let a po jejím uplynutí mohli být opět povoláni. Nestálí členové PÚ mohli používat titul „*člen patentního úřadu*“. Řádní i mimořádní členové měli nárok na stejné platy.

Prezident úřadu řídil veškeré práce PÚ, vydával pokyny a rozděloval práci zaměstnanců i záležitosti patentních zástupců a inženýrů, kteří zastupovali při jednáních patentové žadatele. Do jeho kompetence spadalo disciplinární řízení, schvaloval dovolené do šesti neděl, promíjel poplatky nemajetným, nařizoval a vedl valné schůze členů PÚ. Každoročně určoval právníka, který zapisoval do rejstříku patentních zástupců.

Vyvlastnění důležitých patentů

Patentní zákon, převzatý z monarchie, si samozřejmě uchoval možnost vyvlastnění patentů důležitých pro bezpečnost státu a Československo této možnosti využilo krátce po první světové válce. Na podzim 1923 svolal

¹⁰ *Jakubec, s. 112.*

¹¹ *Špindler, s. 17.*

¹² *Přehledy personálního složení viz Batovcův almanach. Politický kalendář Československé republiky na rok 1927/1929/1937. Zákony, rady, pokyny, statistika, schematismus, adresář, s. 151–152, 171, 107.*

ministr obchodu „do své pracovny přísně důvěrnou¹³ poradu o použití § 15“ patentního zákona vůči firmám Telefunken, Siemens a Halske. Jednalo se o to, že patenty dotyčných firem byly natolik široké a „*takového dosahu, že jakýkoliv jiný patent tohoto druhu jest na území Republiky československé vyloučen, poněvadž jejich majitelé dovozují, že jejich patenty jsou každým jiným vynálezem tangovány.*“¹⁴ Pošta a telegrafy, ale i armáda „*by nesměla používatí jiných než shora uvedených patentů*“, což bylo absolutně nepřijatelné, zvláště s ohledem na možnost, že pokud by se opravdu používaly i jiné patenty a výrobky dalších firem, mohly by společnosti Telefunken, Siemens a Halske, „*opíraje se o platné právo (zejména patentní zákon), tyto stanice dáti zabaviti*“ a jakýkoliv poštovní a telegrafní provoz by skončil. Dále patenty ohrožovaly vědecký výzkum a domácí výroby.

Obdobným problémem se tehdy zabývala i Francie, která jej vyřešila za použití příslušných paragrafů mírových smluv. ČSR mohla právě jako spřátelená mocnost použít článek 306 versailleské mírové smlouvy, ale vnitřní zákonodárství republiky nebylo na použití tohoto článku připraveno, což by si vyžádalo zdlouhavé a nejisté projednávání zvláštního zákona. Stávající patentní zákon však pro tuto situaci dokonale postačoval, protože vyvlastňovací paragraf, požadující naléhavý zájem státu, armády nebo veřejnosti, byl naplněn.

Firmám Halske, Siemens a Krešl, na kterou byly patenty společnosti Telefunken převedeny, bylo naznačeno, aby se urychleně dohodly s čs. podnikem Radioslávií, a rovněž se čekalo, zda nový zákon o telegrafii přiměje obchodníky k dohodě. Avšak firma Krešl vznesla pro stát zcela nepřijatelné požadavky, včetně diktátu ministerstvu národní obrany, která komunikační zařízení bude používat. To dokonce zkusil ing. Krešl prakticky uskutečnit, když na MNO „*hrozil, že bude-li vojenská správa vyráběti nadále radiotelegrafní a radiotelefonní zařízení, bude nucen [...] zakročití pořádkem právním.*“ Vedle samotného MNO se do záležitosti vložil i zpravodajský odbor generálního štábu a ministr zahraničí telefonicky vyrozuměl ministra obchodu, „*že patenty těchto firem musí býti za všech okolností vyvlastněny, a pakliže by se snad v té věci vyskytly některé potíže, žádal, aby se pan ministr obchodu odvolal na to, že pan Dr. Beneš jako ministr zahraničí musí na vyvlastnění trvati.*“

Protože firmy zjevně neprojevovaly zájem o domluvu a silová ministerstva trvala z pochopitelných a oprávněných důvodů na svém stanovisku, sešli

¹³ Slova „přísně důvěrnou“ podtržena v originále.

¹⁴ Tangovat – z latiny = týkat se. Váša, Pavel – Trávníček, František: Slovník jazyka českého. 2. vydání. Praha 1941, s. 1417

se zástupci zúčastněných rezortů 31. ledna 1924 na ministerstvu vnitra za účelem uskutečnění rozhodnutí ministerské rady z 25. října 1923, „aby bylo ministerstvo vnitra zmocněno zmíněné vyvlastnění provést.“ Na schůzi se probraly osudy patentů po jejich vyvlastnění, otázka přibrání expertů pro předpokládané soudní řízení, a zejména právní otázky stylizace a zdůvodnění žádosti o vyvlastnění, která byla podána 4. února. Vzhledem k tomu, že celý spis týkající se vyvlastnění byl za další dva tři dny založen, lze předpokládat, že celý proces proběhl bez potíží a plně v představách státu.¹⁵

Dalším patentem, o který se branná moc zajímala, byly „válečné mosty systému Roth-Waagner“. V tomto případě však armáda jednala z opatrnosti. Po bojích na Slovensku potřebovala železniční správa ministerstva obrany urychleně opravit důležité komunikace a mosty této konstrukce jí nejvíce vyhovovaly. Proto v roce 1919 zažádala vnitro o jejich vyvlastnění, ač nevěděla, zda-li je tento systém vůbec patentně chráněn a nebyli-li přímo vlastněni vojenskou správou starého mocnářství. Ani PÚ nemohl v této chvíli pomoci, protože patřičnými archivy disponovaly patentní úřady ve Vídni a Budapešti. Ministerstvo vnitra s ohledem na okamžitou potřebu žádosti o vyvlastnění vyhovělo. Později MNO zjistilo, že ženíjní mosty soustavy Roth-Waagner nebyly v Rakousko-Uhersku patentovány. V té době se zdálo, že dotyčná firma uvažuje o dodatečném patentování, ale to se už považovalo za naprostý nesmysl, protože v důsledku různých bojů a praktické potřeby používaly všechny nástupnické státy této konstrukce.¹⁶

Ministerstvo vnitra ovšem několik žádostí o vyvlastnění odmítlo, protože soudilo, že v daných případech nejde o státní zájem (např. požadavek ministerstva obchodu na vyvlastnění jednoho amerického patentu, který měl způsobovat škody sklárnám v Třemošné).¹⁷

¹⁵ Všechny výše uvedené citáty v této pasáži pocházejí z NA, fond Prezídium ministerstva vnitra, sign. 225-219-44, fol. 5-17. O výsledku celé kauzy zřejmě svědčí dokument uložený v Národním archivu ve fondu MPOŽ, kde se mezi materiály o sporu mezi kinomajiteli a firmou Siemens a Halske ohledně používaných promítaček a dalšího vybavení kin, nachází zcela nelogický záznam či konспект, že dohodou ze 16. května 1925 firma Krešl a spol. přenechala státní správě dotčené patenty „k bezplatnému používání při výrobě radiotelegrafních a radiotelefonních zařízení ve vlastních dílnách, pokud jde o používání uvedených patentů pro vlastní potřebu státní správy.“ NA, MPOŽ, sign. 40.381/31, kart. 742.

¹⁶ NA, fond Ministerstvo vnitra – stará registratura (dále MV-SR), sign. 284/1, kart. 277.

¹⁷ NA, MV-SR, sign. 282/2, kart. 277.

Vnitřní fungování PÚ¹⁸

Přijímání přihlášek a jejich zkoumání mělo následující průběh: přihlášku přijala podatelna, která ji kvůli udělení priority označila přesným datem, včetně hodiny a minuty přijetí. Spolu s jakýmkoliv podáním (přihláška, stížnost) bylo třeba zároveň dodat potvrzení o zaplacení příslušného poplatku. Zákon č. 252/1922 Sb. v § 49 určil, že přihláška „*smí obsahovati pouze jediný vynález.*“

Podání následně dostalo podle pořadí *předložení* „*čísla patentního úřadu*“ – „*č. p. ú.*“, která se zapsala do hlavní knihy. Označené přihlášky pak prezident, náměstek nebo jiný prezidentem pověřený pracovník přidělil podle předmětu a třídy konkrétním technickým referentům v přihláškovém oddělení. Přihlášku následně podatelna opatřila značkou spisu P, jíž nesla přihláška po celou dobu přihlašovacího řízení. Značky spisu P se zapisovaly do indexu. Číslo patentního úřadu i spisové značky začínaly každý rok od jedničky. Poplatkové oddělení přezkoumalo zaplacení dávek a přihláška zamířila ke stanovenému referentovi. K přihlášce se do desek připojovaly veškeré související dokumenty. Různá podání a přípisy rovněž dostávala č. p. ú. a získala i značku přihlášky P, ke které se vztahovala. Referenti jednotlivých přihlášek se zásadně neměnili.

Referent zkoumal přihlášku z několika hledisek, např. zda jde skutečně o nový vynález, který nebyl dosud nikde publikován, zda nejde o již běžně známou a v praxi používanou záležitost.

Stát si v patentním zákonu vyhradil „*právo státního monopolu*“. PÚ pravidelně zasílal ministerstvu národní obrany (MNO) seznamy přihlášených vynálezů. Zákon umožňoval vyvlastnění patentu státní nebo vojenskou správou po souhlasu ministerstva vnitra. Majitel měl nárok na náhradu. Vojenská správa se mohla po dohodě s MPOŽ vyhnout patentním právům a začít patentované předměty a postupy využívat zcela volně, a to i ve chvíli, kdy stále ještě probíhala jednání o náhradě.

V případě nějakého nedostatku sepsal referent „*zprávu o prozkumu*“, v němž vynálezci popsal vady jeho přihlášky a mohl poradit, jak nedostatky nejlépe odstranit. Pokud do jednoho měsíce přihlašovatel na zprávu nijak nereagoval, považoval PÚ přihlášku za odvolanou a už se jí dále nezabýval. Když byly v odpovědi odstraněny vady v přihlášce nebo obhájena novost přístupu, mohla být přihláška patentována.

¹⁸ *Tato část je založena na již citované publikaci komisaře Patentního úřadu ing. Ludvíka Špirka z roku 1925 Patentování vynálezů. Patentní zákon v praktickém použití, s. 20–46, 70–80 a vládních nařízeních č. 73/1923 a 273/1924 Sb.*

Patentní úřad vyrozuměl přihlašovatele, aby do dvou měsíců od doručení zprávy o patentovatelnosti přihlášky zaplatil náklady na tisk patentového spisu, v opačném případě byla přihláška považována za odvolanou. Jakmile poplatkové oddělení sdělilo, že tiskové poplatky byly správně zaplacený či prominuty, vypracoval referent vyhlášku pro Patentní věstník. Přihláška se stala připravenou pro vyložení, kdy referent do obálky vložil žádost o patentování, plnou moc zástupce, popis vynálezu a patentové nároky, výkresy a případně další listiny (např. priority). Na obálku nadepsal značku spisu P, č. p. ú., třídu, referenta, širší a užší heslo a data uveřejnění a vystavení přihlášky.

Úřad přihlašovatele informoval o „vyložení a uveřejnění předmětu přihlášky“, zároveň určil den priority a vyzval ho, aby zaplatil do tří měsíců od uveřejnění v Patentním věstníku první roční poplatek. Přihláška se jinak považovala za odvolanou.

Patentní věstník vycházel každého 15. dne v měsíci a obsahoval veškeré informace, které se dotýkaly patentování, tedy vyhlášek, zákonů, patentů, nebo částečného zamítnutí či skončení patentů a jejich převodů. Datem zveřejnění patentu v Patentním věstníku nabyl patent právní účinnosti.¹⁹

Od oznámení v Patentním věstníku probíhala lhůta dvou měsíců, kdy byla přihláška se všemi přílohami zpřístupněna ve výkladně PÚ k veřejnému nahlédnutí. Vyložený spis až do přiznání patentu požíval ochrany literárního díla. V případě neudělení patentu se tato ochrana prodloužila na pět let. Po dobu vyložení mohl být na přihlášku podán odpor. Odpor musel být zdůvodněn a předkládal se i přihlašovateli, který se musel do jednoho měsíce vyjádřit (mohl zažádat o prodloužení lhůty). Na přihlašovatelovu odpověď musel i odpůrce reagovat ve stanovené lhůtě. Tato vzájemná výměna odpovědí se mohla vícekrát opakovat. Po předběžném řízení rozhodl referent o udělení či odmítnutí patentu a s tím spojených výlohách. V případě odepření udělení patentu se vyrozuměl jak přihlašovatel, tak i jeho odpůrce a rozhodlo se, kdo zaplatí výlohy spojené s řízením.

V případě, že patent nebyl po dobu vyložení napaden a první roční poplatek byl řádně zaplacen, došlo k udělení patentu. PÚ o tom písemně informoval přihlašovatele a zároveň mu sdělil, pod jakým názvem a číslem bude patent zapsán, kterou priority na přihlášku obdržel, odkdy započala patentová ochrana a dokdy musí splácet roční poplatky. Přihlašovatel

¹⁹ *Redaktory Patentního věstníku byli ministerský rada Egon Málek, později vrchní odborný rada dr. Jaroslav Bartoš a odborný rada ing. Ludvík Špírk. Batovcův almanach. Politický kalendář Československé republiky na rok 1927/1929/1937. Zákony, rady, pokyny, statistika, schematicismus, adresář, s. 152, 171, 107.*

obdržel pět výtisků patentových spisů. Převod patentu nebo přihlášky se děl podáním příslušné žádosti Patentnímu úřadu a k ní se připojila postupná listina. K patentům se mohly na žádost a za poplatek udělovat licence. Patenty zanikaly nezaplacením poplatků.

Patentní soud za první republiky

Patentní úřad se sice zabýval stížnostmi, ale rozhodující slovo při soudních sporech měl Patentní soud, který sídlil v bývalé kadetní škole na Praze IV (čp. 221) a pro patentní spory byl poslední instancí.²⁰ Přesto se některé případy dostaly i před Nejvyšší správní soud (dále jen NSS).²¹

Členy Patentního soudu jmenoval na návrhy ministerstev (zejména MPOŽ po konzultaci s ostatními rezorty) prezident republiky na dobu pěti let s možností opakovaného povolání. Ministr průmyslu, obchodu a živností se však předsedy NSS dotazoval, koho do Patentního soudu z členů NSS navrhuje a kdo je zároveň ochoten funkci přijmout.²²

Patentního soudu vznikl v roce 1921, ale na jeho vzniku se pracovalo od roku 1919. V jeho čele stál prezident nebo senátní prezident Nejvyššího správního soudu. Prvním předsedou Patentního soudu byl Ferdinand (někdy uváděn jako František) Pantůček a jeho náměstkem Emil Hácha. V polovině dvacátých let se po Pantůčkově úmrtí a jmenování Háchy do čela NSS ujal vedení Patentního soudu senátní prezident NSS Josef Čapek, kterého navrhl sám Hácha. Hácha také zažádal o zproštění funkce náměstka předsedy Patentního soudu a rovněž na základě jeho dobrozdání se jím stal Václav Kindl. Čapek pak soud vedl téměř do konce první republiky. Později převzal Kindlovu funkci Josef Tuček, který byl v roce 1937 úspěšně navržen na předsedu soudu. Až do roku 1941 se soud pod Tučkovým vedením obešel bez náměstka předsedy soudu, ač byl předseda NSS Hácha žádán, aby navrhl i zástupce předsedy patentního soudu. V roce 1940 si ministerstvo obchodu tohoto stavu povšimlo a urgovalo jeho nápravu. Neobsazené funkce se v roce 1941 ujal Karel Koschin, do té doby soudcovský člen Patentního soudu, ale v roce 1942 jej ministr

²⁰ *Batovcův almanach. Politický kalendář Československé republiky na rok 1927/1929/1937. Zákony, rady, pokyny, statistika, schematicismus, adresář*, s. 270, 233, 180.

²¹ *NA, fond Nejvyšší správní soud (dále NSS), sign. 29, kart. 824. Za upozornění na tento a některé další fondy děkuji PhDr. Heleně Nováčkové.*

²² *NA, NSS, sign. 15, kart. 71.*

spravedlnosti této role zbavil. Toho roku se začalo jednat o personální obměně soudu. V jeho čele stanul od ledna 1943 Erich Kahler, zastupován Rudolfem Schmidtem, a řádnými členy byli jmenováni Jindřich Kotrba a Josef Köcher.²³

Na začátku třicátých let se objevil požadavek, aby mezi technickými odborníky u Patentního soudu měli dostatečné personální zastoupení zaměstnanci, resp. odbory, aby se ve chvíli, kdy se řeší spory mezi zaměstnancem-vynálezcem a zaměstnavatelem (v třídním smyslu), nemohlo přihodit, že zaměstnavatel-člen Patentního soudu bude rozhodovat v neprospěch zaměstnance. Jak byli sociálnědemokratičtí poslanci na konci ledna 1933 vyzooměni odboráři, mezi navrhovanými odbornými technickými členy soudu převažovali zaměstnavatelé, ředitelé podniků a vedoucí pracovníci, kteří všichni měli blíže k majitelům závodu než k zaměstnancům. Odbory proto požadovaly, aby přinejmenším jedna třetina technických odborníků byla jmenována na základě návrhu odborových ústředen. Za sociální demokracii se této věci ujal poslanec Robert Klein a ministerstvo spravedlnosti jej přijalo za svůj a nakonec i přes počáteční zdráhání MPOŽ prosadilo tento rozumný požadavek.²⁴ Otázka byla usnadněna i jakýmsi precendentem z roku 1927. MPOŽ tehdy přislíbilo rezortu obrany, že pokud by se v průběhu doby vyskytla potřeba odborníka na ryze vojenské záležitosti, neopomene MPOŽ tuto záležitost řešit jmenováním příslušného kandidáta ministerstva národní obrany. Nepřekvapí, že se důvěrně evidovalo i národnostní složení Patentního soudu, v němž Češi jednoznačně převažovali nad Slováci a Němci.²⁵

Další vývoj Patentového úřadu (1924–1938)

Na položené základy z roku 1923 navázaly v následujících letech další předpisy. Nařízení vlády č. 69 z roku 1924 upravovalo a konkretizovalo výhody poskytnuté dělnickým a nemajetným vrstvám, které se dostaly do řízení Patentního úřadu. Vedle „*poshovění a případného prominutí nákladů za tisk patentního popisu a výkresu, přihláškového a prvního ročního*

²³ Podrobněji ke jmenování soudců i odborných členů NA, MV-NR, sign. B 1262/1–2, kart. 1648; MS, sign. Aut 1, kart. 155; PMR, sign. 265, kart. 1691–1693 a NSS, sign. 15, kart. 71–72 (včetně finančních odměn a sporů ohledně jejich výše, resp. dlouhodobých snah o jejich snížení).

²⁴ NA, MS, sign. Aut 1, kart. 155.

²⁵ NA, PMR, sign. 265, kart. 1692; NSS, sign. 15, kart. 71.

poplatku a kromě prominutí některých poplatků za řízení“ bylo možno ve zvláštních případech „přidělití ku prozatímnímu bezplatnému zastupování v řízení o udělení patentu patentního zástupce neb úředně oprávněného civilního technika“. Žadatelé museli pochopitelně svoji nemajetnost doložit potvrzením. Výhody povoloval prezident úřadu.

Další vládní nařízení č. 208 z téhož roku upřesňovalo náležitosti patentových přihlášek a plných mocí.²⁶ Jednací řád PÚ byl precizován vládním nařízením č. 273/1924 Sb., o jednacím řádu patentního úřadu. Praktickým použitím a využíváním vynálezů se zabývalo vládní nařízení č. 80/1925 Sb. Práva a povinnosti patentních zástupců určovalo vládní nařízení č. 6. ze dne 22. prosince 1925. Nařízení stanovovalo nutné vzdělání, průběh zkoušek, práva a povinnosti zaměstnanců úřadu. Kárnými záležitostmi se zabývala příslušná komise, složená z prezidenta PÚ a jeho zástupce. K této dvojici jmenoval ministr průmyslu, obchodu a živností osm členů (šest zaměstnanců PÚ a dva patentní zástupce). Nařízení se zabývalo šetřením a případným zánikem oprávnění.

Dále se úpravou patentové ochrany zabýval zákon č. 25/1933 Sb. ze dne 20. prosince 1932. Zákonodárci určili, že tři roky od udělení patentu může být *„patent zcela nebo z části odvolán, jestliže majitel patentu zneužívá výlučného práva uděleného patentem, např. tím, že opomene vynález v tuzemsku v přiměřeném rozsahu prováděti nebo dáti prováděti nebo aspoň učiniti vše, čeho je třeba, aby bylo zajištěno takové provádění.“* Mělo se tím zabránit, jak sám zákon přiznává, aby se musela potřeba tohoto patentu řešit zejména nebo dokonce výhradně dovozem ze zahraničí. Zákon dále zpřesňoval některé vnitřní a vnější postupy Patentního úřadu. Obdobný význam měla vládní vyhláška č. 29/1933 Sb., která předepisovala náležitosti k dokladům priority u patentních přihlášek.

Třicátá léta se pro PÚ nesla ve znamení změn, překotné činnosti i největšího personálního rozmachu, kdy přihláškové oddělení disponovalo až 79 inženýry. V roce 1933 se úřad přemístil do budovy v ulici Na Františku č. 1039, resp. do jejího západního křídla.²⁷ Od roku 1934 byl prezidentem PÚ jeho dlouholetý člen ing. Severin Daum, jenž ve funkci setrval až do roku

²⁶ *Pro zajímavost lze citovat § 14, odstavec 5, který obsahoval důležité upozornění při předkládání modelů a vzorků k posouzení: „Ukázky výbušných látek a traskavin zejména pak všech látek náležejících do třídy 78 [tj. traskaviny a výroba zápalných látek – pozn. D. H.], nebud'těž předkládány.“*

²⁷ *Batovcův almanach za rok 1937 uvádí adresu Klášterská, u Štefánikova mostu (s. 107).*

1939.²⁸ Na „vině“ všech těchto změn snad může být návštěva pracovníků Nejvyššího úřadu kontrolního a účetního (dále jen NÚKÚ), kteří ve fungování Patentního úřadu shledali několik nedostatků, včetně nevyhovujících prostor znemožňujících zachování důvěrnosti spisů, špatného vedení spisové služby a účtů, nedostatečných inventárních záznamů, a zejména množství nevyřízených přihlášek, kterých bylo přes 20 000. Poslední záležitost byla na jaře 1932 předmětem interpelace poslance Jana Pekárka za živnostníky a podle NÚKÚ se úřad nijak nezasadil o zlepšení situace a navržené změny ani neuvážil.²⁹

Mezinárodní postavení republiky v druhé polovině třicátých let se projevilo v zákoně č. 131/1936 Sb., který dále upravoval některé předpisy vztahující se k patentnictví, resp. znovu uváděl některé možnosti, jimiž stát disponoval a dále je rozšířil. Zákon v § 44 zakazoval přihlášené vynálezy poskytovat dále do ciziny a nařizoval jejich držení v tajnosti. Patentními přihláškami se vedle PÚ zabývalo i ministerstvo národní obrany. To mohlo podat návrh na vyvlastnění podle § 15 zákona č. 30/1897 ř. z. Patentní úřad mohl zrušit tajnost vynálezu jen v intencích povolených MNO.

U tajných vynálezů nedocházelo k vyložení ani zapsání do rejstříku. Do datečně však mohl vynálezce se souhlasem MNO zažádat o zveřejnění patentu, avšak ochrana patentu nastala až od chvíle jeho zapsání. Patenty se v cizině mohly patentovat jen se souhlasem MNO, příp. když už byly dříve patentovány v ČSR. Dokázal-li jeho majitel, že mu utajením jeho vynálezu vznikla škoda, měl nárok na odškodnění, jehož výši určoval stát. Paragraf 45 dále umožňoval zástupcům MNO volně nahlížení do spisů Patentního úřadu. Následující paragraf určil: *„Je-li toho v zájmu obrany státu třeba, má vojenská správa právo užívání nebo svými zmocněnci dát užívání kteréhokoli vynálezu, a nemůže z toho důvodu býti proti ní uplatňováno nijaké právo z přihlášeného vynálezu nebo uděleného patentu. Určiti, zda je takového užívání v zájmu obrany státu třeba, náleží ministerstvu obrany.“*

Ministerstvo národní obrany mohlo patent volně užívat i v případě, kdy se ještě stále vedla jednání o náhradě. Podle § 47 mohl PÚ udělit nucenou licenci podnikům na cizí vynálezy, pokud to vyžadoval státní zájem. Trvání licence stanovil Patentní úřad s přihlédnutím k požadavku MNO. Licence zanikla, pokud podnik, který ji získal, přestal být důležitý pro obranu státu.

²⁸ Špindler, s. 17, 18, 28, 49.

²⁹ NA, MPOŽ, sign. P 6285, kart. 303.

Žadatel o nucenou licenci se měl dohodnout na přiměřené náhradě. Pokud se tak nestalo, rozhodl stát.

Vládní nařízení č. 156 z 19. června 1936, o *vynálezích a patentech důležitých pro obranu státu*, představovalo prováděcí nařízení výše probraných paragrafů zákona o obraně státu. Nařízení stanovovalo jednotlivé „obory vynálezů důležitých pro obranu státu“, na něž se vztahoval § 44 zákona č. 131/1936. Nařizovalo Patentnímu úřadu, aby informoval přihlašovatele o tom, kdy byly opisy přihlášek, „popisů a výkresů dodány ministerstvu národní obrany.“ Opisy pro MNO musel zajistit přihlašovatel. Tajnost patentů nebo přihlášek se mohla vyhlásit i dodatečně. Zostřování mezinárodní situace a následné československo-sovětské spojenectví mělo dopad i na patentové zákonodárství, kdy se obě strany dohodly na vzájemné patentové ochraně (vyhlášky č. 62 a 130/1935 Sb. o provedení dohody o vzájemné ochraně práv ze živnostenského vlastnictví podepsané v Praze 25. března 1935). Patentovou problematikou se zabývaly i některé další normy méně zásadního charakteru.³⁰

³⁰ Na tomto místě uvádíme všechny normy k patentové problematice, které nejsou zmíněny v textu: Nařízení vlády č. 411/1920, jímž se zvyšují roční poplatky patentové; Vyhláška č. 227/1921, týkající se mimořádných opatření pro prioritní lhůty, stanovené v Pařížské smlouvě unijní k ochraně živnostenského vlastnictví ve prospěch příslušníků Spojených států amerických; Nařízení vlády č. 151/1922, jímž stanoví se lhůta k uplatnění, resp. obnově práv ze živnostenského vlastnictví dle zákonů ze dne 27. května 1919, č. 305, ze dne 24. července 1919, č. 469 a č. 471, a ze dne 30. června 1921, č. 259 a č. 261 Sb. z. a n.; Nařízení vlády č. 178/1922, jímž se zrušují výjimečná ustanovení v oboru práv ze živnostenského vlastnictví; Vyhláška č. 289/1922, již se stanoví zvláštní poplatky za vyhotovení listin a osvědčení patentním úřadem na žádost stran vydávaných; Nařízení vlády č. 302 a 303/1922, jímž stanoví se lhůta k uplatnění práv ze živnostenského vlastnictví dle zákona ze dne 30. června 1922, č. 252 Sb. z. a n., resp. jímž se zvyšují poplatky za přihlášky patentové a roční poplatky za patenty; Vyhláška č. 234/1923, o prohlášení mezi republikou Československou a Litvou, týkající se vzájemné ochrany práv ze živnostenského vlastnictví; Vyhláška č. 152/1925, již se stanoví zvláštní poplatky za vyhotovení listin a osvědčení patentním úřadem na žádost stran vydávaných; Vyhlášky 146 a 147 z roku 1932, o dalších přístupech k Úpravě madridské ze dne 14. dubna 1891, týkající se potlačení nesprávného označení původu ve zboží, revidované ve Washingtoně dne 2. června 1911 a uveřejněné ve Sb. z. a n. pod čís. 419 z r. 1921, resp. o složení dalších ratifikačních a přístupních instrumentů k Úpravě, týkající se zachování neb obnovy práv ze živnostenského

V roce 1938 se v Praze konal mezinárodní kongres pro ochranu živnostenského vlastnictví. Při této příležitosti navštívili československý Patentní úřad šéfové jeho zahraničních protějšků z Polska, Jugoslávie, Holandska, Francie a Spojeného království.³¹

Druhá republika a nacistická okupace (1938–1945)

V období druhé republiky se vládnoucí garnitura snažila vládním nařízením č. 342/1938 Sb., o mimořádných opatřeních v oboru ochrany vynálezů, zabránit případům, „*kdy přihlašovatelům nebo majitelům patentu nebo jich zástupcům by bylo vlivem těchto poměrů zabráněno v některém úkonu, jenž jest podle ustanovení patentního zákona nutný k udržení platnosti patentu nebo k řádnému sledování patentové přihlášky*“.³² Týkalo se to především případného propadnutí patentů, u nichž v důsledku branné pohotovosti „*nebo obsazením některých území státu cizí mocí*“ nedošlo k zaplacení některých poplatků. Proto je bylo možné zaplatit dodatečně, aniž by patent zanikl.³³

Vládní nařízení z času okupace č. 246/1939, o neúplně zaplacených poplatcích, řešilo situaci, že zejména roční a další patentové poplatky nepřicházely „*z území ležících mimo oblast Protektorátu Čechy a Morava*“ v požadované výši, neboť finanční ústavy si z nich strhly „*své manipulační výlohy*.“ Podle důvodové zprávy nebylo „*možno administrativní cestou sjednati nápravu, ježto výši oněch manipulačních poplatků nelze přesně předem určit*“, a proto se umožnilo uznání těchto plateb jako řádných, jestliže po výzvě PÚ došlo k jejich úhradě.³⁴

Události konce třicátých a první poloviny čtyřicátých let vedly nejen k personálnímu a pracovnímu útlumu Patentního úřadu, ale i k opomíjení

vlastnictví poškozených světovou válkou, uzavřené v Bernu dne 30. června 1920 a uveřejněné ve Sb. z. a n. 340 z r. 1921; Vládní nařízení č. 15/1933, jímž se stanoví poplatek za patentové přihlášky a zvyšují roční poplatky patentové a poplatky za patenty přídatkové; Vládní nařízení 58/1939, o změně formátu papíru pro podání patentových přihlášek.

³¹ Špindler, s. 18.

³² NA, MV-NR, sign. A 2725, kart. 445.

³³ Prodloužením lhůt k podání priorit u přihlášek se zabývalo vládní nařízení č. 345/1938 Sb.

³⁴ NA, MV-NR, sign. A 2725, kart. 445.

ze strany některých zahraničních patentních úřadů. Například anglický patentní úřad ihned po 15. březnu 1939 přestal zasílat do Prahy své patentové spisy. Patentní úřad v Praze dále své spisy do ciziny zasílal, včetně Londýna, a s pomocí říšskoněmeckých úředníků na ministerstvu obchodu se snažil, aby byla zásada reciprocity obnovena.³⁵

Druhá republika také řešila otázku úředníků německé národnosti, kteří zůstali pracovníky okleštěného státu. Na konci roku 1938 bylo u PÚ zaměstnáno „10 Němců, a to jeden úředník právní a 9 inženýrů. Právní úředník sám o své újmě odešel.“ Pět technických úředníků německé národnosti požádalo 24. října 1938, aby PÚ upozornil berlínský patentní úřad na jejich zájem o přestup. Své žádosti již do Berlína poslali skrze německé zastupitelství. „Čtyři ostatní úředníci německé národnosti, z nichž 2 jsou neárijci, o převzetí do říšsko-německých služeb nežádali.“ Nacisté s vyřízením těchto žádostí přirozeně nespěchali.³⁶

Ještě než na úřad zcela dopadly nepříznivé podmínky nastolené nacistickou okupací, podala koncem ledna 1940 Masarykova akademie práce (dále jen MAP) návrh ohledně budoucnosti Patentového úřadu a celkové organizace v otázce vynálezů. Masarykova akademie práce ve svém dobrozdání zdůraznila „především prvořadý význam, který má Patentní úřad mezi správními úřady Protektorátu Čechy a Morava, a to jako nezbytný podklad racionalisace národní tvůrčí vynalezecské činnosti. Patentní úřad je především institucí technickovědeckou, ve které se soustřeďují vynálezy, výsledek národní technické tvořivosti. Technická tvořivost je jedním z nej osobitějších a nejdůležitějších výrazů národní kultury a v tomto smyslu je Patentní úřad spolu cennou a nespornou složkou kulturní autonomie.

Protože každý národ má svůj vlastní způsob myšlení, je třeba, aby mu byly ponechány nezbytné podmínky tohoto vlastního myšlení zejména na poli techniky, vedoucí k optimální technické tvořivosti, prospěšné ve svých důsledcích veškerému lidstvu.“

Toto brilantní přiřazení Patentního úřadu k oné slíbené kulturní autonomii z března 1939 bylo dále argumentačně podpořeno tím, že i mezinárodní právo „mluví proto nikoliv o státech, nýbrž o zemích“ (s odvolávkou na německou literaturu o patentovém právu). „Patentní úřad je tedy [...] národním technickým soudem, rozhodujícím o sporech technické povahy“, který nezahnuje do hospodářských otázek, a aby „mohl nestranně a spravedlivě rozhodovati musí býti jistě podrobně obeznámen s regionálními

³⁵ NA, PMR, sign. 877, kart. 3611.

³⁶ NA, PMR, sign. 279, kart. 1696.

poměry v oblasti své působnosti, tedy v tuzemsku, k němuž musí míti vztah po administrativní stránce.“ Po této bravurní obhajobě zachování PÚ, která samozřejmě nemohla nacisty s jejich despotickou a přezíravou ideologií vůči slovanským národům a dokonale neúčtou k jakémukoliv závazku odradit od přinejmenším znevýznamnění Patentního úřadu v Praze, MAP dále navrhla, aby se knihovna PÚ uvedla do pořádku a aby se úřad nově (a logicky) začal zabývat agendou ochrany známek a vzorů, což se skutečně v poválečném období stalo.

Patentní úřad uznal správnost vývodů Masarykovy akademie práce, leč s ohledem na absenci vlastní budovy hleděl se značnou skepsí na možnou rozsáhlou reorganizaci úřadu, natož na připojení nové agendy, ale v odpovědi bylo přislíbeno, že ministerstvo *„bude míti veškeré Vaše náměty v patrnosti a ve vhodné chvíli je bude uplatňovati.“*³⁷

V čele Patentního úřadu stál od roku 1939 ing. František Buchar. Ve své funkci vydržel do roku 1942, kdy jej nahradil JUDr. Josef Fák. Činnost PÚ však byla od léta 1940 omezována. Úřad nesměl od 1. srpna 1940 přijímat nové patentní přihlášky. Jedinou oprávněnou institucí se stal patentní úřad v Berlíně. Stalo se tak na základě nařízení říšskoněmeckých ministrů vnitra a spravedlnosti ze dne 20. července 1940 (RGBl. I., S. 1009). Právní rozbor nastalé situace na mnoha místech zcela programově opisoval z návrhů Masarykovy akademie práce a použil úplně stejné argumenty pro zachování samostatného protektorátního patentního úřadu. Kromě toho se rozbor samozřejmě dotkl i samotných právních a ryze praktických náležitostí, ale ihned v úvodu si povzdechl, že *„podle tohoto nařízení jest zřejmo, že Patentní úřad v Praze má likvidovati.“* Jednak by se patenty podávané do Berlína musely přihlašovat v němčině, jednak by protektorát přišel uzavřením pražského úřadu o jeden ze svých atributů autonomie, ale chudí vynálezci by ani nemohli využít možnosti bezplatného přihlášení patentu. Paradoxně nyní platil i zákon na obranu státu ve prospěch Třetí říše, která na tajné patenty také dohlížela svými zástupci. Rozbor provokativně končil citací pojednání z časopisu *„Gewerblicher Rechtsschutz und Urheberrecht“*, kde autor, ing. Theumer, v roce 1939 zastával názor, že s ohledem na výnos o vzniku protektorátu jsou stále platné nejen dosavadní čs. patenty, ale že Patentní úřad v Praze je oprávněn přijímat i patenty nové, což se do léta 1940 také dělo.

Říšský protektor sice dopisem z 23. října 1940 požádal Patentní úřad, aby nadále přijímal některé přihlášky (závislé a dílčí), ale PÚ se v odpovědi

³⁷ Mezi slovy „bude uplatňovati“ bylo tužkou přeškrtnuto „na příslušných místech“.

odvolal na nařízení z 20. července 1940, které neznalo žádných výjimek a které se na všechny přihlášky dívalo jako na nové patenty. Patentní úřad uznal, že by některé výjimky byly logické, např. v případě dílčích přihlášek (vyloučených částí z dřívějších přihlášek) a v některých dalších případech, zejména u přídatkových patentů, které jsou rozšířením již dříve známých vynálezů chráněných staršími patenty, na kterých jsou přídatkové patenty existenčně závislé a pro výrobce finančně výhodnější. Přídatkové patenty se nyní musely tedy hlásit v Berlíně jako zcela nové patenty, ač již byly třeba hlavní patenty podány v Praze. PÚ se proto přikláněl k tomu, aby dostal možnost přijímat přídatkové patenty k hlavním patentům podaným před 1. srpnem 1940, ale zatím nesměl dělat nic.

Úřad se dále zabýval pouze nedokončenými spisy. Koncem roku 1940 evidoval téměř 19 000 rozpracovaných přihlášek, přičemž v normálních časech byl jeden referent schopen ročně definitivně vyřídit cca 100 patentů, a navíc se počty referentů v průběhu války snižovaly (např. koncem roku 1941 měl úřad jen 39 referentů). Přesto okupační moc tlačila na co nejrychlejší uzavření rozdělaných spisů, a tedy i konečnou likvidaci úřadu.

Na začátku roku 1941 navštívili zástupci německé armády Patentní úřad a dožadovali se vzniku samostatného „*oddělení ve věcech tajných vynálezů, prospěšných branné moci*“, do jehož čela byl postaven ing. František Havlík a jeho zástupcem byl ing. Julius Kroczek. Nové oddělení podléhalo přímo prezidentu úřadu, který byl spolu s Wehrmachtem jediný oprávněný toto oddělení úkolovat. Pracovníci, kteří se tajnými záležitostmi zabývali, podepsali nespecifikované „*prohlášení*“ (zřejmě o mlčenlivosti ohledně vojensky využitelných patentů) a za odměnu či pro lepší motivaci dostal každý zaměstnanec výtisk „*Trestní ustanovení o zeměhradě, porušení povinnosti atd.*“, v němž se nešetřilo tresty smrtí či vězením.³⁸ Při této příležitosti bylo neúspěšně intervenováno za zatčeného ing. Karla Schulze (viz níže).

Podle § 7 vládního nařízení o nové organizaci centrálních úřadů č. 208/1942 z 15. června 1942 přešly záležitosti Patentního úřadu na ministerstvo spravedlnosti. S odvoláním na toto nařízení byl v létě 1942 PÚ vykázan ze svého dosavadního sídla³⁹ a po částech se přesunul do prostor bývalé americké ambasády, dříve Průmyslové banky (Panská 2), a do místností Státní konzervatoře hudby v Trojanově ulici 13.

³⁸ Že s říší nebyly žerty, dokazuje už jen stylizace odstavce 4 § 143 říšského trestního zákona: „*Kdo jedná lehkomyšlně, a tím ohrožuje říznost německé branné moci, potrestán bude vězením.*“

³⁹ NA, MPOŽ, sign. P 3511, kart. 239.

V roce 1944 byla veškerá činnost PÚ i Patentního soudu „zastavena podle čl. IV. § 6 nařízení ministra spravedlnosti ze dne 2. IX. 1944 o zjednodušení justiční organizace.“⁴⁰ Z nařízení byly vyňaty přihlášky a patenty významné pro vedení války. O důležitosti rozhodoval prezident úřadu, u sporných případů rozhodovalo správní cestou ministerstvo spravedlnosti. V činnosti setrvala i nadále knihovna a účtárna.⁴¹

V průběhu druhé světové války se přesto i v protektorátním zákonodárství projevoval zájem o patentové záležitosti, byť v souvislosti s nacistickými zájmy. Vládní nařízení č. 97/1940 Sb. se zaměřilo na poplatky, lhůty a priority. Zároveň nařídilo platnost vybraných paragrafů tohoto nařízení pro příslušníky některých cizích států podle toho, jak tyto státy určil říšský zákoník. V nařízení č. 136/1940 Sb. byla zakázána účast osob židovského původu na patentní činnosti (§ 20). Tento paragraf určil, že do tří měsíců se musí vymazat židovské patenty. Za překročení tohoto a podobných nařízení hrozilo udělení pokuty ve výši 100 000 K nebo pobyt ve vězení v rozsahu až do šesti měsíců. Další vládní nařízení č. 269/1941 Sb. mělo spíše deklarativní nebo připomínkový charakter, když pravilo, že některá ustanovení dřívějších norem platí jen tehdy, neodporují-li mezinárodním smlouvám.

Vládní nařízení č. 52/1943 Sb. ze 24. prosince 1942 zaručovalo „politicky nespolehlivým [...] zástupcům ve věcech patentových a kandidátům patentního zastupitelství“ ocenění v podobě trvalého či dočasného výmazu „patentního zástupce z rejstříku patentních zástupců nebo kandidáta patentního zastupitelství ze seznamu kandidátů patentního zastupitelství.“ Dočasně vymazaného patentního zástupce mohl ministr po určité době opět jmenovat, ale muselo se v průběhu vyšetřování dokázat, „že kdykoliv a bez výhrad všecko nasadí pro nové politické uspořádání.“ Mohl být i opět zapsán do rejstříku patentních zástupců. Trestry byly stejné jako u č. 97/1940 Sb.

Předposlední válečný rok přinesl změnu a doplnění patentního zákona v podobě nařízení vlády č. 42/1944 Sb., které ukládalo, aby se při předběžné zkoušce přihlášek zveřejnily všechny námítky proti přihlášce. Prezident úřadu také mohl zastavit – „přihlížeje k obecným zájmům“ – předběžné zkoušky jednotlivých přihlášek. Nebylo-li možné udělit patent v plném rozsahu přihlášky, měl se PÚ snažit o patentování použitelných částí návrhu. Přihlášky se veřejně nevystavovaly a neoznamovaly, odporová řízení se nekonala. Nařízení dále příkazovalo, že ve stížnostních komisích musí

⁴⁰ Šturz, s. 3.

⁴¹ NA, MV-NR, sign. B 1262/2, kart. 1648; Šturz, s. 3; Špindler, s. 19.

být tři osoby. Při právní povaze sporu muselo jít o dva právníky a jednoho technika, při stížnosti technického rázu byl poměr opačný.

Další vládní nařízení k patentovým záležitostem pocházelo ze 7. dubna 1944 (č. 97/1944 Sb.). V jeho odůvodnění stálo: „*Nynější časové poměry vyžadují také jakési anonymity zápisů do veřejného patentního rejstříku a předepsaných úředních uveřejnění o udělených patentech, jakož i zpráv o nevyřízených patentních přihláškách,*“⁴² a proto nařízení umožňovalo zatajení osobních údajů majitelů patentů a licencí. O nezveřejnění rozhodoval prezident úřadu. Záznamy o nezveřejněných majitelích se vedly v příloze patentního rejstříku, sloužícího jen úřadu. Majitelé mohli zažádat o vystavení „*osvědčení o zápisu do přílohy.*“ Uveřejnění utajených údajů mohl nařídít prezident PÚ.

Patentní záležitosti v exilu

Zájem o patentové otázky projevovala rovněž československá emigrace. S postupným obnovováním a budováním státního zřízení ve Spojeném království, se vláda 23. srpna 1940 usnesla, „*že po dobu dočasně okupace Československa vykonává úkoly patentního úřadu*“ exilové ministerstvo vnitra v Londýně.⁴³ Zřejmě tak reagovalo na podnět obsažený v dopise britské patentní kanceláře Boulta, Wade & Tennanta z 29. června 1940, která se upozornila, že její klienti jsou ochotni platit čs. patentní poplatky i nadále, ale přirozeně nikoliv do okupovaného státu a zda je ministerstvo financí ochotno akceptovat tyto platby přijímat a považovat je za plnoprávnou náhradu. Firma upozornila, že Polsko a Norsko přijímá tyto platby prostřednictvím svých ambasád v Londýně. Kancelář Boulta, Wade & Tennant zdůraznila, že klienti mají zájem udržet své patenty v platnosti, a zejména, že jde o relativně vysoké sumy, i když zpočátku možná budou příjmy nižší, než se tato informace dostane do povědomí.

Ministerstvo financí navrhlo, aby se úkolu ujalo MV a aby byl podle toho upraven i patentní zákon nebo alespoň aby vláda usnesla o pověření vnitřní agendou PÚ. Doma se pak měly platby MV považovat jako za zaplacené Patentnímu úřadu. Cíly patentního oddělení MV, jak je samo oddělení prezentovalo, bylo uplatnit čs. suverenitu v obchodě a v hospodářských otázkách a také získat pro státní zřízení v emigraci nějaké finanční prostředky. MV na základě získaných informací přijalo za svůj předpoklad

⁴² NA, MV-NR, sign. B 1262/2, kart. 1648.

⁴³ NA, fond Ministerstvo vnitra – Londýn (dále MV-L), sign. 2-3-18b, fol. 52, kart. 90.

zájem ostrovních majitelů patentů a různých patentních agentů o zachování svých patentů v ČSR nejen z obchodních, ale údajně i z vlasteneckých důvodů, a proto i ochotu platit čs. londýnské vládě. Snaha získat prostředky tímto způsobem se měla přenést i do USA (prostřednictvím diplomatického zastoupení). Prakticky se to mělo zařadit informativním oběžníkem o možnosti platit čs. vládě za patentovou ochranu všem patentním agentům ve Spojeném království a pozváním pro šest až deset nevýznamnějších patentních zástupců na oběd k ministru vnitra. Kromě toho se uvažovalo o vzniku matriky zaplacených poplatků a úředního dvoj-azyčného potvrzení. K cílům patentního oddělení se také řadila pomoc čs. vynálezům k uplatnění jejich objevů a nezapomínalo se ani na propagační agendu mezi britskými obchodníky.

Úkol to nebyl nijak malý. V polovině října 1940 MV předpokládalo, že bude muset kontaktovat asi 700 patentových kancelářů, ale na druhou stranu se odhadovalo, že ze Spojeného království plyne do ČSR na patentových poplatcích asi 3 miliony korun ročně (praxe do léta 1943 ukázala, že to je 1000–1500 liber ročně). Poplatky se začaly vybírat na přelomu let 1940 a 1941.⁴⁴

Od léta 1942 působnost v patentových záležitostech přešla na ministerstvo průmyslu a obchodu v exilu. Nějaký čas, než se otázka vybírání patentových poplatků vyřešila, proudily platby s vědomím britské vlády přes neutrální patentní zástupce do okupované Prahy!⁴⁵ Vybírání poplatků sice naráželo na určité právní potíže, neboť *praxe „při přijímání poplatků není*

⁴⁴ NA, MV-L, sign. 2-70/1–2.

⁴⁵ Absurdní situaci připouštěl i britský zákon „*The Patents, Designs, Copyright and Trade Marks (Emergency) Act*“ z 21. září 1939, který dokonce ani neznemožňoval „*Němci v Německu, aby nezískal patent v Anglii*“ v průběhu války a vyhláška organizace „*Board of Trade*“ přímo povolila placení „*poplatků do nepřátelské ciziny*“! Válka tedy, jak konstatoval čs. právní rozbor ohledně vybírání poplatků čs. vládou, nezasáhla „*do patentně-právních otázek mezi Velkou Británií a jejími nepřáteli*.“ Dokonce platili i „*němečtí majitelé patentů ve Velké Británii své poplatky – stejně jako Angličané do Německa – do Velké Británie*.“ Platby Němců docházely velmi přesně, většinou přes Švédsko. „*Od konce roku 1942 se ovšem válka mezi Spojeným královstvím a nacisty přenesla i do patentových otázek. Britské firmy dokonce měly do té doby možnost volby, zda budou platit do okupované Evropy, nebo čs. vládě Londýně! Příslušné orgány a zodpovědní činitelé přinejmenším dlouho nereflektovali aktuální politickou situaci... NA, MV-L, sign. 2-70/2, fol. 36–39. Většina citátů byla v originále podtržena.*

ve shodě s ustanoveními platného československého zákona patentního“, ale již zavedený postup fungoval dále a jednalo se jen o uzákonění stávající praxe, která se však do konce války neuskutečnila.⁴⁶

V souvislosti s uvažovanými možnostmi různých federačních a konfedačních kombinací, které se zejména v první polovině války v exilu intenzivně probíraly. Uvažovalo se zejména o nutnosti redukce patentových teritorií, např. aby britské impérium mělo jeden patent nebo vytvoření patentního území mezi Československem, Polskem a pokud možno i Rakouskem, Maďarskem, Rumunskem a Bulharskem a některými dalšími státy. Vysněným cílem měl být patent platný pro celý svět a výkonné pravomoci pro mezinárodní patentní úřad v Bernu.⁴⁷ Poválečná realita uskutečnění těchto myšlenek neumožnila.

Otázka patentového vlastnictví patřila i do souboru dekretů, které exil v Londýně považoval za nutné vyhlásit ihned po osvobození, protože na území republiky v důsledku Mnichova platilo několik patentových práv (např. německé, maďarské, polské a slovenské).⁴⁸

Zaměstnanci PÚ a gestapo

Případy, kdy se gestapo zajímalo o pracovníky Patentního úřadu jsou především zvláštní svými protagonisty. Nikoliv v tom smyslu, že by postížení patřili k vedení úřadu, naopak, jednalo se o řadové členy (kancelářského pomocníka a technického referenta), ale tím, že v soukromí žili nestandardně či že zastávali přinejmenším nezvyklé názory. Objevené a předložené případy rozhodně nemohou posloužit jako celkový obrazek morálních hodnot a názorů všech zaměstnanců Patentního úřadu.

Konec roku 1940 přinesl kancelářskému pomocníkovi z Patentního úřadu, Janu Sotonovi (nar. 2. 6. 1913) zatčení „pro urážku kancléře Hitlera a německého národa“, za což byl odměněn českými bezpečnostními úřady čtrnácti dny vězení na základě článku 3 zákona č. 125/1927 Sb. Obvině-

⁴⁶ NA, MV-L, sign. 2-56-4, fol. 1–22. Po válce se práce na příslušném zákoně rozeběhly a otázku výslovně řešil § 6 zákona č. 52/1948 Sb., „o mimořádných opatřeních v oboru ochrany vynálezů“. NA, MV-NR, sign. A 2725, kart. 445.

⁴⁷ Vojacek, J.: *Post-War Tasks of Patent Legislation*. In: Beneš, Václav – Drucker, Alfred – Táborský, Edvard (eds.): *Czechoslovak Yearbook of International Law. Hlídky mezinárodního práva*. London 1942, pp. 129–134.

⁴⁸ NA, MV-L, sign. 2-56-5, fol. 117–147.

ný se trestu nevzpouzel a nastoupil jej. Policejní ředitelství 24. prosince 1940 informovalo ministerstvo vnitra, že s gestapem projedná případné předání zadrženého. „*Dříve se tak nemůže státi, až 6. ledna 1941, poněvadž do této doby jsou na gestapu vánoční prázdniny.*“ O případu byli 3. ledna 1941 informováni gestapáci z oddělení II BM, majícího na starosti české pravicové hnutí odporu.⁴⁹ Zároveň bylo informováno ministerstvo obchodu, pod jehož působnost Patentní úřad spadal, a Předsednictvo ministerské rady, které zajišťovalo protektorátní vládě přehled o zatčených osobách české národnosti.⁵⁰

Co se vlastně stalo a jak to se Sotonou dopadlo? Nepřekvapí, že výpovědi zúčastněných se liší, i když některé skutečnosti jsou popsány shodně. Podle varianty německého vojáka Ericha Poesslera, který v té době sloužil u 187. baterie protivzdušné obrany, rozmístěné u Ruzyně, jako pomocná kancelářská síla, se měl Jan Sotona 21. prosince 1940 chovat velmi hrubě a agresivně. Sotona údajně nejprve v restauraci u Šimůnků chtěl napadnout německého vojenského invalidu, čemuž „pomocná kancelářská síla“ německé armády zabránila. Přesto měl ještě v této hospodě dostat Poessler od Sotony fotografii „neznámé“ ženy, kterou pak potkali – jistě jen náhodou – v hostinci U Pecenků, kam se oba pánové přesunuli z restaurace U Šimůnků, a kde všichni tři seděli – opět zřejmě „shodou okolností“ – v samostatném oddělení. Kvůli oné neznámé a její fotografii se oba nepohodli. „*Sotona žádal na Poesslerovi, aby mu fotografii vrátil, který se však to zdráhal učiniti s tím, že fotografií dá ženě sám*“, což také učinil. Sotona proto údajně před ním opakovaně pliv a v následné hádce měl Sotona zvolat: „*Hitler scheisse, abwürgen, Allen verlore.*“ Načež Poessler požádal přítomného oberwachtmeistra pořádkové policie Herbeta Endziana z Policejního pluku Böhmen o zákrok. Ten zavolal strážníka Jana Galia, který Sotonu zatkl. Cestou na strážnici si měl Sotona opakovaně odplivnout a ještě jednou se pohádat s německým kancelistou. Sotona se u výslechu bránil, že německy neumí, ale oba Němci uvedli, že „*německy mluvil*“. Jeho znalost němčiny potvrdil i český četník a dřívější trestní záznamy rovněž prokázaly jeho znalost němčiny.⁵¹

⁴⁹ Datum „6. ledna 1941“ je v originále podtrženo modrou pastelkou. NA, fond Ministerstvo vnitra – nová registratura (dále MV-NR), sign. E 1291, kart. 11956. Sládek, Oldřich: *Zločinná role gestapa. Nacistická bezpečnostní policie v českých zemích 1938–1945.* Praha 1986, s. 96.

⁵⁰ NA, PMR, sign. P 1672, kart. 3754.

⁵¹ NA, MV-NR, sign. E 1291, kart. 11956; NA, fond Policejní ředitelství Praha 1941–1950, fasc. S 4304/2, kart. 10646.

Sotona, bývalý délesloužící četař u pátého autopraporu z Přelouče, nebyl ve chvíli možnosti vydání gestapu pro české četníky zcela neznámou osobou. V létě 1939, když se Sotona v posádkové nemocnici léčil na akutní kapavku, zúčastnil se opileckých výtržností v restauraci u sv. Tomáše, kde se slovy „*ty vole, ty jsi kluk proti mně*“ neváhal napadnout a zranit zasahujícího četníka.

Sotonova výpověď o slovní potyčce s Poesslererem svědčila spíše než o národnostním nebo politickém konfliktu o sporu mezi pasákem a zákazníkem. Sotona nejprve v hostinci u Šimůnků koupil vojákovi několik pív, „*daroval [...] vojínovi na jeho žádost fotografie jedné prostitutky*“ a po přátelském rozloučení se později setkali u Pečenků. V dalším lokále se oba muži opět setkali. K Sotonovu stolu si přisedla ženština z vojákovy fotografie, načež se k nim připojil i Poessler, který jí vrátil její podobenku. Sotona mu zaplatil další pivo a Němec si sedl k jiné skupince hostů. Sotonu údajně několik osob varovalo, že přijde policie, ale on si údajně nebyl vědom žádného provinění a klidně vyčkal zatčení. Odmítl, že by nadával nebo plival. Pouze doznal, že byl „*poněkud podnapilý*.“

V dalším průběhu války měl Sotona ještě drobné potíže se zákonem (např. neplatil za dodané zboží, porušil nařízení o zatemnění a kromě toho platil alimony „*na tři místa*“, s čímž měl také určité potíže), přesto, jak hlásí úřední zpráva z listopadu 1941, v PÚ, „*kde jest Sotona zaměstnán, požívá pověsti dobré*.“ Příhoda z prosince 1940 tedy neměla na Sotonovo zaměstnání žádný vliv, ale na druhou stranu žádný rodinný příslušník za něj také neintervenoval. Jakými službami si tohoto pochvalného uznání zasloužil, ponecháváme na volné fantazii, ale podle všeho se zdá, že i gestapo pochopilo, že v tomto případě nejde o nic jiného než o pivní záležitost.⁵²

Do opravdových existenčních potíží se dostal ing. Karel Schulz (nar. 24. 12. 1893), jehož 1. února 1941 zatkl gestapo, které českou stranu o důvodech zadržení neinformovalo. Za manžela a otce osmileté dcery pracovníci patentního úřadu při příležitosti vzniku tajného oddělení marně intervenovali u představitelů německé armády.⁵³

Schulz, bývalý ruský legionář, počátkem dvacátých let vystřídal množství zaměstnání, než zakotvil v Patentním úřadu. Nejprve krátce pracoval pro ministerstvo zahraničí na čs. konzulátu ve Varšavě, posléze měl

⁵² NA, *Policejní ředitelství Praha 1941–1950, fasc. S 4304/2, kart. 10646; NA, PMR, sign. P 1672, kart. 3754.*

⁵³ NA, PMR, sign. P 1672, kart. 3753; MPOŽ, sign. P 3511, kart. 239.

obchod se starým papírem a oleji a později s přesnými nástroji a stroji. U podnikání však dlouho nesetřval a po zřejmě kratičkém angažmá jako zeměměřič u Státního pozemkového úřadu vstoupil do služeb Patentního úřadu. Spolu s dalšími pracovníky úřadu, např. Ludvíkem Špirkem, patřil k literárně činným pracovníkům a o patentové problematice sepsal několik publikací.⁵⁴

Schulz byl nacisty „odsouzen pro hanlivý výrok o Hitlerovi k 1 roku těžké-ho žaláře“⁵⁵ a druhého srpna 1941 jej propustili z protektorátních služeb. Jeho manželka Marie (roz. Šolcová) zažádala o vyživovací příspěvek na dceru Gaju. Schulz si k 1. únoru 1942 trest odpykal, ale nacisté jej nějakou dobu podrželi v tzv. ochranné vazbě na Pankráci. Snad ve vězení utrpěl zlomeninu pravé nohy nad kotníkem, která mu špatně srostla a musela být znovu operována. Po propuštění neměl zaměstnání, zato jeho dluhy v létě 1942 dosáhly výše 10 500 korun. Ještě nějakou dobu trvaly potíže s údaji v jeho dokladech.⁵⁶

Schulz se však přeci jen dočkal konce války a zažádal o přijetí do Patentního úřadu, který však trval na zahájení kárného řízení, neboť dotyčný se koncem třicátých let opakovaně dopustil hrubých urážek prezidentů Masaryka a Beneše. Od tohoto požadavku však bylo upuštěno po lékařském dobrozdání, že dotyčný je duševně chorý – trpěl paranoidní představou, že Eduard Beneš usiluje o jeho život a mimo jiné zastával názor, že TGM se podílel „na zavraždění básníka Máchy“.⁵⁷

Další osudy obou pracovníků úřadu jsou neznámé.

Poválečný vývoj až do zániku úřadu (1945–1952)

Od července 1945 stál v čele Patentového úřadu ing. Augustin Maršík. Jeho náměstky byli ing. V. Fric a bývalý prezident úřadu JUDr. Josef Fák. Části úřadu se na počátku roku 1946 přesunuly do zcela nejhoršího působiště, které po dobu svého trvání Patentní úřad vůbec zažil, do budovy kláštera Karla Boromejského ve Vítkově ulici 12, kde setřval až do svého zániku v dubnu 1952. Nastěhovalo se tam prezídium, všichni referenti,

⁵⁴ Schulz, Karel *Patentní příručka pro patentování vynálezů v ČSR a v cizině. Praha 1931 a o dva roky k ní vyšly doplňky.*

⁵⁵ *Archiv bezpečnostních složek (dále jen ABS), sign. OK-Praha 1263/46.*

⁵⁶ *NA, Policejní ředitelství Praha 1941–1950, sign. S 7261/9, kart. 11253.*

⁵⁷ *ABS, sign. OK-Praha 1263/46.*

účtárna, poplatkové oddělení a podatelna. Zbývající orgány, jako např. knihovna, prodejna a archiv, setrvaly v budově Na Františku, resp. v ulici U Půjčovny 10, v dřívějším Zástavním úřadě. Patentní úřad byl podřízen ministerstvu průmyslu.⁵⁸ V rámci poválečné očisty se také zkoumala činnost některých pracovníků úřadu v době okupace, ale zjištěné případy byly spíše výsledkem krátkodobého přehnaného snažení, lidské závisti, škodolibosti a rozvířeného nacionalismu.⁵⁹

Poválečný vývoj směřoval několik let především k nápravě všech škod, pokud možno i na náklady poraženého protivníka (*Londýnská dohoda* přijatá jako zákon č. 75/1947 Sb.).⁶⁰ Stejnou problematikou se zabývala i *Neuchâtelská dohoda* (zákon č. 167/1947 Sb.), prodlužující prioritní lhůty

⁵⁸ Špindler, s. 19, 28, 49. NA, MV-NR, sign. P-1554, kart. 12140.

⁵⁹ *Výšetřováním* očistnou komisí byli postiženi Václav Landa (nar. 23. 9. 1887) a Oldřich Vrecion (nar. 18. 12. 1897). V prvním případě šlo o to, že jeho potomek v roce 1943 zahájil studium na vysoké škole v Německu. Výšetřovatelé reflektovali, že syn Miroslav v době studií byl již dospělý a na podzim 1939 v rámci protistudentských represálií pobyl nějakou dobu v nacistických koncentračních táborech a otec z toho měl mrtvici, v důsledku čehož pak dvakrát nesložil německou jazykou zkoušku a došlo k jeho propuštění z PÚ. Gestapo dvakrát vyzvalo Miroslava Landu, aby zahájil studium v říši, ale ten nejprve unikl tím, že byl zapsán na obchodní akademii. Druhé výzvy již uposlechl, neboť mu hrozilo pracovní nasazení v Duisburgu. V květnu 1945 se měl zúčastnit bojů proti okupantům. Dále se Václavu Landovi kladlo za vinu, že mu do práce měl pomoci Němec Langer, který byl dosazen do PÚ. Bylo však prokázáno, že opětovný nástup do úřadu proběhl v rámci normálního úředního postupu. „Důvodem reaktivace byla výtečná kvalifikace obviněného“ a pro úřad byl tehdy „nepostradatelný“. Landa byl osvobozen. V případě Oldřicha Vreciona spočívala celá „vina“ v tom, že si Vrecion v průběhu války zažádal o přeložení do vyšší platové stupnice... Patentní úřad se jej zastal: „je všeobecně známo, že žádost podal jen z důvodů neutěšených poměrů sociálních“, neboť byl trvale nemocný a staral se o početnou rodinu. Žádost navíc šla běžnou úřední cestou. V tomto případě došlo k zastavení celého šetření. ABS, sign. OK-Praha 1262 a 1264.

⁶⁰ Vyhláška č. 2/1948 určila, že Londýnská smlouva (167/1947) „nabyla“ od 31. července 1947 „pro Československou republiku mezinárodní účinnosti.“ K dohodě se ještě vztahovala vyhláška 258/1948 Sb., o Dodatkovém protokolu k londýnské Dohodě o německých patentech ze dne 27. července 1946, sjednaném v Londýně dne 17. července 1947.

podle Pařížské unijní úmluvy. Dále např. řešila případy, kdy třetí osoby v průběhu války „*bezelstně počaly užívatí vynálezu*“.

Nápravami škod způsobených válkou se zabýval v roce 1948 zákon č. 52/1948 Sb. *o mimořádných opatřeních v oboru ochrany vynálezů*, jenž prodloužil prioritní lhůty podle Pařížské úmluvy, které neuplynuly do 29. září 1938 nebo po tomto dnu započaly svoji účinnost do uběhnutí jednoho roku od účinnosti zákona č. 52/1948 Sb. Stejně prodloužení se týkalo prakticky všech lhůt. Ti, kdo započali v nevědomosti, že je dotyčný předmět nebo postup chráněn patentem, používat patentů do 31. května 1946, tak mohli podle zákona činit i nadále. Ještě 11. května 1949 byl vydán zákon č. 136, jímž se prodloužily poplatkové lhůty zkonfiskovaných patentů podle dekretů prezidenta č. 12 a 108/1945 Sb. a č. 104/1945 Sbírky nařízení Slovenské národní rady. Národním podnikům zákon nařizoval urychleně poplatky zaplatit, jinak by patenty zanikly a to byl také v podstatě hlavní důvod jeho vzniku.⁶¹

Na Patentní úřad se normou 284/1949 Sb. od 1. ledna 1950 nově přenesla působnost ve věci ochrany známek, vzorků a modelů. Původně se známkami a vzory zabývaly živnostenské a obchodní komory a ministerstvo průmyslu, obchodu a živností. Známkový odbor, kde pracovalo 27 osob, se v dubnu 1950 přesunul z ulic U Obecního domu 3 a Elišky Krásnohorské 3 do Zlatnické ulice 1.⁶²

Existenci Patentního úřadu ukončil zákon č. 6/1952 Sb., *o vynálezech a zlepšovacích námětech*, jenž byl od 1. dubna 1952 nahrazen *Úřadem pro vynálezy a zlepšovací náměty*, jehož úředním listem se stala *Sbírka vynálezů*. Prvního dubna vláda vydala nařízení č. 7/1952 Sb., které převádělo zákon č. 6/1952 Sb. do praxe a vyhlášovalo některá přechodná opatření.

⁶¹ NA, NSS, sign. 2/2075, kart. 26.

⁶² Špindler, s. 19–20.

Zusammenfassung**Das Patentamt 1919–1952**

Der Artikel behandelt die Entwicklung eines der spezialisierten Fachämter der Staatsverwaltung, des Patentamtes, das im Jahre 1919 errichtet wurde und dem Ministerium für Handel, Industrie und Gewerbe unterlag. Es knüpfte personell und rechtlich an das österreichische Patentamt in Wien, von dem es auch einige Mitarbeiter übernahm. In der Führung des Amtes stand der Präsident, der die sämtliche Tätigkeit der allen seinen Teilen festsetzte. Die bedeutendste und größte Abteilung war die Anmeldeabteilung, die sich mit der Beurteilung der eingegangenen Patentenvorschläge beschäftigte. Es existierten daneben auch noch z. B. Bibliothek, Archiv und gelegentliche Beschwerdeabteilung. Für Entscheidungen der Rechtsstreite entstand im Jahre 1921 das Patentgericht, das eine Abzweigung von dem Obersten Verwaltungsgericht war. Seine größte Aufschwung erzielte Patentamt in den 30. Jahren des 20. Jahrhunderts. Seit 1940 durfte das Patentamt auf Befehl der Okkupanten keine neuen Anmeldungen empfangen und nach der Erledigung der begonnenen Aktenstücke sollte das Amt eingehen. Nach der Befreiung beschäftigte sich das Patentamt ein paar Jahre genauso wie nach dem Ersten Weltkrieg mit der Lösung der Fragen des Patenteigentums der Subjekte der besiegten Staaten. Im Jahre 1949 gewann neu in seinen Zuständigkeitsbereich die Agende des Marken- und Musterschutzes. Im Jahre 1952 zum Nachfolger des Patentamtes wurde das Büro für Erfindungs- und Vorschlagswesen.

The Patent Office, 1919-1952

This study examines the organisation and administrative history of the Patent Office from its inception in 1919 until its abolition in 1952. The creation and functioning of this office are placed in the wider context of foreign and domestic policy.

Výslechy generálů Rudolfa Viesta a Jána Goliana při poslední kampani německé propagandy v protektorátním tisku – 3. část

Pavel Suk

Třetí část edice přináší samotné zpracování výpovědí zajatých generálů Rudolfa Viesta a Jána Goliana, Hynka Souhrady, Michala Petra a Viliama Paulinyho. Jde o soubor 4 dokumentů.

První dokument obsahuje příkazy, které dostali čeští a němečtí protektorátní novináři na pravidelné poradě¹ 6. 4. 1945. Ačkoliv byla kampaň připravována již od počátku roku 1945, její pozdní uskutečnění vysvětlil Martin Wolf tím, „že si výslechy vyžádaly dlouhé doby, že byly prováděny důkladně a že určité ohledy rázu mezinárodně politického nás vedly tomu, abychom materiály vydali ve chvíli, kdy se obrážejí rozpory v táboru spojenců zase silněji než po konferenci v Jaltě, kdy se zdálo býti všechno v pořádku.“² Wolf zmiňuje materiál obsahující Němci povolené výňatky z výslechnů zatčených, které měly být zpracovány v protektorátním tisku v neděli 8. dubna 1945. Zmíněný materiál předaný novinářům je s největší pravděpodobností zachován ve fotografiích, z nichž mnohé jsou ve velmi špatném technickém stavu a dají se velmi těžce přečíst.³

V této edici jsou publikovány komentáře⁴ dvou nejvýznamnějších aktivistických šéfredaktorů, Karla Wernera a Antonína Jaromila Kožíška. Oba společně navštívili povstalecké území po porážce SNP v listopadu 1944. Kožíšek pak Slovensko (kam velmi často jezdil) naposledy navštívil ve dnech 24.–28. března 1945.

¹ *K systému tiskových porad viz Končelík Jakub - Köpplová Barbara - Kryšpínová Jitka: Český tisk pod vládou Wolfganga Wolframa von Wolmara. Praha 2003.*

² *Viz dokument č. 1.*

³ *Archiv bezpečnostních složek (dále ABS), sign. 301-94-1.*

⁴ *Dokument č. 2 a 4.*

Všechny protektorátní deníky splnily příkaz Martina Wolfa v neděli 8. dubna otištěním zpracovaného materiálu na prvních a druhých stranách. Kožíšek to vyřešil obsáhlým komentářem, Ing. Jan Vrba např. v Národní politice komentoval vybrané výňatky z německého materiálu.⁵ Takto postupovali i ostatní novináři. Výjimkou je nepodepsaný více než dvoustránkový článek v Nedělním Českém slovu⁶. Autor (můžeme se domnívat, že se jedná o Karla Wernera) publikoval téměř celý materiál, který novináři dostali od Wolfa na zmíněné tiskové poradě 6. 4. 1945. Ke každé části článku následuje v poznámkách odpovídající pasáž z německého materiálu. Pro lepší ilustraci jsem použil český překlad⁷ německého dokumentu, který byl pořízen zřejmě pro potřeby ministerstva vnitra či Státní bezpečnosti. Z tohoto dokumentu vyplývá, že Němci pořídili několikastránkové shrnutí výpovědí zatčených vedoucích činitelů SNP. Tyto dokumenty se bohužel zatím nepodařilo nalézt.

Třetí část edice završuje původní impuls⁸ nalézt výpovědi generálů Viesta a Goliana před německými nacistickými orgány. Všechny tři části edice kromě publikování důležitých dokumentů k výsledkům zajatých činitelů SNP též názorně ukazují příklad fungování nacistické propagandy v protektorátním tisku.

Dokumenty jsou publikovány v původním znění s použitím současné prapopisné normy. Určit některé, v dokumentech ve všech třech částí edice zmíněné osoby se nepodařilo, proto je zde prostor pro odbornou veřejnost nebo badatele, zvláště na Slovensku.⁹

⁵ *Zákulisí povstání na Slovensku ve světle výpovědí jeho vedoucích činitelů. Nejdůležitější poznatky z dokumentárního materiálu. Národní politika, r. LXIII, č. 84, 8. 4. 1945, s. 1–2, I.–IV. vydání.*

⁶ *Dokument č. 3.*

⁷ *Uložen v ABS, sign. 302-125-3.*

⁸ *Impuls vznikl na pravidelných konferencích Slovenská republika 1939–1945 očami mladých historiků, které jsou pořádány od roku 2002, jejichž iniciátorem je PhDr. Martin Lacko, PhD. Samotnému povstání byla věnována konference v roce 2004. Viz sborník Slovenská republika 1939–1945 očami mladých historiků III. Povstanie roku 1944. Zborník príspevkov z tretieho sympózia Katedry histórie Filozofickej fakulty UCM Lúka 21.–22. mája 2004. Zostavil Martin Lacko. Trnava 2004, v elektronické podobě dostupný na www.druhasvetova.sk.*

⁹ *Chtěl bych poděkovat paní Mgr. Vlastě Měšťánkové a Mgr. Vojtěchu Šustkovi za revizi a opravy textu.*

1

1945, duben 6., Praha

Výňatek ze záznamu vedoucího II. sekce Ministerstva školství a národní osvěty, Ctibora Melče¹⁰, o poradě německého a českého denního tisku, na němž byly uděleny příkazy k novinovému zpracování výsledků výsledků zajatých generálů Rudolfa Viesta¹¹ a Jána Goliana¹².

ROZŠÍŘENÁ PORADA NĚMECKÉHO A ČESKÉHO DENNÍHO TISKU DNE 6. DUBNA 1945.

DŮVĚRNÉ!

ČÍSLO: 50.409/ 45 T.O.

ÚŘEDNÍ ZÁZNAM

C. Melč zahájil rozšířenou pořadu veškerého německého a českého¹³ denního tisku Protektorátu uvítáním přítomných, jakož i zástupců politických časopisů a různých osvětových institucí, a uvedl, že porada byla svolána, aby byl tisk seznámen s důležitým materiálem o povstání¹⁴, které vypuklo na sklonku léta na středním Slovensku¹⁵. Dalším bodem porady budou vývody k situaci vojenské a politické. Na to požádal vedoucího oddělení

¹⁰ Ctibor Melč (7. 12. 1892 – 1978). *Od května 1941 vedoucí Tiskového odboru Předsednictva ministerské rady, od roku 1942 vedoucí II. sekce Ministerstva školství a lidové osvěty.*

¹¹ Rudolf Viest (24. 9. 1890 – 1945). *Od konce srpna 1939 v exilu. Od roku 1941 státní ministr v londýnském československém ministerstvu národní obrany.*

¹² Ján Golian (26. 1. 1906 – 1945). *Od roku 1943 náčelník štábu Velitelství pozemního vojska slovenské armády v Banské Bystrici. Slovenskou národní radou pověřen vojenskou přípravou SNP.*

¹³ Ručně podtrženo.

¹⁴ Ručně podtrženo.

¹⁵ Ručně podtrženo.

Kulturpolitik SS-Sturmbannführera Wolfa¹⁶, aby se ujal slova.

SS-Sturmbannführer W o l f pravil ve svém výkladu: Jak bylo již úvodem konstatováno, dal jsem Vás svolat, abych Vám oznámil materiál, který bude nesporně důležitý pro zhodnocení tiskem a publicistikou vůbec. Jde o materiál získaný výsledkem řady vedoucích osob povstání na Slovensku. Jde o sdělení významu politického, ke kterému by mohlo dojít i na jiném místě Říše. Okolnost, že se tak děje v Praze, má ten smysl, že tyto události na jihovýchodě Evropy mají pro Prahu zcela zvláštní zájem a že má být uskutečněno publicistické projednání těchto věcí v celkovém rámci Říše a zpravodajství zahraničního právě z Prahy. Použijí této příležitosti, abych Vám řekl i několik slov k situaci.

Materiál, který Vám dnes předám, je přehledně sestaven z dokladů, z kterých je čerpán, to jest ze záznamů o výsledku a z výpovědí hodících se pro publicistiku. Znění bylo sestaveno z původních textů, částečně překlady, výsledky pak se konaly částečně německy, slovensky a česky. Texty Vám budou po poradě vydány a je zamýšleno, aby o nich pojednaly deníky ve svých nedělních vydáních ve spojení s úředním sdělením, a to volným zpracováním tohoto materiálu tiskem. Nejdříve Vám přečtu úřední sdělení. Zní takto:

Po zdolání povstání na Slovensku byli 3. listopadu 1944 v oblasti bánsko-bystrické pátracím oddílem německé bezpečnostní policie dopadeni vojenští předáci povstání, dosazení Londýnem, generálové Rudolf Viest a Jan Golian¹⁷. Byli v civilním oděvu na útěku; prozradil je

¹⁶ *Martin Paul Wolf (22. 5. 1908 – ?). Vedoucí tiskového oddělení a zástupce SD pro Čechy a Moravu, od roku 1942 vedoucí Kulturně politického oddělení Úřadu říšského protektora, od roku 1943 Německého státního ministerstva pro Čechy a Moravu.*

¹⁷ *Ručně podtrženo. Zřejmě se jedná o podtržení ministrem Emanuelem Moravcem. K osobám generálů Viesta a Goliana viz z nejnovějších prací např. kol.: Vojenské osobnosti čs. odboje. Praha – Bratislava 2005, s. 82–83, 317–318; Zápisky generála Viesta. Exil 1939 – 1944. Bratislava 2002.*

židovský plukovník-lékař, který zprvu s nimi uprchl. Z okruhu jejich spolupracovníků byli dále dopadeni:

major Jaroslav Krátký¹⁸, spojovací důstojník k emigrantskému ministerstvu války v Londýně,

major gen.št. Hynek Souhrada¹⁹ jako zvláštní pověřenec pro technické záležitosti, vyslaný z Londýna na Slovensko,

nadporučík Michal Petro²⁰, pobočník generála Viesta, William Paulini²¹, finanční odborník povstalců.

Soubor výpovědí jmenovaných osob, odevzdaný nyní v Praze zástupcům tisku, potvrzuje ve všech podstatných bodech vyličení pozadí a vývoje povstání, jak bylo na podzim roku 1944 podáno veřejnosti. Dopadení, zřejmě roztrpčení a hluboce zklamaní tím, co za povstání

¹⁸ Ručně podtrženo. Zřejmě se jedná o podtržení ministrem Emanuele Moravcem. Jaroslav Krátký (8. 10. 1911 1945, zahynul za neznámých okolností). Důstojník československé armády v exilu, v březnu 1944 vyslán z Istanbulu na Slovensko, kde plnil zpravodajské úkoly a udržoval spojení s československou exilovou vládou. V době SNP styčný důstojník československého ministerstva národní obrany na Velitelství 1. československé armády. 1. 11. 1944 zajat. Blíže o jeho životě viz Nedbal, Lubor: Zpravodajské pronikání majora Jaroslava Krátkého ze Slovenska na Moravu v roce 1944. In: Morava v boji proti fašismu. Brno 2008, s. 86–100.

¹⁹ Ručně podtrženo. Zřejmě se jedná o podtržení ministrem Emanuele Moravcem. Hynek Souhrada (7. 2. 1900 – 1945). Plukovník československé armády, od roku 1940 v exilu. 7. 10. 1944 přiletěl na letiště Tri duby jako zvláštní vojenský pozorovatel prezidenta Edvarda Beneše. Do 10. 10. 1944 v hodnosti plk. generálního štábu velitel ženijního vojska 1. ČSA na Slovensku. Na počátku listopadu 1944 byl zajat, vyslýchán a následně zřejmě v koncentračním táboře zahynul.

²⁰ Ručně podtrženo. Zřejmě se jedná o podtržení ministrem Emanuele Moravcem. Petro ještě jako poručík Zajišťovací divize přeběhl spolu se setníkem Jánem Nálepkou a npor. Imrichem Lysákem k sovětským partyzánům. Viz Vojenské osobnosti čs. odboje 1939–1945, s. 226.

²¹ Ručně podtrženo. Zřejmě se jedná o podtržení ministrem Emanuele Moravcem. Správně Pauliny. Viliam Pauliny (20. 12. 1877 – 1945). Za první republiky ředitel pobočky československé Národní banky v Banské Bystrici.

zažili, vypovídali veskrze ochotně a odpírali výpověď jen v takových bodech, kde se domnívali, že musí bráti osobní zřetel na spoluzúčastněné. Výpovědi obsahují mnoho podrobností, zaokrouhlujících celkový obraz povstání, odhalují souvislosti a ukazují v novém světle leckteré skutečnosti, o kterých až dosud byly jen vyslovovány dohady. Celkem znamenají výsledky výslechů, zvláště u Viesta, který byl několik let „ministrem“ v Benešově²² londýnské emigrantské vládě, důležitý příspěvek k dějinám této války a poskytují zajímavé poučení o životě v nepřátelském táboře a hlavně v česko-slovenské emigraci.

Nejdůležitější všeobecné poznatky, vyplývající z dokumentárního materiálu, jsou tyto:

1) Povstání na Slovensku nevzniklo z vnitřní nutnosti a nebylo naprosto pozdvižením slovenského národa, nýbrž bylo skoro výlučně zosnováno v nepřátelské cizině živly, slovenské zemi naprosto cizími. Londýn a Moskva sledovaly při tom značně rozdílné zájmy.

2) Povstání se ode dne, kdy vypuklo, vymklo Benešovu vedení. Hybnými živly nebyly národní síly, nýbrž záškodníci bolševického ražení, kteří proti úmyslu londýnské emigrace vyprovokovali předčasný začátek akce a v celém jejím průběhu byli ustavičně v ostrém rozporu s tak zvanou česko-slovenskou armádou a občanskými politiky „Slovenské národní rady“. V táboře záškodníků seskupovaly se za sověto-ruského vedení zločinné živly nejružnějších národností, spatřující v povstání zvláště příznivou příležitost, aby mohly loupit, vraždit a plenit.

3) Nepřátelské mocnosti, které jsou za vypuknutí povstání odpovědny, podporovaly povstalce jen velmi nedostatečně a posléze je nechaly úplně na holičkách. Sovětský svaz nejevil - přesně jako tomu bylo ve Var-

²² *Edvard Beneš (28. 5. 1884 – 3. 9. 1948). 1918–1935 československý ministr zahraničních věcí, 1935–1938 prezident Československé republiky, 1939–1948 hlavní vůdce československého odboje za 2. světové války v zahraničí, prezident ČSR.*

šavě - žádný opravdový zájem na tom, aby se povstání zdařilo, a sledoval zřejmě s uspokojením, kterak krvácí ta složka slovenských povstalců, která byla ovlivňována z Londýna. Anglo-Američané na druhé straně musili po počátečních pokusech povstání řídit velmi brzy seznat, že největší činitele považují Slovensko za svou oblast vlivu a že si vměšování Západu zakazují.

4) A tak povstání ztroskotalo v podstatě o vratkost československé koncepce Benešovy. Pokus, opět zavést demokratický režim minulosti, se musil tam stejně jako jinde roztržít o cílevědomou politiku bolševismu, který je sice ochoten dávat sliby a sjednávat pakty, ale nehodlá strpět mocenské poměry, které nejsou jednoznačně usměrněny podle Kremlu. Slovenský národ musil za tento experiment svých zahraničních svědků draze zaplatit krví a majetkem."

Potud úřední sdělení, k němuž třeba připojití výtahy z tohoto materiálu. Abych Vám dal náznaky, uvedu stručně několik těchto výpovědí, pokud se mi zdají důležité. Pokud jde o příčiny povstání a o zájmy Londýna a Moskvy, je důležitá výpověď Golianova²³, že situace byla vážná již v červenci 1944 a že požádal Londýn, aby vymohl v Moskvě zastavení činnosti partyzánů. Bylo mu ale odpověděno, že Slovensko je již určeno za oblast partyzánskou a že se má vynasnažit, aby se s partyzány dohodl. Důležitá je dále, pokud jde o příčiny povstání, výpověď majora Krátkého²⁴, že pro povstání nebyly dány žádné důvody rázu sociálního a hospodářského, a to tím méně, jelikož v zemi nebylo bídy, protože země zůstala až do jara 1944 ušetřena všech válečných škod. K povstání došlo prý jen vzhledem ke změněné situaci na frontách a vzhledem k aktivitě bývalých stranických politiků. Nebo výpověď Pauliniho²⁵: „Příčiny povstání jsou mi naprosto nepochopitelné. Slovenský stát byl politicky v pořádku. Po hospodářské stránce nebylo dů-

²³ *Ručně podtrženo. Zřejmě se jedná o podtržení ministrem Emanuele Moravcem.*

²⁴ *Taktěž.*

²⁵ *Taktěž.*

vodů k nějaké nespokojenosti. Další vývoj povstání mne poučil, že komunisté a i jinak do leva orientovaní Slováci usilovali o připojení k Východu a vojenské kruhy spolu se zúčastněnými politiky agrární strany o připojení k Západu." Důležité jsou dále výroky Viestovy²⁶: „Krátko po svém příjezdu do Moskvy jsem dostal zprávu, že povstání na Slovensku vypuklo. Přímý podnět k tomu dala prý zesílená činnost partyzánů." Totéž nalézáme i ve výpovědi Golianové: „Partyzáni obsadili Turčanský Sv. Martin, Ružomberok, Brezno a Liptovský Sv. Mikuláš a řádili tak zle, že bratislavská vláda nemohla již déle přihlížeti nečinně. Naše přípravy byly hotovy jen asi ze 70%. Tento vývoj nebylo už možno zadržeti." Právě tyto výpovědi jednoho z vedoucích mužů povstání dokazují, že východiskem povstání byla činnost partyzánů a že byla přetřásána otázka, třeba-li se obrátit proti partyzánům nebo proti straně Říši věrné, načež pak padlo rozhodnutí ve smyslu povstání. Z toho vidíme, jak problematické byly politické základy povstání. Důležité jsou i výpovědi majora Souhrady²⁷: „Podpora²⁸, kterou nám poskytla cizina, byla naprosto nedostatečná. Rusko dodalo kromě 2. brigády, jejíž nasazení se velmi opozdilo, pouze čs. letecký pluk a poměrně málo zbraní.²⁹ Pokud si vzpomínám, bylo dáno k dispozici pouze asi 150 protipancéřových pušek, ovšem několik tisíc min, z 5000 požadovaných pušek jen asi 350 a žádání bitevní letci vůbec ne. Kromě toho byla ještě část shozené výzbroje ukradena partyzány. Od Angličanů jsme nedostali vůbec žádnou podporu. Američané nám dodali jen 140 protipancéřových pušek a sanitní materiál. To, že nám Angličané neposkytli žádnou pomoc, vysvětlují si tím, že Anglie považuje tuto oblast za sovětskou zájmovou sféru a že pomoc poskytuje pouze se svolením Moskvy." K tomu je velmi směrodatná i výpověď Goliano-

²⁶ *Taktéž.*

²⁷ *Taktéž.*

²⁸ *Taktéž.*

²⁹ *Odborné práce o SNP uvádějí kromě zorganizování Karpatsko-dukelské operace, přesunu přibližně 1700 příslušníků Paradesantní brigády, přímou materiální pomoc od Sovětského svazu ve výši 365 (resp. 640) tun.*

va. „Plukovník Threlfall³⁰ mi sdělil, že při vypuknutí povstání měli v Anglii v úmyslu nasadit na Slovensku dvě padákové divize. Sověty se ale prý ohradily proti tomuto nasazení, poněvadž prohlásily Slovensko za sféru ruského vlivu.” Nebo: „Ačkoliv naším cílem bylo obnovit ČSR na demokratickém základě, musili jsme se podle zeměpisné a válečné situace silně opírat o Sověty, které ale sledovaly své zvláštní zájmy. Válka tlup to potvrdila v plném rozsahu.” Nebo z výpovědi Souhradovy: „Threlfall dal v rozhovoru s námi na srozuměnou, že Angličané nemohou podporovat povstání zbraněmi, jelikož prý tu přicházejí v úvahu pouze Rusové. Mezi Anglií a Ruskem byla asi v tomto směru učiněna nějaká dohoda. Threlfall prohlásil, že Anglie po stránce vojenské nemůže poskytovat ve slovenském prostoru žádnou podporu. Zdůraznil, že je to věcí Rusů. Jako osobní dárek pro důstojníky povstaleckého hnutí vzal Threlfall s sebou plechovku zrnkové kávy. Museli jsme ale zjistit, že Slováci měli lepší zrnkovou kávu než byla ta, kterou jsme přivezli.” Zvláště zajímavá je výpověď Viestova pobočníka: „Za svého pobytu v Krosnu měl jsem dojem, že se tu politicky intrikuje. Ačkoliv bylo krásné počasí, nebyla letadla k letu na Slovensko uvolněna. Na ruské straně měli nejružnější výmluvy. Ačkoliv z naší strany se poukazovalo na to, že z Kyjeva a ze Lvova odlétají téměř denně dopravní letadla na pomoc tlupám na Slovensku, naše situace se nezměnila.”³¹ V tomto slohu to pokračuje. Konečně uvedu, abych osvětlil důvody, proč došlo k zhroucení povstání, ještě tyto výroky uvedeného pobočníka: „Původně byli jistě všichni v cizině

³⁰ Ručně podtrženo. Zřejmě se jedná o podtržení ministrem Emanuelem Moravcem. Podplukovník Henry M. Threlfall. Anglický důstojník, Commanding Officer Italian Forward Base, velitel Special operation executive, Úřadu pro zvláštní operace v italském Bari, odkud anglo-americké letectvo podnikalo nálety do střední Evropy. V době SNP přiletěl jako člen anglo-americké vojenské mise na Tri Duby. Blíže k tomu např. Downs, J.: *Druhá světová vojna: tragédia OSS na Slovensku*. Bratislava 2004.

³¹ O rozsahu letecké pomoci Sovětského svazu SNP blíže viz např. Stanislav, Ján – Klabník, Viliam: *Slovenské letectvo 1944–1945*. Bratislava 2003, s. 129–196.

žijící Čechoslováci přesvědčeni, že Benešova smlouva³² s Moskvou bude dodržena. Na základě získaných zkušeností nabyli však politikové, kteří přišli z Londýna, jakož i jiné osoby přesvědčení, že z ruské strany se této státní smlouvy nedbá a že také nebude dodržena. Všeobecně se hovořilo o tom, že čsl. problém zaujme v rámci celé bolševické zahraniční politiky stejnou roli, jako tomu bylo doposud v otázce polské." Spokojím se s uvedenými příklady a uzavírám tuto kapitolu pokynem, že tiskem má být postupováno tak, aby v neděli vyšlo ve všech německých a českých novinách Protektorátu úřední sdělení a aby navazující na ně byly zpracovány ve vlastních člancích z tohoto materiálu příslušné body, přičemž třeba pracovati ve velké míře citáty, abychom čtenáři umožnili, aby si utvořil vlastní úsudek. Přetřásání námětu nebude vyčerpáno jednorázovým pojednáním, naopak je žádoucí, abyste se k námětu vrátili.

Nebudu se tímto námětem dále zabývati, ale uvedu několik poznámek k situaci všeobecné. Mnohý bude asi překvapen, že se podobným námětem zabýváme dnes. Zpoždění je způsobeno tím, že si výsledky vyžádaly dlouhé doby, že byly prováděny důkladně a že určité ohledy rázu mezinárodně politického nás vedly tomu, abychom materiály vydali ve chvíli, kdy se obrážejí rozpory v táboru spojenců zase silněji než po konferenci v Jaltě, kdy se zdálo býti všechno v pořádku. Díváme-li se dnes na celkovou situaci - sděluji Vám to jako názor německého vedení v Protektorátě - nezapíráme, že situace je vojensky vážná, ano, dokonce hrozivá.

Závěrem Vám připomenu toto: Věci se nemají tak, jakoby těchto věcí byl zúčastněn jen německý národ, když jej jeho spojenci opustili. Vidíme již dnes jasně, že se hrouťí vše, co je shnilé a zetlelé v takovémto boji, který rozvinul celou problematiku světového řádu a který vede do nejostřejších a nejhlubších krizí. I u nás

³² Zřejmě je míněna československo-sovětská smlouva o přátelské, vzájemné pomoci a poválečné spolupráci, která byla při Benešově návštěvě v Moskvě podepsána 12. 12. 1943.

byly podobné zetlelé zjevy a stejně i v řadách našich spojenců. Dovedeme to velmi dobře ocenit a v takových dobách se proto váží i závaží, která budou zvážena, až bude krize překonána. I v tomto směru je na mnohé pamatováno. Co zůstane, jsou národy, třebaže se zeměpisné mapy mění, pokud ovšem nezvítězí bolševismus, to jest národ německý a ostatní národy Evropy. Jsou sice dnes z části ztraceny, věci se nemají ale tak, že Sověty mají tyto národy na své straně, i když ovládají východní třetinu Evropy. Naopak se věci mají tak, že tam roste vystřízlivění nad tím, co vlastně bylo ztraceno, a poznání, jak dobré byly doby německého pořádku a že všechny tyto národy touží po tomto pořádku. To platí i při pohledu na západ, kde vládne hlad a zmatek. Všude vidíme příznaky, že snad je toto velké a tvrdé střetnutí, že snad je tato krize za posledního nasazení německé krve, že je tento boj, probíjovaný s celou řadou mužů jiných národností, ozdravovací krizí Evropy, aby byl nalezen organický pořádek, který by Evropě dovolil, aby se tento světadíl prosadil v boji kontinentů, a že musí být proto vytvořeno nové vědomí evropského společenství. I my jsme si představovali v minulých letech vzhledem na své začáteční úspěchy, že věci budou probíhat snadněji, a domnívali jsme se, že věci jsou upraveny smazáním státních hranic. To se prokázalo dnes jako ukvapené, stejně ale i představy jiných, že oživnou staré pojmy. Budou naopak zrozeny v nové formě, a já sám jsem přesvědčen, že všechny tyto oběti a tyto těžké krize nejsou marné, ale že těžká krize zahajuje znovuzrození Evropy, která zajistí každému malému národu jeho místo ve velikém rámci, jak to formuloval Vůdce³³ ve svém telegramu státnímu prezidentovi Dr. Háchovi³⁴ dne 15. března, to jest ve smyslu zdravého včlenění do celkové organizace evropské pevniny. To je

³³ Adolf Hitler (20. 4. 1889 – 30. 4. 1945). Od roku 1933 německý kancléř, hlavní viník rozpoutání Druhé světové války.

³⁴ JUDr. Emil Hácha (12. 7. 1872 – 1. 6. 1945). Český právník. 30. 11. 1938 – 14. 3. 1939 prezident Česko-Slovenské republiky, od 15. 3. 1939 tzv. státní prezident Protektorátu Čechy a Morava.

obzor dneška a čím více si uvědomíme tyto velké souvislosti, tím více se musíme hlásit sami sebou jisti k tomuto boji a musíme říci, že není tak rozhodujícím, přináší-li jednotlivců oběti, ale že se vede boj o veliké věci XX. století a že je oblažující, můžeme-li mít podíl na této době a na tomto boji a že stojíme na správné straně, na straně vědomě zamýšleného nového řádu oproti mocenské politice nepřátel, která sleduje jen holé imperialistické rozdělení moci. Díváme-li se na věci takto, jsou všechny malé starosti druhořadé a třeba je snášet jako příspěvek k boji ve velké době. Právě Vy, co novináři, kteří jsou napadáni a ohroženi a kteří nemají lehkou pozici, musíte plnit v tomto velikém střetnutí svůj úkol dále a musíte si uvědomit, že není daleká doba, kdy se uplatní odměna a vděk nejen pro Vaši osobu, ale v zájmu národa českého a všech národů evropských. - A nyní bude v poradě pokračovat Melč česky.

C. Melč zopakoval Wolfem udělené pokyny, pokud jde o otištění a zpracování výpovědí vedoucích osob slovenského povstání, přičemž třeba vybrat nejmarkantnější statě, to jest statě o úloze západních mocností a o úloze Sovětů, o které pojednal již Wolf. Úřední sdělení bude dodáno tisku v sobotu ráno prostřednictvím ČTK. Věc není vyřízena jedním článkem, naopak třeba se vrátit k bohatému materiálu v příštích dnech. - Pokud jde o křestní jméno Souhrady, jde o záměnu. Věc bude dnes nebo zítra objasněna a redakcím bude sděleno správné křestní jméno telefonicky. Na to rozdělil „Výňatky z výslechů“ mezi zástupce jednotlivých redakcí.

V Praze, 7. dubna 1945.

Melč³⁵

(Národní archiv, fond Moravec Emanuel (dříve fond SÚ MV č. 39), kart. 77

³⁵ *Vlastnoruční podpis.*

1945, duben 8., Praha

Úvodník šéfredaktora *Večerního a Nedělního Českého slova* Karla Wernera³⁶.

ŠEST TRPCE ZKLAMANÝCH

KAREL WERNER

Snad by se někomu na první pohled zdálo, že slovenský puč, který skončil tak neblaze zrovna 28. října loňského roku, není už vůbec aktuální dnes, kdy bolševici obsadili Bratislavu a kdy tedy už převážná část Slovenska je tak jako tak v jejich rukou. Ale právě naopak. Zrovna teď, kdy bolševické nebezpečí stojí před samotnými branami českomoravského životního prostoru, je na výsost zajímavé a poučné si blíže všimnout, jaké zkušenosti s nimi udělali před půl rokem jejich vlastní spojenci, tak zvaní „demokraté“, jejichž výpovědi vám tu dnes hodně podrobně předkládáme. Můžeme vám jen doporučit, abyste obětovali půlhodinku svého nedělního volna a přečetli si hodně bedlivě a hodně pozorně výroky generála Viesta a jeho pěti nejbližších spolupracovníků. Neboť nejsou to konec konců lidé ledajací. Viest sám byl přece jakýmsi „ministrem národní obrany“ v Benešově emigrantské „vládě“ a byl druhým nejvyšším velitelem povstaleckých vojsk. Druhý, generál Golian, byl náčelníkem Viestova štábu. Třetí, Jaroslav Krátký, byl spojovacím zpravodajským důstojníkem Benešovy „vlády“ k povstaleckému hnutí. Čtvrtý, Hynek Souhrada, byl poslán Benešem na Slovensko se zvláštními úkoly. Viestův pobočník Petro přišel zase z druhé strany, z tak zvané „čsl. brigády v Sovětském svazu“. Jediný civilista mezi nimi, bankéř Paulini, reprezentuje měštácký demokratický živel. Tedy společnost vybraná a velmi pestrá, především však všestranně informovaná.

³⁶ Karel Werner (20. 10. 1906 – 22. 4. 1947). 1941 – 30. 4. 1943 šéfredaktor *Poledního listu*, od 1. 5. 1943 šéfredaktor *Večerního Českého slova*, od 1. 2. 1945 též šéfredaktorem *Nedělního Českého slova*. Po válce odsouzen Národním soudem k trestu smrti a popraven.

Ti dva hlavní, Viest a Golian, nepadli ovšem do zajetí za zvlášť vojáckých okolností. Převlékli se do civilu a zalezli kamsi na vesnický seník, odkud byli německými vojáky málem vykouřeni. Vylezli totiž až tenkrát, když se jim pohrozilo, že ta bouda bude zapálena. Přesto bych jim chtěl po bedlivém pročtení jejich výpovědi přiznat, že při výslechu zachovali přímý postoj a přiznali se nepokrytě ke svému přesvědčení. Viest nepochal nikoho na pochobách, že je demokrat a že chtěl obnovení bývalé republiky. Také Golian zdůraznil, že není slovenský autonomista, nýbrž „čechoslovák“, že má antipatii ke germánským národům, že však není rusofil. Krátký se označuje za „nacionálního Čecha“, odmítá bolševismus, je pro demokracii. Mladý Slovák Petro prohlašuje, že je panslavista. Tím větší cenu budou mít pro některé české lidi jejich výpovědi a jejich zkušenosti. Tady nejde o žádného redaktora nebo jiného českého aktivistu, pracujícího pro součinnost s Němci. Tito zajatí povstalci jistě nedělají žádnou „německou propagandu“, o které někteří lidé s oblibou mluví opovržlivě a v pochybnostech.

A přece všichni tito muži, kteří se pustili v marný a ztracený boj proti nynějšímu stavu, shodují se v jednom: v těžkém a hořkém zklamání nad všemi sliby, které byly českým důvěřivým lidem dávány ze všech Říši nepřátelských stran. Shodují se v roztrpčení nad neupřímností všech tak zvaných spojenců, ať jde o západní demokraty nebo o východní bolševiky. A konečně ať jde i o české emigrantské vedení. Už v samé české emigraci jsou poměry trapné. Kolik tam je politických skupin, co tam je nechutných a ošklivých intrik, jaký tam zuří zákeřný boj všech proti všem. A této dusné atmosféry zneužívají tím nejohravnějším a nejprohnanějším způsobem pro sebe bolševici a Židé. V emigrantském vojstě dochází jejich vlivem k povstání a revoltám. Západní spojenci posílají české lidi do boje jako kanonenfutr,

³⁷ JUDr. Štefan Osuský (31. 3. 1889 – 14. 2. 1974). 1920–1939 československý vyslanec ve Francii. 1939–1940 člen Československého národního výboru v Paříži, 1940–1942 státní ministr československé exilové vlády v Londýně a člen Státní rady.

bez moderních zbraní a nejvýš s osmi až deseti patromi. Osuský³⁷ vydává brožury³⁸ proti Benešovi, dokud byl živ Hodža³⁹, nedodrží slovo dané Benešovi a táhne proti svému starému rivalovi za pomoci svých amerických krajanů, jiní a jiní se dělají pro sebe a vzájemně se potírající Národní rady rostou jako houby po dešti. Na východě, v řadách tak zv. „čsl. brigády v Sovětském svazu“ to není o nic lepší. Intriky na intriky, vzájemné špiclování a udávání. Bolševici zakazují Anglii a Americe, aby poslaly posily povstaleckým demokratům, sami je nechávají na holičkách a za jejich zády podporují proti nim bolševické partyzánské hordy. Celému povstání vpadají vzad, raději je ženou do katastrofy, jen aby při tom zničili své demokratické spojence a jsou pak první, kteří prchají z bojiště. Myslili si jistě už tenkrát, že až přijdou bolševická vojska, že už se na demokraty nebude musit brát vůbec žádný ohled a že se s nimi pak jak se patří po bolševicku zatočí. A za vším tím mravním bahnem se šklebí žid.

Osudy těch šesti nejsou ojedinělé. To je jen šest z těch vpředu. Za nimi, stejně těžce zklamány, jsou zástupy drobných prostých svedených lidí. Začtete se pozorně do jejich zpovědi. Uděláte si z toho velmi jasný obrázek, jak by to u nás dopadlo, kdyby Říše nemohla náš prostor uhájit a kdyby se na naše území dostal nepřítel, ať už z východu nebo ze západu. Mnohá česká iluze a planá naděje se po přečtení výpovědi Viesta a jeho druhů rozplyne. Ale bude to zdravé vystřízlivění.

Šest výpovědí českých emigrantských předáků mluví jasnou řečí. Kdyby na českou půdu vstoupila sovětská vojska, je veta po nadějích na nějakou českou národní svébytnost. Není ani pomyšlení, že by tu mohl ještě

³⁸ *Jedná se o tyto publikace: „Řízená demokracie“ pri práci, Londýn: Pravda, 1942; Pravda vítází! (Pohľad do zrkadla druhého odboja.) Londýn: Pravda, 1942; Triedenie duchov nastalo, Londýn: Pravda, 1943.*

³⁹ *PhDr. Milan Hodža (1. 2. 1878 – 27. 6. 1944). 1935–1938 předseda československé vlády. 1939 byl zvolen předsedou Slovenské národní rady v Paříži. Odmítl spolupracovat s Edvardem Benešem a v roce 1941 odešel do USA, kde v Clearwater zemřel.*

zdvihnout hlavu nějaký demokrat. Tady by pak rozhodoval už jen Gottwald⁴⁰, Šverma⁴¹, Való⁴², Slánský⁴³, Šmidke⁴⁴ a jak se ti všichni t. zv. „čeští“ bolševici jmenují. Beneše by brzy stihl osud Mannerheimův⁴⁵.

(Nedělní České slovo, r. XXXVII, č. 14, Praha 8. 4. 1945, s. 1, I.–III. vydání)

3

1945, duben 8., Praha

Nepodepsaný článek Nedělního Českého slova zpracovávající německé pokyny z tiskové porady ze dne 6. 4. 1945.

POHLED DO ZÁKULISÍ TAK ZVANÉHO ODBOJE. SVĚDECTVÍ ČESKÝCH EMIGRANTŮ

V české emigraci bují intriky a spory převážně osobního a stranického rázu – toho využívají vydatně Židi a bolševici ve prospěch svých temných cílů.

Po zdolání povstání na Slovensku byli 3. listopadu 1944 v oblasti bánskobystrické pátracím oddílem německé bezpečnostní policie dopadeni vojenští předáci povstání,

⁴⁰ *Klement Gottwald (23. 11. 1896 – 14. 3. 1953). Vůdce komunistického odboje v Moskvě.*

⁴¹ *Jan Šverma (23. 3. 1901 – 10. 11. 1944). Člen komunistického odboje v Moskvě za 2. světové války, v září 1944 vyslán na Slovensko jako zástupce moskevského vedení KSČ. Zemřel při ústupu povstalců do hor.*

⁴² *Jozef Valo (7.3.1898– 16. 2. 1978). Jeden z vedoucích činitelů KSČ v Londýně, člen exilové Státní rady v Londýně.*

⁴³ *Rudolf Slánský (31. 7. 1901 – 3. 12. 1952) 1938–1945 člen zahraničního vedení KSČ v Moskvě, z jehož pověření působil v době SNP v Hlavním štábu partyzánského hnutí na Slovensku.*

⁴⁴ *Karol Šmidke (21. 1. 1897 – 15. 12. 1952). Jeden ze dvou předsedů Slovenské národní rady v době Slovenského národního povstání, člen Rady obrany Slovenska, od listopadu 1944 v ilegilitě.*

⁴⁵ *Carl Gustav Emil Mannerheim (1867 – 1951). 1939–1944 vrchní velitel finské armády. 1944–1946 prezident republiky.*

dosazení Londýnem, generálové Rudolf Viest a Jan Golian. Byli v civilním oděvu na útěku, prozradil je židovský plukovník-lékař, který zprvu s nimi uprchl.

Z okruhu jejich spolupracovníků byli dále dopadeni: major Jaroslav Krátký, spojovací důstojník k emigrantskému ministerstvu války v Londýně, major gen. št. Hynek Souhrada jako zvláštní pověřenec pro technické záležitosti, vyslaný z Londýna na Slovensko, nadporučík Michal Petro, pobočník generála Viesta, Viliam Paulini, finanční odborník povstalců. Soubor výpovědí jmenovaných osob, odevzdaný nyní v Praze zástupcům tisku, potvrzuje ve všech podstatných bodech vyličení pozadí a vývoje povstání, jak bylo na podzim roku 1944 podáno veřejnosti. Dopadení, zřejmě roztrpčení a hluboce zklamaní tím, co za povstání zažili, vypovídali veskrze ochotně a odpírali výpověď jen v takových bodech, kde se domnívali, že musí bráti osobní zřetel na spoluzúčastněné. Výpovědi obsahují mnoho podrobností, zaokrouhlujících celkový obraz povstání, odhalují souvislosti a ukazují v novém světle leckteré skutečnosti, o kterých až dosud byly jen vyslovovány dohady. Celkem znamenají výsledky výslechů, zvláště u Viesta který byl několik let „ministrem“ v Benešově londýnské emigrantské vládě, důležitý příspěvek k dějinám této války a poskytují zajímavé poučení o životě v nepřátelském táboře a hlavně v česko-slovenské emigraci.

Nejdůležitější všeobecné poznatky, vyplývající z dokumentárního materiálu jsou tyto:

1. Povstání na Slovensku nevzniklo z vnitřní nutnosti a nebylo naprosto pozdvižením slovenského národa, nýbrž bylo skoro výlučně zosnováno v nepřátelské cizině živly, slovenské zemi naprosto cizími. Londýn a Moskva sledovaly při tom značně rozdílné zájmy.
2. Povstání se vymklo ode dne, kdy vypuklo, Benešovu vedení. Hybnými živly nebyly národní síly, nýbrž partyzáni bolševického ražení, kteří proti úmyslu londýnské emigrace vyprovokovali předčasný začátek akce a v celém jejím průběhu byli ustavičně v ostrém rozporu s tak zvanou česko-slovenskou armádou a občanskými politiky „Slovenské národní rady“. V táboře partyzánů seskupovaly se za sovětoruského vedení zločinné živly nejružněj-

ších národností, spatřující v povstání zvláště příznivou příležitost, aby mohly loupit, vraždit a plenit.

3. Nepřátelské mocnosti, které jsou za vypuknutí povstání odpovědny, podporovaly povstalce jen velmi nedostatečně a posléze je nechaly úplně na holičkách. Sovětský svaz nejevil - přesně jako tomu bylo ve Varšavě - žádný opravdový zájem na tom, aby se povstání zdařilo, a sledoval zřejmě s uspokojením, kterak krvácí ta složka slovenských povstalců, která byla ovlivňována z Londýna. Anglo-Američané na druhé straně musili velmi brzy seznat po počátečních pokusech řídit povstání, že sovětští činitelé považují Slovensko za svou oblast vlivu a že si vměšování Západu zakazují.

4. A tak povstání ztroskotalo v podstatě o vratkost československé koncepce Benešovy. Pokus, opět zavést demokratický režim minulosti, se musil tam stejně jako jinde roztříštit o cílevědomou politiku bolševismu, který je sice ochoten dávat sliby a sjednávat pakty, ale nehodlá strpět mocenské poměry, které nejsou jednoznačně usměrněny podle Kremlu. Slovenský národ musil za tento experiment svých zahraničních svůdců draze zaplatit krví a majetkem.

V podrobnostech poskytují výpovědi vedoucích mužů někdejšího tak zvaného československého povstání na Slovensku neobyčejně zajímavé a poučné pohledy do zákulisí života české emigrace a také do vzájemného poměru velkých spojenců. Tak vyličil zejména generál Viest mnohé okolnosti víc než pozoruhodně.

KDO JE TO GENERÁL VIEST?

Z našich reportáží⁴⁶ o loňském slovenském puči je jméno Viest čtenářům už velmi dobře známo. V někdejším

⁴⁶*Jedná se o následující Wernerovy reportáže: Žalostné konce puče. Večerní České slovo, r. XXVI, č. 258, 1. 11. 1944, s. 1; Tak vypadá „Partyzánsko“. Večerní České slovo, r. XXVI, č. 261, 4. 11. 1944, s. 1; Tam, kde býval blahobyť, zanechali záškodníci bídu. Večerní České slovo, r. XXVI, č. 263, 7. 11. 1944, s. 1; Po stopách záškodnických bojů. Večerní České slovo, r. XXVI, č. 264, 8. 11. 1944, s. 1; Jen jim to doma povězte, jaká je ta nová ČSR. Večerní České slovo,*

Československu to byl jediný generál-Slovák v tehdejší armádě. Patnáctého března 1939 převzala ho armáda slovenská jako divizního generála. Politicky činný nebyl, také nebyl politicky organizován, sympatizoval však se stranou národně demokratickou. 2. září 1939 emigroval, 15. září přijel do Paříže, jednal nejprve s Osuským, pak s generálem Ingrem⁴⁷ a s Benešem. Beneš ho později v Londýně jmenoval státním ministrem v „čsl. ministerstvu obrany v Londýně“.⁴⁸

r. XXVI, č. 265, 9. 11. 1944, s. 1; Pomahači partyzánů v slzách. Večerní České slovo, r. XXVI, č. 266, 10. 11. 1944, s. 1; Výprávení živnostníka v Banské Bystrici. Večerní České slovo, r. XXVI, č. 267, 11. 11. 1944, s. 1; Kotel u Šliačan a Donoval. Večerní České slovo, r. XXVI, č. 272, 17. 11. 1944, s. 1; Slovenský puč a my. Večerní České slovo, r. XXVI, č. 273, 18. 11. 1944, s. 1; Beneš se dal spočítat. Večerní České slovo, r. XXVI, č. 277, 23. 11. 1944, s. 1; Jeden z lesní skrýše. Večerní České slovo, r. XXVI, č. 285, 2. 12. 1944, s. 1; Národní hra s ohněm. Večerní České slovo, r. XXVI, č. 291, 9. 12. 1944, str. 1.

⁴⁷ *Sergěj Jan Ingr (2. 9. 1894 – 17. 6. 1956). 1940–1944 ministr národní obrany československé exilové vlády ve Velké Británii.*

⁴⁸ *Z českého překladu německého materiálu rozdaného novinářům: „Jednotlivě vypovídali: Viest Rudolf, Slovák, protestant, důstojník z povolání až do 15. 3. 1939 v čs. armádě, potom převzat do slov. armády. Od 1. 1. 1939 divizní generál. Dne 2. 9. 1939 emigroval, Benešem jmenován státním ministrem v „čsl. ministerstvu národní obrany v Londýně“ a vrchním velitelem povstání na Slovensku. Politické postavení (s. 3): Dosud nebyl aktivně činným na poli politiky. Politické smýšlení v duchu národně-demokratické strany. Neudržoval žádná spojení s určitými skupinami stran. Náboženství augsburský luterán, v povolání a politickém jednání není vázán nábožensky. Příslušnost ke slovenské branné moci (s. 9): Dne 15. 3. 1939 byl jsem převzat do slovenské branné moci a po krátké době byl jsem jmenován generálním inspektorem. V této své funkci jsem navštívil všechny své posádky, abych si mohl udělati obraz o jejich síle a ubytování. Na slovenské branné moci jsem měl zájem pouze jako důstojník a vojenský odborník. Jmenování Čatloše ministrem národní obrany si vysvětluji následovně: Čatloš byl čsl. MNO ustanoven styčným důstojníkem u autonomní slovenské vlády. V této funkci jednal později se slovenskými osobnostmi a dosáhl jejich důvěry, zatímco já, pořadím nejstarší slovenský důstojník, jsem neměl důvěru slovenské vlády. Politická činnost ve Francii (s. 13): Dne 15. 9. 1939 jsem přijel do Paříže a ihned po svém příjezdu jsem mluvil s vyslancem Osuským. Hned nato odebral jsem se ke gen. Ingrovi, který seděl ve vedlejším pokoji. Ingr se mezi ostatním zmínil, že byl ilegálně činný již v Protektorátě ▶*

VIEST LÍČÍ POMĚRY V „ČSL. DIVIZI“ NA ZÁPADĚ

Asi pět až šest tisíc příslušníků t. zv. „čsl. divize“ bylo po pádu Francie dopraveno do Anglie. Každému bylo ponecháno na vůli, chce-li jít do Anglie, nebo zůstat ve Francii. Viest o tom vypráví doslova:

„Špatné hmotné poměry mužstva ve Francii, ať už šlo o finanční stránku, ubytování nebo výzbroj, a rychlé zhroucení Francie, ve kterou jsme skládali veliké naděje, měly za následek, že klesala morálka. Tohoto stavu začali potom využívat na jedné straně komunisté pro svou agitaci, na druhé straně živly, které svého času vstoupili do divize pouze z konjunkturálních důvodů.

Musilo proto býti asi 500 mužů, mezi nimi také několik záložních důstojníků, dopraveno do koncentračního tábora.

Na tomto místě bych se rád krátce zmínil o celkovém složení vojska. Průměrný věk byl poměrně vysoký, neodpovídal obvyklým poměrům v jiných armádách. Dále bylo procento inteligence příliš velké.

Také procento Židů neodpovídalo poměrům ve vlasti. Pokud si vzpomínám, bylo v legii asi 15 až 20 procent Židů.

Proti velkému procentu levicově orientovaných emigrantů byl počet lidí pocházejících z venkova neobyčejně malý. Mám za to, že právě toto složení přispělo velmi silně k zmíněné mravní krizi.“⁴⁹

▷ *a do ciziny že se odebral na výzvu Beneše. Nevylučuji, že při této příležitosti Ingr hovořil blíže o organizaci a jejich vedoucích. Nehledě k tomu, že se již na tyto podrobnosti nepamatují, zdráhám se též prozraditi své býv. přátele. První rozhovor s Benešem (s. 15): V rozhovoru s Benešem jsem tomuto referoval o situaci na Slovensku. Současně jsem jej informoval o poměrech v Protektorátě, pokud mi byly známy. Především jsem poukázal na to, že po Mnichovské dohodě velké procento obyvatelstva Čech a Moravy odsoudilo jeho politiku, jelikož se domnívali, že tato vedla k Mnichovské dohodě.“*

⁴⁹ Z českého překladu německého materiálu rozdaného novinářům, jedná se o shrnutí výpovědi generála Viesta: „Československé legie v Anglii (s. 42): Po pádu Francie byly tam se nalézající československé divize o 5. – 6.000 příslušnicích převezeny do Anglie. Zbytek zůstal tehdy ve Francii. Tehdy bylo divizním rozkazem ponecháno na vůli jednotlivce, zda chce jeti do Anglie, nebo

LONDÝNSKÁ EMIGRACE SE RVALA MEZI SEBOU

Podle Viestovy výpovědi nebylo zpočátku v londýnské emigraci politických rozmíšek. Ale jen zpočátku. První vyskočili z této solidarity sociální demokraté, vedení bývalým ministrem Rudolfem Bechyně⁵⁰. Vytvořili vlastní skupinu. Po vstupu Sovětského svazu do války formovali se jako vlastní skupina komunisté. Dále byli v opozici generál Prchala⁵¹, který působil, jak známo, v posledních dnech bývalé republiky na Podkarpatské Rusi a pak uprchl do Polska. V Polsku podepsal prohlášení, že se podrobuje politickému vedení Benešovu, ale když přijel na západ, udělal se pro sebe a vytvořil si svou vlastní t. zv. Českou národní radu. Vedle něho byli v opozici poslanec František Schwarz⁵² a redaktor Emil Synek⁵³. Také

zda chce zůstatí ve Francii. Tato skutečnost se podobala prakticky rozpuštění divize. Špatné poměry materiální v mužstvu ve Francii, ať se již týkalo po stránce finanční, ubytování nebo výzbroje a rychlý pád Francie, do které se vkládalo mnoho nadějí, mělo za následek, že přišlo k úpadku morálky. Tohoto začali na jednu straně využívatí komunisté ke své agitaci a na straně druhé ony živly, které vstoupili do divize pouze z konjunkturálních zásad. Proto muselo být asi 500 mužů, mezi nimi též důstojníci v zložce, odsunuto do koncentračního tábora. Na tomto místě bych se chtěl zmíniti docela krátce o celkovém složení vojska: Průměrné stáří bylo poměrně vysoké, neodpovídalo obvyklým poměrům v jiných armádách. Dále zde bylo velké procento inteligence. Rovněž procento Židů neodpovídalo poměrům ve vlasti. Pokud se pamatují, vstoupilo do armády asi 15–20% Židů. V porovnání k velkému procentu levicově orientovaným emigrantům byla číslce pocházejících z vlasti velmi malá. Jsem toho názoru, že právě toto spojení vyvolalo shora uvedenou morální krizi.“

⁵⁰ Rudolf Bechyně (6. 4. 1881 – 1. 1. 1948). Za první republiky dlouholetý ministr a náměstek předsedy vlády. 1940–1945 člen Státní rady v Londýně, 1940–1941 její předseda.

⁵¹ Generál Lev Prchala (23. 3. 1892 – 11. 6. 1963). Jeden z představitelů protibenešovské opozice v londýnském exilu.

⁵² František Schwarz (18. 10. 1891 – 20. 2. 1947). 1935 – 1939 člen Národního sjednocení a poslanec Národního shromáždění. Odpůrce přijetí mnichovské dohody. Od roku 1939 v exilu.

⁵³ Emil Synek (7. 9. 1903 – 12. 4. 1993). Za první republiky redaktor a odpovědný redaktor některých deníků koncernu Melantrich. V dubnu 1939 odešel do exilu do Francie. 1942 propuštěn z internačního tábora. Osobní tajemník předsedy exilové vlády, Jana Šrámka.

Slováci se postavili proti Benešovi, a to zejména Hodža, Osuský, Prídavok⁵⁴ a Greif. Hodža slíbil Benešovi, že nebude rozvíjet v Americe politickou činnost. Tento slib, jak výslovně uvádí Viest, Hodža však nedodržel. Propagoval mezi americkými Slováky slovenskou svébytnost. Většina amerických Slováků šla s ním proti Benešovi. Osuský vydal proti Benešovi dvě nebo tři brožury⁵⁵. Stal se sice v roce 1940 členem tak zvané prozatímní vlády jako „státní ministr“, ale byl potom po prudkých sporech z vlády vyloučen. Prídavok se zúčastnil v Paříži utvoření zvláštní Národní rady.⁵⁶

Celkem není z tohoto Viestova líčení docela jasné, kolik těch všelijakých národních rad bylo. Je však zřejmo, že jich bylo hned několik a že se vášnivě vzájemně potíraly.

⁵⁴ Peter Prídavok. 1938–1939 vedoucí tiskového odboru slovenské vlády a Slovenské tiskové kanceláře. Od roku 1939 v exilu.

⁵⁵ Viz odkaz č. 24.

⁵⁶ Z českého překladu německého materiálu rozdaného novinářům, jedná se o shrnutí výpovědi generála Viesta: „Politické skupiny mezi emigrací (s. 64): V čsl. emigraci nemohlo býti pozorováno ze začátku tvoření se politických skupin. Později to byli sociální demokrati pod vedením býv. ministra Bechyně, kteří se začali prvni oddělovati a tvořiti politickou skupinu. Po vstupu Ruska do války vystoupili jako nová politická skupina komunisté. V opozici stojí na české straně Prchala, Schwarz, Synek a na slovenské straně skupiny Prídavok, Greif a Osuský. Opozice gen. Prchalý spadá již do doby jeho pobytu v Polsku. Přesto, že podepsal prohlášení již tam, že se podrobuje politickému vedení Beneše, po svém příchodu na západ svůj dřívější čin nezměnil a vytvořil vlastní t. zv. Českou národní radu. Prídavok byl již v Paříži povolán k utvoření zvláštní národní rady. Skupinu samu pro sebe tvoří Osuský, který jako dlouholetý diplomat má mnohé známosti. Vydal 2 nebo 3 brožury proti Benešovi. V roce 1940 (chybí v překladu zřejmě slovo „byl“, pozn. P. Suka) jako státní ministr členem provizorní vlády, potom po mohutných rozepřích odstraněn a od té doby je ve veřejné opozici. Dr. Hodža žil v Londýně a dal Benešovi slib, že nebude v Americe politicky činným. Tento slib však nedodržel. Krátce po svém příchodu do Ameriky začal s politickou činností a propagací slovenské zvláštnosti. Většina Slováků žijících v Americe byli přívrženci Hodži.“

SPOJENCI MEZI SEBOU

O poměrech mezi spojenci vypovídá Viest - jak sám zdůrazňuje, jenom to, co ví z vlastní zkušenosti: Americké oddíly byly přijímány v Londýně nikoli s nadšením, ale přece blahovonně. Teprve způsob jejich chování a vystupování zavinil napjatý poměr mezi nimi a Angličany. „Poměr Anglie k Rusku“, praví Viest doslova, „se zrodil z nutnosti a mezi oběma spojenci není proto absolutní upřímnosti.“⁵⁷

VIEST LÍČÍ, JAK ZAČALO SLOVENSKÉ POSTÁNÍ

Počátek slovenského povstání v posledních dnech srpna minulého roku zastihl Viesta v Moskvě. Beneš ho jmenoval telegraficky vrchním velitelem povstalecké armády. Viest o tom vypráví: „V době, kdy jsem přijel na Slovensko, byla vojenská situace už velmi kritická. Bojové jednotky armády se skládaly pouze z pěchoty, která měla téměř jen lehké zbraně. Obrněných bojových vozů a děl bylo málo. Kromě toho bylo k dispozici ještě asi 22 strojů čsl. leteckého pluku. Politickou moc měla v rukou Slovenská národní rada.

V čele bylo předsednictvo, které bylo potud zvláštní, že mělo dva předsedy, kteří se při zasedání vzájemně

⁵⁷ Z českého překladu německého materiálu rozdaného novinářům, jedná se o shrnutí výpovědi generála Viesta: „USA vojáci v Anglii (s. 75): Rovněž vojensky měla válka za následek značné změny v Anglii. O poměru Angličanů k americkým jednotkám mohu říci tolik, pokud jsem z vlastní skutečnosti mohl tento poměr studovati v Londýně. USA-oddíly nebyly v Londýně s nadšením přijaty, ale přesto mile. Teprve po chování a vystupování došlo k napjatému poměru s Angličany. Poměr Anglie k Polsku a Moskvě (s. 79): Poměr Anglie k Polsku je charakterizován poměrem Polska k Moskvě. Přesto, že Anglie na jedné straně podporuje vládu Polska v exilu, musí na druhé straně činiti neustále nátlak na polskou vládu dle přání příslušníků Sovětského svazu. Poměr Anglie k Rusku vznikl z potřeby, a proto není naprosté důvěry mezi těmito dvěma spojeneckými bratry.“

střídali. Byli to dr. Šrobár⁵⁸ za demokratický blok a Schmidke⁵⁹ za komunisty.

V Banské Bystrici jsem nabyl dojmu, že komunisté jsou velmi aktivní a energicky uplatňují své názory a požadavky. Později jsem získal dojem, že už po krátké době, především následkem netaktického postupu partyzánů, ztratili sympatie širokých mas, které zpočátku nepochybně měli. Již tehdy, když jsem přijel do Banské Bystrice byly velmi časté stížnosti na chování partyzánů, kteří postupovali bezohledně proti obyvatelstvu.”⁶⁰

⁵⁸ MUDr. Vavro Šrobár (9. 8. 1867 – 6. 12. 1950). Od roku 1943 účastník slovenského odboje. Považovaný za tzv. Benešova člověka. 1. 9. 1944 se stal členem Slovenské národní rady, spolu s Karolem Šmidkem jeden z jejích dvou předsedů. Od poloviny září 1944 člen a čestný předseda Demokratické strany. 20. 10. 1944 odletěl s delegací SNR pro osvobozená území do SSSR.

⁵⁹ Správně Šmidke, rovněž tak v dalších částech textu.

⁶⁰ Z českého překladu německého materiálu rozdaného novinářům, jedná se o shrnutí výpovědi generála Viesta: „Průběh povstání: (s. 97): Krátce po svém příchodu do Moskvy obdržel jsem zprávu, že na Slovensku vypuklo povstání. Bezprostředním podnětem k tomu byla zesílená činnost partyzánská činnost. (Zde omylem dvakrát použito slovo „činnost“ - pozn. P. Suka) Mezi 6. a 10. zářím obdržel jsem z Londýna radiodepeši, že jsem byl navržen jako vrchní velitel povstalecké armády. Několik dní nato přišla od Beneše depeše, která obsahovala oficiální jmenování. Tehdy měla být nasazena československá brigáda (paradesantní brigáda) a československý oddíl leteckva, nacházející se v Sovětském svazu. Dále byly dány sliby ohledně materiální pomoci. V době, kdy jsem přišel na Slovensko, byla již situace vojenská velmi kritická. bojové jednotky armády se skládaly pouze z pěchoty, které kromě toho byly zastoupeny pouze lehkými zbraněmi. Bylo k dispozici pouze 14 tanků a 30 střeleckých pluků. Kromě toho bylo zde 20 strojů českoslov. leteckého pluku a několik zastaralých slovenských strojů, které se již nehodily k nasazení do boje. Velení nad armádou jsem po svém příchodu převzal od gen. Goliana, který byl mým zástupcem. Politickou moc měla v rukou Slovenská národní rada. Přesný způsob jejího složení není mi znám. V čele stálo prezidium, které se projevovalo kuriozitou, že mělo 2 předsedy, kteří se při zasedáních střídavě měnili. Byl to Dr. Šrobár za demokratický blok a Schmidke za komunisty. Celkový dojem, který jsem na začátku získal, byl, že komunisté jsou velmi aktivní a že prosazují svoje názory a požadavky energicky. Později jsem měl ten názor; že již po krátké době, především jako následek netaktického podnikání partyzánů ztratili v širokých vrstvách sympatie, které na začátku bezpochyby měli. Již v tuto dobu, kdy jsem přijel do B. Bystrice, docházely velmi často stížnosti o chování partyzánů vůči obyvatelstvu, a to na územích obsazených povstaleckou slovenskou armádou.“

ANGLIE POVAŽUJE SLOVENSKO ZA SOVĚTSKOU ZÁJMOVOU SFÉRU

Viest praví: „Podpora, kterou nám poskytla cizina, byla naprosto nedostatečná. Rusko dodalo kromě 2. brigády, jejíž nasazení se velmi opozdilo, pouze čsl. letecký pluk a poměrně málo zbraní. Pokud si vzpomínám, bylo dáno k dispozici pouze asi 150 protipancéřových pušek, ovšem několik tisíc min., z 5000 žádaných pušek jen asi 350 a žádání bitevní letci vůbec ne.

Kromě toho byla ještě část shozené výzbroje ukradena partyzány. Od Angličanů jsme nedostali vůbec žádnou podporu.

Američané nám dodali jen 140 protipancéřových pušek a sanitní materiál. To, že nám Angličané neposkytli žádnou pomoc, vysvětlují si tím, že Anglie považuje tuto oblast za sovětskou zájmovou sféru a pomoc poskytuje pouze se svolením Moskvy.”⁶¹

LEVIČÁCKÁ DELEGACE UTÍKÁ PŘED NĚMCI

Dále pokračuje Viest: „Čsl. vládní delegace přibyla do Banské Bystrice den po mně, tedy 7. X. Myslím, že bývalý komunistický poslanec Šverma byl v Banské Bystrici již před tímto datem. Jeho přítomnost si vysvětlují osobně tím, že Moskva chtěla mít v této delegaci zástupce, který měl především dávat pozor na to, co tato delegace dělá.

Levice byla tedy v Banské Bystrici velmi silně zastoupena, a to jednak oběma komunisty Švermou a Való,

⁶¹ Z českého překladu německého materiálu rozdaného novinářům, jedná se o shrnutí výpovědi generála Viesta: *Pomoc, která nepřišla* (s. 104): *Pomoc, která nám byla slíbena cizinou, byla naprosto nedostačující. Rusko dodalo kromě 2. brigády, jejíž zasazení se zdrželo, pouze československý letecký pluk a poměrně málo výzbroje. Tak byly dány k dispozici, pokud se pamatují, pouze 150 pancéřových pušek, především 1000 min, z 5.000 žádaných zbraní pouze 350, žádaná bojová letadla vůbec ne. K tomu přišlo ještě to, že shozená výzbroj byla ukradena partyzány. Z anglické strany se nám nedostalo vůbec žádné pomoci. Američané nám dodali pouze 140 pancéřových pušek a sanitní materiál. Nedořazení anglické pomoci si vysvětlují tím, že Anglie se dívá na toto území jako na sovětskou zájmovou sféru a pomoc poskytne pouze se souhlasem Moskvy.“*

a jednak sociálními demokraty Němcem⁶² a Laušmanem⁶³. Z toho je patrné, že levice měla převahu. Já sám jsem měl zájem o to, aby tato delegace co možno brzy opět zmizela, poněvadž tam neměla co pohledávat. 22. a 23. října odebrala se potom do Lvova. Nepovažuji za vyloučeno, že příčinu jejího odjezdu je třeba hledati v tom, že se bála německého postupu."⁶⁴

PARTYZÁNI ŘÁDILI PODLE ROZKAZU Z KYJEVA

O spolupráci s partyzány prohlásil Viest: „Počet partyzánů lze odhadovati asi na 12.000. Byli rozděleni v různé oddíly různě silné a rozmanitě organizované. Oddíl ruského kapitána Jegorova⁶⁵ měl prý 3.000 lidí, kdežto některé jiné oddíly měly mnohdy pouze několik set mužů.

V čele partyzánů stál štáb, který, pokud vím, dostával direktivy z Kyjeva.

⁶² František Němec (20. 5. 1898 – 19. 3. 1963). Od srpna 1944 v čele československé vládní delegace pro osvobozená území.

⁶³ Bohumil Laušman (30. 8. 1903 – 9. 5. 1963). Člen exilové Státní rady v Londýně, 1944–1945 člen vládní delegace pro osvobozená území.

⁶⁴ Z českého překladu německého materiálu rozdaného novinářům, jedná se o shrnutí výpovědi generála Viesta: Tzv. československá vládní delegace neví-tána - převaha komunistického vlivu (s. 107): Jak jsem se již zmínil, přijela den po mně vládní delegace do B. Bystrice, tedy dne 7. 10. Domnívám se, že byv. KSČ poslanec Šverma byl již v tuto dobu přítomen v B. Bystrici. Jeho přítomnost si vysvětluji podle osobního názoru tím, že Moskva chtěla míti v delegaci zástupce, který měl především dávat pozor na to, co tato delegace tam dělá. Levice byla tedy v B. Bystrici velmi silně zastoupena na jedné straně komunisty Švermou a Valo a na druhé straně soc. dem. Němcem a Laušmanem. Z toho je vidět, že tito měli převahu. Já sám jsem měl zájem na tom, aby tato delegace pokud možno brzo zmizela, jelikož tam neměla co pohledávat. Dne 22. a 23. 10. se odebrala tato delegace do Lamberg /Lwov?/. Nepokládám za vyloučeno, že důvod jejich odcestování spočívá v tom, že měli strach před německým zákrokem.“

⁶⁵ Kapitán Alexej Semionovič Jegorov (22. 11. 1914 – 14. 4. 1970). Velitel sovětské ukrajinské diverzní skupiny v Černigovské partyzánské brigádě A. F. Fjodorova. 1944 velitel jedné z partyzánských skupin vysazených na Slovensku, velitel 1. čs. partyzánské brigády J. V. Stalina.

Některé oddíly nebyly podřízeny štábu v Banské Bystrici, nýbrž dostávaly prý rozkazy přímo z Moskvy. Není mi známo, komu vlastně podléhaly a jaké úkoly jim byly svěřeny. Víím pouze, že právě s těmito oddíly jsme měli velké potíže, protože vystupovaly velmi bezohledně a neukázněně.

Partyzáni nemají ani program, ani cíl. Masa těchto partyzánů ovšem chce snad bojovat pro národní cíle a zájmy, ale je jí neznámo, že vedení je čistě komunistické."⁶⁶

KDO JE TO JAN GOLIAN?

Jak známo, byl vedle generála Viesta zatčen v jedné vesnici na seníku také šéf jeho štábu, generál Jan Golian. Je to Slovák, bývalý čl. a od 15. března 1939 slovenský důstojník, podplukovník generálního štábu. Byl proti autonomii Slovenska, smýšlením „Čechoslovák“. Prohlašuje, že je odpůrcem germánských národů, ale není stoupencem nějaké slovanské myšlenky, naopak ruské vedení zásadně odmítá. Do styku s povstalci se dostal už 20. dubna 1944, kdy k němu přišel do bytu jeho známý, podplukovník Vesel⁶⁷, který mu představil štábního ka-

⁶⁶ Z českého překladu německého materiálu rozdaného novinářům, jedná se o shrnutí výpovědi generála Viesta: *Poměr k partyzánům (s. 113): Než budu hovořit o příčinách rychlého zhroucení, chtěl bych nastínit krátce spolupráci s partyzány. Jak jsem již uvedl, byla čísllice partyzánů asi 12.000. Byli v různých odděleních o různé síle a organizaci. Oddělení ruského kapitána Jegorova obsahovalo údajně 3.000 osob, zatímco ostatní oddělení, jejichž jména neznám, obsahovaly kolikrát pouze 100 osob. V čele partyzánů byl štáb, který, pokud víím, dostával své směrnice z Kyjeva. Jednotlivá oddělení nebyla podřízena štábu v B. Bystrici, nýbrž dostávala údajně pokyny přímo z Moskvy. Není mi známo, komu byli vlastně podřízeni a jakými úkoly byli pověřeni. Víím pouze, že právě s těmito jsme měli největší potíže, jelikož postupovali velmi bezohledně a nedisciplinovaně. Motivy o pohybu band (s. 121): Bandy neměly žádný program a cíl. Masa band chtěla se zasadit pouze o národní cíle a požadavky, není mi však známo, že toto vedení bylo spravováno čistě komunisticky.“*

⁶⁷ Milan Vesel (25. 3. 1903 – 26. 9. 1984). *Velitel vojenské posádky v Banské Bystrici. Byl v čele delegace povstalců při jednání v Kyjevě.*

pitána Krátkého, spojovacího důstojníka z Londýna. Ten mu potvrdil, že on, Golian, je vyhlédnut pro vojenské přípravy k povstání na Slovensku. Benešova emigrantská vláda ho pak jmenovala a povýšila na generála.⁶⁸

ZLOČINCI JAKO PARTYZÁNI

Golian věděl, že už od roku 1943 jsou na Slovensku partyzánské bandy a praví o nich doslova: „Šlo v podstatě o ruské válečné zajatce, kteří uprchli ze zajateckých táborů v Generálním Gouvernementu a v Říši. Postupem doby připojily se k nim také zločinné živly, které se tak vyhnuly zatčení.“⁶⁹

NA RADU Z LONDÝNA POLOVINA BOLŠEVIKŮ V NÁROD. VÝBORECH

Už při prvním rozhovoru Goliana s Veselem a Krátkým byla řeč o tom, že v každém místě má býti na radu z Londýna utvořen tak zvaný Národní výbor. „Přitom existo-

⁶⁸ Z českého překladu německého materiálu rozdaného novinářům: „Golian Jan, Slovák, řím. kat., důstojník z pov. v čsl. armádě a od 15. 5. ve slovenské armádě. Zde dne 1. 1. 1943 povýšen na plukovníka generálního štábu, od 1. 1. 1944 šéfem štábu u nejvyššího velitelství slovenské branné moci. Vládou v exilu – Benešem jmenován vedoucím příprav povstání a povýšen na generála... Jmenování vedoucím vojenských příprav (s. 23): Kolem 20. 4. 1944 přišel do mého bytu plukovník Vesel v doprovodu mně neznámého pána, kterého mi představil jako štábního kapitána Krátkého – spojovacího důstojníka s Londýnem. – Tento mi potvrdil, že jsem byl vyhlédnut pro vojenské přípravy povstání na Slovensku. (Asi 14 dní později došlo jmenování rádiogramem z Londýna).

⁶⁹ Z českého překladu německého materiálu rozdaného novinářům, jedná se o shrnutí výpovědi generála Goliana: Povstání partyzánů (s. 16): O tom, že se na východním Slovensku zdržují partyzáni, jsem se dověděl poprvé na podzim 1943. Přitom se jednalo v podstatě o ruské válečné zajatce, kteří utekli ze zajateckých táborů v Generálním Gouvernementu a Říši. Jejich počet byl však v tuto dobu ještě nepatrný. Během doby se k těmto přidaly též živly kriminální, které takto unikly zatčení bezpečnostními orgány. V této době nebyly podnikány vojenské akce proti partyzánům. Pátřní po těchto v lesích se nalézajících uprchlících podléhalo bezpečnostním úřadům. Teprve v roce 1944, když následovaly výsadky prováděné Sověty, mohlo se mluvit o organizovaném partyzánském hnutí.“

val úmysl," praví Golian, „tvořiti národní výbory tak, aby ostatní politické strany byly zastoupeny v každém národním výboru, a to nejméně 50%, kdežto druhá polovina se měla skládati z komunistických členů. Počátkem července 1944 přišla z Londýna odpověď, že můj plán je schválen, jen prý má býti iniciativnější. Žádali od nás ofenzivnější ráz."⁷⁰

MOSKVA PROVOKUJE K TOMU, ABY SE ZAČALO PŘEDČASNĚ

Golian vypráví dále: „Poněvadž činnost partyzánů a jejich počet na Slovensku stále vzrůstaly a znamenaly pro nás nebezpečí, a protože jsme se musili obávat, že budou pracovati proti nám, vyzval jsem Schmidka, (komunistického slovenského poslance, předsedu t. zv. partyzánských rad, pozn. red.), aby se zasadil o to, aby skupiny partyzánů byly podřízeny vojenskému velení. Schmidke sdílel můj názor.

SPOJENÍ S PARTYZÁNSKÝMI SKUPINAMI VŠAK NEKLAPALO.

Oznámil jsem, že naše práce nejsou ještě skončeny. Upozornil jsem ještě na potíže, které působí partyzáni, a zmínil jsem se o svých obavách, že jestliže tato činnost neustane, uvrhnou nás předčasně do konfliktu. Naše vojenská skupina byla toho názoru, že do září 1944 budeme hotovi s přípravami.

Partyzáni nám však udělali čáru přes rozpočet tím, že čím dále tím častěji přepadali naše skladiště zbraní a materiálu. Sestupovali z hor do údolí a do vesnic, přepadali Němce a terorizovali také ostatní obyvatelstvo.

⁷⁰ Z českého překladu německého materiálu rozdaného novinářům, jedná se o shrnutí výpovědi generála Goliana: V národním výboru z 50% komunisté (s. 29): *Ještě bych chtěl dodat, že při této poradě byla též řeč o tom, že dle rady z Londýna má býti v každém místě utvořen t. zv. národní výbor. K tomu byl plán budovati národní výbory tak, že ostatní politické strany mají býti zastoupeny v každém národním výboru, a sice nejméně 50%, zatímco ostatní polovina má se skládati z komunistických spolučlenů. Londýn žádá více ofenzivního charakteru (s. 39): Začátkem července 1944 přišla z Londýna odpověď, že můj plán je schválen, ale že má prokazovati více iniciativy. Byl od nás požadován větší ofenzivní charakter.“*

Situace byla už v červenci 1944 vážná. Prosil jsem Londýn, aby působil v Moskvě k tomu, aby činnost partyzánů na Slovensku byla alespoň na nějakou dobu zastavena.

Dostal jsem z Londýna odpověď, že Sověty určily už Slovensko jako partyzánskou oblast, a proto nelze prý už diskutovat o zastavení činnosti partyzánů.

Bylo mi nařízeno, abych se dohodl s partyzány sám. Schmidke a dr. Fereinčík⁷¹, kteří odjeli v té věci vyjednávat do Moskvy, sdělili po svém návratu, že byli v Moskvě chladně přijati. Deset dní prý s nimi vůbec nemluvili.⁷²

⁷¹ *Správně Ferjenčík. Mikuláš Ferjenčík (5. 12. 1904 – 4. 3. 1988). Jako blízký spolupracovník a zástupce generála Jána Goliana se podílel na přípravě Slovenského národního povstání. Po jeho vypuknutí pověřenec pro národní obranu.*

⁷² *Z českého překladu německého materiálu rozdaného novinářům, jedná se o shrnutí výpovědi generála Goliana: Činnost partyzánů nebezpečím (s. 48): Jelikož činnost partyzánů a jejich počet na Slovensku stále rostly a znamenaly pro nás nebezpečí a museli jsme se obávat, že budou pracovat proti nám, vyzval jsem Schmidkeho, aby se zasadil o to, aby skupiny partyzánů byly postaveny pod vojenské velení. Smidke se shodoval s mým názorem. Spojení k partyzánským skupinám však neklapalo. Golian varuje před předčasným začátkem (s. 51): Sdělil jsem, že naše práce nejsou ještě skončeny. Upozornil jsem též na těžkosti, které zapříčiňovali partyzáni a zmínil jsem se o svých námitkách, že když tato činnost nepřestane, povede tato k předčasnému konfliktu. Moskva provokuje pomocí partyzánů k předčasnému začátku (s. 55): U vojenských skupin panoval názor, že do září 1944 budeme hotovi se svými přípravami. Partyzáni nám však udělali škrt přes rozpočet, jelikož stále častěji přepadali naše skladiště se zbraněmi a materiálem. Sestupovali z hor do údolí a vesnic, přepadávali Němce a terorizovali rovněž ostatní obyvatelstvo. Situace byla již vážná v červenci 1944. Pomocí rádia prosil jsem v Londýně, aby vynutili v Moskvě aspoň na určitou dobu zastavení činnosti partyzánů na Slovensku. Asi 10 dní později dostal jsem z Londýna odpověď, že Slovensko je Sověty ustanoveno jako partyzánské území, a proto se nenechá o zastavení partyzánské činnosti hovořit. Bylo mi nařízeno, abych dosáhl sám nějakého ujednání s partyzány. Slovenská delegace v Moskvě přijata chladně (s. 57): Po jejím návratu hlásil Schmidke a Dr. Ferjenčík, že byli v Moskvě chladně přijati. Během 10 dnů nebylo s nimi vůbec jednáno.“*

S PARTYZÁNY NENÍ MOŽNÁ SPOLUPRÁCE

„Abych jednal ve smyslu londýnského pokynu o spolupráci s partyzány“, pokračoval Golian, „a dosáhl alespoň částečné dohody s partyzánskými skupinami, vstoupil jsem do styku s partyzánským vedoucím, ruským podplukovníkem Veličkou⁷³. Schůzky se zúčastnili také neznámý ruský kapitán a neznámý ruský poručík. Žádal jsem je, aby prozatím neprováděli kyjevské rozkazy, týkající se rozvinutí činnosti partyzánů, poněvadž my bychom musili jinak počítat s předčasným vypuknutím povstání a naše přípravy nejsou ještě tak daleko, abychom mohli klásti úspěšný odpor. Podplukovník Velička slíbil, že bude respektovat mou prosbu a nepodnikne prozatím žádné akce. Asi dva dny poté jsme vstoupili do styku s jiným partyzánským předákem, ruským kapitánem Jegorovem. S kapitánem Jegorovem byla sjednána dohoda jako s podplukovníkem Veličkou.

Sliby partyzánských vedoucích neměly však významu, neboť partyzáni dělali stejně jako dříve, co chtěli. V polovině srpna 1944 jsem telegrafoval do Londýna, že pro činnost partyzánů nám hrozí obsazení německou brannou mocí. Dostal jsem z Londýna odpověď, že Beneš mi nařizuje, abychom rozhodně nestrpěli obsazení Slovenska bez boje. Činnost partyzánů se stále stupňovala, takže obsadili nejen vesnice, nýbrž začali obsazovat také města. Dělali velmi čilou propagandu.”⁷⁴

⁷³ Pjotr Alexejevič Veličko (1911 – 6. 1984). Sovětský partyzánský velitel. V době SNP velel 1. československé partyzánské brigádě M. R. Štefánika.

⁷⁴ Z českého překladu německého materiálu rozdaného novinářům, jedná se o shrnutí výpovědi generála Goliana: Ujednání s partyzány – hovořeno do větru (s. 60): Abych splnil pokyn z Londýna ohledně spolupráce s partyzány a abych docílil aspoň částečnou dohodu se skupinami partyzánů, dosáhl jsem spojení s vedoucím partyzánů, ruským pplk. Veličkou (správně Veličkou, jedná se o doslovný přepis z německého dokumentu, pozn. P. Suka). Setkání se zúčastnil ruský pplk. Velička, neznámý ruský kapitán a jeden neznámý ruský poručík. Žádal jsem je, aby zatím neprováděli rozkazy dané z Kyjeva za účelem vývoje partyzánské činnosti, jelikož musíme potom počítati s předčasným vypuknutím (v českém překladu schází slovo „povstání“, pozn. P. Suka) a naše přípravy nepokročily tak daleko, aby mohl být kladen odpor. Pplk. Velička slíbil, že bude respektovati moje prosby a prozatím od akcí upustí. Asi za dva dny na to dostali jsme spojení s dalším vedoucím partyzánů, ruským kapitánem Jegorovem. ▶

Příznačné pro Golianův charakter je toto jeho vlastní doznání: „Od 17. ledna 1944 byl vrchním velitelem slovenského vojska v Banské Bystrici generál Turanec⁷⁵. Byl naprosto oddán vládě a byl zásadním odpůrcem čsl. ideologie a Čechů. Z uvedených důvodů byl také velkým odpůrcem partyzánského hnutí a postupoval proti partyzánům nejostřejšími prostředky. Partyzáni byli tím velmi rozhořčeni a rozhodli se, že se generálu Turancovi pomstí. Generál Turanec si byl vědom, že mu od partyzánů hrozí velké nebezpečí. 28. srpna 1944 ohlásil telefonicky, že má v úmyslu přijeti do Banské Bystrice.

Oznámil jsem tuto zprávu – dozrává Golian doslova – partyzánům prostřednictvím podplukovníka Hanuše. Když generál Turanec přistál, byl na silnici do Banské Bystrice partyzány zajat a odveden do hor.”⁷⁶

► *S kpt. Jegerovem byla vedena tatáž jednání, jako s pplk. Velickou. Ale sliby partyzánských vedoucích byly hovořeny do větru, protože dělali, co chtěli jako předtím. V půli srpna 1944 vysílal jsem do Londýna, že kvůli partyzánské činnosti stojíme před obsazením německou brannou mocí. Týden později obdržel jsem z Londýna rádio-depeši, že Beneš mi dává rozkaz, že za žádných okolností nesmíme připustit obsazení bez boje. Partyzánská činnost se stále stupňovala tak, že neobsazovali pouze vesnice, nýbrž začali i s obsazováním měst. Partyzáni vyvíjeli velmi čilou propagandu proti slovenským důstojníkům, kteří byli úplně bezmocni. U asistenčních odděleních okresních úřadů jednalo se o způsob rychlých velitelství. V podstatě mohl to být podnět těchto rozšířených partyzánských prací.“*

⁷⁵ Jozef Turanec (1892–1957). 1941–1942 velitel Rychlé divize, od léta 1944 vedl akce proti partyzánům. Od 26. 8. 1944 velitel Slovenské armády. Bližší viz Jašek, Peter: *Generál Jozef Turanec. Paměť národa* 1, 2008, s. 4–22.

⁷⁶ Z českého překladu německého materiálu rozdaného novinářům, jedná se o shrnutí výpovědi generála Goliana: *Průvrženec vlády, generál Turanec zrazen partyzánům* (s. 66): *Ku konci této kapitoly musím se ještě zmíniti o osobě gen. Turance. Od 17. ledna 1944 byl gen. Turanec vrchním velitelem vojska v B. Bystrici, kde jsem sloužil jako šéf štábu. Zda Turanec něco věděl o přípravách povstání, které se tvořily mezi důstojnickým sborem, nemohu říci. Nepřicházel v úvahu jako spolupracovník, jelikož byl naprosto oddán vládě a byl proti československé ideologii a jako takový proti česství zaujat. Z uvedených důvodů byl rovněž velkým nepřítelem partyzánů a šel proti nim s nejostřejšími prostředky.*

ZRAZENÝ ZRÁDCE

„Třetího dne po povstání objevil se u mne,“ vypráví dále Golian, v „Banské Bystrici generál Čatloš“⁷⁷ a pozdravil mě slovy, že jsme to s převratem dobře provedli a že se hlásí u mne k spolupráci. Dal jsem mu na srozuměnou, že jeho spolupráce nepřichází v úvahu. Mezitím bratislavská vládní vysílačka oznámila, že Čatloš byl pro přípravu velezrady degradován na obyčejného vojáka. Za nějaký čas poté si dal koupiti civilní oděv a pohyboval se potom už jen v civilních šatech. 3. září 1944 se u mne objevil kapitán Jegorov a vyprosil si dovození mluvit s Čatlošem. Jegorov a Čatloš hovořili spolu asi hodinu a rozloučili se přátelsky. Příštího dne se objevil Jegorov s dopisem od generála Turance, adresovaným generálu Čatlošovi. Čatloš mi dal později čísti tento dopis, v němž Turanec psal, že se mu dobře vede, že s ním nakládají velmi dobře, že udělal velkou chybu, že potíral partyzány, které nyní poznal jako dobré lidi. atd. Na konci žádal Turanec generála Čatloše, aby jej vyhledal.

Bylo mi známo, že Čatloš má býti tímto dopisem vlákn do léčky, neboť Jegorov mi už den předtím sdělil, že na rozkaz Moskvy chce dostati Čatloše do své moci. Čatloš krátce poté, když se byl seznámil s obsahem dopisu, odešel a už se nevrátil. Později jsem se dověděl,

Nad tím byli partyzáni velmi pohoršeni a rozhodli se, že se gen. Turancovi pomstí. Generál Turanec si byl toho vědom, že mu ze strany partyzánů hrozí velké nebezpečí. Generál Turanec se telefonicky ohlásil, že má v úmyslu přijít dne 28. 8. 1944 do B. Bystrice. Prostřednictvím npor. Hanuse podal jsem tuto zprávu partyzánům. Když generál Turanec přistál, byl na cestě do B. Bystrice partyzány chycen a zavlčen do hor.“

⁷⁷ Ferdinand Čatloš (7. 10. 1895 – 16. 10. 1972). 1939–1944 ministr národní obrany Slovenské republiky, 29. 8. 1944 ve svém projevu v bratislavském rozhlasu vyzval slovenskou armádu, aby nekladla odpor německé armádě, která začala obsazovat Slovensko. 2. září však odjel do Banské Bystrice, kde byl zatčen a převezen s generálem Turancem do Sovětského svazu. Blíže o jeho osudech viz např. Štefanský, Václav: *Generál Ferdinand Čatloš*. Bratislava 1998, s. 72, Jablonický, Jozef: *Povstane bez legend*. Bratislava 1990, s. 253–254, Lacko, Martin: *Slovenské národné povstane*. Bratislava 2008, s. 96–97.

že oba generálové byli na rozkaz Moskvy dopraveni do Kyjeva.⁷⁸

MOSKVA ZAKAZUJE ANGLO-AMERICKOU POMOC

Zajímavá je také tato pasáž Golianovy výpovědi: „20. září 1944 přiletěli angličtí důstojníci-pozorovatelé. Jejich činnost u nás byla pouze zpravodajská. 7. října 1944 přiletělo šest čtyřmotorových letadel, doprovázených třiceti stíhacími letci. Těmito letadly přibyli anglický plukovník Threlfall a bývalý čsl. podplukovník Souhrada. Vyložil jsem jim naši vojenskou situaci a sdělil, že bez cizí pomoci můžeme klásti odpor ještě nejdříve dva až tři týdny.

Threlfall mi sdělil, že při vypuknutí povstání měli v Anglii v úmyslu nasadit na Slovensku dvě padákové divize. Sověty se však ohradily proti tomuto nasazení, poněvadž prohlásily Slovensko za sféru ruského vlivu.⁷⁹

⁷⁸ Z českého překladu německého materiálu rozdaného novinářům, jedná se o shrnutí výpovědi generála Goliana: *Dvounásobný zrádce Čatloš vlákán do léčky* (s. 12): *Třetí den po povstání objevil se u mne generál Čatloš a pozdravil mne slovy, že jsme to s převratem udělali dobře a že se u mne hlásí ke spolupráci. Dal jsem mu na srozuměnou, že spolupráce z jeho strany nepřichází v úvahu. Mezitím bylo bratislavským vládním vysílačem oznámeno, že Čatloš byl degradován na obyčejného vojáka vzhledem k přípravě zrady. Později na to nechal si koupiti civilní oblek a od té doby se pohyboval pouze v civilu. Dne 3. září 1944 objevil se kpt. Jedorov u mne a vyprosil si dovození, aby mohl mluvit s Čatlošem. Jedorov a Čatloš se bavili asi hodinu a přátelsky se rozloučili. Den na to objevil se Jedorov s dopisem od generála Turance, který byl adresován Čatlošovi. Čatloš mi dal později dopis přečíst, ve kterém Turanec psal, že se mu dobře daří, že je s ním velmi dobře zacházeno a že udělal velikou chybu, že bojoval proti partyzánům, které jsem nyní poznal jako dobré lidi, atd. Ku konci žádá Turanec Čatloše, aby ho vyhledal za účelem rozmluvy. Bylo mi známo, že Čatloš má být tímto dopisem vlákán do léčky, protože Jedorov mi již den před tím sdělil, že na rozkaz Moskvy chce vzít Čatloše pod svoji moc. Čatloš se na krátkou dobu potom vzdálil, jakmile vzal dopis s jeho obsahem na vědomí, a více se nevrátil. Později jsem se dověděl, že oba generálové na rozkaz Moskvy byli zatím dopraveni do Kyjeva.“*

⁷⁹ Z českého překladu německého materiálu rozdaného novinářům, jedná se o shrnutí výpovědi generála Goliana: *Neinteresovaná americká vojenská mi-*

JAK BYLI VIEST A GOLIAN CHYCENI - ZRAZENI ŽIDEM

Senzační je Golianovo vyprávění, jak byli spolu s Viestem chyceni. Říká o tom: „Den před koncem přišel k nám bývalý čsl. podplukovník – doktor, Žid – jméno mi není známo. O jeho osobě mohu udati jen tolik, že ve staré čsl. armádě byl prý šéflékařem. Generál Viest, jmenovaný plukovník a já, jakož i čtyři vojáci jsme prchali lesem. U neznámého sedláka jsme spali na seníku až do 13 hodin 3. listopadu 1944. Jmenovaní čtyři vojáci opatřili zatím od vesnických obyvatelů civilní šaty, které jsme oblékli. V noci z 2. na 3. listopadu 1944 se židovskému podplukovníkovi udělalo velmi špatně a poněvadž slovenští domácí lidé měli strach, že zemře, odevzdali ho německým vojákům, aby si ušetřili nepříjemnosti. U německé jednotky byl Žid vyslýchán a prozradil náš úkryt.“⁸⁰

se (s. 79): Dne 20. 9. 1944 přiletěla americká vojenská mise. Její úkol spočíval v tom, vysílati zprávy svým jednotkám v Itálii. Měla ještě úkol, přezkoušeti hospodářské a obchodní možnosti po válce. Též anglická vojenská mise pouze k pozorování (s. 79): Dne 28. 9. 1944 přišli angličtí pozorovací důstojníci. Vývíjeli u nás pouze činnost za účelem podávání zpráv. Moskva zakazuje anglo-americkou pomoc (s. 80): Dne 7. 10. 1944 přiletělo 6 čtyřmotorových letadel v doprovodu 30 stíhaček. Tímto letadlem se dostavil plk. Threlfall a býv. pplk. Souhrada. Vysvětlil jsem naši vojenskou situaci a sdělil, že bez cizí pomoci můžeme klásti odpor nanejvýš 2–3 týdny. Threlfall mi sdělil, že při vypuknutí povstání se v Anglii zamýšlelo zasaditi na Slovensku 2 divize parašutistů. Sověty se proti tomuto nasazení zpěchovali, jelikož Slovensko prohlásili za ruské zájmové území.“

⁸⁰ *Z českého překladu německého materiálu rozdaného novinářům, jedná se o shrnutí výpovědi generála Goliana: Golian zrazen jedním židovským pplk. – lékařem (s. 89): Na tomto místě musím ještě uvést, že den předtím býv. čsl. pplk. Dr. – jméno neznám – /Žid/. O osobě tohoto pplk. mohu pouze uvést, že v býv. čsl. armádě byl údajně šéflékařem. Generál Viest, jmenovaný podplukovník a já a 4 mužové utíkali jsme lesy. Spali jsme u jednoho neznámého sedláka v seníku až do 3. 11. 1944 13 hod. Ti 4 vojáci mezitím obstarali od obyvatel civilní obleky, kterých jsme použili. V noci z 2. na 3. 11. 1944 udělalo se židovskému lékaři tak špatně, že slovenští domácí lidé dostali strach, že zemře a aby se ušetřili nepříjemností, vydali jej německým vojákům. Žid byl německou vojenskou jednotkou vyslýchán a prozradil náš úkryt.“*

ZRADA SOVĚTŮ

„Nezdar povstání byl dán už předčasným zahájením,“ pravil v závěru Golian. „Ačkoliv zpočátku velká část obyvatelstva v povstaleckém území sympatizovala s povstaleckou armádou a s partyzány a částečně je také podporovala, byla od konce září 1944 patrná značná změna. Musím tu přiznati, že propaganda slovenské vlády a německého vedení a neukázněnost partyzánů měly silný vliv na všechno obyvatelstvo. Ačkoliv naším cílem bylo obnoviti ČSR na demokratickém základě, musili jsme se podle zeměpisné a válečné situace silně opíratí o Sověty.“

Sověty však sledovaly své zájmy. Válka tlup, která je prý také ještě nyní na Slovensku Sověty podporována, mi to potvrdila v plném rozsahu.”⁸¹

ČSL. LEGII V ANGLII VEDLI ŽIDI

Osud bývalého čs. kapitána Jaroslava Krátkého je typický pro osudy mnoha jemu podobných, kteří se dali strhnout falešnými politickými názory do služeb nepřátel Říše. Krátký nepatřil v bývalé republice do žádného politického tábora. Prohlašuje o sobě pouze, že je přesvědčený demokrat. Rozhodně je však proti bolševismu, neboť, jak praví, „český národ je národ kulturní a má vysokou životní úroveň, mentalita Čechů je v rozporu s bolševickou státní koncepcí.“ Kapitán Krátký byl

⁸¹ Z českého překladu německého materiálu rozdaného novinářům, jedná se o shrnutí výpovědi generála Goliana: *Poznatky po zhroucení povstání (s. 92): Neúspěch byl již dán předčasným začátkem. Po strážce vojenské jsem již příčiny rozkladu nastínil. Přesto, že zpočátku velká většina obyvatelstva na povstaleckém území s povstaleckou armádou a s partyzány sympatizovala a tyto též částečně podporovala, ku konci září 1944 byl zřejmý velký obrat. Musím zde doznati, že propaganda slovenské vlády, německého vojenského vedení a nedisciplinovanost partyzánů měly vliv na veškeré obyvatelstvo. Zrada Sovětů (s. 93): Přesto, že bylo naším cílem, zříditi ČSR na demokratické základně, musili jsme se z důvodů geografických a válečné situace silně opíratí o Sovětský svaz. Sověty ale sledovaly své vlastní zájmy. Válka band, která snad ještě nyní je jimi na Slovensku podporována, mi toto v plném rozsahu potvrdila. Nebyly dostatečné ani dodávky zbraní, ani nepodnikali pomocné ofenzivy na frontě.“*

15. března 1939 demobilizován. Nejprve usiloval o to, aby byl přijat do německé armády. Protože se mu to nepodařilo, odjel do Francie. Když se Francie zhroutila, rozhodl se, jako většina důstojníků, odjet do Anglie, protože další pobyt ve Francii neměl pro něj vyhlídek. Krátký počítal, že vstoupí do anglické koloniální armády. Zůstal však v tak zv. čsl. legii. Když pak byl vyslán jako zpravodajský spojovací důstojník emigrantské vlády v Londýně na Slovensko, odjížděl rád. Práví o tom sám doslova: „Byl jsem rád, že jsem mohl opustit Anglii, poněvadž se mi poměry v čsl. legii už nelíbily. Moje činnost mě neuspokojovala, protože na vedoucích místech bylo příliš mnoho Židů.“⁸²

⁸² Z českého překladu německého materiálu rozdaného novinářům: „Krátký Jaroslav; české národnosti, řím. kat., důstojník z pov. v čs. armádě do 15. 3. 1939, demobilizoval jako kapitán. Později emigroval a londýnskou vládou ustanoven jako zprav. spoj. důstojník se slovenskými povstalci. Politické postavení (s. 3): Doposud nenáležel žádné politické organizaci. Přívrženec demokratického státního zřízení. Označují se za národní Čecha, bez jakékoliv stranickosti. Jsem odpůrcem panslavické státní myšlenky, jelikož tím nejsou zaručeny demokratické zákony jednotlivých slovanských národů. Každopádně jsem odpůrcem jakéhokoliv úmyslu bolševizování, protože český národ je vysloveně kulturním národem a má vyšší životní standart. Mentalita Čechů je v protikladu k bolševickému státnímu nazírání. Důvody emigrace: (s. 4): Ze záliby a lásky jsem po skončení studia si zvolil povolání důstojníka. Neměl zálibu a lásku k civilnímu zaměstnání. Moje námaha, dostat se do německé armády byla marná, a proto jsem se rozhodl, odejít do Francie. Rozpuštění československé divize ve Francii, resp. převezení do Anglie (s. 10): Po pádu Francie mohl si každý příslušník československé legie svobodně vybrat, zda chce zůstat ve Francii, nebo zda chce přesídlit do Anglie. Hlavně slovenští státní příslušníci zůstali ve Francii. Hlavně důstojníci se rozhodli odejít do Anglie, jelikož další pobyt ve Francii nenacházeli vhodným. Rozhodl jsem se proto odebrat se do Anglie, jelikož jsem počítal s tím, že se uplatním v anglické armádě pro kolonie. V legii bylo hodně Židů na vedoucích místech (s. 16): Byl jsem rád, že jsem mohl Anglii opustit, jelikož poměry v československé legii mi nevyhovovaly. Moje (zde překladatel vyneschal slovo „činnost“, pozn. P. Suka) mne proto více neuspokojovala, jelikož hodně Židů (u dělostřelectva) zabralo vedoucí místa.“

BENEŠ BEZ VLIVU NA OPATŘENÍ BOLŠEVIKŮ
NA BÝV. ČSL. ÚZEMÍ

Také Krátký si zle stěžuje na partyzány. Souhlasí s Golianem, který žádal v Londýně, aby partyzánům se nařídilo vyčkat, až budou hotovy všechny přípravy. Dále, aby byli partyzáni podřízeni také jednotnému, t. j. Golianovu vedení. Na to odpověděl generál Inger⁸³ z Londýna, že je to vyloučeno, protože činnost partyzánů podléhá rozkazům z Moskvy, nasazení parašutistů že se provádí v rámci sovětských operačních opatření a že Londýn nemůže po této stránce uplatňovat žádný vliv.⁸⁴

BENEŠŮV DŮSTOJNÍK ZATČEN BOLŠEVIKY

Trpce si Krátký stěžuje: „Jegorov mě dal v den příjezdu Schmidkeho z Ruska 4. září 1944 zatknout na letišti Tři Duby, protože jsem kritizoval v rozhovoru se Schmidkem ruský vliv na slovenské záležitosti.“ Tato událost je zejména pozoruhodná pro poměry mezi povstalci: bolševický důstojník dává bezohledně zatknout Benešova spojovacího zpravodajského důstojníka proto, že ten se opovžá kritizovat chování bolševiků, namířené proti znovuzřízení demokratické ČSR. O smyslu celého povstání říká Krátký, že o nějaké nouzi na Slovensku nemohlo být řeči, že země zůstala prakticky ušetřena až do jara 1944 všech válečných škod a praví konečně doslova:

⁸³ *Správně má být Ingr.*

⁸⁴ *Z českého překladu německého materiálu rozdaného novinářům, jedná se o shrnutí výpovědi majora Krátkého: Partyzáni jako agenti-provokatéři (s. 52): Stále vzrůstající případy band zhoršovaly situaci očividně. Byli jsme jednotni v tom, že vzrůst činnosti band zapříčiní obsazení německými oddily. V tomto smyslu jsem udělal hlášení do Londýna. Golian se mezi jiným vyjádřil, že chce Londýn vyzvat, aby byl odtud podán do Moskvy návrh, aby další provedení všech operačních příprav, aby Moskva vydala partyzánským oddílům rozkaz, aby zachovaly největší zdrženlivost, jelikož celý převrat by mohl ztroskotat. Dále byl námí podán návrh, aby partyzánské oddily byly postaveny pod vedení Goliana. Ingr nám odpověděl, že partyzánské jednotky nemohou být postaveny pod vedení Goliana, jelikož jejich činnost podléhá rozkazům vydávaným Moskvou. Pokud se týče parašutistů, Ingr sdělil, že jejich nasazení spadá do rámce ruských operačních opatření a my nemáme v tomto směru žádného vlivu.“*

„Pouze vzhledem ke změněné situaci na frontách se po mém názoru bývalí straničtí politikové domnívali, že je nutno rozvinouti opět činnost na politickém poli, aby se dostali k nějakému vedoucímu postavení. Ostatní pro přípravu a rozpoutání povstání udělala pravděpodobně propaganda spojenců rádiem a letáky.“⁸⁵

ODKÁZÁNÍ NA MILOST A NEMILOST BOLŠEVIKŮ

Mezi vedoucími důstojníky slovenského povstání, kteří padli po nezdaru do německého zajetí, je také major Hynek Souhrada, Čech, který byl vyslán na Slovensko Benešovou emigrantskou vládou se zvláštním příkazem. Byl důstojníkem už za starého Rakouska, podobně jako jeho bratr. Po 15. březnu stal se úředníkem ministerstva školství, ale tato činnost ho neuspokojovala, a proto emigroval. O poměrech v tak zv. čsl. legii ve Francii a Anglii vypovídá shodně s předešlými. Stěžuje si na Židy a komunisty, kteří dokonce organizovali v legii v Cholmondely Parc v Anglii vzpouru. Ve Francii byla

⁸⁵ Z českého překladu německého materiálu rozdaného novinářům, jedná se o shrnutí výpovědi majora Krátkého: Krátký byl zajat náčelníkem partyzánů Jegorovem (s. 65): Jegorov mne nechal v den příchodu Schmidkeho z Ruska (dne 4. 9. 1944) na letišti Tri Duby zatknouti, jelikož jsem Schmidkemu řekl svoji kritiku o ruském vlivu na slovenské záležitosti. Žádné vnitřní příčiny povstání (s. 69): Pokud jsem tázán o příčinách povstání na Slovensku, zní moje odpověď tak, že na toto jsem se díval z hlediska vlády v Londýně. Sociální a hospodářské důvody nevedly podle mého soudu k nastolení nového státního řízení na Slovensku, jelikož v této zemi se dostala (zřejmě se jedná o překlep, správně má být „dostalo“, pozn. P. Suka) vše a nepanovala zde bída. Toto území bylo rovněž do jara 1944 ušetřeno všech válečných škod. Vzhledem na změněnou situaci na frontě se podle mého mínění býv. straničtí politikové zdáli býti povolányými, rozvinout svou činnost opět na poli politickém a tak získati vedoucí postavení. Jako další příčina jest nespravedlivé zacházení ve slovenských voj. kruzích a mužstvem, prováděné Čatlošem. Nadšení vedoucí vojenských skupin se pokoušeli o utvoření československého státu, jelikož měli částečně české spojení, anebo (zde chybí předložka „na“, pozn. P. Suka) základě jejich vojenského vychování nahlíželi na československé státní zřízení na jedině správné. Ostatní zapříčinila asi propaganda spojenců svými letáky a rozhlasem, co přispělo k přípravám a vypuknutí povstání.“

legie nasazována jen jako pěchota bez moderních zbraní a každý voják měl jen 8 až 10 nábojů. Tedy vyložená potrava pro děla. Tak zvané čsl. vládní delegace, které Beneš občas vysílal do světa, byly závislé na zvláštním schválení Sovětů. Tak se například stalo, že Benešovi důstojníci, když přijeli do Teheránu nebo do Káhiry, musili opět nastoupit zpáteční cestu, protože nedostali od bolševiků povolení ke vstupu.⁸⁶

⁸⁶ Z českého překladu německého materiálu rozdaného novinářům:

„Souhrada Jindřich, české národnosti, řím. kat., důstojník z pov. a rak.-uher. armády, potom v armádě čsl., propuštěn dnem 15. 3. 1939 jako major. Emigrant a londýnskou vládou vyslán jako zvláštní pověřenec na Slovensko. Politické postavení (s. 2): Jako důstojník z povolání nebyl jsem politicky činným. Rovněž nyní nenáležím k žádnému politickému směru a nejsem žádným podporován. Nemám zájem na politických událostech. Rozhodnutí se pro dráhu důstojníka z pov. (s. 3): Navštěvoval pouze německé školy. Doma se mluvilo pouze česky. Moji rodiče byli srozuměni s politickým utvořením Dunajské monarchie. Jelikož moje matka pobírala malou penzi, byla odkázána, dáti nás do kadetky. Bratr a já jsme se již v mládí rozhodli státi se důstojníky v c.k. armádě. Změněné poměry v roce 1918 přinesly s sebou, že jsem se dal k dispozici nově se tvořící čsl. armádě, abych si zajistil budoucnost. Jako důstojník jsem se výhradně věnoval vojenským záležitostem a nestaral jsem se o státně-politické události. Důvod k emigraci (s. 4): Po demobilizaci čsl. armády byl jsem předán jako úředník ministerstvu školství v Praze. Moje povolání mne neuspokojovalo. Rozhodl jsem se proto najíti si v cizině jiné zaměstnání. Vyzbrojení čsl. divize ve Francii nedostatečné (s. 9): Vyzbrojení bylo nedostatečné. Tím samozřejmě trpěl i výcvik. Moderní zbraně, jako např. tanky, protitankové zbraně, nám chyběly. Když byly na frontě nasazeny jednotky pěchoty, měl voják něco přes 8–10 nábojů. Vzpou-ra v čsl. divizi v Anglii – Židé jako hlavní pachatelé: Hned na počátku došlo ke vzpourám v táborech Cholmondely Parc. Původci těchto rozporů byly komunistické kruhy. V této souvislosti bylo zachyceno asi 500 příslušníků brigád, mezi nimi též 10–15% Židů. Židé platili i zde za hlavní pachatele rozporů. Československá vládní delegace závislá na Sovětech (s. 40): Smlouvou, uzavřenou s SSSR, bylo stanoveno, že po obsazení československého území ruskými oddily bude toto území spravováno čsl. vládní delegací. Cesta členů delegace včetně důstojníků závisela od zvláštního povolení Rusů. Stalo se, že je důstojníci, když přišli do Teheránu nebo Cairu, museli nastoupiti zpáteční cestu do Londýna, jelikož nedostali od Rusů povolení vstupu.“

PIKSLA ŠPATNÉ KÁVY PRO ÚTĚCHU

Také Souhrada si zle stěžuje, že bolševici bránili všemožně Anglii, aby podporovala slovenské povstání, protože to je jejich „sféra“. Pikantní je k tomu tato Souhradova historka, kterou podáváme z jeho výpovědi doslova: „V rozhovorech na letišti Tři Duby, jakož i v Bari dal mi anglický vojenský delegát Threlfall na srozuměnou, že Anglie nemůže po vojenské stránce poskytovat na Slovensku žádnou podporu. Zdůraznil, jak jsem se již zmínil, že je to věcí Sovětů. Jako osobní dárek pro důstojníky povstaleckého hnutí vzal Threlfall z Bari s sebou plechovku zrnkové kávy. Když jsme však přistáli na letišti Tři Duby, zjistili jsme, že Slováci mají lepší kávu, než byla tak, kterou jsme přivezli.“⁸⁷

ŽIDI A ŠPICLOVSKÝ SYSTÉM V ČSL. BRIGÁDĚ V SOVĚTECH

Politicky nesmírně zajímavá, také pro české čtenáře zcela mimořádně poučná, je výpověď Viestova pobočnicka, nadporučíka Michaela Petro. Je to mladý Slovák, který byl nějaký čas členem Hlinkovy slovenské strany ludo-
vé, vášnivý stoupenec všeslovenské myšlenky. Proto také jako slovenský poručík přeběhl 14. května 1943 k sovětským tlupám.⁸⁸ Byl bolševiky zatčen, uvězněn v Charkově,

⁸⁷ Z českého překladu německého materiálu rozdaného novinářům, jedná se o shrnutí výpovědi majora Souhrady: „Americké jednotky neoblíbené v Anglii (s. 42): Americké jednotky nejsou (zde má být správně slovo „jsou“, pozn. P. Suka) vzhledem ke své povýšenosti nerady viděny v Anglii. Anglii zabráněno Ruskem poskytnutí pomoci při povstání (s. 47): Při rozhovorech dal Threlfall na srozuměnou, že Angličané nechtějí povstání podpořit zbraněmi, jelikož zde přicházejí v úvahu pouze Rusové. Mezi Anglií a Ruskem muselo býti v tomto směru něco ujednáno. Threlfall prohlásil, že Anglie může povstání podporovati pouze sanitním materiálem. Dodávka zbraní Američany nebyla podle mého soudu regulérní dodávkou, nýbrž darem. Threlfall dal při poradě v Tri Duby a při hovoru se mnou v Bari na srozuměnou, že Anglie nemůže dáti záruku o pomoci, pokud jde o slovenský prostor. Zdůraznil, jak již uvedeno, že je to věc Rusů. Jako osobní dar pro důstojníky povstání vzal Threlfall s sebou z Bari kanistr zrnkové kávy. Když jsme ale přišli do Tri Duby, museli jsme konstatovati, že Slováci mají lepší kávu, než jsme jim přivezli my.“

⁸⁸ Ve skutečnosti o den později. Lacko, Martin: *Dezercie a zajatia príslušníkov Zaisťovacej divízie v ZSSR v rokoch 1942–1943*. Bratislava 2007, s. 146–147.

ale pak propuštěn, když se přihlásil do tak zvané čsl. brigády v Sovětském svazu. A nyní si pozorně přečtěte, co vypovídá o svých zkušenostech:

„Členové brigády byli vesměs nespokojeni tím, že dobrá místa - zvláště taková, která nebyla spojená s žádnou zvláštní odpovědností nebo nebezpečím - byla obsazena Židy. Říci svobodně své míněno bylo nemožné. Špiclovský systém vedl k vzájemné nedůvěře.

Jestliže některý důstojník nebo voják vyslovil volně své míněno, které nějak narazilo, byl ihned zatčen a vsazen do vězení.

Zejména důstojníci kulturního oddělení organizovali špiclovský systém. Kulturní důstojník špicloval současně náčelníka brigády, náčelník brigády byl na kulturním důstojníku úplně závislý. Bez jeho souhlasu nemohl učiniti žádná operativní nebo jiná vojenská opatření. Kulturní důstojníci byli přesvědčení komunisté.”⁸⁹

⁸⁹ Z českého překladu německého materiálu rozdaného novinářům: „Petro Michal, slovenské národnosti, důstojník z pov. slov. armády: jako poručík dne 14. 5. 1943 přeběhl k ruským tlupám, potom jako npor. adjutant generála Viesta. Politické postavení (s. 2): Do roku 1939 členem Hlinkovy strany, potom politicky neorganizován. Přesvědčeným přívržencem panslavismu bez komunistického vlivu. Jelikož jsem neobstál při zkoušce v 6. semestru medicíny v Bratislavě, vzdal jsem se dalšího studia. Rozhodl jsem se stát se důstojníkem z povolání. Byl jsem velmi rád slovenským vojákem. Nespokojenost v čsl. brigádě v Rusku (s. 21): Nespokojenost vládla všeobecně proto, že dobrá místa – hlavně taková, která nebyla spojena se žádnou zodpovědností a nebezpečím – byla obsazována Židy. Svoboda slova nebyla. Byl zaveden systém špiclů, co vedlo ke vzájemné nedůvěře. Dovolil-li si voják nebo důstojník pronésti svobodné míněno, které vyvolalo nějaký ohlas, byl dotčný zatčen a dán do vězení. Zvláště důstojníci kulturního oddělení organizovali špiclovský systém. Osvětový důstojník hlídal zároveň šéfa brigády, který byl v každém směru závislý na osvětovém důstojníkoví. Bez jeho svolení nesměl podnikati žádné operační nebo jiné vojenské přípravy. Osvětoví důstojníci byli přesvědčenými komunisty.“

BOLŠEVIČTÍ INTRIKÁNI NECHTĚLI DÁT LETADLA

Petro pokračuje: „Za našeho pobytu v Krosnu od 22. září do 6. října 1944 měl jsem nejen já, nýbrž také ostatní Čechoslováci s výjimkou komunistických vládních zástupců Való a Laušmana dojem, že se tu politicky intrikuje. Na základě denních zpráv o situaci na frontě v povstaleckém území nám bylo jasno, že je třeba okamžité pomoci, má-li povstání vésti k úspěchu. Ačkoliv bylo pěkné počasí, letadla k letu na Slovensko nebyla uvolněna. Na ruské straně měli nejrůznější výmluvy. Ačkoliv z naší strany se poukazovalo na to, že z Kyjeva a ze Lvova odlétají téměř denně dopravní letadla na pomoc tlupám na Slovensku, naše se nezměnila. Plukovník Příkryl⁹⁰ se proto rozhodl letět do Banské Bystrice na vlastní pěst. Když tam přiletěl, zjistil, že pomoc je nutná. Proto poslal 2. října 1944 se stíhačkou do Krosna štábního kapitána Klana. Klan nám sdělil, že na Slovensku je pěkné počasí a že nemohou pochopit, proč tam nevsadí brigádu parašutistů.”

BOLŠEVICI CHTĚJÍ STRHNOUT MOC NA SEBE

Dál praví Petro: „Při této příležitosti líčil Klan také poměry na Slovensku.

Upozornil nás zejména na to, že se komunisté snaží strhnout na sebe moc, aby povolali autonomistickou sovětskou slovenskou republiku.

Byl dále roztrpčen tím že tlupy dostávaly neustále zbraně, střelivo a pohonné látky letadly. Sami však nemohou od tlup dostat ani zbraně, ani střelivo, ačkoliv oboje již naléhavě potřebují. Situaci na Slovensku líčil Klan souhrnně v tom smyslu, že ze sovětské strany zřejmě zakázali podporovati čsl. svazy, poněvadž mají v úmys-

⁹⁰ *Vladimír Příkryl (3. 8. 1895 – 14. 4. 1968). 1943–1944 zástupce velitele 1. čs. samostatné brigády v SSSR, 1944 – 1945 velitel 2. čs. paradesantní brigády v SSSR.*

lu strhnouti na sebe moc prostřednictvím tlup. Generál Viest byl nucen intervenovat znovu u generála Koněva⁹¹ ve věci povolení startu. Příslib byl mu sice dán, ale teprve 6. října 1944 jsme mohli opustit Krosno. V této souvislosti uvedl bych ještě rád na důkaz správnosti našeho názoru, že Sověty provozovaly vůči nám záluďnou politiku, že už před naším příjezdem do Banské Bystrice přiletěli z Moskvy komunističtí poslanci Šverma, Slánský a Čulen⁹² a prováděli tam až do našeho příchodu komunistickou propagandu.⁹³

⁹¹ Ivan Stěpanovič Koněv (1897–1973). Od října 1943 velitel 2. ukrajinského frontu.

⁹² Marek Čulen (8. 3. 1887 – 26. 12. 1957) Odborový funkcionář. Za 2. světové války působil jako člen KSČ v SSSR. Účastník SNP.

⁹³ Z českého překladu německého materiálu rozdaného novinářům, jedná se o shrnutí výpovědi nadporučíka Petro: „Moskevská hra intrik (s. 26): Během našeho pobytu v Krosně od 22. 9. – 6. 10. 1944 měl jsem nejen já, nýbrž též jiní Čechoslováci, kromě komunistických vládních zástupců Valja (správně má být uvedeno „Váló“, pozn. P. Suka) a Laušmana, dojem, že zde se provádí politická intrikánská hra. Na základě došlých denních situačních hlášení o situaci na frontě na povstaleckém území nám bylo jasno, že je zapotřebí okamžité pomoci, má-li povstání vésti k nějakému úspěchu. Přesto, že jsme měli pěkné počasí, nebyla letadla ku startu na Slovensko uvolněna. Z ruské strany měli pro toto různé výmluvy. Přesto, že z naší strany byl vydán pokyn, aby z Kyjeva a Lwova každý den odlétaly transportní stroje za účelem pomoci Slovensku, situace se pro nás nezměnila. Plk. Příkryl se proto rozhodl letět do B. Bystrice na vlastní pěst. Jakmile tam přiletěl, musel konstatovat, že pomoci je zapotřebí. Z tohoto důvodu poslal dne 2. 10. 1944 špkt. Klana stíhacím letadlem do Krosna. Klan nám sdělil, že na Slovensku je pěkné počasí a že nerozumějí a nechápou, proč paradesantní brigáda není vysazena. Při této příležitosti vyličil též Klan poměry na Slovensku. Upozornil zvláště na to, že komunisté usilují o strhnutí moci na sebe a prohlásit autonomní sovětskou slovenskou republiku. Své rozhořčení vyjádřil tím, že tlupy jsou neustále zásobovány zbraněmi, municí a pohonnými látkami pomocí letadel. Naproti tomu oni sami nemohli od tlup získat ani zbraně, ani municí, přestože tyto již nutně potřebovali. Situaci na Slovensku shrnul Klan všeobecně tak, že z ruské strany se odpírá podpora československým svazům a že se zamýšlí pomoci tlup moci strhnouti na sebe moc. Rovněž v komunistických kruzích i samotných tlupách převládal názor, že objevením se nových čl. svazů

NESCHOPNÝ GOLIAN SABOTUJE

Příchod na Slovensko líčí Petro takto: „Když jsme přijeli do Banské Bystrice, byla politická a vojenská situace v povstalecké oblasti velmi svízelná. Mužstvo bylo neschopné vésti boj. Chyběly minomety a dělostřelectvo a důstojníci si nebyli vědomi svých povinností a úkolů. Armádní štáb, který si vytvořil generál Golian, nebyl nikterak schopen zvládnouti uložené úkoly. Golian nepřipustil, aby neschopní důstojníci byli nahrazení zkušenými a výkonnými, což jsme považovali za sabotáž. Vysvětlovali jsme si to hlavně tím, že byl zbaven svého místa jako náčelník armády a vystřídán generálem Viestem. Sověti neschválili materiálovou pomoc Anglie a Ameriky, kterou tyto státy přislíbily. Tlupy naproti tomu dostávaly ze vzduchu stále nové zbraně. Bojové vedení tlup a povstalecké armády bylo nejednotné. Na svých inspekčních cestách slyšel Viest od svých velitelů stále stejné nářky, že totiž frontové oddíly nejsou tlupami podporovány, ba že zčásti tlupy bojují proti nim. Proto žádal Viest, aby tlupy byly podřízeny jemu. Za rozhovoru s komunistickým náčelníkem tlup Schmidkem a ruským plukovníkem Asmolovem⁹⁴ bylo po této stránce dosaženo dohody, která byla také sepsána.

nastanou nové možnosti odporu. Tento názor byl sdílen též všemi nekomunisticky smýšlejícími Slováky. Vzhledem k tomu se gen. Viest rozhodl opět požádat maršála Koněva o udělení povolení ke startu. Jemu bylo sice toto slíbeno, ale teprve dne 6. 10. 1944 mohli jsme Krosno opustiti. V této souvislosti bych chtěl za správnost našeho pojetí, že slovenské povstání se zhroutilo jedině zradou Ruska, poznamenati, že již před naším přiletem do B. Bystrice byli z Moskvy do B. Bystrice dopraveni letadlem komunističtí poslanci Šverma, Slánský a Čulen a až do našeho příchodu nerozvinuli komunistickou propagační činnost.“

⁹⁴ Alexej Nikitič Asmolov (30. 3. 1906 – 3. 9. 1981). Sovětský organizátor partyzánského hnutí. Od 6. 10. 1944 1. zástupce velitele Hlavního štábu partyzánských oddílů, od 29. 10. 1944 náčelník Hlavního štábu partyzánského hnutí.

Písenná dohoda nebyla však nikdy uskutečněna, poněvadž tlupy dostávaly také nadále rozkazy z Moskvy nebo od Schmidka a Asmolova.”⁹⁵

INTRIKÁNSTVÍ

Politické poměry líčí Petro takto: „Právě tak svízelná jako vojenská situace byla také situace politická. Komunisté se považovali všude za neomezené pány. Rozvíjeli čilou propagační činnost pro stranu, organizovali nové partyzánské jednotky, konali velké politické schůze a dělali ještě mnoho jiných věcí, které patřily do komunistického rámce.

Politikové občanských stran se neodvážili říci ani slovo o osobitém chování komunistů. Když tito pánové byli u mne v předsíni, nadávali na komunisty z plných plic. Ale když jednali s komunisty, nedovolili si vůbec kritizovat.

Obyvatelstvo uznávalo plně kritičnost situace. Ramenářskou politikou Golianovou bylo obyvatelstvo velmi roze-

⁹⁵ Z českého překladu německého materiálu rozdaného novinářům, jedná se o shrnutí výpovědi nadporučíka Petro: „Chaos v povstaleckém území (s. 29): Po našem příchodu do B. Bystrice byla politická a vojenská situace velmi těžká. Mužstvo se nehodilo pro vedení boje. Chyběly minomety a dělostřelectvo a důstojnictvo si nebylo vědomo svých povinností a úkolů. Armádní štáb, který si vytvořil Golian, nebyl pro tyto úkoly schopen. Golian nedovolil výměnu neschopných důstojníků za zkušené a schopné, na co jsme se dívali jako na sabotáž. Toto jsme hlavně sváděli na to, že se musel vzdát svého místa a byl vystřídán Viestem. Podpora (správně má být tvar „Podporu“, pozn. P. Suka) zbraní ze strany Anglie a Ameriky, která byla těmito státy slíbena, Rusové neschválili. Naproti tomu tlupy byly zásobeny letecky zbraněmi. Vedení boje tlupami a povstaleckou armádou nebylo jednotné. Při jízdách musel Viest stále konstatovati a přijímati stále stížnosti oddílů, že frontové skupiny nejsou tlupami podporovány, ba že i částečně proti nim bojuje (správně má být tvar „bojují“, pozn. P. Suka). Z tohoto důvodu nařídil Viest podřízení všech tlup. Při jedné poradě s komunistickým vedoucím Schmidkem a ruským plukovníkem Osmolovem (správně má být „Asmolovem“, pozn. P. Suka) bylo v tomto směru dosaženo jednoty a též potvrzeno písemně. Písemné ujednání však nedošlo svého uskutečnění, protože tlupy i nadále dostávaly své rozkazy z Moskvy, nebo od Schmidkeho a Osmolova.“

zleno, poněvadž Golian od začátku povstání dával komunistům příliš mnoho práv a nepodnikl nic proti jejich osobité činnosti. Bylo mu dokonce vytýkáno, že za zády občanských stran pakuje s komunisty. Myslím, že mohu dokonce říci, že Viest sám se obával intrik. Proti Viestovi se totiž z kruhů komunistů a Golianových intrikovalo tak, že horšího nebylo možno si představit, poněvadž jeho odmítavý postoj vůči komunistům a ke komunistickému státnímu řádu byl znám.⁹⁶

TLAČENICE KOLEM LETADEL PRO ÚTĚK

A Petro dodává: „Tyto rozpory a nešvary existovaly v Banské Bystrici až do zhroutení povstání. Když bylo patrné, že zhroutení se blíží, komunisté a lidé kolem Goliana poslali své rodiny a cenné věci letadly do Ruska. Tento postup mě neobyčejně roztrpčil, protože ná-

⁹⁶ Z českého překladu německého materiálu rozdaného novinářům, jedná se o shrnutí výpovědi nadporučíka Petro: „Komunisté staví vše nekomunistické ke stěně (s. 30): Tak, jak postupovala vojenská situace, našli jsme takovou situaci v táborech. Komunisté se zdáli všude býti neomezenými vládci. Rozvíjeli čilou propagaci pro stranu, organizovali nové jednotky tlup, konali schůze a mnohé jiné věci, patřící do komunistické (správně má být zřejmě tvar „komunistického“, pozn. P. Suka) okruhu. Politikové měšťanských stran neodvážili se říci přesto ani slovo, když byli tito pánové u mne v předsíni, nadávali na komunisty. Když byli ale společně s komunisty na poradě, nedovolili si žádné kritiky. V politickém směru zůstali napřed pozadu, když Viest prohlásil celé území povstalecké za území operační. Kritická situace byla obyvatelstvem poznána. Obyvatelstvo bylo rozhořčeno nad nepravdivou politikou Goliana, jelikož od začátku povstání poskytl komunistům hodně práv a nepodnikl žádné kroky proti rostoucí činnosti. Dokonce mu bylo vytýkáno, že za zády občanských stran pracuje s komunisty. Všeobecné vydechnutí a radost u všeho obyvatelstva nastaly, když v povstaleckém území se ocitl gen. Viest. Bylo od něj očekáváno, že poskytne občanským stranám ve státním vedení určitou majoritu a že vyhraní politický vývoj ve smyslu nově zamýšleného československého státního vedení. V tomto směru však Viest ničeho více nepodnikl. Myslím, že musím dokonce říci, že on sám se obával intrik. Z kruhů komunistů a Goliana bylo proti Viestovi postupováno intrikánsky víc, než možno předpokládat, jelikož zachovával odmítavý postoj proti komunistům a novém (správně má být tvar „novému“, pozn. P. Suka) komunistickému státnímu zřízení.“

čelníci povstání, kteří až dosud štváli lid, v hodině krize jej opustili a tlačili se k letadlům, aby dostali místo k cestě do Ruska."⁹⁷

PŘÍČINY ZHROUCENÍ

Trpce si Petro stěžuje: „Po našem příjezdu do Banské Bystrice nemohl Viest dostati od Goliana žádnou objektivní zprávu o vojenské situaci. Ukázalo se, že zprávy, které nám byly dány, neodpovídaly vůbec skutečnosti. Po mém názoru rozhodovaly o zhroucení povstání tyto příčiny:

- a) Povstání bylo zahájeno příliš brzo a nebyl brán zřetel na vojenskostrategické poměry.
- b) Ruská armáda nebyla na slovenském území zasazena v žádoucím rámci.
- c) Mezi občanskými stranami a komunisty byly politické rozpory.
- d) Neschopnost Golianova štábu, jakož i bojová neschopnost důstojníků a mužstev.
- e) Nedostatečná podpora povstalecké armády Spojenci.
- f) Nedostatek podpory ze strany obyvatelstva.

Ani příjezd generála Viesta nemohl už způsobiti, aby další průběh povstání byl příznivý. Mohl jen oddáliti zhroucení o několik dní."⁹⁸

⁹⁷ Z českého překladu německého materiálu rozdaného novinářům, jedná se o shrnutí výpovědi nadporučíka Petro: „Nával vedoucích k odletu letadly (s. 31): Až do zhroucení povstání byly v B. Bystrici mnohé rozpory a nedohodnutí. Když bylo viděti, že zhroucení se blíží, komunisté a lidé kolem Goliana poslali své příbuzné s cennými věcmi do Ruska letadly. Toto chování zanechalo ve mně bezměrnou zatrpklost, jelikož vedoucí, kteří až doposud národ vyprovokovali, v hodině krize utíkají a tlačí se do letadla, aby získali místo k odletu do Ruska.“

⁹⁸ Z českého překladu německého materiálu rozdaného novinářům, jedná se o shrnutí výpovědi nadporučíka Petro: „Falešné podávání zpráv (s. 32): Po našem příchodu do B. Bystrice nemohl Viest a Golian získati objektivní rozhled o vojenské situaci. Ukázalo se, že nám podávané zprávy nejsou správné. Petro

Všeslovanský výbor v Moskvě čistě komunistické propagační zařízení

O bolševickém triku se slovanstvem dosvědčuje Petro: „Bývalí komunističtí poslanci čsl. parlamentu jsou členy všeslovanského výboru v Moskvě. Byl jsem přesvědčen, že všeslovanský výbor má za cíl uskutečnění všeslovanské myšlenky. Zkušenost mě však poučila, že tu jde o čistě komunistické propagační zařízení. Členové tohoto výboru jsou činní propagačně v komunistickém smyslu a konají přípravné práce pro budování Spojených sovětských republik.“ A k Benešově smlouvě s bolševiky Petro podotýká: Původně byli jsme všichni v cizině žijící Čechoslováci přesvědčeni o tom, že tato státní smlouvy bude dodržena.

Na základě získaných zkušeností nabyli však politiko-ové, kteří přišli z Londýna, dále také ještě jiné osoby přesvědčení, že z ruské strany se této státní smlouvy nedbá a že také nebude dodržena. Všeobecně se hovořilo o tom, že čsl. problém zaujme v rámci celé bolševické zahraniční politiky stejnou roli, jako tomu bylo doposud v polské otázce.

Ruské propagační prostředky - rozhlas a tisk - nevěnovaly uzavření státní smlouvy s Československem ten rozsah, jakého by bylo bývalo zapotřebí. Ostatně se ruské propagační prostředky téměř vůbec nezabývaly vztahy k Československu. Když vypuklo slovenské postání, ruské

pokládá Goliana za zrádce (s. 38): Na začátku povstání vládlo u voj. čs. mise v Moskvě přesvědčení, že slovenské povstání bude organizováno a vedeno čs. živly. Další vývoj nás však poučil o tom, že zde velmi rozsáhlou roli hráli komunisté. Zastupovali jsme názor, že Golian podniká s komunisty společnou věc. Všeobecný úsudek o Golianovi byl ten, že svým postojem a způsobem jednání prozradil Rusům československé zájmy. Příčiny zhroucení (s. 39): Podle mého názoru byly příčiny zhroucení následující: Povstání začalo předčasně bez ohledu na vojensko-strategické poměry. Zasazení ruské armády na slovenském území nenastalo v potřebném rámci. Mezi občanskými stranami a komunisty byly politické protiklady. Neschopnost Golianova štábu včetně s bojovou neschopností ostatních důstojníků a mužstva. Nedostatečná pomoc povstalecké armády Spojenci. Chybějící podpora obyvatelstva. Příchod generála Viesta nemohl zabezpečiti další příznivý průběh povstání. Mohl zhroucení posunouti o několik dní.“

propagační prostředky se už vůbec nezabývaly čsl. problémem, nýbrž mluvilo se vždy jen o slovenské zájmové oblasti. Nepoukazovalo se nikterak na to, že tyto události by tvořily základ k obnově čsl. státu.

Hlasatelem čsl. rozhlasové režíe v Moskvě byl slovenský Žid dr. Fritsch.⁹⁹ Je-li toto jméno správné, nevím.¹⁰⁰

⁹⁹ *Správně Friš. Edo Friš (9. 8. 1912 – 14. 5. 1978), člen DAŤu, za Druhé světové války redaktor slovenského vysílání moskevského rozhlasu. Jeho údajný židovský původ je nepravděpodobný.*

¹⁰⁰ *Z českého překladu německého materiálu rozdaného novinářům, jedná se o shrnutí výpovědi nadporučíka Petro: „Všeslovanský komitét – zřízení čistě komunistické (s. 41): Býv. komunističtí poslanci čsl. parlamentu patří všeslovanskému komitétu v Moskvě. Byl jsem toho přesvědčení, že všeslovanský komitét měl za cíl uskutečnění všeslovanské myšlenky. Nabyl jsem však zkušenosti, že ze (správně má být slovo „zde“, pozn. P. Suka) jde o čistě komunistickou propagandu. Členové komitétu byli činní propagačně v komunistickém smyslu a podnikali přípravu ke zřízení spojených sovětských republik. Nedůvěra ke státní smlouvě Beneše s Moskvou (s. 43): Původně snad byli všichni Čechoslováci dlíci v cizině přesvědčení o dodržení této státní smlouvy. Na základě sebraných poznatků získali politikové příšli z Londýna a dále též i jiné osoby přesvědčení, že ze strany Ruska se státní smlouva respektuje (zde má být správně slovo „nerepektuje“, pozn. P. Suka) a nedodrzuje. Všeobecně se hovořilo o tom, že československý problém v rámci celkové bolševistické zahraniční politiky zaujme tutéž roli, jak se dosud stalo v polské otázce. Ruské propagační prostředky – rozhlas a tisk nepojednávaly rozsáhle o uzavření státní smlouvy s Československem, tak, jak bylo třeba. V ostatním se ruské propagační prostředky nezaměstnávaly téměř vůbec se vztahy k Československu. Pouze z československých novin – jak uvedeno –, které byly v Rusku vydávány, bylo viděti, jakou tendenci československá vláda v Londýně k této otázce zaujímá. To se dělalo hlavně proto, aby se mezi Čechoslováky vzbudila víra, že smlouva je podložena nejvážnějšími úmysly. Když vypuklo slovenské povstání, ruské propagační prostředky se nezabývaly v žádném směru s československým problémem, nýbrž se stále hovořilo o Slovensku pouze jako o zájmovém území. Nebylo vůbec poukazováno na to, že tyto události budou tvořit podstatu znovuvybudování československého státu. Hlasatel československých rozhlasových vysílání v Moskvě Žid (s. 44): Hlasatelem československého rozhlasu v Moskvě byl slovenský Žid Dr. Fritsch. Zda je toto jméno správné, nevím.“*

POLITICKÁ SITUACE V SSSR

Petro jako všímavý očitý svědek vyličil také poměry, jak je poznal za svého pobytu na území SSSR: „Vliv literatury, neustálé politické vyučování, přísné zařazení člověka do pracovního procesu a naprostá nemožnost styku s cizinou vytvořily typ robota. Rus hluboko klesl v nejprimitivnějších požadavcích, které klade život na člověka.

Můžeme si představit, že v Rusku existují politické protiproudy. Zejména to lze říci o Ukrajině. Slyšel jsem, že v ukrajinské oblasti se rozšířila velmi nebezpečná činnost tlup, takže k boji proti nim bylo zasazeno více ruských jednotek.

V květnu 1944 přepadli ukrajinští partyzáni štáb ruského velitele generála Vatutina¹⁰¹. Při tom bylo usmrceno několik štábních důstojníků a Vatutin byl těžce zraněn. Později podlehl následkům zranění. Činnost ukrajinského hnutí odporu působil moskevským úřadům mnoho starostí a způsobilo již mnoho nepořádku v jejich celkových plánech.

Také v polské oblasti, která byla obsazena Němci, vyvíjejí tlupy činnost proti bolševikům.¹⁰²

¹⁰¹ Nikolaj Fjodorovič Vatutin (1901–1944). Od října 1943 velitel I. ukrajinského frontu.

¹⁰² Z českého překladu německého materiálu rozdaného novinářům, jedná se o shrnutí výpovědi nadporučíka Petro: „Sovětsí roboti (s. 46): Vlivem literatury, trvalé politické poučování, přísné zařazení člověka do pracovního procesu a jelikož Rusům byla odebírána každá možnost spojení se s vnějším světem, vznikl typ robota. Rus tedy poklesl k nejprimitivnějším požadavkům, které klade člověku život. Politické protiproudy v Rusku (s. 53): Můžeme si myslet, že v Rusku byly protipolitické proudy. Tento případ je zvláště na Ukrajině. Slyšel jsem, že tyto kruhy odporu rozvíjejí velmi silnou činnost tlup v ukrajinském prostoru, takže více ruských jednotek bylo nasazeno k jejich odstranění. V květnu 1944 byl štáb ruského velitele generála Watutina (správně má být „Vatutina“, pozn. P. Suka) přepaden ukrajinskými tlupami. Přitom bylo zabito více štábních důstojníků a Watutin těžce zraněn. Podlehl následkům tohoto zranění. Činnost ukrajinského hnutí odporu dělá úřadům v Moskvě hodně starostí, které vneslo do jejich plánu hodně zmatku. Rovněž na polském území, jež bylo obsazeno Němci, rozvíjí se činnost tlup proti Rusům.“

TYPICKÝ MĚŠŤÁK

Jakýmsi ministrem financí v t. zv. Národní radě byl penzionovaný slovenský bankéř Viliam Paulini¹⁰³. Jméno i u nás dostí známé proto, že Paulini byl po převratu roku 1918 členem revolučního Národního shromáždění, byl významným činitelem agrární strany na Slovensku a dlouhý čas intimním spolupracovníkem Hodžovým. Od roku 1940 je v penzi. Od té doby žil v Banské Bystrici na odpočinku a jak tvrdí, vůbec se nezabýval politikou ani jinak veřejným životem. Postoj státního prezidenta Tiso¹⁰⁴ a jeho vlády a postavení Slovenska po boku Říše prý zcela schvaloval. Povstáním byl prý překvapen a naprosto se ho nechtěl zúčastnit. Ale 4. nebo 5. září za ním přišli do bytu Šrobár a dr. Štefánik a přemlouvali ho, aby přijal v Národní radě finanční resort. On se prý zdráhal, vyžádal si několik dní na rozmyšlenou, radil se se ženou a syny, kteří ho zrazovali, ale nakonec to přece jen přijal, protože prý mu řekli, že jinak by to místo dostal bolševik, a to prý by byla velká škoda pro slovenský státní a národní majetek. Z jeho výpovědi je nejzajímavější, že Národní rada dávala také bolševickým partyzánským tlupám peníze, a to prý proto, aby nekradly, neloupily a nepřepadávaly banky (což se potom ovšem stejně dělo). Od partyzánů nebylo však možno nikdy dostat nějaké vyúčtování nebo doklady. Proto Paulini ve schůzi Národní rady jednou navrhl, aby partyzánské tlupy byly zařazeny do armády. „Můj návrh byl sice přijat, ale nebyl proveden,” stěžuje si.¹⁰⁵

¹⁰³ *Správně Pauliny.*

¹⁰⁴ *ThDr. Jozef Tiso (13. 10. 1887 – 18. 4. 1947). Katolický kněz a politik. 1938–1939 předseda slovenské autonomní vlády. Od 14. 3. 1939 předseda vlády samostatné Slovenské republiky, od října 1939 do jejího zániku prezident republiky.*

¹⁰⁵ *Z českého překladu německého materiálu rozdaného novinářům, jedná se o shrnutí výpovědi Viliama Paulinyho: „Pauliny Vilém, slovenské příslušnosti, od 1. 1. 40 bankovní ředitel v. v., bez voj. poměru, finanční expert v povstalecké národní radě. Politické postavení (s. 2): 1900–1918 členem slovenské národní strany. Říjen 1918 – květen 1920 poslancem čsl. revolučního výboru. 1918 – březen 1939 členem slov. agrární strany. Od té doby bezpartijní. Bojovník proti slovenské-autonomistické národní myšlence. Je zapotřebí další spoluprá-*

ce Slovenska s Německem. Pokládám za vyloučeno vzrůst slovenského národa v rámci panslavistického státního zřízení, jelikož protiklady v rámci myšlenky samostatnosti a územních požadavků jsou příliš veliké. Vzdálení se z veřejného života (s. 10): Po svém penzionování (1. 1. 1940) neudržel jsem žádné politické spojení s osobami politického života. Hodža dělá obchodní pikle (s. 13): Dr. Milan Hodža byl posledním československým ministerským předsedou. Mezi jím a mnou byly již od mládí nejužší přátelské styky. V roce 1937/38 jsem zanechal styků s Hodžou, jelikož mne chtěl zatáhnouti do nečistých obchodů (následuje zevrubné líčení). Příčiny povstání (s. 20): Ve svém výsledku jsem udal, že od svého penzionování dne 1. 1. 1940 jsem vedl v B. Bystrici život v pozadí. Přijal jsem nové slovenské státní zřízení. Byl jsem plně překvapen událostmi dne 30. 8. 1944. Příčiny povstání z hlediska politického a hospodářského a vojenského jsou pro mne nejasné a neznámé. Slovenský stát byl a je po stránce politické v pořádku. Pokud se týče hospodářství, nebylo žádných důvodů k nespokojenosti. Výživovací a zásobovací situace na Slovensku proti jiným evropským státům se musí označiti za jedinečnou. Nepanovala nouze a nedostatek zboží. Přípravu k povstání si mohu vysvětliti pouze tak, že nejvyšší slovenské vojenské osoby a politické měli spojení s emigrantskou vládou v Londýně a v Moskvě. Bez nasazení vojska a policie by nebylo myslitelným začítí na Slovensku s povstáním, jelikož tam vládl pouze jeden politický směr. Je pro mne nesrozumitelným, že celé povstání bylo namířeno proti německé Říši. Jsem toho přesvědčení, že každý smýšlející Slovák musí být německé říši vděčen za to, že po rozpadu Československé republiky se Slovensko stalo svobodným státem, po kterém tak dlouhou toužilo. Při dalším vývoji povstání dospěl jsem k názoru, že komunisté a levicově orientovaní Slováci zamýšlejí o připojení k východu a vojenské kruhy včetně zúčastněných politiků agrární strany připojení k západu. Musím již zde podotknouti, že můj postoj k celému povstání bylo vedeno myšlenkou zachrániti pro slovenské hospodářství vše, co se zachrániti dá. Jako politik a hospodář nevěřím ve snesitelný poměr se spojeneckými státy. Pouze pod vedením Německa je zaručeno bytí slovenského hospodářství. Přinese-li vyšší moc změnu státní (správně má být tvar „státního“, pozn. P. Suka) uspořádání, podle mého názoru bude ležet slovenské hospodářství brzo na dně a stane objektem vykořisťování Židů a vysoké finanční politiky. Slovensku nezbyvá nic jiného, než aby udržovalo přátelské styky se svými sousedy, zvláště s Německem. Jen takovým způsobem mohou býti zabezpečeny slovenské požadavky a životní zájmy. Propaganda londýnské vlády v exilu podle mého názoru nebyla širokou vrstvou slovenského národa braná vážně. Velká část Slováků byla pohoršena nad rozhlasovými projevy ministra v exilu Slávika (JUDr. Juraj Slávik (28. 1. 1890 – 20. 5. 1969). 1929–1932 československý ministr vnitra. 1940–1945 ministr vnitra československé exilové vlády v Londýně.). Souhrně mohu říci, že velká část slovenského obyvatelstva neměla ponětí o přípravách slovenského povstání a rovněž počátek povstání odsoudila. Pouze malá část politiků a vojáků začala toto povstání proti vůli národa. Pauliny najímán ke spolupráci (s. 31):

Podle Pauliniho výpovědi byla všechna místa a všechny funkce v Národní radě obsazeny dvojmo, vždycky jedním občanským a jedním komunistickým členem. Ale mnoho občanských členů raději uteklo z Banské Bystrice. Když Paulini poznal, že povstání se zhroutilo, tak toho prostě nechal a přestal úřadovat. Podotýká jen ještě, že Národní rada považovala partyzány za lupičské hordy, které dělají jen škodu. Vojenské kruhy nechtěly o partyzánských organizacích nic vědět.¹⁰⁶ Celkem vystupuje Viliam Paulini v celé věci jako typická ukázka měšťáka, který svým obojakým, nerozhodným a nestatečným postojem přímo umožňuje bolševismu jeho rozpínavost. Paulini ve skutečnosti bolševikům jen pomáhal, omezuje se při tom na planý nářek nad jejich řáděním a na návrhy v upovídáných schůzích, které byly sice přijaty, ale nikdy nebyly provedeny.¹⁰⁷

(Nedělní České slovo, r. XXXVII, č. 14, Praha 8. 4. 1945, s. 1–3, I.–III. vydání)

► *Výpuknutí povstání v B. Bystrici překvapilo mne i moje syny. Rovněž obyvatelstvo B. Bystrice bylo událostmi překvapeno. Když byla v rozhlase ohlášena proklamace Šrobára, užasl jsem nad jeho obsahem. Tyto vývody jsem plně odmítl. V prvních 8 dnech následovala událost za událostí. Byly rozšiřovány různé pověsti. Nevědělo se, na čem jsme. Bylo jasné znát, že Šrobár a Golian jsou vedoucími povstání; já a moji synové jsme celé povstání odsuzovali a drželi jsme se mimo událostí. Bylo to asi 4. nebo 4. 9., když se objevil u mne v bytě Šrobár v doprovodu Dr. Štefánika. Šrobár a Štefánik uvedli, že se nyní vytvořila národní rada. Tato národní rada je nyní v stavu obsadit jednotlivé úřady. Šrobár a Štefánik chtěli podat národní radě návrh, abych převzal referát finančnictví. Nemají prý žádnou vhodnou osobu pro toto místo. Nepřijmu-li toto místo, hrozí nebezpečí, že bude obsazeno komunisty. Stane-li se to, hrozí nebezpečí, že bude národní majetek rozmeten. Tomu by se dalo zabránit, kdyby toto místo převzala síla z kruhů občanstva, která věci rozumí. Šrobárovi a Štefánikovi jsem dal na srozuměnou, že nejsem ochoten toto místo převzít, jelikož již po více let nejsem v bankovním činný a že s politickými věcmi nechci nic mít. Když ale přesto oba mne přemlouvali, že já jsem onou osobou, která by mohla místo zastupovat a které převzít musím, vyžádal jsem si čas na rozmyšlenou po dobu 3–4 dní této věci jsme hovořili se svou paní a syny, každý mne zrazoval, abych toto místo nepřijal. Jelikož jsem se ale obával, že vlivem poměrů, které mezitím nastaly*

na poli financí a hospodářství Slovenska, by mohl nastati zmatek, rozhodl jsem se nabízené místo přijmouti. Tlupy podporovány státem, ale položky nesouhlasí (s. 37): Tlupy byly financovány z poukazů branné moci. Finanční podpora byla nutná proto, aby bylo zabráněno vykrádání bank a plundrování. Obnosy vydání byly vyžadovány u mne a mnou přezkušovány. Při tom jsem zjistil, že obnosy zvláště u tlup nesouhlasily. Žádal jsem proto při jedné schůzi národní rady, aby byly tlupy vázány do vojska. Můj návrh byl sice přijat, ale nebyl proveden. “

¹⁰⁶ Z českého překladu německého materiálu rozdaného novinářům, jedná se o závěr shrnutí výpovědi Viliama Paulinyho: „Záchrana státní (správně má být tvar „státního“, pozn. P. Suka) majetku (s. 39): Svoji činnost v národní radě jsem prováděl asi do 20. 10. 1944. Když bylo zhroucení již znáti a když členové národní rady se drželi v pozadí, rovněž pro mne neexistovalo nic, abych byl dále činným. Svoji úlohu jsem viděl vyplněnu tím, že se mi mojí iniciativou podařilo zachrániti Slovensku velkou část státní (správně má být tvar „státního“, pozn. P. Suka) jmění. Jsem toho přesvědčení, že by bývalo toto jmění dostalo do neoprávněných rukou a bylo promarněno, kdyby na toto místo býval přišel komunist. Všechna místa v Národní radě obsazena dvojité (s. 42): Rozdělování míst v Národní radě se dělo tak, že právě tak jako v prezídiu – nejen jedna, nýbrž dvě osoby měly tatáž práva, povinnosti a úkoly. Tedy každé místo bylo obsazeno příslušníkem občanské strany a jedním komunistou. Ve skutečnosti byly jednotlivé obory obsazeny 40 osobami v poměru 1 : 1. Více osob vyhlédnuté pro svá místa, tato vůbec nenastoupily, nebo se již na začátku povstání vzdělily z B. Bystrice, jakmile poznaly, že celý podnik je odsouzen ke zhroucení. Na tlupy bylo Národní radou pohlíženo jako na rabovací hordy (s. 49): Národní rada pohlížela na tlupy jako na rabovací hordy, které v každém ohledu zapříčiňovaly škody. Při prvních uvítacích slavnostech delegace, která přišla z Moskvy, přihlásil se ke slovu též profesor Rob. Během svého věznění v B. Bystrici mi jeden spoluvězeň vyprávěl, že pravým jménem Roba je „Reich“, který byl dříve v Bratislavě psychiatrem. Vzhledem k různým kriminálním přestupkům byl hledán úřady a potom se přidal k tlupám. Vojenské kruhy nechtěly o organizaci tlup nic věděti. Poznatky po zhroucení povstání (s. 51): Povstání způsobilo na Slovensku hospodářské, politické a duševní škody. Všichni zúčastnění vedoucí postání se zřekli zodpovědnosti tím, že utekli. Slovenský národ, na základě získaných zkušeností, nebude více věnovati pozornost a nebude více věřiti propagačním vlivům z ciziny. Jsem přesvědčen, že potlačení povstání a opatření podniknutá bezpečnostními německými úřady získala u slovenského obyvatelstva nazírání na Německo. “

¹⁰⁷ Nepoužité pasáže z českého překladu německého materiálu rozdaného novinářům: „Viest Rudolf Posouzení situace vládou v exilu (s. 63): Všeobecné mínění vlády v srpnu 1944 bylo, že po příchodu zimy se válka skončí ve prospěch spojenců. Z tohoto důvodu se dělaly pilné přípravy k převzetí vládní moci ve vlasti. Vojenské selhání partyzánů (s. 112): Až do tohoto času šlo vše poměrně podle plánu, až najednou přišlo k útoku nepřítele z údolí Netzpaler (?), který pronikl ▷

▷ až do prostoru 1. Toto údolí mělo být drženo partyzány, kteří naprosto selhali. Proto jsem dne 27. 10., když jsem viděl, že můj plán ztroskotal, vydal poslední rozkaz, aby se vydrželo v malých skupinách v horách a aby byla vedena drobná válka. Tím přestala armáda jako jednotně vedený a organizovaný celek existovat. Není mi známo, jak a do jaké míry byl tento rozkaz proveden, jelikož dne 28. 10. přestalo existovat i armádní vedení jako vedoucí orgán a nemělo již více spojení. Vrchní velení samo se roztrhlo na více malých skupin. Celá pasáž kapitoly *Poměr k partyzánům* (s. 113): *Než budu hovořit o příčinách rychlého zhroutilí, chtěl bych nastínit krátce spolupráci s partyzány. Jak jsem již uvedl, byla čísllice partyzánů asi 12.000. Byli v různých odděleních o různé síle a organizaci. Oddělení ruského kapitána Jegorova obsahovalo údajně 3.000 osob, zatímco ostatní oddělení, jejichž jména neznám, obsahovaly kolikrát pouze 100 osob. V čele partyzánů byl štáb, který, pokud vím, dostával své směrnice z Kyjeva. Jednotlivá oddělení nebyla podřízena štábu v B. Bystrici, nýbrž dostávala údajně pokyny přímo z Moskvy. Není mi známo, komu byli vlastně podřízeni a jakými úkoly byli pověřeni. Víím pouze, že právě s těmito jsme měli největší potíže, jelikož postupovali velmi bezohledně a nedisciplinovaně. Veliitelství armády bylo v neustálém spojení se štábem partyzánů a s tímto též promlouvalo o společných akcích. Ale provedení zamýšlených akcí většinou k ničemu nevedlo a armáda byla obyčejně zklamána, protože jednou počítala s tím, že určitý úsek má být bráněn partyzány. Nebylo možné požadovat i partyzánech stabilní hájení určitého prostoru. Tím bylo velmi oslabeno postavení armády a naše celkové obranné postavení bylo hozeno přes palubu. Příčiny zhroutilí (s. 114): Příčiny, které vedly k tomu, že povstalecká armáda se nemohla udržet, jsou různé povahy. Povstání začalo sice na poměrně velkém území, ale bylo poměrně málo bojových jednotek. Bylo proto nutné organizovat rychle nové bojové jednotky ze záloh. Tyto musely být nasazeny na frontu bez příslušného výcviku. Nebylo možné tvořit zálohy a nebylo možno provádět stažení na frontu. Hodně citelný nedostatek byl dobrých důstojníků. Materiální stránka povstání byla snad ještě horší než otázka lidského materiálu. Byl velký nedostatek různých zbraní, jak těžkých, tak lehkých. Nebylo ani dost pušek, takže nakonec nebylo ani možno vyzbrojit 5.000 záložníků a 1.600 nováčků. Rovněž nedostatek minometů, protitankových zbraní, tanků a trhavin byl zřejmý, nedostatečné materiální pomoci z ciziny bylo již hovořeno na jiném místě. Chci zde ještě jednou zdůraznit, a sice především též časově, jelikož včas dodaný materiál by býval tehdy přinesl dvounásobný užitek. Materiální nedostatky přispěly v silné míře k tomu, že morálka narychlo organizovaného vojska nebyla na výši. Konečně stojí za zmínku, že povstalecká armáda neměla proti sobě pouze převahu vzhledem na organizaci a výcvik, ale též k vedení německé armády. Rovněž bojem prošlý německý voják byl pro slovenského vojáka silnějším. Motivy o pohybu band (s. 121): Bandy neměly žádný program a cíl. Masa band chtěla se zasadit pouze o národní cíle a požadavky, není mi však známo, že toto vedení bylo spravováno čistě komunisticky.“ *Golian Jan Politické postavení* (s. 4): *Až do vstupu do československé armády jsem nenáležel k žádné**

z politických stran. Mohu říci, že jsem nesympatizoval s určitým politickým směrem. Moje postavení nebylo autonomní, nýbrž československé. Výcházím ze stanoviska, že Slováci jako národ nemohou být trvale samostatní. Po válce bude jejich vlastní život buďto potlačen germánským vlivem, nebo budou pohlceni sovětským imperialismem. Z těchto důvodů mám odpor proti germánským národům, ale rovněž nemohu uznati vedení slovanských národů např. Ruskem. S panslavistickými myšlenkami jsem se nikdy nezabýval, jelikož tyto v zásadě odmítám. Nespokojenost s gen. Čatlošem (s. 9): V armádě byla nespokojenost vzhledem k neodbornému vedení a nespravedlivosti, vzniklé během doby. Generál Čatloš byl již z dob Československa znám jako neschopný důstojník. V roce 1939 se gen. Ingr vyjádřil o Čatlošovi slovy: „Gratuluji Vám k Čatlošovi, muži, který přinese zmatek, takže konec konců nastane chaos.“ Čatloš zavedl do slovenské armády takový nepořádek a nedisciplinovanost, že tím vznikla v celém důstojnickém sboru nespokojenost a byli jsme nazlobeni, když jsme museli přihlížet, jak naše armáda den ze dne stále hlouběji a hlouběji klesá na své vojenské ceně a morálním niveau. Partyzáni vynucují předčasný začátek povstání (s. 65): Partyzáni obsadili mezitím Turč. Svatý Martin, Ružomberok, Brezno a Lipt. Sv. Martin (správně má být „Mikuláš“, pozn. P. Suka) a prováděli své podniky tak silně, že to nemohlo být přehlédnuto bratislavskou vládou a tak nadešel 29. srpen 1944. S našimi přípravami byli jsme hotovi asi ze 70%. Partyzáni pronikli do Žiliny a pro tuto noc připravovali přepadení B. Bystrice a Zvolena (? - Altsohl). V tomto vývoji nemohlo být dosaženo zastavení. Srážce s německou brannou mocí nebo s partyzány se již nedalo vyhnouti. Slovenská národní rada se rozhodla k ohlášení ozbrojeného národního povstání proti bratislavské vládě. Posádky proti povstalcům (s. 71): Při této příležitosti musím uvést ještě ony posádky, které se nezúčastnily výzvy k povstání: Bratislava, Nitra, Trenčín, Nové Mesto n. Váhom. Plukovník Talský opouští jednotku (s. 71): Plukovník Talský (Viliam Antonín Talský (28. 9. 1901 – 3. 12. 1953). Velitel Velitelství východní vojenské skupiny Detvan. Od roku 1943 náčelník štábu MNO.) byl ještě v noci vyrozuměn, že povstání začalo. První a druhý den nerozvinul plk. Talský žádnou činnost a třetí den odletěl se všemi k dispozici stojícími letadly k Sovětům a 2 divize na východním Slovensku ponechal svému osudu. Tyto dvě divize bez velitele nevěděly, co mají podniknouti a byly obklíčeny německou brannou mocí, částečně zničeny a ostatní zbytek odzbrojen. Plukovník Imro – dezertér (s. 77): V polovině září 1944 se Londýn dotázal, zda potřebuji slovenského plukovníka Imro (Ján Imro (24. 3. 1897 – 17. 1. 1990). Od 1. 12. 1943 přednosta Podpisové a názvoslovné komise, zároveň velitel vojenské posádky v Banské Bystrici. V srpnu 1944 odešel do exilu.). Dal jsem rádiem odpověď, že na něj nereflektuji, jelikož důstojníka, který opustí jednotku, nemohu ve své armádě potřebovat. Spolupráce s partyzány se nedá docílit (s. 78): V prvních zářijových dnech 1944 bylo na shromáždění Slovenské národní rady rozhodnuto, že československá branná moc se bude skládat jak z partyzánů, tak z armády. Dále bylo rozhodnuto, že partyzáni mají mít svůj vlastní štáb, kterému budou podléhati všechny partyzánské jednotky. ▷

▷ Později byl národní radou ustanoven Schmidke jako velitel všech partyzánů. Teoreticky byla spolupráce dobrá. V praxi se však podle stanových (správně má být „stanovených“, pozn. P. Suka) směrnic nejednalo. Partyzáni nedodržovali své sliby a vojenské úkoly jim svěřené nevyplňovali. Budou ale zapůjčena americká letadla (s. 81): Plk. Threlfall při letu zpět vzal do Anglie delegaci za účelem podání zprávy. Zároveň byla těmito letadly vzata do Anglie asi 30 příslušníků amerického letectva, kteří byli německou brannou mocí sestřeleni a přistáli na našem území. Nejsou poskytnuty ani propagační filmy (s. 82): Udávám, že jsem dne 20. 9. 1944 vyhlásil stanné právo pro čsl. brannou moc. K tomuto nařízení jsem se cítil povolán, abych zabránil množícím se vojenským zradám, zbabělosti před nepřitelem, rabováním atd. Pokud se týče zastřelení 3 partyzánů: Molinka, Gaspara a Havahra dne 29. 9. 1944, je mi známo, že jmenovaní zavraždili a oloupili 10 občanů slovenské národnosti. (Štefan Molínek, Golzbar Vasilievič a Štefan Havra – členové partyzánského hnutí, kteří zabili a oloupili v noci z 16. na 17. 9. 1944 na mostě v Hájnikoch u Sliache 11 osob, z toho 9 Slováků a jejich mrtvoly naházeli do řeky Hron. Mezi zabitými byl i poslanec Slovenského sněmu Anton Šalát. Všichni tři byli povstaleckým lidovým soudem 25. 9. 1944 odsouzeni k trestu smrti a popraveni. Viz např. Rašla, Anton: Polní prokurátor vzpomíná. Praha: Svoboda, 1970, str. 137–139.) Partyzáni střilejí německé válečné zajatce (s. 90): Válečných zajatců bylo pouze 12 mužů, jelikož němečtí vojáci se nenechali zajati. Bojovali tak, až zvítězili, nebo se stáhli zpět, nebo padli. Jednali jsme s válečnými zajatci právě tak, jak jednali oni s našimi vlastními. K svému největšímu politování musím však doznati, že 3 z těchto válečných zajatců (jedná se o lidi z Lotrinska, údajně Francouzové) byli dne 7. nebo 8. 9. 1944 na cestě zastřeleni partyzány. Vzhledem k tomuto činu podal jsem na vedoucích místech partyzánů nejostřejší protest. Golian odmítá zodpovědnost za zvěrstva napáchaná partyzány (s. 91): Dne 25. 10. 1944 navrhl jsem Slovenské národní radě, aby propustila veškeré internované německé civilisty. Návrh byl schválen a němečtí internovaní (asi 2.400 osob) byli z táborů propuštěni. Armáda nemůže být volána k zodpovědnosti za zvěrstva napáchaná partyzány, jelikož partyzáni měli své velitele a nepodléhali československé armádě. Dbali jsme vždy na to, aby armáda podle mezinárodního práva, jelikož jsme si přáli, aby na nás nepřítel hleděl jako na regulérní armádu. Partyzáni odmítají rozkazy z Londýna (s. 91): Chtěl bych ještě podotknouti, že u partyzánů na Slovensku se zpočátku zdržovalo asi 300 Francouzů. Šlo o válečné zajatce, kteří utekli ze zajateckých táborů. V polovině září 1944 obdržel jsem z Londýna radiodepeši, že Francouzové mají být jako spojenecká jednotka podřízeni a zařazeni do čsl. armády. O této věci jsem několikrát hovořil s Veličkou (správně má být tvar „Veličkem“, pozn. P. Suka). Výsledek byl však negativní, jelikož tento plnil rozkazy a nařízení dané Moskvou. Krátký Jaroslav Americká mise voj. pouze s hosp. zájmy (s. 63): Z Londýna jsem dostal hlášení o příchodu americké vojenské mise. Kapitán Green (Americký poručík James Holt Green spolu s anglickým důstojníkem majorem Johnem Sehmerem (? – 24. 1. 1945, anglický důstojník, velitel mise Windproof, organizo-

1945, duben 8., Praha

Úvodník šéfredaktora *Nedělního listu Antonína Jaromila Kožíška*¹⁰⁸.

MOSKVA PROTI ČESKOSLOVENSKU

ANT. J. KOŽÍŠEK

Postup sovětského vojska na Slovensku přivodil aktuálnost některých otázek, vztahujících se ještě k loňskému puči na Slovensku, který skončil koncem října úplnou porážkou povstaleckých vojsk v Banské Bystrici. Přestože čeští novináři, kteří v té době byli na Slovensku¹⁰⁹,

vané na pomoci SNP) velel 18členné anglo-americké zpravodajské skupině v SNP). Sdělil, že má rozkaz všechny na Slovensku sestřelené americké letce odvézt do Itálie a zkoumati hospodářské a obchodní možnosti Slovenska s Amerikou po válce. Z vyjadřování Greena jsem usuzoval, že poměry na Slovensku neznal. Z jeho všech hovorů bylo lze konstatovati, že válečná situace na povstaleckém území jej zajímá méně. Jeho zvláštním zájmem bylo pouze hospodářství. Anglická voj. mise má zájem pouze o vlastní letce (s. 64): Příchod britského pozorovacího důstojníka Sehmera byl mi sdělen rádiem. Sehmer prohlásil, že jeho hlavním úkolem je zajištění všech na Slovensku se nacházejících britských letců a býv. vál. zajatců. Jména oněch dvou důstojníků z jeho doprovodu neznám. Vím pouze, že oba byli maďarského původu. Oba na mě udělali dojem, že jsou Židé. Asi 8 dní před zhroutilím povstání se musel Sehmer se svými lidmi vzdáliti. Neprojevoval žádný zájem o vývoj událostí na Slovensku. Petro Michal Vlastní poznatky ze Sovětského Ruska (s. 56): Když jsem dne 14. 5. 1943 přeběhl k tlupám, nestalo se to z důvodů politických, nýbrž jen proto, protože způsob života na území tlup mi více nevyhovoval a doufal jsem, že v ruském zajetí budu moci lépe žít. To, že jsem zůstal u tlup až do října 1943, stalo se proti mé vůli. Jakmile jsem se ocitl v ruském zajetí v Charkově, rozhodl jsem se, že se přihlásím do čl. brigády. Byl jsem proti komunistickému učení a odsuzoval jsem komunistické státní vedení. Nejen pro vlastní zem, nýbrž též ostatní evropské státy si nepřejí bolševického státního zřízení, jelikož toto znamená zánik západních zemí.“

¹⁰⁸ Antonín Jaromil Kožíšek (28. 8. 1905 – 26. 3. 1947). *Od 1. 5. 1943 šéfredaktor Poledního listu.*

¹⁰⁹ Jednalo se o šéfredaktory A. J. Kožíška, Jana Scheinosta a Karla Wernera. Werner a Kožíšek publikovali řadu reportáží ve *Večerním Českém slovu a Poledním listu*. Všichni tři se pak podíleli na vydání knihy *Banská Bystrica*, kterou vydalo na konci roku 1944 nakladatelství Orbis.

pronikli do všech záchvěvů tohoto dramatu, z něhož stále ještě můžeme čerpat ponaučení, je velmi zajímavé seznámení se s výpověďmi některých z hlavních aktérů židobolševického puče na Slovensku. Čeští novináři znají výpovědi šesti významných činitelů. Jsou to výpovědi gen. Rudolfa Viesta, gen. Goliana, důstojníka Krátkého, Souhrady, Petro a bankéře Pauliniho. Český tisk má tak možnost zaujmout konečné stanovisko k puči, který byl označen za akci „československou“ a v níž měl také prsty, jako ve všech špatnostech, které se dotýkají národů býv. ČSR, též Dr. Beneš.

Dr. Beneš snaží se namluvit jak Čechům, tak i Slovákům, že obnovení býv. Československa je hotovou věcí a že se děje za souhlasu Stalina¹¹⁰ a ostatních spojenců. V minulých dnech přinesl Polední list reportáže¹¹¹ z „osvobozených“ míst Slovenska, ze kterých je zřejmé, že bolševické plány jsou zcela jiné a že sovětští důstojníci mají rozkazy potlačovat každou zmínku o nějakém „československu“. Stalin hraje s Benešem, lhotejně, zda za jeho souhlasu či nikoliv, podobnou hru jako s ostatními politiky, kteří v poslední době vystoupili z obranného kruhu, který postavila Říše proti bolševismu, a nehodlá se vzdáti úmyslu zbolševizovati Evropu. V tomto bodu jsou právě výpovědi zajatých pučistických důstojníků velmi jasné. A v tom spočívá jejich aktuálnost. Jsou přínosem k otázce, zda bude existovat „československo“ ve formě, jak v ní věří někteří čeští lidé, nebo zda to bude sovětská republika podle všech forem sovětské koncepcce, kdyby se snad bolševikům podařilo zvítězit.

¹¹⁰ *Josif Vissarionovič Stalin (1879–1953). Po smrti V. I. Lenina vůdce Sovětského svazu a vrchní velitel sovětských ozbrojených sil.*

¹¹¹ *Jedná se o následující Kožiškovy články: Dvě hesla bolševiků: „Dávej!“ a „Smrt buržujům!“ . Zkušenosti z Liptovského Sv. Mikuláše – Rada českého důstojníka: „Utíkat!“ . Polední list, r. XIX, č. 76, 30. 3. 1945, s. 1; Výstraha z Lipt. Sv. Mikuláše. Polední list, r. XIX, č. 78, 1. 4. 1945, s. 1; Benešovo „Československo“ je sovětský podvod. Brutální teror bolševismu – Pravda o „československém“ vojsku. Polední list, r. XIX, č. 80, 4. 4. 1945, s. 1; „Dolů s Benešem!“ Benešovo „Československo“ je sovětský podvod. Co vyprávěli občané z Liptovského Sv. Mikuláše. Polední list, r. XIX, č. 81, 5. 4. 1945, s. 1; Proti Evropě a proti vlastnímu národu. Benešovo „Československo“ je sovětský podvod. Polední list, r. XIX, č. 82, 6. 4. 1945, s. 1.*

Není nutné se zabývat úvahami, týkajícími se odstupu Dr. Beneše a volbou státního prezidenta Dr. Emila Háchy. Tato otázka není sporná a stejně není zapotřebí se zabývat tím, zda se Dr. Beneš může opírat o Anglii a USA. Zrovna v poslední době napsal anglický týdeník „Cavalcade“, že nedobře činí ti Češi, kteří se domnívají, že Beneš může s nějakou účinnou anglickou nebo americkou pomocí počítat. Podívejme se, jak soudí Benešovi spolupracovníci.

Rudolf Viest je důstojník z povolání a byl divizním generálem v býv. Československu. Slovenský stát jmenoval gen. Viesta generálním inspektorem. Když vypukla válka, Viest emigroval a Beneš jej jmenoval státním ministrem v „čsl. ministerstvu obrany v Londýně“ a konečně vrchním velitelem povstalců na Slovensku.

Z Londýna odletěl Viest do Moskvy, kde čekal na zprávu o vypuknutí povstání. Nechme stranou vojenské otázky, k nimž se vrátíme. O politické povaze puče říká Viest: „V Banské Bystrici jsem nabyl dojmu, že komunisté jsou velmi aktivní a energicky uplatňují své názory a požadavky.“ Dále praví Viest: „Podpora, kterou nám poskytla cizina, byla naprosto nedostatečná. Rusko dodalo kromě 2. brigády, jejíž nasazení se velmi opozdilo, pouze čsl. letecký pluk a poměrně málo zbraní. Pokud si vzpomínám, bylo dáno k dispozici pouze asi 150 protipancéřových pušek, ovšem několik tisíc min, z 5000 žádaných pušek jen asi 350 a žádání bitevní letci vůbec ne. Kromě toho byla ještě část shozené výzbroje ukradena partyzány. Od Angličanů jsme nedostali vůbec žádnou podporu. Američané nám dodali jen 140 protipancéřových pušek a sanitní materiál. To, že nám Angličané neposkytnou žádnou pomoc, vysvětlují si tím, že Anglie považuje tuto oblast za sovětskou zájmovou sféru a pomoc poskytuje pouze se svolením Moskvy.“

Jak velký zájem byl Moskvy, aby ona měla na Slovensku hlavní slovo, vysvětluje z další Viestovy výpovědi, kde se zabývá otázkou partyzánů. „Počet partyzánů lze odhadovat na 12 tisíc. Byli rozděleni v různé oddíly různě silně a rozmanitě organizované. Oddíl ruského kapitána Jegorova měl prý 3000 lidí, kdežto některé jiné oddíly, jejichž jména mi nejsou známá, měly mnohdy pouze několik set mužů. V čele partyzánů stál štáb, který, pokud

vím, dostával direktivy z Kyjeva. Některé oddíly nebyly podřízeny štábu v Baňské Bystrici, nýbrž dostávaly rozkazy přímo z Moskvy. Není mi známé, komu vlastně podléhala a jaké úkoly jim byly svěřeny. Víím pouze, že právě s těmito oddíly jsme měli velké potíže, protože vystupovaly velmi bezohledně a neukázněně. Velení armády bylo ve spojení se štábem partyzánů a projednávalo s ním společné akce. Ale provádění předvídaných akcí nevedlo většinou k ničemu a armáda, počítala-li někdy s tím, že určitý úsek je hájen partyzány, byla obyčejně zklamána," tak dokazuje nejen sovětskou účast, ale současně prozrazuje gen. Viest, že Moskva si nepřála nějakého „československého“ vítězství na Slovensku, které by bylo proti bolševickým zájmům, jaké má na mysli Stalin za pomoci Dr. Beneše.

Shodné jsou názory gen. Goliana, který rovněž jako důstojník z povolání v býv. čsl. armádě a jako Slovák byl převzat Slovenským státem, kde se stal 1. ledna 1944 náčelníkem štábu vrchního velitelství slovenského vojska. Emigrantská vláda Benešova jej jmenovala vojenským vedoucím pro přípravu povstání na Slovensku a povýšila jej na generála. Co říká tento muž? „Mé stanovisko zní, že Slováci po válce, nepodlehnu-li germanofilským vlivům, budou pohlceni sovětským imperialismem," to jsou slova Golianova, který o pučistických Národních výborech říká, že „existoval úmysl tvořit národní výbory tak, aby ostatní politické strany byly zastoupeny v každém národním výboru, a to nejméně 50%, kdežto druhá polovina se měla skládat z komunistických členů." V tom se projevil zase vliv Moskvy, která vůbec nedbala přání „československých" vedoucích odboje a nedala ani na Beneše, neboť Golian žádal, aby partyzáni omezi-li svou činnost, která mu byla nepohodlná, ale dostal z Londýna odpověď, že „Sověty určily už Slovensko jako partyzánskou oblast a proto nelze prý už diskutovat o zastavení činnosti partyzánů." Plukovník Talský, který byl na východním Slovensku, nerozvinul rovněž potřebnou pomoc, ale uletěl se všemi letadly, které měl k dispozici, k Sovětům a ponechal dvě slovenské divize, které měl převést k povstalcům, jejich osudu."

Jaké byly zájmy západních spojenců? O Američanech říká Golian toto: „20. září 1944 přiletěla americká vojenská

mise. Jejím úkolem bylo podávat americkým jednotkám v Itálii rádiové zprávy. Měla také zkoumat hospodářské a obchodní možnosti po válce." Pokud jde o Angličany, je Golian stejně stručný: „28. září 1944 přiletěli angličtí důstojníci - pozorovatelé. Jejich činnost byla u nás pouze zpravodajská. 7. října 1944 přiletělo šest čtyřmotorových letadel, doprovázených třiceti stíhacími letci. Těmito letadly přibyli anglický plukovník Threlfall a býv. čsl. podplukovník Souhrada. Vyložil jsem jim naši vojenskou situaci a sdělil, že bez cizí pomoci můžeme klásti odpor ještě nejvýše dva až tři týdny. Threlfall mi sdělil, že při vypuknutí povstání měli v Anglii v úmyslu nasaditi na Slovensku dvě padákové divize. Sověty se však ohradily proti tomuto nasazení, poněvadž prohlásily Slovensko za sféru ruského vlivu. Slovenská národní rada žádala od Londýna také filmy pro účely propagační. Nebyl však dodán ani jeden."

Jaroslav Krátký, aktivní důstojník v býv. čsl. armádě, který emigroval do Londýna, byl přidělen jako zpravodajský spojovací důstojník k slovenským povstalcům a je stoupencem demokratického státního zřízení, při své výpovědi řekl tato velmi zajímavá slova: „Jsem odpůrcem jakéhokoliv úmyslu bolševizace, poněvadž český národ je národ kulturní a má vysokou životní úroveň. Mentalita Čechů je v rozporu s bolševickou státní koncepcí."

Tato slova doplňují výrazně předcházející úryvky z výpovědí, které prozrazují, že Stalin nemá v úmyslu podporovat opravdově zřízení demokratického Československa, nýbrž, že zamýšlí ustavit za pomoci Dr. Beneše sovětskou republiku. Proto nedovolil, aby se Anglo-Američané vměšovali to otázek, týkajících se puče na Slovensku a postavil se proti každému, o kom se domníval, že tyto plány nechce akceptovat. Proto se nedostali do bezpečí přívrženci „demokratického Československa“, za které se prohlašují Viest, Golian, Krátký a ostatní předáci, kteří byli zajati zradou židovského lékaře, býv. podplukovníka čsl. armády. Krátký byl dokonce partyzánským náčelníkem Jegorovem zatčen na letišti Tri duby v den příjezdu Schmidkova z Ruska, protože kritizoval v rozhovoru se Schmidkem ruský vliv na slovenské záležitosti. Jaký byl tento vliv, vysvětluje z výpovědi Souhradovy, který říká, že „státní smlouvou uzavřenou se Sovětským

svazem bylo mimo jiné rozhodnuto, že při obsazení čsl. území ruskými oddíly bude tato oblast spravována čsl. vládními delegacemi. Cesta členů delegace, počítajíc v to důstojníky, byla závislá na zvláštním schválení Rusů. Stalo se, že důstojníci, když přijeli do Teheránu nebo do Káhiry, musili opět nastoupit zpáteční cestu, protože nedostali od Rusů povolení ke vstupu.”

Také Slovák Michael Petro, který jako aktivní důstojník slovenské armády přeběhl v květnu 1943 k bolševickým tlupám a stal se nadporučíkem-pobočníkem u generála Viesta, nepřeje si bolševismus v Evropě. „Jsem odpůrcem komunistického učení a odsuzuji komunistický řád,” říká. „Nepřeji si bolševický státní řád ani pro svou vlast, ani pro jiné evropské státy, protože to znamená zánik Západu.” Přeběhl k partyzánům, protože doufal, že v sovětském zajetí bude život klidnější a místo toho se dostal v Charkově do vězení, kde se rozhodl vstoupit do čsl. brigády, aby unikl vězení. Jaké to bylo v této čsl. brigádě podle Petra? „Členové brigády byli vesměs nespokojeni s tím, že dobrá místa – zvláště taková, která nebyla spojena s žádnou zvláštní odpovědností nebo nebezpečím – byla obsazena Židy. Říci svobodně své mínění bylo nemožné. Špiclovský systém vedl k vzájemné nedůvěře. Jestliže některý důstojník nebo voják vyslovil volně své mínění, které nějak narazilo, byl ihned zatčen a vsazen do vězení. Zejména důstojníci kulturního oddělení organizovali špiclovský systém. Kulturní důstojníci byli osvědčení komunisté.” V dalším líčení poměrů prozrazuje Petro, že na Slovensku se komunisté snažili svrhnout na sebe moc a prohlásit autonomistickou slovenskou sovětskou republiku.”

To jsou výňatky z výpovědi vedoucích osobností z československého puče, kteří všichni zklamání prozrazují pravou účast Moskvy a její skutečné zájmy. V jednom z našich článků¹¹² o poměrech v Líptovském Sv. Mikuláši jsme řekli, že Beneš musí tyto poměry znáti a že vědomě klame český i slovenský národ, když jim namlou-

¹¹² *Jedná se o tento Kožiškův článek: Proti Evropě a proti vlastnímu národu. Benešovo „Československo“ je sovětský podvod. Polední list, r. XIX, č. 82, 6. 4. 1945, s. 1.*

vá, že bude po případném sovětském vítězství obnovena demokratická ČSR, neboť Stalin již dávno rozhodl, že na Slovensku i v Čechách budou jen sovětské republiky. Právě sovětský postoj k „československým“ pučistům to přesvědčivě potvrzuje.

(Nedělní list, r. XIX, č. 84, s. 1, I.–III. vydání)

Zusammenfassung

Die Verhöre der Generale Rudolf Viest und Ján Golian während der letzten Campagne der deutschen Propaganda in der Protektoratspresse. 3. Teil.

Der dritte Teil der Edition knüpft an vorherige Teile an und bringt die Verarbeitung der Aussagen der gefangenen Generale Rudolf Viest und Ján Golian, Hynek Souhrada, Michal Petr und Viliam Pauliny. Das erste Dokument beinhaltet die Anweisungen, die die tschechischen und deutschen Journalisten auf der regelmäßigen Beratung am 6. 4. 1945 bekamen. In dieser Edition sind auch die Kommentare von zwei bedeutendsten aktivistischen Chefredakteuren Karl Werner und Antonín Jaromil Kožíšek publiziert. Beide Redakteure besuchten gemeinsam das Aufstandsgebiet nach der Niederlage des Slowakischen Nationalaufstands im November 1944 und es entstand davon ein anonymer Artikel (vielleicht von Karl Werner), der diese Causa kommentierte.

Der dritte Teil der Edition führt den ursprünglichen Impuls zu Ende, die Verhöre der Generale Viest und Golian vor den deutschen nazistischen Organen zu finden. Alle drei Teile der Edition, außer der Veröffentlichung der wichtigen Dokumente zu den Verhören der gefangenen Vertreter des Slowakischen Nationalaufstands, demonstrieren das Funktionieren der nazistischen Propaganda in der Protektoratspresse.

The General Interrogation of Rudolf Viesta and Jána Goliana in the Course of the Last German Propaganda Campaign in the Protectorate Press (third installment)

This is the third installment of this edition, which follows up on the preceding installments. It provides, among other things, an edition of the comments of Karel Werner and Antonín Jaromil Kožíšek, the most prominent activist journalists in the Protectorate.

Národní archiv v roce 2008

Eva Drašarová

Personální situace

Personální situaci v odděleních nelze charakterizovat jednoduchým přehledem. Nepochybným faktem se stalo, že k 1. 1. 2008 se počet systemizovaných míst o 1 zmenšil na základě rozhodnutí ministra vnitra o snížení počtu pracovních míst v resortu (archivář). Z téhož podnětu bylo jedno místo přeměněno na „digitalizátora“. Archiv je samozřejmě strukturován do specializujících se dílčích jednotek, přesto existují činnosti, které se vykonávají více odděleními, a odlišení mezi nimi je dáno růzností svěřeného Národního archivního dědictví. Správa fondů a jejich odborné zpracování a zpřístupnění v celé škále vědeckých produktů se sjednocuje metodikou a rozlišuje specifiky chronologickými, věcnými, jazykovými, paleografickými, diplomatickými atd. Řada archivářů současně vykonává posláním archivního inspektora, poskytuje informace veřejné správě i soukromému sektoru, vyhotovuje rešerše či zabíhá nejen do oblastí historie, dějin správy, pomocných věd historických, ale i stále více do informatiky, nutné pro další vývoj oboru. U instituce naší velikosti samozřejmě i u ostatních povinností dochází ke kumulaci rolí – archiváři a další kolegové ve studovněch se věnují i reprografickým činnostem, fotografové též digitalizují, práce s veřejností se týká skoro všech. Snad jen restaurátoři konzervují a restaurují, když i v péči o fyzický stav archiválií existuje masivní složka preventivní, dále mírně krizová (práce v terénu s kontaminovaným materiálem a přebírání archiválií po povodních – nyní z resortu kultury) a vědecký úsek. O propojení kontroly spisové služby a výběru archiválií se segmentem výzkumu a vývoje v oblasti elektronických archiválií, se standardizací a využitím podnětů z oblasti informatiky ani nemluvě.

Vykonávání více povinností jednou osobou se v roce 2008 propojilo ještě s nutností vzájemné výpomoci mezi odděleními. Vývoj personální situace nebyl ve třech útvarech bohužel příznivý – kombinace nemocnosti, fluktuace a priorit vedení směřujících k vytvoření míst nutných k přípravě a organizaci výstavby tzv. Národního digitálního archivu udělal své.

Cílevědomě směřujeme k vzájemné spolupráci, k ocenění činností vykonávaných „těmi druhými“, k překonávání tendencí k uzavírání se do organizačních ulit, jež s různě velkou setrvačností si přinesla oddělení z doby před sestěhováním do nové budovy. Podněty „zdola“ i „shora“ se užitečně

prolínají. Malým příkladem takových snah se kromě výše zmíněných „výpomocí“ staly tzv. výměny především nových pracovníků napříč odděleními. Pokud je tato praxe založená na oboustranném zájmu, je více než užitečná a rozšiřuje obzory pracovníků a přispívá k vytváření neformálních vazeb.

Evidence archiválií

K 31. 12. 2008 spravoval Národní archiv ve své základní evidenci celkem 1724 archivních souborů v rozsahu 119.611,15 bm (oproti stavu k 31. 12. 2007 se jedná o nárůst o 33 archivních souborů a 1096,54 bm). Z uvedených 1724 archivních souborů bylo celkem 1677 souborů (110.375,16 bm) evidováno jako soubory v přímé péči archivu, 43 souborů (9194,79 bm) bylo v archivu uloženo na základě depozitní smlouvy (v roce 2008 nově přibýly fondy Sběrka archiválií činovníků skautského hnutí a Janouch František, MUDr.) a 4 archivní soubory (41,20 bm) byly na základě smlouvy uloženy mimo archiv.

V základní evidenci NAD archiválií uložených mimo archivy a kulturně vědecké instituce evidoval Národní archiv k 31. 12. 2008 celkem 4 archivní fondy o celkové metrāži 12,72 bm, což znamená, že oproti stavu k 31. 12. 2007 přibyl v této evidenci 1 nový archivní fond (Občanská demokratická strana, Praha).

Do evidence vnějších přírůstků a úbytků bylo zapsáno celkem 206 vnějších změn uskutečněných v roce 2008 (tj. o 27 více než v roce 2007). Celkem bylo evidováno 203 přírůstků (192 přírůstků výběrem a 11 přírůstků delimitací) a 3 úbytky. Nejvíce přírůstků (14) bylo uskutečněno od Telefonica O2 Czech Republic, a.s., nejvíce bm (192,05) bylo převzato od Ministerstva financí ČR, nejvíce přírůstků (4) se vztahovalo k fondu Archiv Národního divadla a nejvíce evidenčních jednotek (101 885) bylo zaznamenáno k fondu Ministerstvo informatiky ČR. Nárůst počtu přírůstků uskutečněných v roce 2008 je zásluhou především pracovníků 6. oddělení, kteří v tomto roce realizovali celkem 58 přírůstků, zatímco v roce 2007 pouze 33 přírůstků. Nejčastějším druhem přírůstku uskutečněného výběrem byl přírůstek ve skartačním řízení – 90x, dále následovaly přírůstek mimo skartační řízení – 42x, dar – 34x, koupě – 16x a depozitum jiného subjektu – 10x. Celkem bylo v roce 2008 převzato 1049,7 bm archiválií a 111 940 evidenčních jednotek (tj. o 449,25 bm méně a o 77 455 evidenčních jednotek více než v roce 2007). Do jiných archivů bylo delimitováno 23 evidenčních jednotek v rozsahu 0,72 bm.

Do druhotné evidence předalo v roce 2008 údaje ze své základní evidence celkem 16 archivů a 2 kulturně vědecké instituce. Celkem 5 archivů

(Archiv Akademie věd ČR, Archiv hlavního města Prahy, Archiv Národního technického muzea, Archiv Úřadu pro zahraniční styky a informace a Literární archiv Památníku národního písemnictví) předalo v roce 2008 Národnímu archivu 54 stejnopisů svých archivních pomůcek v listinné podobě.

K 31. 12. 2008 měl Národní archiv ve své péči celkem 1 národní kulturní památku (dále NKP) a 25 archivních kulturních památek (dále AKP). Pravidelná prověrka fyzického stavu archivních kulturních památek se uskutečnila ve dnech 18. a 19. 11. 2008.

Ve dnech 30. a 31. 10. 2008 provedli pracovníci odboru archivní správy a spisové služby Ministerstva vnitra v Národním archivu plánovanou státní kontrolu způsobu vedení základní evidence NAD v elektronické podobě se zaměřením na evidenci vnitřních a vnějších změn, formální správnosti evidence NAD v listinné podobě, správnosti údajů v evidenci NAD a na evidenci a označení AKP a NKP.

V roce 2008 byl celkový objem přírůstků ve sféře veřejnoprávních původců na průměrné roční úrovni, protože již nedocházelo k rozsáhlým přejímkám v souvislosti s likvidací povodňových škod a se zrušením některých institucí, jako tomu bylo ve výjimečné míře v roce 2007.

Výběr archiválií

Ke konci roku 2008 evidujeme 336 veřejnoprávních původců, kteří náleží do předarchivní péče Národního archivu. Z těchto bylo do péče státních oblastních archivů postoupeno se souhlasem odboru archivní správy a spisové služby MV a za přesně definovaných podmínek celkem 146 původců a dále u 29 původců byla postoupena těmto archivům péče o pobočky a regionální pracoviště. Celkový počet veřejnoprávních původců náležejících ze zákona do předarchivní péče archivu je tedy již od roku 2006 v podstatě stabilizován, jejich podstatně nižší počet v roce 2005 (pouze 252 původců) souvisí s tehdy nově aplikovaným archivním zákonem z roku 2004 a se zlepšenou současnou evidencí. Výběr ve skartačním a mimo skartační řízení se realizoval celkem u 69 veřejnoprávních institucí (o proti roku 2007 pokles o 5 původců) a sepsalo se při tom celkem 159 protokolů (v roce 2007 celkem 200 protokolů). Zatímco v roce 2007 bylo provedeno skartační nebo mimoskartační řízení u 14 původců za posledních 15 let zcela poprvé (a v roce 2006 jich bylo 9), neproběhlo skartační nebo mimoskartační řízení v roce 2008 u žádného takového původce. Na základě poprvé provedeného průzkumu lze konstatovat, že okruh veřejnoprávních původců v péči Národního archivu, u nichž nebylo provedeno skartační, ani mimoskartační řízení od roku 1990 do roku

2008 se již zřejmě stabilizoval v počtu celkem 69 původců. Jedná se převážně o organizace zřízené ústředními úřady především z oblasti školství, zdravotnictví, spravedlnosti a justice, zemědělství a kultury, specifickou skupinou je většina profesních komor a několik institucí zřízených zvláštním zákonem (např. Česká geologická služba, Úřad pro zastupování státu ve věcech majetkových, Český úřad zeměměřický a katastrální apod.). Na tuto skupinu původců bude nutné zaměřit pozornost Národního archivu v příštím roce a vyhodnotit komplexně účelnost vynaloženého dosa- vadního úsilí skartátorů.

V roce 2008 vybrali archiváři u 63 veřejnoprávních původců při 139 skartačních řízeních (tj. počet skartačních protokolů) k trvalému uložení celkem 395,5 bm archiválií, tedy 10,5 % procent z celkového množství 3 769 bm dokumentů předložených k výběru.

Jako pozitivní jev z hlediska zvyšující se metodické úrovně výběru ve skartačním řízení lze vysvětlit skutečnost, že se poněkud zvyšuje podíl vybraných archiválií na navržených dokumentech (9,3 % v roce 2005 a 10,5 % v roce 2008) a na druhé straně se na poměrně stabilní úrovni (asi 1/3 všech skartačních protokolů) udržuje počet těch skartačních říze- ní, u nichž byly určeny všechny navržené dokumenty ke zničení. V sou- vislosti s dlouhodobými statistikami se ukázalo, že napříště bude třeba do nich zahrnovat jako svébytnou položku množství dokumentů, vyřazova- ných na základě stále častěji Národním archivem udělovaného trvalého souhlasu některým původcům pro určité typy dokumentů. Od roku 2006, tedy po vydání nového archivního zákona, vydal Národní archiv 11 trva- lých skartačních souhlasů pro 9 veřejnoprávních původců (Český statis- tický úřad, Ministerstvo zdravotnictví ČR, Státní fond životního prostředí ČR, Ministerstvo dopravy ČR, Institut klinické a experimentální medicíny, Státní ústav pro kontrolu léčiv, Středisko cenných papírů, Ministerstvo spravedlnosti ČR, Policejní prezidium). Tito původci každoročně na zákla- dě uvedených povolení vyřazují stanovené dokumenty a informují Národní archiv o jejich množství.

V polovině roku (v souvislosti s revizí plnění plánu na rok 2008 v důsledku fluktuace) zpracovali kolegové v oddělení nestátních fondů sumář nejur- gentnějších úkolů v oblasti předarchivní péče a akvizic, který obsáhl téměř devadesát položek, a domluvili se na prioritách plnění. Postupně dotvářejí informační základnu o vybraných původcích – právnických osobách. Re- šerše se zaměřila na mezinárodní organizace působící v Praze před ro- kem 1990 a na bývalé masové organizace Národní fronty, které budovaly velké archivy.

Pokroku se podařilo dosáhnout v komunikaci s některými současnými parlamentními politickými stranami. Obnovil se kontakt s Občanskou de-

mokratickou stranou a zahájila časově náročné práce (archiv je umístěn v Ústí nad Labem) při pořádání dokumentů, přípravě skartace a výběru archiválií. Jednání s Křesťanskou a demokratickou unií – Čs. stranou lidovou (v minulosti rovněž přerušená) vyústila koncem roku 2008 v podpis smluv o uložení části digitálního archivu KDU-ČSL v Národním archivu (před tím byly předány fotografie z redakce Nového hlasu). První plod (mimořádně cenný archiv generálního tajemníka ČSL JUDr. Vladimíra Červenky) přinesla i dohodnutá součinnost při získávání osobních fondů bývalých funkcionářů ČSL. V roce 2008 vyvstala komplikace v podobě archivu nakladatelství Melantrich, jehož vrácení požaduje subjekt, označující se za nástupce akciové společnosti, dříve blízké národně socialistické straně. Celkem bylo v rámci skartačních řízení u soukromoprávních původců posouzeno a ke skartaci určeno téměř 300 bm písemností z let 1960–2008.

Jako v minulém roce probíhaly konzultace při tvorbě a úpravách spisových norem, v některých případech však bez uspokojivého výsledku. Část pracovníků archivu se intenzivně podílela na přípravě novely archivního zákona i jeho prováděcích vyhlášek a na připomínkách k návrhu věcného záměru zákona o digitálním archivu.

Protože se prokázala vyšší účinnost a efektivita rychlých průzkumů spisové služby u původců, byla ze státních kontrol plánovaných na rok 2008 uskutečněna pouze jedna – u Drážního úřadu.

Významnou změnou v organizaci práce a v dostupnosti informací o výkonu předarchivní péče u jednotlivých původců bylo v roce 2008 uvedení do provozu modulu „Předarchivní péče“ v rámci intranetového informačního systému archivu. Po zaškolení archivářů umožňuje tento systém okamžité ukládání vybraných údajů o každém skartačním i mimo skartačním řízení, v následujícím roce se předpokládá propojení této části modulu s údaji o přejímkách.

Mimo skartační řízení provedlo oddělení předarchivní péče výběr archiválií u 13 původců, přičemž podle 18 protokolů bylo vybráno ze 406 bm celkem 184,2 bm archiválií, tedy 45,4 %. Vysoké procento vybraných archiválií oproti skartačním řízením vyjadřuje specifikum tohoto druhu výběrů, atypický je také výskyt téměř poloviny institucí, u nichž byl výběr prováděn a které nepatří mezi původce v předarchivní péči Národního archivu: kromě Českého Telecomu, a.s. se ve 4 dalších případech jedná o nástupnické hospodářské subjekty bývalých podniků zahraničního obchodu (výběr se znalostí registratury pro Státní oblastní archiv v Praze), největší množství vybraných archiválií pochází pak z činnosti Mezinárodního svazu studentstva, jehož fond byl uložen v oddělení nestátních fondů. V režimu mimo skartačního řízení se uskutečnily všechny 3 samostatné přejímký

elektronických dokumentů od Ministerstva vnitra a bývalého Ministerstva informatiky.

Oddělením nestátních fondů bylo vybráno 293,48 bm archiválií, 2813 evidenčních jednotek (uvedeny pouze soubory podchycené v evidenci NAD). Darem bylo získáno 32 přejímek, koupí 12, ve skartačním řízení 1, výběrem mimo skartační řízení 11, jako depozitum 6, delimitací 1. Z celkem 63 přejímek je možno konkrétně upozornit alespoň na osobní fondy politiků (či dodatky k nim) – například ministra spravedlnosti JUDr. Alfréda Meissnera (za součinnosti s historikem PhDr. Josefem Tomešem), předsedy vlády Ing. Aloise Eliáše, ministra kultury Pavla Tigrida, členky předsednictva ÚV KSČ Marie Švermové, předsedy České národní rady PhDr. Čestmíra Císaře, předsedy vlády PhDr. Jana Stráského (zajistil pracovník 5. odd. M. Kunt) či ministra školství prof. RNDr. Petra Vopěnky, DrSc.; účastníka druhého a třetího odboje generálmajora Miloše Knorra, MBE (za Iviho podílu historika Mgr. Pavla Palečka); ředitele Národního divadla prof. Přemysla Kočího; syndika Syndikátu novinářů ČR Vladimíra Bystrova; historiků doc. RSDr. JUDr. Františka Červinky, CSc., PhDr. Františka Cigánka, Ing. Miloslava Klimeše, PhDr. Blanky Karlsson, PhD.; archivářů PhDr. Adolfa Ludvíka Krejčíka, PhDr. Josefa Kollmanna a PhDr. Evy Drašarové, CSc. Spisovatelka PhDr. Eliška Horelová předala cennou sbírku archiválií, tematicky se vztíká k období 2. světové války. Našemu archivu svěřila své závažné dokumenty také skupina bývalých činovníků Junáka pod vedením Jaroslava Macka, prom. hist., bývalého ředitele Státního oblastního archivu v Litoměřicích. Z archiválií z provenience právnických osob je nutno zmínit alespoň archiválie spolku Společnost Bedřicha Smetany (delimitace z Muzea Bedřicha Smetany); občanských sdružení Český svaz tělesné výchovy, Česká archivní společnost, Výbor „Oni byli první“ či Zelený kruh; mezinárodních organizací Mezinárodní svaz studentstva (zásluha o záchranu archivu patří pracovníku 5. odd. B. Bromovi) a Pražské centrum při Institutu pro studia Východ - Západ; organizací zahraničních Čechů Ústředí čs. sokolstva v zahraničí a Česká beseda Svatopluk Čech v Curychu. Zvláště je třeba ještě zmínit předání archivu Svazu vysokoškolského studentstva a archiválií dalších mládežnických organizací, které nám svěřil RNDr. Miroslav Prokeš. Z provenience veřejných institucí pocházejí archiválie fondů Národní divadlo v Praze a Kancelář pro oběti nacismu Česko-německého fondu budoucnosti.

Několik přejímek zůstalo pro nutnost kompletace souboru zatím mimo evidence. Jedná se např. o archiv Konfederace politických vězňů, Občanské demokratické aliance, Společnosti pro soudobou dokumentaci, generálního tajemníka ČSL JUDr. Vladimíra Červenky, archiválie rodiny Masarykových a Revilliodových, tajemníků ministra zahraničí J. Masaryka prof. PhDr. Lumíra Soukupa a JUDr. Antonína Suma, CSc.

Potěšitelné je, že jsme upozorňováni na archiválie osobní provenience některými historiky (např. PhDr. Alena Hájková, doc. PhDr. Jiří Pernes, PhD., PhDr. Josef Tomeš, doc. PhDr. Martin Kučera, CSc., PhDr. Stanislav Kokoška, Mgr. Pavel Paleček, PhDr. Michal Pehr, PhD. a další), příznivci spolupracujících občanských sdružení (např. ČSBS) apod. Koordinace činnosti s jinými pracovišti, zabývajícími se shromažďováním archiválií soukromopravní provenience, pokračovala i v roce 2008. Je třeba jmenovitě zmínit spolupráci s Literárním archivem Památníku národního písemnictví, Archivem Národního muzea, Archivem Národní galerie, Masarykovým ústavem - Archivem Akademie věd ČR, Archivem hl. m. Prahy, Státním oblastním archivem v Praze, Státním oblastním archivem v Litoměřicích, Střediskem pro exilová studia při UJEP Olomouc, Československým dokumentačním střediskem, Terezínskou iniciativou a dalšími.

Zpracování archiválií

Mezi jednotlivými zpracovatelskými odděleními existují rozdíly dané podstatou spravovaného Národního archivního dědictví. Sjednocení se děje na metodické bázi spočívající na základních principech a metodách historických věd. Kvantitativní ukazatel zpracovanosti fondů dle oddělení vystihuje následující přehled, byť do jisté míry zkrácený přísnými kritérii posledních let pro zpřístupnění fondů a rozpořem mezi faktickou a evidenční správou fondů. V souladu s tabulkou se pak jeví volba priorit a zaměření úkolů napříč celým archivem.

Oddělení	běžných km celkem	nezpracováno bm v %	počet archivních souborů celkem
1.	13,4	6,7	200
2.	15,2	5,4	117
3.	25,6	18,1	164
4.	46,2	72,7	354
5.	2,3	90,1	109
6.	15,8	65,2	719

V roce 2008 byly schváleny a zapsány do evidence následující archivní pomůcky:

- Teoretická zkušební komise státních zkoušek, Praha, 1850–1858, Dominik Budský, inventář, 2007, 12 s., ev. č. pom. 1659.
- Malypetr Jan (1792) 1873–1947 (1964), Renata Kuprová, inventář, 2006, 27 s., ev. č. pom. 1660.
- Zemská úřadovna pro ovoce a zeleninu, Praha, 1917 (1918), Vojtěch Kroužil, inventář, 2007, 14 s., ev. č. pom. 1661.
- Františkáni v Chebu 1304–1950, Květoslava Haubertová, inventář, 1982, 60 s., ev. č. pom. 1662.
- Staré montanum Praha. Úřední knihy, registraturní pomůcky, spisy sign. 1/1, 1/2, 1527–1783 (1825), Stanislava Jílková, dílčí inventář, 2006, 351 s., ev. č. pom. 1663.
- Prezidium ministerské rady Vídeň, 1852–1918, Roman Horký – Jan Krlín – Pavla Lutovská – Kristýna Hladíková – Pavel Koblasa, inventář, 2007, 730 s., ev. č. pom. 1664.
- Intendance českého Národního divadla, Praha, 1861–1918, Pavla Lutovská, inventář, 2007, 26 s., ev. č. pom. 1665.
- Sběrka staničních kronik (1887) 1902–1961, Zora Machková – Dana Marvalová, inventář, 2008, 136 s., ev. č. pom. 1666.
- Ředitelství císařských soukromých a rodinných statků Praha – listiny, 1348–1790, Jiřina Juněcová, inventář, 2008, 94 s., ev. č. pom. 1667.
- Horní úřad Mladá Vožice – Tábor (1809) 1832–1854, Pavel Koblasa, inventář, 2008, 29 s., ev. č. pom. 1668.
- Horní soud Příbram (1725) 1783–1850 (1884), Milan Hlinomaz – Stanislav Kokoška – Markéta Novotná, inventář, 2008, 50 s., ev. č. pom. 1669.
- Substituce horního soudu Jílové 1791–1845 (1852), Stanislava Jílková, inventář, 2008, 45 s., ev. č. pom. 1670.
- Nikolajev Semjon Nikolajevič 1880–1976 (2002), Raisa Machatková, inventář, 2008, 40 s., ev. č. pom. 1671.
- Ústřední sdružení úředníků, učitelů a zřízců Republikánské strany zemědělského a malorolnického lidu, Praha, 1926–1938, Renata Kuprová, 2008, 56 s., ev. č. pom. 1672.

V oddělení pro správu nejstarších fondů (1. oddělení) neplánovali žádné nové a dlouhodobější zpracovávání větších celků. Prioritou jsou zde další povinnosti – Soupis pečetí, pokračující delimitace duplikátů matrik, digitalizace listin, bezpečnostní snímkování. Největším zpřístupňovacím úkolem je pořádání fondu Židovské kontrolní matriky. Součástí tohoto úkolu je i pokračování jejich revize, zapracovávání přírůstků z mimopražských archivů, vlastní inventarizace fondu a tvorba rejstříku.

S Českým úřadem zeměměřickým a katastrálním byla uzavřena dohoda o společné prezentaci císařských otisků a tzv. indikačních skic na technických prostředcích ČÚZK. Byly dohodnuty i potřebné technické a obsahové úpravy a byla předána data a snímky historického Plzeňského kraje. Na jejich zveřejnění ČÚZK pracuje. Proběhlo zpracování metadat krajů Loketského a Žateckého

Dále pokračovala konverze inventáře fondu Reambulované mapy do Janusu. Pro projekt Monasterium byla provedena kontrola metadat z fondu Archiv České koruny a jejich následné odevzdání do vídeňské centrály k vyvěšení na webovou stránku. Průběžně byla prováděna revize přepisů inventářů digitalizovaných fondů (listiny po r. 1526 z fondů Řád křížovníků, Řád premonstrátů, Finanční prokuratura.

K významným úkolům patřily i katalogizační práce na Evidenci dochovaných vyobrazení šlechtických erbů v nobilitačních spisech České dvorské kanceláře za pomoci programů Excel a Janus, jejichž výsledná podoba přispěje nemalou měrou k jejich ochraně.

Pokračoval také přepis jmenného rejstříku fondu Stará manipulace (písmena L–M) a byl realizován přepis části inventáře Řád dominikánů – knihy.

Práce na Soupisu pečetí pokračovaly podle plánu ve stabilizovaném kolektivu. Bylo popsáno celkem 1 341 ks pečetí z fondů Archivy českých klášterů zrušených za Josefa II., Řád křížovníků s červenou hvězdou, České gubernium – listiny, Stížný list české a moravské šlechty kostnickému koncilu 1415, Kapitula Vyšehradská a Řád augustiniánů.

Ryze zpracovatelské malé 2. oddělení s fondy cca z let 1848–1918, staršími hornickými a samosprávnými archiváliemi, pokračuje ve smělém zpřístupňování badatelsky atraktivních fondů mj. i dálkovým způsobem. S ohledem na personální změny spočívající v přijetí nových odborných pracovníků probíhalo zpracování několika drobnějších fondů, aby se tito seznámili s programem Janus a s metodikou užívanou v Národním archivu. V roce 2008 se podařilo dotáhnout do konce několik zpracovatelských projektů. Byl schválen inventář fondu Prezidium ministerské rady Vídeň a ukončena tím práce tří generací archivářů.

Oddělení úspěšně spolupracovalo s partnerským archivem v Rakousku a podílelo se na grantovém projektu GA ČR reg. č. 409/08/0296 Průvodce po fondech a sbírkách Rakouského státního archivu pro českého návštěvníka. Byly dokončeny a zveřejněny na internetu soupisy personálních spisů profesorů a docentů na pražské univerzitě a na pražské technice, jež jsou uloženy ve Vídni.

Po letech byl dokončen a schválen dílčí inventář k fondu Staré montanum. Byly dokončeny inventáře několika horních fondů (Horní úřad Mladá Vožice - Tábor, Horní soud Příbram, Substituace horního soudu Jílové). Bezproblémově pokračovalo zpracování a inventarizace Ředitelství císařských soukromých a rodinných statků Praha, byl schválen inventář listin a probíhalo zpracování knih. Zároveň byl zhotoven dodatek k soupisu pečeti u těchto listin. Výrazně pokročilo zpracování soupisu vystěhovalectví, jehož první část bude možné v roce 2009 zpřístupnit na webu Národního archivu. Intenzivně se pracovalo na inventarizacích dalších fondů (Horní úřad Rudolfov, Památkový úřad Vídeň, Generální ředitelství státních drah-Vídeň – dodatky, ČM – sg. 13, obecní záležitosti), jež budou dokončeny v roce 2009. V roce 2008 odstartoval projekt týkající se zpracování a inventarizace rozsáhlého fondu Stavovská zemská pokladna a účtárna Praha.

V oddělení fondů první republiky a okupace (3. oddělení) započala inventarizace fondu Prezidium ministerstva vnitra (dříve fond č. 225 SÚ MV). V loňském roce se podařilo inventarizovat prvních 77 kartonů.

Dokončili zpracování obou fondů týkajících se Huberta Ripky, které na základě rozhodnutí metodické komise získaly společný název Archiv Huberta Ripky. V současné době končí ukládání údajů do programu JANUS. Nový fond bude mít rozsah 308 kartonů.

Další významnou pomůckou bude prohloubený inventář k fondu Úřad říšského protektora – státní tajemník K. H. Frank (dřívější fond SÚ MV 109). V současné době je zpracováno všech 184 kartonů a v příštích týdnech budou dokončeny rejstříky a napsán úvod.

Pokračovalo zpracování dodatků k hospodářským fondům dle dohodnuté metodiky, resp. v srpnu 2008 vytvořil student z pražské katedry archivnictví pod vedením zkušených kolegů inventář k fondu Hospodářská skupina sklářského průmyslu (fond čítá 6 kartonů).

Na konci roku byl dopsán úvod k inventáři fondu čítajícího 13 281 kartonů - Policejní ředitelství Praha II – všeobecná registratura (1921) 1941–1950 (1956), jenž v letech 2000–2005 pořádal kolektiv pracovníků z různých oddělen. Bylo dokončeno i štítkování kartonů a úředních knih.

Dlouhodobý projekt katalogizace protokolů schůzí vlád z fondu Prezidium ministerské rady pokračoval v minulém roce prací na Katalogu a rejstřících k protokolům schůzí 14. československé vlády (tj. červen 1935 – listopad 1935). Helena Nováčková zpracovala protokoly jednotlivých schůzí uložených ve dvou kartonech, osobní a zeměpisný rejstřík a v průběhu roku 2009 dokončí věcný rejstřík, celý katalog zrediguje a vypracuje úvod k publikaci evidované v edičním plánu.

Revidoval se badatelsky velmi využívaný celek Policejní prezidium Praha 1920–1950. V současnosti je zkontrolováno již 487 kartonů. S jednoduššími pracemi, zejména s adjustací fondu Nejvyšší správní soud, Sčítání lidu RČS v roce 1930 a Sčítání obyvatelstva 1939 již tradičně vypomáhali důchodci a studenti v rámci dohod o provedení práce.

V oddělení fondů z období socialismu (4. odd.) zpřístupňovali dva velké kmenové fondy – Ministerstvo zdravotnictví a dílčí fond ÚV KSČ - Gustav Husák. V prvním úkolu bylo zpracováno 85 kartonů včetně inventarizace. Probíhalo pořádání oddělení pro zahraniční styky Ministerstva zdravotnictví a třídění a pořádání osobních spisů lékařů. Celek osobních spisů, který podchycuje lékaře podle určitého významu ve vědě, výzkumu a podle působení v cizích státech, bylo nutno utřídit věcně a abecedně. V druhém projektu bylo inventarizováno 144 kartonů. Práce budou pokračovat v roce 2009.

Metodickou komisí Národního archivu byl přijat a schválen inventář dílčího fondu ÚV KSČ - Kancelář tajemníka Oldřicha Švestky (1970–1975). Po zapracování několika málo připomínek bude pomůcka odevzdána. Fond obsahuje 224 evidenčních jednotek a je uložen v 25 kartonech.

Pokračovalo pořádání a dokládání sčítacích operátů z dodatků, které zůstaly při přebírání fondu Národní sčítání lidu 1950 mimo souvislou řadu. Celkem bylo takto adjustováno 1206 kartonů. Byly uspořádány zápisy ze schůzí kolegií fondu Československá vládní komise pro stíhání nacistických válečných zločinců a připraveny pro inventarizaci. Bylo zahájeno třídění a pořádání „pamětních spisů“.

Pro naléhavé účely nahlédací a badatelské agendy jsme třídili, pořádali a adjustovali části fondu Státní ústav památkové péče a ochrany přírody. Sjednotili jsme několik řad dokumentů k jednotlivým lokalitám a byla vytvořena jedna abecední řada o 255 kartonech. Při nahlédací a badatelské agendě, která je vzhledem k jednotlivým lokalitám v režimu památkové péče velice častá, můžeme pracovat rychle a spolehlivě. Stávající kartony abecední řady kmenových čísel studentů z jednotlivých zemí ve fondu Dům zahraničních služeb Ministerstva školství ČSR jsme při revizi uložení celého fondu doplnili dalšími spisy tak, že celá řada doznala změny o 21 kartonů. Tím jsme ukončili uspořádání této části fondu až do roku

1992 a můžeme vyřizovat potvrzování studia zahraničních studentů až k tomuto datu.

V oddělení s nejnovějšími archiváliemi ústřední veřejné správy (5. odd.) se potvrdila účelnost hrubého pořádku a popř. slučování více přejímek od jednoho původce dohromady. Oproti minulému roku bylo takto rozříděno a souhrnnými předávacími soupisy zčásti opatřeno podstatně více archiválií: především byl takto uspořádán a souhrnným soupisem opatřen fond Národní informační středisko 1991–1997 (celkem 325 ukládacích jednotek, tj. 41 bm). Mimo plán uspořádali a inventarizovali osobní fond Zitta František z let 1906–2005, inventář bude předložen ke schválení, fond náleží do péče 6. oddělení. Při delimitaci k předání do Státního oblastního archivu Praha byly zčásti hrubě uspořádány fondy Chempol Group, a. s. 1994–1998 (901 ukládacích jednotek, tj. 82 bm) a fond C.H.C., a. s. 1996–1999 (17 ukládacích jednotek, tj. 1,5 bm).

Oddělení nestátních fondů (6. odd.) pokračovalo v roce 2008 v oblasti zpracování v úkolech v zásadě podle schváleného plánu. Jeho průběžné plnění komplikovala značná nemocnost, později pak i odchody několika pracovníků oddělení z Národního archivu. Kvůli postupnému přejímání jejích agendy jinými pracovníky, včetně správy fondů, a badatelské agendy, musel být plán v polovině roku upraven, upravená verze byla předložena ředitelce archivu. Některé úkoly v oblasti zpracování archiválií tak musely být přerušeny, jiné nebyly vůbec zahájeny.

Nejrozsáhlejšími pořadacími úkoly oddělení zůstává zpracování fondů Ministerstvo zahraničních věcí – výstřižkový archiv III a Archiv Syndikátu novinářů, které byly zahájeny v minulých letech. U fondu Ministerstvo zahraničních věcí – výstřižkový archiv III bylo zahájeno ukládání inventárních záznamů do programu JANUS, probíhala tvorba rejstříků a práce na úvodu k výsledné pomůcce. U fondu Archiv Syndikátu novinářů byl dokončen koncept inventáře a vypracován rozsáhlý úvod. V příštím roce bude třeba inventární záznamy uložit do programu JANUS a vypracovat rejstříky. Situace u tohoto fondu je však komplikována odchodem obou zpracovatelů z Národního archivu a nutností převzetí tohoto úkolu jiným pracovníkem. Průběžně pokračovala katalogizace historických a vzpomínkových prací ve fondu Svaz protifašistických bojovníků – ústřední výbor (celkem uloženo k dnešnímu dni 3552 záznamů).

Správce Sbírky map a plánů pokračoval v průběžné konverzi záznamů do programu JANUS, zároveň třídil a katalogizoval přírůstky ke sbírce.

Průběžně pokračovaly práce na zpřístupnění složitého fondu Rodinný archiv toskánských Habsburků, částí Leopold II., Ludvík Salvátor (uspořádáno a zpracováno na kartotéčních lístcích 15 kartonů z celkových 19) a Sbírka map a plánů (uloženo 492 inventárních záznamů do programu

JANUS). Metodická komise projednala plán pořádání části Leopold II. a schválila předložený návrh správkyně fondu.

Ve druhé polovině roku 2008 bylo zahájeno rovněž zpracování dalšího kmenového fondu Národního archivu: Národní fronta – ústřední výbor (1945) 1948–1948. Zpracování se zatím zaměřilo na zařazování rozsáhlých reponend a třídění dodatků a jejich zařazování do fondu.

Pokračovaly práce na zpřístupnění fondů Beran Rudolf, Kárných Miroslav a Margita (včetně jednání o kompletaci fondu s Archivem hlavního města Prahy a Institutem Tereziánské iniciativy), Nikolajev Semjon Nikolajevič a Tigrid Pavel. Průběžně probíhalo zpracování přírůstků do otevřených sbírek: Sběrka Výstřižky, Sběrka Dokumentace a Sběrka písemností osobní povahy.

Ke schválení bylo předloženo pět definitivních archivních pomůcek, z nichž čtyři byly již schváleny: Malypetr Jan, Nikolajev Semjon Nikolajevič, Sběrka staničních kronik a Ústřední sdružení úředníků, učitelů a zřízců Republikánské strany zemědělského a maloroľnického lidu, ve fázi lektorského řízení je inventář k fondu Svaz protifašistických bojovníků – ústřední výbor (1945) 1951–1968.

V roce 2008 byly v oblasti foto-, fono- a kinodokumentů (část 8. odd.) průběžně katalogizovány přírůstky do Sběrky pozitivů, Sběrky negativů a Sběrky mikrofilmů, i když těchto materiálů ubývá díky novějším reprodukčním technikám. Analogové záznamy zařazované do uvedených sbírek se pořizují jen v několika případech, a to jen z toho důvodu, že jsou pro žadatele levnější. Stále však pořizujeme studijní náhledy ke svitkovým filmům (nitráty).

Na podzim roku 2007 byly zahájeny opravy dat uložených v databázi Janus, protože jejich převod z původní databáze FOTO se ne zcela podařil (zmizely např. části inventárních čísel a z katalogizačních záznamů zůstaly jen začátky řádků). Takto byla postižena všechna převáděná data týkající se archivních souborů Balkanpress, Fotoarchiv ČTK 1919–1938 a Fotoarchiv ČTK 1930–1939 a také Soupisu bohemič, který je součástí Sběrky mikrofilmů a Sběrky negativů. Oprava Soupisu bohemič byla v roce 2008 dokončena a je možné je v rámci Janusu využívat. Tyto „opravné“ práce pokračovaly po celý rok 2008 a zdaleka nemohly být dokončeny. Zároveň byly záznamy upřesňovány a doplňovány o skeny jednotlivých dokumentů. Tyto práce budou – vzhledem k dalším úkolům – dokončeny pravděpodobně v roce 2012 (na všech souborech).

Pokračovala katalogizace souboru Fotoarchiv ČTK 1920–1936. Vzhledem k tomu, že soubor je tvořen z převážné části deskovými negativy a je hoj-

ně využíván badateli, bylo zahájeno jejich skenování a připojování obrázků k jednotlivým záznamům.

Fotoarchiv K. H. Franka, další rozpracovaný archivní soubor, vzhledem k dalším úkolům nemohl být dokončen v roce 2008. Při dopracování tohoto již v minulosti zpracovaného souboru se objevilo takové množství chyb, že je třeba veškeré údaje složitě ověřovat. Dále bylo zjištěno, že jen cca polovina fotografií byla podchycena inventárními záznamy, takže je třeba více než 2500 záznamů nově doplnit.

Zpracování archivního souboru Alexandrijské mikrofilmy bylo zahájeno v roce 2006, a to pro značný zájem badatelů. Mikrofilmy (celkem 165 svitků, tj. cca 80.000 polí) byly zkontrolovány a porovnávány s původním (neúplným) lístkovým katalogem (byl pořízen jen k některým svitkům). Jednotlivé záznamy byly uloženy do databáze Janus, avšak při kontrole byly zjištěny chyby – gramatické i formální, takže v současné době probíhají opravy (korektury) více než 3000 uložených katalogizačních záznamů a jsou doplňovány rejstříky – jmenný a zeměpisný.

Téměř 2000 kusů deskových negativů archivního souboru První světová válka vyžaduje zásah restaurátorů. Je o ně stále větší zájem badatelů, bylo proto třeba urychleně začít skenovat a zpracovávat. Zpracování tohoto souboru bylo dokončeno, zbývá vyhotovit pomůcku, ale ještě předtím je třeba provést důkladnou kontrolu.

Také v roce 2008 pokračovaly práce na zpracování archivního souboru Zvukové záznamy radionaslouchací služby, zahájené v roce 2007. Jednotlivé zvukové fólie jsou přepisovány (dodavatelysky) na digitální nosiče (CD). Fyzický stav originálních nosičů je velmi špatný, poškození bylo způsobeno především špatnou adjustací v minulosti. V roce 2008 byla přepsána zhruba polovina záznamů. V roce 2008 bylo dokončeno pořádání Sbírký zvukových nahrávek a to včetně rozhlasových pásů. Sbirka byla uspořádána chronologicky a vyhotoven prozatímní inventární seznam. Z menších archivních souborů byl uspořádán osobní fond Ježek. Vzhledem k tomu, že jde o velmi žádaný materiál, bylo by třeba ho rovněž přepsat, aby mohl být využíván (= pořady Československého rozhlasu během 7 srpnových dnů roku 1968, záznamy se v Archivu Českého rozhlasu nenacházejí). Inventář osobního fondu Pluhař byl opravován podle připomínek metodické komise.

Roztříděny byly materiály tvořící součást fondu Úřad předsednictva vlády ČSSR a ČSFR a také Federální úřad pro tisk a informace a byly k nim pořízeny prozatímní inventární seznamy, čekající na kontrolu vedoucí oddělení.

Retrospektivní konverze archivních pomůcek

V minulé zprávě avizované řešení – postupné skenování všech archivních pomůcek a jejich zveřejnění se naplno rozběhlo. Nezbytné úpravy (zmenšení PDF souborů, otočení stránek, doplnění nového titulního listu a způsobu objednávání) jsou však natolik rozsáhlé, že celý proces zbrzdily. O zveřejnění se budeme snažit v rámci portálu www.badatelna.cz. Zatím je zcela pozastavena retrospektivní konverze pomůcek 1. oddělení, kde je velké množství změn nepromítnutých v pomůčkách tresorové řady, jež slouží k retrokonverzi. Tyto úpravy se vyskytují i u pomůcek ostatních oddělení, ale je možné je snadněji kontrolovat v badatelně na Chodovci a provést případné opravy.

Prakticky vůbec nepokročily pro nedostatek času práce na zpracování již dříve konvertovaných dat. Také v případě dřívějších konverzí se ukázaly problémy. V případě evidence fotodokumentů v jednoúčelovém programu EvidView (na jeho vznik nemělo tehdejší oddělení informatiky vliv) došlo při převodu dat do Janus2000 v roce 2004 k poškození dat oříznutím. Konverze byla částečně zadána tvůrci programu a zpětnou analýzou bylo zjištěno, že právě prvotní export dat z EvidView byl chybný. Bohužel příslušné oddělení na tuto skutečnost přišlo pozdě, v mezitím převedených datech již bylo množství práce a také původní soubory neexistovaly. V případě druhé databáze (Spolky) již konverzi provádělo samo příslušné oddělení a zmíněné problémy nenastaly. Jde o důležité poučení: u všech SW aplikací je nutné vyžadovat datové rozhraní a toto vždy vyzkoušet.

V roce 2008 celkem naskenováno 111 pomůcek (10.636 stran).

Využívání archiválií veřejností

Badatelny

V uplynulém roce studovalo ve studovně oddělení nejstarších fondů na třídě Milady Horákové 913 badatelů (821 domácích, 92 cizinci), kteří zde vykonali 5 443 návštěv (5 023 domácích, 420 cizinců). Návštěvnosti odpovídá i pohyb archiválií: 13 265 objednávek, 45 reversů (11 zápůjčky, 34 výpůjčky). Zhotoveno bylo celkem 19 788 elektrografických kopií (18 428 černobílých, 1 360 barevných). Lze konstatovat, že návštěvnost studovny je konstantní a že díky povolení zhotovování reprodukcí dokumentů vlastními digitálními fotoaparáty poklesl v této studovně počet badatelských žádostí o vyhotovení kopií archivních dokumentů citelnou měrou. Pokračovala zde příprava na plné nasazení informačního systému badatelna.

Od května 2007 je centrální badatelna přičleněna k oddělení využívání archiválií. V roce 2008 bylo na Chodovci vystaveno celkem 1.634 badatelských listů (témat) pro 1.586 badatelů, kteří centrální badatelnu navštívili při 6.916 návštěvách. Počet domácích badatelů byl 1.351 a cizinců 235. Ke studiu se dostavili zahraniční badatelé při 671 návštěvách a domácí při 6.245 návštěvách. Bylo vyřízeno celkem 21.393 objednávek. Dále zhotovili pro badatele 59.591 kopií, a to i přesto, že badatelé z větší části využívají vlastní reprodukční zařízení (nepodléhá zpoplatnění). Pro badatele bylo dále zhotoveno 811 skenů a 211 kusů fotografií (ateliéry i badatelnou).

Předkládání archiválií z období po roce 1945 do studovny pro badatelské účely předcházela i v roce 2008 nezbytná technická úprava dříve utajovaných písemností. Kromě této průběžné práce byl takto „odtajněn“ obsah 400 celých kartonů ze 4 fondů.

Správní činnosti – opisy, výpisy a kopie pro občany

V roce 2008 bylo v elektronickém podacím deníku evidováno celkem 4335 čísel jednacích. Z celkového počtu bylo 1657 rešerší pro úřední potřebu a 1273 rešerší pro soukromé účely. Odesláno bylo 106 výzev k zaplacení rešerší z toho 101 tuzemských a 117 zahraničních.

Tyto činnosti v masivní míře zasahují především dvě oddělení archivu, jež spravují archiválie z období let 1918–1992. Zatímco dříve procházela 3. oddělením (archiválie z období 1918–1945) téměř polovina všech spisů archivu, v roce 2007 i v roce 2008 se jednalo přibližně o čtvrtinu, což opět znamená výraznější posun v přerozdělení nahlédací agendy přibližně od roku 2006. V minulém roce bylo tomuto oddělení přiděleno k vyřízení 1380 spisů.

V souvislosti s ukončením odškodňování občanů za perzekuci v období nacistické okupace klesl počet žádostí u agendy týkající se věznění, případně nuceného pracovního nasazení, majetkové újmy či rasového pronásledování v době nacistické okupace (97 ks žádostí). Zájem o tuto problematiku se přesouvá do oblasti badatelských dotazů a genealogických rešerší. Mírný nárůst žádostí však byl zaznamenán u dotazů na zjišťování národnosti a státního občanství. V naprosté většině se jednalo o dotazy státních úřadů či orgánů samosprávy. Vzhledem k tomu, že více než polovina dotazů se týká občanů, kteří v minulosti žili i v Praze, je tato agenda úzce spojena se zjišťováním posledního pražského bydliště osob. Často se provádí i z důvodu majetkového šetření, případně i kompletního dědického řízení (455 ks žádostí), u níž rovněž jako tazatelé převažují instituce. Naopak žádosti o zjištění národnosti a státního občanství ze sčítacích operátů (218 ks žádostí) předkládají ve velké většině soukromé

osoby, které potřebují nejčastěji potvrdit českou nebo německou národnost. Časově velmi náročné jsou různé žádosti institucí i soukromých osob o zjištění údajů ze zemědělsko-lesnických fondů (175 ks žádostí), jejichž počet rovněž mírně stoupá. Objevují se stále i obecné dotazy na nemovitý majetek osob, rodin, korporací i státních institucí (55 ks žádostí). I nadále se prováděly rešerše k neznámým občanům, po nichž pátral Český červený kříž na základě dotazů z celého světa (62 ks žádostí). Kromě zmíněných agend se znovu vyhledávaly podklady k některým restitučním kauzám a prováděly se různé jednotlivé rešerše k různým specifickým problémům.

Nahlédací agenda v dalším, zájmem veřejnosti nesmírně sužovaném oddělení (4. oddělení – archiválie z let 1945–1992), se příliš nezměnila, zůstala značně složitá a různorodá. Oproti roku 2007 se zvýšila o 229 žádostí (celkem 1616), vrátila se tedy na úroveň roku 2006.

Agenda, při které využíváme především zemědělské a lesnické fondy, opět stoupala a představovala u řady žádostí dohledání až několika desítek katastrálních území, případně jednotlivých parcel u obecního i státního majetku. Největší nárůst jsme zaznamenali u žádostí směřujících do fondů justice. S těmito požadavky bylo spojeno tzv. ztotožňování osob odpovědných za nezákonná jednání v 50. letech (soudci, prokurátoři, tajemníci OV a KV KSČ), které představovalo složité rešerše v několika fondech včetně rozsáhlého archivního souboru ÚV KSČ. K jedné žádosti byly často vyhledávány údaje k personálnímu obsazení politických pracovníků celých okresů v rozmezí několika let.

Dále jsme vyřizovali velice náročné žádosti z oblasti památkové péče, kultury a především z oblasti majetkoprávních záležitostí církví až do podrobností platových výměrů jednotlivých duchovních. Údaje o záležitostech církví jsme vyhledávali pro Parlament ČR.

Povětšinou jsme pracovali pro soudní orgány, Úřad vlády a Úřad pro zastupování státu ve věcech majetkových. Kolegové zde vyřídili 282 požadavků na poskytnutí údajů o národnosti a státním občanství, 459 restitučních případů týkajících se pozemků, lesů a zemědělského majetku vůbec, 367 žádostí o potvrzení délky věznění, odškodnění rodin popravených, ztotožnění osob zodpovědných za nezákonnosti, rehabilitace, vystěhování zemědělských rodin, žádosti ÚDV, 30 nahlédnutí do členské evidence KSČ, 47 restitučních případů týkajících se průmyslového majetku a movitostí zabavených z rasových důvodů v období 2. světové války, 60 požadavků z oblasti kultury, památek, zdravotnictví a sociální péče a 371 ostatních požadavků různého charakteru – školství, církevní záležitosti, potvrzování studia a zaměstnání apod.

Mimo písemných žádostí vyřizovali odborní pracovníci v průběhu celého roku řadu telefonických dotazů a podávali podrobné informace o možnostech využití našich fondů.

Rešerše pro domácí a zahraniční žadatele

Rešerše bývají zpravidla časově náročnější než běžné úřední dotazy a zatěžují rovnoměrně veškerá oddělení spravující archiválii i knihovnu. V prvním oddělení převažují průzkumy z fondu Židovské matriky, z oblasti šlechtické a občanské genealogie a z oblasti církevních a hospodářských dějin. Genealogické dotazy i vysoce odborné historické rešerše z období 19. století směřují do 2. oddělení. Vedle nahlédací agendy pracovníci 3. oddělení zpracovali i řadu rešerší k různým tématům z meziválečného období a z období 2. světové války (zde se jednalo např. o 230 ks žádostí, tj. je 390 pracovních dní, z nichž 160 ks bylo od českých a 70 ks od zahraničních žadatelů). Je však nutné konstatovat, že na vyřízení žádostí se často podílelo více pracovníků, a to nejen v rámci jednoho oddělení.

Z období nezákonností padesátých let a věznění určitých skupin obyvatelstva jsme vyhledávali archiválii z nezpracovaných fondů ve všech případech, ve kterých jsme byli požádáni Konfederací politických vězňů nebo potomky vězňů. V současné době jsou tato témata rovněž předmětem několika diplomových prací na vysokých školách a jsou zpracovávána za odborné pomoci pracovníků 4. oddělení. Vzrostl zájem o studium fondů z oblasti kultury, církevní problematiky a fondu Národního soudu. Pokračovali jsme v náročné práci při uspokojování požadavků na vyhledávání dokumentů pro účely Centra pro dokumentaci majetkových převodů kulturních statků obětí 2. světové války při Ústavu soudobých dějin AV ČR.

Příslušní odborní správci zmapovali v průběhu minulého roku své fondy z hlediska výskytu archivního materiálu týkajícího se ruské emigrace v ČSR po revoluci v roce 1917. Pracovníci vycházeli ze soupisu R. Machatkové, Ruská a ukrajinská emigrace v Československé republice, 1918–1938 (1950). Přehled archivních fondů Státního ústředního archivu v Praze. V případě vážného zájmu o mikrofilmování z ruské strany (a v případě reciprocit) lze se o provedenou důkladnou rešerši opřít.

Výstavy

V roce 2008 se uskutečnila s velkým úspěchem výstava o světové výstavě Expo Brusel 1958. O úspěch expozice i katalogu se výrazně zasloužily obě spoluautorky, Emílie Benešová a Karolina Šimůnková, na heuristice archivních dokumentů se podíleli i další pracovníci archivu. Veškeré břimě

příprav spočinulo na oddělení využívání archiválií, a to od jednání s firmami, jednání s institucemi i soukromníky o zapůjčení exponátů, prostudování relevantních archivních i literárních dokumentů, výběru archiválií, jejich kompletní naskenování až po konečnou fázi přípravy publikace a celé expozice. K tomu oddělení muselo zajišťovat veškerou administrativu včetně garance nepřekročení finančního limitu a samozřejmě také propagaci. Rovněž zajištění vernisáže bylo zcela v režii tohoto oddělení. V rámci výstavy pak probíhaly komentované prohlídky, které se setkaly s velkým úspěchem a také besedy pro pamětníky a projekce filmových dokumentů. Výstavu navštívilo více než 8000 návštěvníků, plus další se účastnili doprovodných akcí. Do tohoto počtu nejsou rovněž započítány hromadné exkurze škol.

Zmíněné oddělení bylo hlavním garantem 5 panelových výstav pod souborným názvem *Osudové osmičky* (rok 1848, 1918 – 2. odd., 1938 – 3. odd., 1948, 1968 – 4. odd.). Archiv měl spolupracovat s významným historickými pracovišti na přípravě vědeckých konferencí v Lichtenštejnském a Valdštejnském paláci a prezentovat zde ony panelové výstavy, samozřejmě vedle instalace v domácím prostředí a v českých zahraničních centrech. V případě konference k roku 1948 spolupráce fungovala bezchybně, ostatní akce však vůbec akademii koordinované a archiv postupoval z nutnosti zcela samostatně. *Osudové křižovatky českých dějin* se staly námětem pro řadu výstavních podniků, často, jak jsme předpokládali, na poslední chvíli.

Spolupráce a zápůjčky exponátů

Domácí

Originály dokumentů:

- Johann Bernhardt Fischer von Erlach. *Architektura – umělecká výzdoba – život rezidence* (pořádalo hlavní město Praha a Archiv hlavního města Prahy), Clam-Gallasův palác, Praha; 30. listopadu 2007 – 27. ledna 2008.
- *Zaniklé chrámy – živá hudba* (pořádalo Národní muzeum), České muzeum hudby, Praha; 4. října 2007 – 4. února 2008.
- *Albrecht z Valdštejna a jeho doba* (pořádal Senát Parlamentu České republiky, Vojenský historický ústav Praha a Národní muzeum), Valdštejnská jízdárna, Praha; 15. listopadu 2007 – 17. února 2008.
- *Daring to Resist: Jewish Defiance in the Holocaust* (pořádalo Museum of Jewish Heritage, New York), New York; 1. února 2007 – 1. listopadu 2008.

- 28. říjen v paměti Hradu (pořádala Správa Pražského hradu), Císařská konírna Pražského hradu, Praha; 23. října 2008 – 8. února 2009, s možností prodloužení do 1. března 2009.
- Objevování země na Nilu. 50 let české egyptologie (pořádalo Náprstkovo muzeum asijských, afrických a amerických kultur), Praha; 1. října 2008 – 18. ledna 2009.
- Československé legie v Rusku 1914–1920 (pořádala Správa Pražského hradu, odbor archivní správy a spisové služby Ministerstva vnitra, Federální archivní agentura Ministerstva kultury Ruské federace, Vojenský ústřední archiv Praha, Ruský státní vojenský archiv Moskva, Vojenský historický ústav Praha)
- Tereziánské křídlo Starého královského paláce Pražského hradu, Praha; 1. října 2008 – 18. ledna 2009. Kontrola výstavních prostor. Národní archiv na výstavě zapůjčením archiválií nespolupracoval.
- Republika (pořádá Národní muzeum, Senát Parlamentu ČR a Vojenský historický ústav v Praze), Národní muzeum, Praha; 28. října 2008 – 15. února 2009.
- Kartouza ve Valdicích – uzamčený svět – historie kláštera 1627 – 1782 (pořádá Regionální muzeum a galerie v Jičíně – muzeum hry), Jičín; 29. listopadu 2008 – 1. března 2009.
- Rakousko. Česko. V srdci Evropy (pořádá Národní muzeum), Praha; 28. října 2008 – 15. února 2009.
- cyklus výstav Národního archivu „Osudové osmičky“, Rok 1948, Lichtenštejnský palác, Praha; 22. – 28. února 2008; Rok 1918, Valdštejnský palác, Praha; 11. – 16. dubna 2008; Rok 1968, Valdštejnský palác, Praha; 13. – 18. června 2008; Rok 1938, Valdštejnský palác, Praha; 19. – 24. září 2008.
- Svatý Václav, ochránce české země (pořádá Arcibiskupství pražské a Národní galerie v Praze), Anežský klášter v Praze, 19. prosince 2008 – 8. března 2009

Kopie dokumentů:

- Povýšení Líšně na město (pořádalo Statutární město Brno, Městská část Brno - Líšeň).
- Dějiny obce Nezabudice (pořádal Obecní úřad Nezabudice).
- Dějiny obce Vstiš (pořádal Obecní úřad Vstiš, Dobřany).

- Stálá expozice k dějinám školství (Pedagogické muzeum J. A. Komenského v Praze).
- Stálá expozice k dějinám útrpného práva (Oblastní muzeum Praha-východ, Brandýs n. L.).
- Příběhy bezpráví v rámci vzdělávacího programu Jeden svět na školách – 4. ročník projektu Společnosti Člověk v tísni.
- Cesta ke svobodě (pořádala Společnost Člověk v tísni), Praha, Václavském náměstí; 30. října – 17. listopadu 2008, Plzeň, Náměstí Republiky; září – říjnu 2008.
- Aby se to už neopakovalo (pořádal Ústav pro studium totalitních režimů, k dějinám sdružení bývalých politických vězňů K-231).
- Putovní výstava „Pocta všem, kteří vzdorovali“ byla nadále instalována v jednotlivých pobočkách Konfederace politických vězňů, byla doplňována a upravována podle potřeby.
- Paradoxy 20. století. Nikolaj Jefremovič Andrejev (pořádala Slovanská knihovna Národní knihovny ČR ve spolupráci s Národním archivem a Ústavem dějin umění AV ČR).
- Symposion arcivévody Ludvíka Salvátora (zámek Brandýs nad Labem). Na internetových stránkách www.ludviksalvator.cz byla instalována internetová výstava Ludvík Salvátor v zrcadle neznámých dokumentů Rodinného archivu toskánských Habsburků.

Zahraniční

- Sovrani nel giardino d'Europa. Pisa e i Lorena. (Pořádalo Museo nazionale di Palazzo Reale, Pisa, Itálie.), 20. září – 14. prosince 2008
- Neporažená (Pořádalo České centrum ve spolupráci s Velvyslanectvím České republiky v Bratislavě a Národním archivem, o osudu Milady Horákové, Bratislava, Piešťany, Slovensko)
- V březnu 2008 uskutečnilo České centrum promítání několikahodinového záznamu z politického procesu s Dr. M. Horákovou s odborným komentářem.
- Landesausstellung, Schallaburg 2009

Spolupráce s médii

Opět byla velmi bohatá – podrobná informace viz monitoring na internetu. Pro Českou televizi Praha se např. připravovaly archiválie k cyklu 72 jmen české historie – Karel IV., Viktorin Kornel ze Všehrd, Sixt z Ottersdorfu, Pietro Andrea Matthioli, Petr Žitavský, dále pro pořad F. L. Hek či informaci o dokumentu „Stížnostní list české a moravské šlechty proti upálení M. Jana Husa adresovaný kostnickému koncilu 9. 2. 1415“.

Do pořadu Reportéři ČT o mnichovské dohodě byla poskytnuta s příslušným komentářem faksimile dohody z fondu Ústav marxismu-leninismu ÚV KSČ. Suverénně „nefotogeničtějšími“ archiváliemi se staly olympijské medaile manželů Zátokových, které „vystupovaly“ v reklamním šotu generálního sponzora českého olympijského týmu (Plzeňský Prazdroj) v době olympiády v Pekingu.

Podávali jsme požadované informace a vybírali jsme dokumenty také pro dvě ostravská televizní studia, která připravují dokumentární cyklus „Příběhy železné opony“ (průběžná několikaletá spolupráce). Ostravské studio připravilo též televizní pořad „Dopisy z cely smrti“, který Česká televize odvysílala v září 2008 s velkým ohlasem. Tento pořad byl výsledkem dlouhodobé společné snahy o přiblížení nejcitlivějších dokumentů z vězeňských spisů divákům. Předcházela mu náročná odborná spolupráce se scénáristou a s rodinami popravených, při které záleželo na maximálně citlivém přístupu. Vystoupení naší kolegyně Aleny Šimánkové v televizním pořadu bylo přijato politickými vězni s velkými díky.

Česká televize připravuje mj. i za pomoci Národního archivu cyklus pořadů, které se týkají „Tajných akcí StB“. Současně běží pořad „Neznámí hrdinové – pohnuté osudy“. Jeden z nich byl věnován osudu skladatele Celby, ve kterém bylo osobní vyprávění doplněno rovněž dokumenty Národního archivu. Zahájili jsme spolupráci s Českou televizí Brno na cyklu dokumentů „Moc má jméno šibenice“, ve kterém byl Národní archiv (Alena Šimánková) požádán o odborné poradenství, o přípravu dokumentů a o živé vystupování. Pro 3. ročník mezinárodního festivalu Mene Tekel jsme vybrali jeden z příběhů statečné venkovské ženy, která byla v roce 1955 nespravedlivě odsouzena a usilovala o obnovení svého procesu. Toto přání jí splní studenti FF UK až v roce 2009.

Průběžně po celý rok jsme vyhledávali požadované dokumenty pro Lidové noviny, Respekt, Mladou frontu Dnes a Týden. Většinou se vztahovaly k aktuálním výročním významným událostí a k politické persekuci 1948 – 1989.

Miroslav Kunt poskytl rozhovor pro Český rozhlas 6 na téma železničního areálu Praha-Bubny.

Exkurze

8. oddělení zabezpečilo na Chodovci za pomoci odborných garantů ze všech oddělení celkem 33 exkurzí s celkovým počtem účastníků 591. Na 1. oddělení bylo zajištěno 39 exkurzí s celkovým počtem 748 osob. Jako tradičně převažovaly exkurze pro posluchače vysokých škol (Filozofická fakulta Univerzity Karlovy – archiváři, historici, knihovníci, pedagogická fakulta Univerzity Karlovy, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Fakulta restaurování univerzity v Pardubicích, Univerzita Hradec Králové, Teologická fakulta Univerzity Karlovy – Ústav dějin umění, Technická univerzita Liberec), pro posluchače středních škol se zaměřením na historii a veřejnou správu apod.

Dále šlo o zajištění exkurzí vrcholných představitelů oboru archivnictví a historie ze zahraničí (např. archivních správ Polska a Ruska, ve spolupráci s odborem archivní správy a spisové služby Ministerstva vnitra). Charakter samostatné akce měla exkurze Klubu občanů České republiky v Bratislavě. V roce 2008 bylo navázáno na tradici setkání přátel Národního archivu – v pořadí 3. setkání vzbudilo relativně velkou odezvu.

Dne 28. října jsme uspořádali Den otevřených dveří archivu na Chodovci. Počasí toho dne bylo velmi nepříjemné – vítr a prudký liják, přesto přišlo více než 500 návštěvníků.

Knihovna

Knihovna Národního archivu plnila v roce 2008 úkoly v oblasti péče o historické knihovní fondy a sbírky, svěřené jí do správy, úkoly v oblasti tvorby oborově zaměřeného knihovního fondu, tj. na úseku doplňování fondu o dokumenty dané tematickým profilem knihovny a na úseku jejich zpracování a zpřístupňování, zajišťovala svůj podíl v oblasti tvorby informačního oborového fondu, konkrétně na úseku oborové bibliograficko-dokumentační činnosti a vydávání oborových bibliografií, poskytovala služby uživatelům z řad pracovníků a badatelů Národního archivu a ostatních archivů ČR, uživatelům z řad vysokých a středních škol a další odborné a zájmové odborně zaměřené veřejnosti.

Působila a působí dle §13 zákona č. 257/2001 Sb., o knihovnách a podmínkách provozování veřejných knihovnických a informačních služeb, jako základní knihovna se specializovaným fondem.

Umožněním přístupu uživatelů knihovny na Internet (formou veřejné internetové stanice) splnila (a již třetím rokem plní) zákonnou podmínku pro udržení statutu veřejná knihovna (termín daný knihovním zákonem končil 31. 12. 2007).

V oblasti vědecké a odborné činnosti byla opět velká pozornost věnována průzkumu bohemik (starým tiskům a tiskům 19. a první polovině 20. století).

Průzkum byl opět zaměřen nejen směrem ke způsobům zpracování a zpřístupnění těchto dokumentů knihovními systémy používanými v knihovně a ke zpracování přehledu fyzického stavu dokumentů v rámci dokumentů archivu, tzn. i z pohledu dlouhodobých plánů bezpečnostního snímkování (a digitalizace), restaurace a konzervace archiválií (a knihovních dokumentů) Národního archivu, ale i z pohledu přípravy a využití národních programů VISK. Granty byly přiděleny a v roce 2008 úspěšně řešeny a pro rok 2009 žádosti byly odevzdány začátkem ledna 2009 v podprogramech VISK 6 – národní program digitálního zpřístupnění vzácných dokumentů Memoriae Mundi Series Bohemica a VISK 7 – národní program mikrofilmování a digitálního zpřístupňování dokumentů ohrožených degradací kyselého papíru – s názvy projektů: „Zámecká knihovna Valdštejnů na zámku v Doksech – signatura A 75 – letáky o třicetileté válce“ a třetí etapa „Sibiřské tisky“ – tj. projektu kompletního reformátování seriálových tiskovin (novin a časopisů) tištěných v Rusku během let 1917 – 1920 vycházejících v Rusku (dokončení projektu) a zároveň zahájení dlouhodobějšího projektu „Úřední a oficiální seriálové dokumenty republiky Československé“. Výsledky průzkumu budou využity i pro spolupráci knihovny Národního archivu i na dalších národních projektech.

V rámci VISK 7/2008 požádal region Zlín (Krajská knihovna Zlín/Státní okresní archiv ve Zlíně, Muzeum Zlín) o zapůjčení některých ročníků regionálního tisku ze Sbírký novin. I tento projekt byl kolegy úspěšně zakončen a knihovna Národního archivu obdržel jednu sadu celého titulu tohoto regionálního deníku.

Odborná činnost knihovny zaměřená na oborovou bibliograficko-dokumentační činnost a vydávání bibliografických soupisů úzce koresponduje i s ediční činností archivu a s publikační činností pracovníků knihovny.

Mezi dlouhodobé úkoly a specifické a mimořádné úkoly roku 2008 patřila digitalizace dokumentů, redakce katalogů a digitalizace katalogových pomůcek (jmenný katalog Knih. B/starý a nový katalog, jmenný katalog Knihovny Svazu protifašistických bojovníků/základní fond), Intranet knihovny – mj. připojení digitalizovaných katalogů do automatizovaného vyhledávání do systému elektronických katalogů knihovny pod obrázkový katalog a dále verifikace záznamů z databáze pro staré tisky. Objemově a pro doplňování fondu Sbirka novin byla nejvýraznější přejímka zahraničních novin z ministerstva zahraničních věcí. Pokračovala bibliograficko-dokumentační činnost. A samozřejmě se pokračovalo v rámci časových i finančních možností nebo i v rámci stavu zařízení v řešení a rozvoji automatizace knihovny.

Vědecký výzkum

Elektronické dokumenty, archivní standardy

V rámci projektu výzkumu a vývoje Ministerstva vnitra VE20072009004 Možnosti a formy zpřístupnění archivních fondů nebo jejich součástí veřejnosti v elektronické podobě, jehož řešitelem je Miroslav Kunt a spoluřešitelé pracovníci 5. oddělení Jiří Bernas a Jaroslav Šulc, pokračovaly práce zejména v oblasti mezinárodních standardů a technického řešení digitalizace. Rok 2008 byl především rokem jednání, workshopů a ujasnění některých koncepčních záležitostí tak, aby bylo možné v závěru roku a v roce 2009 realizovat definitivní výstupy projektu a hlavně zahájit oborovou diskusi k problematice. Připraveny do tisku nebo již předány k zveřejnění jsou některé výstupy. Otevřena zůstává obecná otázka jednoznačné identifikace digitálních objektů, která je zcela klíčová.

Především bylo zásadně pokročeno v otázce řešení digitalizace a technických mezinárodních archivních standardů. V roce 2007 vyvinutý generátor archivních pomůcek byl upraven na dávkové zpracování souborů a upraven graficky.

Nepochybně podstatné je využívání znalostí i výsledků pro přípravu Národního digitálního archivu, jehož část (archivní portál) nebyla přípravnou studií ani naznačena. Na předpokládané řešení digitálního archivu navazuje vývoj kontejneru pro digitální reprodukce s využitím standardu METS. Úzká vazba na problematiku digitálního archivu je patrná z dalších pasáží výroční zprávy. Podrobnější informace o projektu obsahuje průběžná zpráva za rok 2008.

Těžiště akcí v oblasti informatiky leželo v aktivní účasti pracovníků oddělení předarchivní péče na konferencích. Z nich nejdůležitější je každoroční „trojka“ ISSS Hradec Králové (duben), Co po nás zbude (září) a Knihovny, archivy a muzea v digitálním světě (prosinec), z nichž u jedné „Co po nás zbude“ pořádané občanským sdružením CNZ se archiv účastní v roli spoluorganizátora. Na výroční konferenci pobočky České informační společnosti při Národním archivu vystoupil se svým referátem, na téma „Archivnictví v Austrálii – Zpracování archiválií aneb provenienční princip bez tvorby fondů“ Miroslav Kunt. S konferenčním příspěvkem Jiřího Bernase a Miroslava Kunta „Národní digitální archiv – představení projektu“ připraveným vystoupil Jiří Bernas na ISSS v Hradci Králové, text byl současně publikován v konferenčním sborníku a článek o digitálním archivu, rovněž z pera jmenovaných, byl otištěn v bulletinu eGON News č. 2 ministerstva vnitra vedle informací o dalších hlavních rezortních projektech eGovernmentu. Na konferenci Co po nás zbude, přednesl Jiří Bernas referát „Národní digitální archiv“ a Miroslav Kunt příspěvek „Archivní portál – místo

pro přístup k dokumentům uloženým v Národním digitálním archivu“. Na prosincové konferenci Archivy, knihovny a muzea v digitálním světě byl ve společném referátu Tomáše Dvořáka z Archivu hlavního města Prahy a Miroslava Kunta „Možnosti a formy zpřístupnění archivních fondů nebo jejich součástí veřejnosti v elektronické podobě“ představen projekt výzkumu a vývoje se stejnojmenným názvem.

Péče o fyzický stav archiválií

V rámci Bezpečnostního výzkumu Podprogram II. „Výzkum pro řešení ochrany a zabezpečení archiválií v klasické a elektronické podobě“ byly řešeny grantové úkoly:

Monitorování plynných polutantů v depozitářích státních archivů České republiky a způsoby jejich odstranění

V roce 2008 byli do projektu zapojeni řešitelé ze všech státních oblastních archivů, kteří vybrali vhodné lokality pro měření škodlivin. Do sledování úrovně znečištění nebylo možné zahrnout naprosto všechny budovy a depozitáře státních archivů, přednost byla dána centrálním budovám, které se nacházejí většinou (s výjimkou Státního oblastního archivu v Zámrsku) v městských aglomeracích, a dále depozitářům umístěným v lokalitách se zvýšenou koncentrací plynných polutantů, tedy tam, kde archiváliích hrozí potenciální nebezpečí. Indikační kupóny Purafil Inc. byly použity pro zjištění stavu ovzduší jak uvnitř archivních depozitářů, tak v jejich bezprostředním okolí. Celkem bylo rozmístěno 300 kupónů. Instalace kupónů byla ve stejném rozsahu ještě jednou zopakována pro zjištění případné závislosti koncentrací polutantů na ročním období (podzimní období).

Všem oblastním archivům byly poskytnuty přístroje OnGuard 3000, které podle pokynů shromažďují aktuální údaje z dalších depozitářů. Výsledky analýz z první i druhé etapy měření se postupně zpracovávají.

V průběhu roku 2008 se mnozí pracovníci archivu podíleli na řešení výzkumného úkolu Zpracování postupu na záchranu světlocitlivých archivních dokumentů na skleněné podložce (deskové negativy), jejich ošetření, archivaci (dlouhodobé uložení), zabezpečení a zpřístupnění (č.j. OKO-136-3/A-2007). V průběhu roku byl navržen způsob šetrného (bezdotykového) reprodukování deskových negativů; byl zpracován návrh organizace práce při pořizování těchto reprodukcí a také návrh na technické parametry digitálních „obrázků“. Byl zpracován návrh terminologie, týkající se této problematiky a rovněž restaurátoři provedli celou řadu důležitých měření a zkoušek. Dosavadní výsledky výzkumu byly prezentovány na podzimní poradě ředitelů státních archivů.

V druhém roce řešení se dále zpracovávala literární rešerše z problematiky technologických postupů restaurování a konzervování skleněné podložky i světlocitlivé vrstvy skleněných negativů. V současné době se připravuje atlas poškození na základě připravené typologie poškození a dále se specifikují a ověřují v praxi vhodné postupy restaurování a konzervace jednotlivých typů poškození. Provádí se průzkum úpravy obrazové strany jako retuše a použité laky. Byly navrženy a odzkoušeny některé způsoby čištění skleněných negativů a metody lepení uvolněné želatinové vrstvy i rozbitého skla. Řeší se i problematika výskytu mikroorganismů v citlivé želatinové vrstvě, podmínky jejich růstu a způsoby dezinfekce.

Byla provedena série zkoušek vlivu doby působení etanolového roztoku jódu na změnu denzit stříbrného obrazu zpracovaných senzimetrických klínů Fomapan 100. Modifikovaný postup odstranění stříbrných zrcátek byl aplikován na reálné skleněné negativy. Vyhodnocení bude provedeno až po testech umělého stárnutí.

Další výzkumné úkoly řešené v tomto roce

Atlas papírenských vláknin

V roce 2008 bylo pokračováno v přípravě obrazového atlasu nejdůležitějších papírenských vláknin s popisy základních morfologických znaků. Atlas bude možné podle potřeby průběžně doplňovat a bude sloužit i při identifikaci papírových vláken a při výuce studentů.

Ošetření archiválií ozonizací

Ve spolupráci s firmou Belfor Czechia s.r.o. byly ukončeny zkoušky vlivu ozonizace na vlastnosti různých druhů papíru, včetně obarvených papírů s cílem posoudit účinky této metody na životnost archiválií. Výsledky byly uzavřeny a publikovány.

Vliv odkyselování technologií Bookkeeper na novodobé záznamové prostředky

Podrobnější studium technologie hromadného odkyselování Bookkeeper pokračovalo studiem vlivu neutralizace oxidem hořečnatým na stabilitu typických kyselých i basických barviv, které jsou základem novodobých inkoustů a razítek.

Studium světlostálosti různých druhů kartonů archivní kvality

Ve spolupráci s firmou Emba s.r.o. byla porovnána světlostálost a krvácivosti nové archivní lepenky této společnosti. Tato lepenka byla porovnána s dalšími zahraničními i tuzemskými lepenkami.

Testování kancelářských papírů

Na základě žádosti několika útvarů Ministerstva vnitra (Generální ředitelství HZS Praha, Policie jihomoravského kraje Brno, Odbor programového financování MV, Zařízení služeb pro MV atd.) byly laboratorně ověřovány technické parametry kancelářských papírů zakoupených těmito útvary.

Historie, pomocné vědy historické, dějiny správy

I v průběhu roku 2008 se někteří pracovníci archivu účastnili projektu Dokumentace osudů aktivních odpůrců nacismu, kteří byli po skončení druhé světové války postiženi v souvislosti s opatřeními uplatňovanými v Československu proti tzv. nepřátelskému obyvatelstvu ve smyslu usnesení vlády České republiky č. 1081 ze dne 24. 8. 2005, zadaného Ministerstvem zahraničních věcí. Projekt končil v září mezinárodní konferencí v Ústí nad Labem. Vysokoškoláci prováděli rešerše ve fondech Národního archivu a v regionálních archivech České republiky, ze zahraničních archivů pak v Německu a v Rakousku. Pokračovala práce na soupisu právních předpisů (Helena Nováčková), tematickém soupisu z fondů Národního archivu i z regionálních archivů (Jaroslav Pažout, Alena Skipalová), byla dokončena edice dokumentů pro veřejnost: Zdeňka Kokošková a Jaroslav Pažout, Odsunutí hrdinové. Faksimilová edice dokumentů/Abgeschobene Helden. Faksimile-Dokumentenedition a kniha medailonů: Zdeňka Kokošková a kolektiv, Osudy zapomenutých hrdinů, Příběhy německých antifašistů z ČSR. Pracovníci nabídli digitální kopie mnoha dokumentů kolegům z Ústí nad Labem pro připravovanou expozici s názvem Zapomenutí hrdinové. Středoškoláci nadále přepisovali dobové seznamy německých antifašistů z fondů Národního archivu i z Archivu bezpečnostních složek; po revizi byly předávány Jiřímu Bernasovi, který je importoval do centrální databáze uložené v Národním archivu.

Kolegové Helena Nováčková a Ivan Štoviček pracovali ve spolupráci s Historickým ústavem Akademie věd ČR a též akademickým Ústavem T. G. Masaryka ČR na grantu GA ČR, jehož výsledkem je v současné době edice s názvem Zápisy ze schůzí londýnské vlády za období 1940–1941 (1. – 43. vláda).

Jaroslav Pažout pracoval druhým rokem na grantovém projektu GA ČR Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných. Perzekuce, opozice a nezávislé iniciativy v Československu v letech 1977–1989 (nositel grantu knihovna samizdatové a exilové literatury Libri prohibiti), jehož hlavním cílem je vydání dokumentů jmenovaného výboru. Lenka Matušíková se účastní projektu Bohemiae, Moraviae, Silesiae Judaica, řízeném Společností pro dějiny židů v České republice, jehož cílem je vydávání dokumentů k historii židů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku v elektronické podobě. Samostatně pak zabezpečuje Soupis matrik a dějiny židovských obcí v Čechách a na Moravě.

Někteří kolegové pracovali i na vlastních samostatných výzkumech. Pavel Dufek se v květnu účastnil konferenci Agrární strany ve vládních a samosprávných strukturách mezi světovými válkami, kde vystoupil s příspěvkem. Jako odborný garant zabezpečila Alena Pazderová červnovou prezentaci faksimile stížného listu české a moravské šlechty proti upálení M. Jana Husa adresovaného kostnickému koncilu z 2. 9. 1415. Táž dokončuje přípravu prvních dvou svazků Edice korespondence Cesare Speciana, papežského nuncia na císařském dvoře v Praze 1592–98. Denko Čumilivski připravil Katalog typářů ze 13. – 19. století získaných nákupní komisí Národního archivu v letech 1996–2008.

Revizí inventářů svatovítského pokladu a přípravou Edice inventářů relikvií z let 1598, 1645, 1721 na CD se zabýval Libor Gottfried, dějinami archivu Strahovského kláštera a provinční pečeti řádu františkánů Jitka Křečková, šlechtickými erby v nobilitačních písemnostech pak Pavel Sedláček a Helena Sedláčková.

Z již ukončeného grantového úkolu 409/05/2078 u GA ČR Reflexe a sebereflexe ženy v české národní elitě 2. poloviny 19. století, jehož odpovědným řešitelem byl Milan Vojáček, byl dán do tisku první svazek dalšího publikačního výstupu – edice Zápisky Marie Červinkové-Riegrové (1880–1891).

Pokračovala dále spolupráce s Kabinetem dokumentace a historie Institutu vzdělávání vězeňské služby ČR (Alena Šimánková, Lucie Gaberdénová) a s Českou křesťanskou akademií na Martyrologiu katolické církve v českých zemích ve 20. století (opět Alena Šimánková a Lucie Gaberdénová). Po vzniku Ústavu pro studium totalitních režimů jsme se zapojili do následujících projektů: výzkum protikomunistického odboje a odporu (příprava encyklopedie), slovník třídní justice (pracovní název) a osudy popravených.

Byla zahájena práce na grantovém projektu GA ČR č. 409/08/0296: Průvodce po fondech a sbírkách Rakouského státního archivu pro českého návštěvníka, jehož nositelem je Národní archiv a na jehož řešení se podílí

šest pracovníků archivu a další externí spolupracovníci.

Eva Gregorovičová vystoupila na konferenci Franz Stephan von Lothringen und sein Kreis (Naturhistorisches Museum Vídeň 24.–27. 9. 2008) s příspěvkem o pramenech k osobě Františka Štěpána Lotrinského v rodinném archivu toskánských Habsburků. Jiří Křesťan, Zora Machková a Filip Paulus se účastnili dalšího ročníku Týdne zahraničních Čechů.

Jiří Křesťan vystoupil s diskusním příspěvkem na semináři Masarykova ústavu AV ČR o pojetí demokracie u realistů E. Rádl a Z. Nejedlého a na kolokviu Ztráty a nálezy Památníku národního písemnictví a zapojil se do práce Společnosti přátel PNP. Filip Paulus vystoupil s referátem na semináři pro archiváře, knihovníky a kronikáře žup a jednot České obce sokolské.

Eva Gregorovičová dosáhla v roce 2008 významného úspěchu na mezinárodní úrovni, byla jmenována členkou Mezinárodního institutu pro archivní vědy v Terstu, jmenována byla po návštěvě ředitele institutu dr. Petera Klasince v Národním archivu. E. Gregorovičová se zúčastnila pracovní konference pořádané institutem, kde vystoupila s přednáškou Dai mikrofilm alla digitalizzazione. La sicurezza del patrimonio nazionale d'archivio nell'Archivio Nazionale a Praga (tištěná verze v časopisu Atlanti), a zasedání IIAS.

Eva Gregorovičová připravila kromě zmíněných konferenčních příspěvků studii o stereoskopických fotografiích v rodinném archivu toskánských Habsburků (bude vydána na stránkách sborníku Historická fotografie), Jiří Křesťan připravil analytickou studii o osobnosti Václava Talicha a jeho osudu v poválečném období (bude vydána na stránkách Soudobých dějin).

Koncem roku byly zahájeny přípravné práce k zpracování referátu o problematice národnostních menšin a jejich archivů, jenž má být přednesen v dubnu na setkání ředitelů archivních ředitelství členských a kandidátských zemí Evropské unie.

Účast zaměstnanců Národního archivu v různých vědeckých a redakčních radách a komisích v domácím prostředí je tak bohatá, že její výčet přesahuje možnosti zprávy o činnosti.

Ediční a publikační činnost

Národní archiv vydává ve spolupráci s Muzeem východních Čech v Hradci Králové sborník Historická fotografie. Za pomoci mezinárodně obsazené redakční rady vychází již od roku 1992 sborník *Paginae historiae*, který byl zařazen v seznamu neimpaktovaných recenzovaných periodik. Další publikace byly vydány podle edičního plánu a jsou uvedeny v bibliografickém přehledu.

Pedagogická činnost

Počátkem roku pokračovala výuka pro studenty bakalářského a magisterského studia archivnictví filozofické fakulty Univerzity Karlovy na základě smlouvy mezi Národním archivem a katedrou pomocných věd historických a archivního studia filozofické fakulty Univerzity Karlovy (předměty Spisová služba, předarchivní péče a výběr archiválií; Seminář ke zpřístupňování archiválií; Archivní provoz a technika a Archivní legislativa). Na výuce se podílejí pracovníci téměř všech oddělení. Některé z přednášek byly zařazeny rovněž do archivního kurzu konaného na půdě Národního archivu ve školním roce 2008/2009. Spolupráce s katedrou archivnictví se odbývala v obou budovách archivu i formou participace na realizaci výuky archivářů v dalších předmětech. Dále jsme se účastnili přednášek pro studenty FAMU. Pracovníci oddělení péče o fyzický stav archiválií se podíleli na výuce studentů Střední průmyslové školy grafické v Praze, Ústavu chemické technologie restaurování památek VŠCHT v Praze, Ústavu historických věd Pedagogické fakulty Vysoké školy pedagogické v Hradci Králové.

V roce 2008 byl zahájen Kurz konzervování a restaurování archiválií při Národním archivě. Kromě organizování a zajišťování chodu kurzu jako pedagogové se na výuce podíleli Bronislava Bacílková, Hana Paulusová a Michal Ďurovič.

Zahraniční styky

Celkový počet zahraničních služebních cest pracovníků Národního archivu v roce 2008 činil 43, z toho:

- 17 cest plánovaných (z toho 3 neuskutečněny)
- 11 cest neplánovaných (z toho 1 neuskutečněna)
- 19 cest z grantových prostředků

Uskutečněné cesty byly finančně zajištěny:

- plně z rozpočtu Národního archivu
- částečně z rozpočtu Národního archivu a částečně z jiných zdroj (zahraničním partnerem, organizátorem, aj.)
- plně z jiných zdrojů
- z grantových prostředků

Národní archiv se každoročně podílí i na přijetí zahraničních hostů. Tato přijetí jsou realizována odborem archivní správy MV ČR. Většinou

se jedná o archivní studium a zájem o seznámení se s odbornou činností Národního archivu.

Přehled zahraničních služebních cest pracovníků Národního archivu za rok 2008:

- Rakousko / Vídeň

PhDr. Karel Koucký, Mgr. Jan Kahuda

11.–14. 2. 2008

bohemikální výzkum

zjištění pramenů k česko-německým jazykovým vyrovnáním v Archivu Školského spolku Komenský

- Velká Británie / Londýn

PhDr. Lenka Matušíková

23. – 24. 8. 2008

účast na zasedání „Endangered Archives Programme Advisory Panel“ – komise pro hodnocení projektů podaných v rámci Programu na záchranu ohrožených archivních fondů při Arcadia Foundation, British Library)

- SR / Bratislava

PhDr. Alena Pazderová, Mgr. Jitka Křečková

9. – 11. 6. 2008

účast na pracovním zasedání konsorcia projektu digitalizace církevních listin „Monasterium“ konaném v Bratislavě

- Švýcarsko / Bern, Basilej

PhDr. Tomáš Kalina, PhDr. Karel Koucký, Ing. Miroslav Kunt

Národní archiv + grant VE20072009004 řeš. Ing. Kunt

19. – 23. 5. 2008

dlouhodobé ukládání dokumentů, archivní a spisová služba ve Švýcarsku získání zkušenosti s budováním a provozem digitálního archivu metodika předarchivní péče o ED ve veřejné správě

- Itálie / Florencie

PhDr. Eva Gregorovičová

15. – 31. 7. 2008

pokračování v průzkumu fondů Státního archivu ve Florencii a v rekonstrukci vazeb mezi těmito fondy a rodinným archivem toskánských Habsburků uloženým v Národním archivu

- USA/ Chicago

PhDr. Lenka Matušíková

14. – 22. 8. 2008

účast na mezinárodní konferenci o židovské genealogii pořádané Mezinárodní asociací židovských genealogických společností (IAJGS)

- SR / Bratislava
Štěpánka Borýsková, Mg.A., Blanka Hnulíková
20. 7. – 9. 8. 2008
účast na 3 týdenní restaurátorské škole nazvané Fundamentals of the Conservation of Photographs
- Itálie / Milán
12. – 26. 9. 2008
PhDr. Alena Pazderová
kolace textů edice Specianovy nunciatury z let 1592–1593 v Ambrosiánské knihovně (Biblioteca ambrosiana) v Miláně včetně chybějících textů do PC
- Litva / Vilnius
PhDr. Lenka Matušíková
22. – 25. 9. 2008
účast na pracovním setkání evropských archivů a s archiváři, kteří pečují o fondy týkající se židů a židovských obcí
- Itálie / Pisa
PhDr. Eva Gregorovičová
19. – 22. 9. 2008
účast na zahájení výstavy „Sovrani nel giardino d'Europa. Pisa e i Lorena“
- Rakousko / Vídeň
PhDr. Eva Gregorovičová
24. – 27. 9. 2008
vystoupení na mezinárodní konferenci „Franz Stephan von Lothringen und sein Kreis“
- Polsko / Nowy Sącz
PaedDr. Bohumír Brom
9. – 14. 9. 2008
účast na mezinárodní konferenci Archivy střední Evropy. Společné dědictví, společná budoucnost
- Rakousko / Vídeň
Mgr. Milan Vojáček, Mgr. Pavla Lutovská
15. – 19. 9. 2008
průzkum fondů a vytipování důležitých bohemikálních dokumentů v rámci projektu „Průvodce po fondech Rakouského státního archivu s ohledem na bohemika“
výměna zkušeností se zpřístupňováním archivních fondů rakouských centrálních orgánů z let 1848–1918
výměna archivních pomůcek a odborných publikací

- Itálie / Pisa

Bc.A. Adéla Růžičková

15. – 19. 9. 2008

účast na instalaci výstavy „Sovrani nel giardino d'Europa. Pisa e i Lorena“ zapůjčení archiválií Národního archivu na výstavu (fond Rodinný archiv toskánských Habsburků)

- Rakousko / Vídeň

PhDr. Eva Drašarová, CSc.

9. – 14. 11. 2008

pokračování ve výzkumu bohemik na základě dohody o spolupráci s Rakouským státním archivem a pro projekt grantové agentury ČR „Průvodce po fondech Rakouského státního archivu pro české návštěvníky“
účast na zasedání konsorcia projektu digitalizace listin Monasterium a navazujícího projektu IKARus

- Francie / Lille

PhDr. Helena Sedláčková

22. – 27. 10. 2008

účast na zasedání výboru Prozatímní sfragistické sekce při MAR
Sfragistická konference „Proč pečete?“ a výstava v Lille

- Slovensko / Bratislava

PhDr. Tomáš Kalina, Mgr. Martin Šisler

3. – 6. 11. 2008

výměna zkušeností v oblasti předarchivní péče u veřejnoprávních původců
srovnání praxe Národního archivu a Slovenského národního archivu

- Itálie / Terst

PhDr. Eva Gregorovičová

20. – 23. 11. 2008

účast na pracovním zasedání členů Mezinárodního institutu pro archivní vědy se sídlem v Terstu – „18th International Archival Day“

- Rakousko / Vídeň

PhDr. Alena Pazderová, Mgr. Jitka Křečková

11. – 14. 11. 2008

účast na zasedání mezinárodního spolku ICARUS (International Centre for Archival Research) konaném ve Vídni ve dnech 12. – 14. listopadu 2008

- Itálie / Řím

PhDr. Alena Pazderová

28. 11. – 15. 12. 2008

výzkum bohemik v Archivio di Stato do Roma s ohledem na edici korespondence papežského nuncia v Praze Cesare Speciana z let 1592–98 kontrola Specianovy korespondence z roku 1597 adresované do Říma ve Vatikánském tajném archivu a doplňování chybějících textů

- Itálie / Terst

Bc. Benjamin Bartl

16. – 23. 11. 2008

účast na archivním kurzu Mezinárodního institutu pro archivní vědy se sídlem v Terstu

- Francie / Paříž

8. – 12. 12. 2008

Mgr. Zora Machková

akvizice přírůstku k fondu Pavel Tigrid

- Slovinsko / Lublaň

Národní archiv + grant VE20072009002 řeš. Dr. Benešová

PhDr. Emilie Benešová, Pavel Baudisch, Iveta Mrvíková

3. – 7. 11. 2008

návštěva Slovinského filmového archivu a Archivu Slovinské republiky v rámci výzkumného úkolu VE20072009002 – „Zpracování postupu na záchranu světlocitlivých archivních dokumentů na skleněné podložce, jejich ošetření, archivaci, zabezpečení a zpřístupnění“

- Švédsko / Stockholm

grant VE20072009002 řeš. Dr. Benešová,

PhDr. Emilie Benešová, Pavel Baudisch

13. – 17. 10. 2008

problematika dlouhodobého uchování, zpracování a zpřístupnění světlocitlivých materiálů, především negativů na skleněné podložce

- Slovensko / Martin – grant VE20072008003 řeš. ing. Ďurovič

Blanka Hnulíková, Roman Straka

27. – 29. 10. 2008

účast na konferenci „Ochrana a využití kulturního dědictví“

- Slovinsko / Lublaň
Národní archiv + grant VE20072008003 řeš. ing. Ďurovič
Zuzana Zajačiková, Bc. Lenka Bartlová
2. – 15. 11. 2008
účast na workshupu „Historical, theoretical and practical workshop Limp & Semi-limp Vellum Bindings & Paper Case Bindings
- Polsko / Varšava – grant VE20072008003 řeš. ing. Ďurovič
Ing. Hana Paulusová
9. – 13. 6. 2008
získání doplňujících informací o využití technologie Bookkeeper – hromadné odkyselování (grant VE20072008003 řeš. ing. Ďurovič)
- Rakousko / Vídeň – grant VE20072009004 řeš. Ing. Kunt
PhDr. Tomáš Kalina, Mgr. Milan Vojáček, Ing. Miroslav Kunt
digitalizační projekty v Rakouské národní knihovně (ANNO, ALEX), použití programu Scope v Rakouském státním archivu v praxi
- SRN / Marburg – grant VE20072009004 řeš. Ing. Kunt
Mgr. Martin Šisler
10. – 12. 6. 2008
účast na 13. archivním kolokviu Archivní školy v Marburgu (Spolková republika Německo) „Zwischen analog und digital. Schriftgutverwaltung als Herausforderung für Archive“ (Mezi analogovým a digitálním. Spisová služba jako výzva pro archivy)
- SRN / Berlin – grant VE20072009004 řeš. Ing. Kunt
PhDr. Karel Koucký, Mgr. Monika Sedláková
12. – 14. 11. 2008
účast na semináři k webovému portálu „Zwangsarbeit im NS-Staat“ (www.zwangsarbeit.eu)
- Rakousko / Vídeň – grant 409/08/0296 řeš. Mgr. Kahuda – práce na projektu „Průvodce po Rakouském státním archivu pro českého návštěvníka“
16. – 20. 6. 2008 PhDr. Tomáš Kalina, Mgr. Milan Vojáček,
Mgr. Jan Kahuda
1. – 12. 9. 2008 PhDr. Karel Koucký

28. – 3. 10. 2008 PhDr. Eva Gregorovičová
 15. – 25. 9. 2008 Mgr. Jan Hrdina (AHMP), Mgr. Martina Jeránková (MÚ–AAV ČR)
 5. – 12. 10. 2008 Ing. Miroslav Kunt
 13. – 17. 10. 2008 PhDr. Karel Koucký
 30. – 5. 12. 2008 PhDr. Eva Gregorovičová
 1. – 5. 12. 2008 Mgr. Jan Kahuda
 1. – 12. 12. 2008 PhDr. Jaroslav Šulc
 8. – 12. 12. 2008 Mgr. Milan Vojáček, Ph.D.

Fyzický stav archiválií

Práce související s odstraňováním následků povodní z roku 2002 (vysušení zmražených dokumentů společností Belfor Czechia s.r.o. a dezinfekce vysušených dokumentů v Národním archivu) byly na podzim úspěšně ukončeny. Dne 23. října proběhla v prostorech této firmy v Jirnech u Prahy tisková konference, na které byla několikrát vyzdvížena naprosto bezchybná spolupráce Národního archivu a společnosti Belfor. Jestliže fáze vysušování a dezinfekce proběhla prakticky bez větších potíží, fáze následného restaurování bez problémů zdaleka není. Jediným resortem, který nedodržel již podepsanou rámcovou Dohodu o spolupráci při konzervaci a restaurování dokumentů zasažených povodněmi v roce 2002, bylo Ministerstvo spravedlnosti (Městský soud v Praze). Proto restaurování archiválií tzv. Státního soudu v roce 2008 neprobíhalo, přestože jsou ve velmi špatném fyzickém stavu a v tomto stavu jsou předávány do Národního archivu. Knihařské práce pro Český statistický úřad probíhaly dle dohody i v roce 2008.

Na základě podepsané smlouvy mezi Národním archivem a Královskou kanonií premonstrátů na Strahově pokračovala i v roce 2008 systematická konzervace listin a pečetí z fondu Řád premonstrátů, avšak v důsledku mateřské dovolené externí restaurátorky v podstatně menším rozsahu.

V roce 2008 byl zahájen Doškolovací kurz konzervování, restaurování a preventivní péče o archivní a knihovní fondy pro restaurátory státních archivů. Tento kurz bude v roce 2009 zakončen. Protože již nyní je o opakování kurzu značný zájem, s velkou pravděpodobností bude v následujícím roce 2010 navazovat další.

V únoru 2008 byl předložen Ministerstvu kultury ČR – jakožto hodnotiteli projektů v oblasti záchrany a zachování kulturního dědictví financovaných z mechanismů EHP/Norsko (tzv. norské fondy) projekt „Hromadné odky-

selování archivních dokumentů státních archivů České republiky – pilotní projekt“. Ministerstvo kultury tento projekt bohužel nedoporučilo k přijetí.

V minulých letech byla zahájena spolupráce se Skotským národním archivem v Edinburghu a výsledkem této spolupráce a dobrých přátelských vztahů bylo svolení se zhotovením faksimile protestního listu české šlechty proti upálení Mistra Jana Husa, jehož originál je uložen v Univerzitní knihovně v Edinburghu. Faksimile zhotovil akademický restaurátor D. Frank a v červnu 2008 proběhlo v Národním archivu slavnostní představení této faksimile veřejnosti za účasti ředitele Univerzitní knihovny dr. Johna Scally a vedoucí restaurátorského oddělení Skotského národního archivu Lindy Ramsay.

V červnu a červenci v rámci projektu „Studijní pobyt peruánských restaurátorů archivních dokumentů v České republice“ navštívili dva restaurátoři Národní archiv. Jednalo se o restaurátorku Národního ústředního archivu Peru Milagros Lizeth Corrales Orosco a restaurátora Ministerstva zahraničních věcí Peru Larry Iván Mendoza Navarro. Během měsíční stáže byli seznámeni s metodami konzervování a restaurování archiválií, které se v České republice, resp. Národním archivu používají. Navštívili Národní knihovnu v Praze, Fakultu restaurování University Pardubice v Litomyšli, Slovenský národní archiv a Univerzitní knihovnu v Bratislavě.

Krizový plán Národního archivu byl rozpracován na možné krizové situace vzniklé s výstavbou městského okruhu Prašný most – Špejchar pro budovu Národního archivu v Dejvicích. Krizový štáb se během roku několikrát sešel, dopracovával instrukce pro vytypované krizové situace. Dále byl vybudován sklad pro krizové situace, který je postupně vybavován nezbytným materiálem a pomůckami.

Preventivní péče o archiválie a průzkumy jejich fyzického stavu

V roce 2008 bylo vydezinfikováno celkem 1204,82 bm archiválií NA, 514,3 bm archiválií z jiných archivů a institucí (z toho 227 bm povodňových archiválií) a 142,4492 m³ vysušených dokumentů, které byly předány k dezinfekci na základě vládního usnesení č. 216 ze dne 3. 3. 2003. Z fondů Národního archivu byla v roce 2008 dokončena dezinfekce fondu Národní sčítání lidu 1950 (560 bm) a zahájena dezinfekce fondu Sčítání obyvatelstva ČSR v roce 1930 (232 bm), průběžně pokračovala také dezinfekce fondu Archiv pražského arcibiskupství – duplikáty matrik (42 bm), který je postupně delimitován do Státního oblastního archivu v Praze. Dále byly dezinfikovány nově převzaté archiválie Mezinárodního svazu

studentstva (189 bm) a Ministerstva financí (175,7 bm). Zbytek dezinfikovaných archiválií Národního archivu tvořilo 23 kartonů fondu Ruské a ukrajinské emigrantské spolky a organizace v ČR, 1 karton fondu Ředitelství státních lesů a statků Praha a cca 3 bm blíže neurčeného materiálu 6. oddělení.

V rámci zajišťování preventivní péče o archivní fondy průběžně probíhaly průzkumy fyzického a mikrobiologického stavu archivních fondů dle požadavků správců fondů. Pokračovaly periodické kontroly bezpečnostních mikrofilmů. Navázalo se i na v minulém roce zahájený systematický průzkum archivních fondů obsahujících fotodokumenty. Do konce roku 2008 byly zkontrolovány prakticky všechny fondy 8. oddělení. Dále probíhaly průběžné kontroly archivních fondů dle požadavků správců fondů (například kontrola uložených listin fondu Archivu České koruny). Ve Vodohospodářském ústavu T. G. Masaryka bylo zkontrolováno 750 filmů, nově pak byly u těchto filmů (acetátová podložka) provedeny testy na tzv. octový syndrom podle metodiky navržené Image Permanence Institute v Rochesteru.

V rámci průzkumu mikrobiologického stavu archiválií bylo provedeno 446 stěrů pro státní archivy a další instituce (školy, muzea, knihovny, galerie), u pozitivních nálezů provedena identifikace mikroorganismů. Individuálně bylo dezinfikováno 8 ks archivních krabic a 1 kniha (fondy Ministerstvo zahraničních věcí – Ruská pomocná akce, Komitét pro umožnění studia ruským a ukrajinským studentům v ČSR, Ruské a ukrajinské emigrantské spolky a organizace), které neprošly sterilizačními komorami.

Analytickou metodou dle ČSN ISO 417 – Stanovení zbytkového thiosíranu ve zpracovaných fotografických materiálech metodou s methylenovou modří – bylo provedeno celkem 186 analýz kontrola filmů po vyprání. Na základě těchto analýz byla provedena korekce technologického procesu zpracování mikrofilmů.

V depozitáři archivu Křesťanské a demokratické unie – Čs. strany lidové a depozitáři Státního okresního archivu Praha-východ ve Zdíbech u Prahy byly proměřeny klimatické a světelné parametry.

Oddělení péče o fyzický stav archiválií též průběžně zajišťovalo přejímání vysušených povodňových archiválií od firmy Belfor Czechia s.r.o. na dezinfekci (měření rovnovážné vlhkosti) a předávání archiválií po dezinfekci (50 mikrobiologických stěrů, včetně identifikace bakterií) jednotlivým ministerstvům podle schváleného harmonogramu. Vedlo kompletní předávací dokumentace.

Rozsáhlou činnost představují výstavy a práce s nimi související. Tyto práce představují kontrolu fyzického stavu archivních dokumentů (zapůjčených na výstavy a navrácených z výstav), výstavních prostor, návrhy smluv o výpůjčce včetně příloh, záznamů o ocenění, protokolů o stavu archiválií apod.

V průběhu roku prováděly studovny průběžné revize vybraných fondů (Řád premonstrátů Strahov, 1000 kart., Úřad desk zemských – listiny, 20 kart.). V letních měsících proběhla revize a kontrola studijních mikrofilmů fondů Desky zemské, Židovské matriky a Židovské kontrolní matriky. Pokračovaly průběžně dle možností a potřeby foliace archivních dokumentů (fondy Stará a Nová manipulace, Tereziánský katastr, celkem 32 162 fol.). Byla uskutečněna detailní kontrola pečeti v novém trezoru (sledování krystalizace). Po více než patnáctiletém intenzivním využívání archivního souboru ÚV KSČ odbornou veřejností bylo nezbytné pokračovat v revizi jeho zpracovaných částí. Jejím předmětem byla kontrola úplnosti a fyzického stavu. Celkem bylo prohlédnuto 260 kartonů archiválií.

Práce vykazované v této skupině spočívají též v evidenci a pravidelných kontrolách (viz též výše) bezpečnostních mikrofilmů. V roce 2008 bylo řádně zaevidováno a uloženo 743 nově zhotovených svitků bezpečnostních mikrofilmů a stejné množství jejich matričních a studijních kopií. Ze staré evidence bylo převedeno dalších 69 svitků (stejný počet matričních a studijních svitků). Dále bylo stejným způsobem zaevidováno 4 721 přír. č. bezpečnostních negativů a u některých z nich byly evidovány také matriční kopie (tj. negativy před restaurováním). Vzhledem k množství těchto evidenčních prací jsme začali plnit provizorně databázi Janus. Problém spočívá v tom, že nejsou k dispozici tiskové výstupy.

Kromě výše uvedeného se věnuje značná část fondu pracovní doby přemanipulaci a nové adjustaci foto-, fono-, kinodokumentů. Původní adjustace je nevhodná – obaly PVC, lepidla atd. Restaurátorské zásahy jsou prováděny jen v nejnútnejších případech. Tak jsou postupně nově adjustovány zvukové dokumenty – gramofonové desky, magnetofonové pásky atd. do nových obalů a zároveň jsou ukládány do „drátěného programu“, což nám do značné míry šetří místo v depozitářích. Stejně je tomu i u ostatních fotografických a kinematografických dokumentů. Fotografie a negativy jsou navíc při této příležitosti kontrolovány, zda v nich v minulosti nedošlo ke ztrátám.

Konzervování a restaurování archiválií

Restaátorské pracoviště umístěné v budově Národního archivu Milady Horákové v roce 2008 pokračovalo v ukládání pergamenových listin fondu Řád maltézských rytířů do krabic, které bylo zahájeno již v roce 2006. Bylo konzervováno a restaurováno 161 papírových a pergamenových listin z tohoto fondu a uloženo do speciálních krabic.

U 12 listin fondu Archiv České koruny byla vyrovnána plika a u pečetí odstraněna krystalizace. V minulém roce bylo z tohoto fondu restaurováno 5 ks pergamenových sešitů s velkým množstvím pečetí. Pro tento neobvyklý formát byly navrženy a firmou EMBA Paseky vyrobeny speciální krabice, do kterých byly uloženy. Z ostatních archivních fondů (Řád křížovníků, České gubernium - listiny, Archivy zrušených klášterů, Archiv pražského arcibiskupství) bylo zrestaurováno a uloženo do krabic 15 ks pergamenových listin. Ve spolupráci se studenty fakulty restaurování University Pardubice byla během jejich prázdninových praxí odstraněna krystalizace pečetí u 68 ks listin fondu Řád benediktinů Břevnov (celkem 107 pečetí).

Byly sejmuty 4 negativní formy a vytvořeno 7 kopií pečetí. V menší míře byly restaurovány jiné pergamenové listiny, aktový materiál a byly prováděny drobné „ambulantní“ opravy podle aktuálních potřeb studovny.

Z fondů Řád premonstrátů a Řád piaristů byly komplexně zrestaurovány 3 rukopisy a 2 pergamenové sešity z fondu Archivy zrušených klášterů. Dále bylo svázáno 21 ks nových inventářů.

Tradičně na pracovišti probíhaly odborné studentské praxe (studenti Střední průmyslové školy grafické v rozsahu 10 dnů) a odborné stáže (studenti fakulty restaurování University Pardubice, peruánští restaurátoři).

Restaátorské pracoviště na Chodovci pokračovalo v restaurování a konzervování archiválií přijatých již minulých letech nebo zahájilo práce na nově přijatých archiváliích. Jednalo se o následující archivní fondy:

Systematická konzervace vybraných archivních fondů zahájené v předchozích letech:

- fond Rodinný archiv Metternichů (RAM):
listiny RAM-L 150-181 – dokončeno
erbovník RAM-A 5/IX/4 – konzervace probíhá
listiny RAM-A, kart. 1, čestný doktorát Klementa Metternicha z Oxfordské univerzity – pečeť hotova, zbývá adjustovat do krabice
- fond Archiv České koruny:
pečeť inv. č. 2228 (zlomky) – dokončeno

- fond Desky zemské většín:
pokračuje odkyselování a zhotovování ochranných obalů
- fond Rodinný archiv toskánských Habsburků:
album s fotografiemi a květinami – dokončeno
Leopold II., adjustace dopisů, dokončeny kartony 1–13
- fond Národní výbor 1848:
karton č. 6 – dokončeno
- Fond Ředitelství císařských a soukromých statků Praha: pokračuje systematické ukládání pergamenových listin do krabic firmy Emba (dokončena adjustace listin č. 48 – 66)
- Fond Židovské kontrolní matriky: pokračuje systematická konzervace matrik přijatých v roce 2005 a 2006 (odevdány knihy 594, 1021, 1022, 1680, 1858, práce pokračují na matrikách č. 405, 548, 351, 1341, 1520)
- indikační skicy: 15 indikačních skic – dokončeno; 15 listin Ředitelství císařských a soukromých statků Praha - dokončeno
- konzervace daguerrotypie – konzervace probíhá
- 2 knihy z fondu Piaristická knihovna – dokončeno
- Policejní ředitelství – evidence obyvatelstva 1730 – dokončeno
- Policejní ředitelství 1931–1940 (knihy M22) – dokončeno
- 4 knihy Zemský úřad – Zemský národní výbor – č.1680 dokončena, č.1679 práce probíhají
- 17 diapozitivů Kropáček Jan - dokončeno
- fotoalba z fondu K. H. Frank – konzervace alb 3857, 3859, 3860 probíhá
- Prezidium Ministerské rady – sešití po mikrofilmování – kartony 4029 – 4038 dokončeny
- publikace z knihovny T. G. M. – dokončeno
- Desky zemské karlíštejské – konzervace probíhá
- Ukrajinské muzeum Praha – negativy kat. č. 99 – konzervace probíhá
- Chalupníček – čištění negativů – dokončeno, připraveno k odevzdání
- Úřad říšského protektora – Státní tajemník (dříve fond 109) – proveden průzkum
- ZPN – vypracován návrh opatření pro stabilizaci fyzického stavu fondu – dosud nere realizováno
- 148 negativů z WWI – konzervace probíhá

- Hrabě Zedwitz – daguerrotypie – konzervace probíhá
- obtahy novin Čechoslowakische Korrespondenz z knihovny – dokončen ročník (1927)
 - příprava dokumentů pro výstavu Antifa – dokončeno, odevzdán

Konzervace vybraných archiválií zahájena v roce 2008

- MZV-RPA, inv. č. 1 a 2 - karton 1 dokončeno
- Národní výbor 1918 – dokončeno
- Krajkové květiny pro výstavu Expo'58 – dokončeno, vystavovaná část odevzdána
- Diplomy pro výstavu Expo'58 – vyjmutí z rámu provedeno, nyní probíhá digitalizace
- 2 polokožené vazby pro knihovnu – práce pokračují

Restaurování dokumentů poškozených povodněmi v roce 2002

V roce 2008 bylo zrestaurováno 10 ks archivních krabic Ministerstva zemědělství (fond Zbytkové statky) a bylo převázáno 15 bm dokumentů a statistických ročenek Českého statistického úřadu.

Restaurování pergamenových listin a pečeti z fondu Řád premonstrátů

Externí restaurátorka v roce 2008 restaurovala, konzervovala a uložila do speciálních krabic dalších 20 kusů pergamenových listin z fondu Řád premonstrátů, které jsou v Národním archivu uloženy na základě depozitní smlouvy. Restaurátorské práce byly financovány tímto řádem.

Bezpečnostní snímkování a reprografie

Bezpečnostní snímkování běželo v roce 2008 setrvačností. Bylo dokončeno snímkování většiny „rozdělaných“ fondů, avšak příprava materiálu k bezpečnostnímu snímkování vážla na odborných odděleních (kromě 1. oddělení). Přesto výsledky jsou velmi úctyhodné. Pracovnice na Chodovci byly proto z větší části převedeny na digitalizační práce. Pokračovala příprava ke snímkování fondu Židovské kontrolní matriky od inv. č. 181 do inv. č. 1009. Formuláře byly kolektivem pracovníků vyhotoveny pro celý

fond, ač původně bylo ukončení těchto prací plánováno až na r. 2010. Vlastní mikrofilmování tohoto fondu bude ukončeno v r. 2009.

Průběžně pokračovalo i plánované zhotovování bezpečnostních negativů listin řádových archivů. Oddělení nejstarších fondů se také úspěšně vypořádalo s masivním předáváním zabezpečovacích negativů fondů k trvalému uložení. Proběhla příprava i vlastní mikrofilmování fondu Sběrka tisků 1848 (15 kartonů). V roce 2008 bylo dokončeno ve spolupráci s restaurátory bezpečnostní snímkování originálů protokolů schůzí vlád Československé republiky uložených v archivním fondu Prezidium ministerské rady. Přibyly i schůze protektorátních vlád až do počátku roku 1942. Vzhledem ke složité dobové adjustaci protokolů je nutno provádět v 10. oddělení před snímkováním odborné rozpečetění a poté opět postupné zapečetění protokolů. Celkem bylo mikrofilmováno 131 kartonů.

Předali jsme k bezpečnostnímu snímkování 69 kartonů fondu ÚV KSČ – Klement Gottwald a byla dokončena příprava celého fondu Ministerstvo národní bezpečnosti z fondu ÚV KSČ, celkem bylo v roce 2008 z oddělení fondů socialismu předáno 116 kartonů.

Digitalizační práce

Za povšimnutí opět stojí uváděné počty digitálních reprodukcí. 1. oddělení se aktivně podílí na mezinárodních projektech Monasterium a ICARUS, jejichž cílem je digitalizace archivních pramenů od středověku do 19. století. Organizační změny ve vídeňské centrále zapříčinily, že dosud nebyly digitalizovány listiny po r. 1526 v rámci projektu Monasterium, jak bylo původně uvažováno. Listiny jsou připraveny pro digitalizaci v r. 2009. V r. 2008 nebylo z finančních důvodů pokračováno v digitalizaci fondu Indikační skicy.

V roce 2008 v projektu Policejní přihlášky (konskripce) bylo rozlepeno 185 kartonů (do kartonu 530), nafotografováno vlastními silami 120 kartonů (do kartonu 440), tj. cca 120.000 snímků. Editováno bylo 108 kartonů (do kartonu 427 s mezerami), tj. cca 300.000 záznamů. Na internetu bylo k 31. 12. 2008 zpřístupněno cca 400 kartonů, tj. přes 1.000.000 záznamů (až do L komplet, mezerovitě M). Celkový počet kartonů k zpřístupnění je 739. V roce 2008 došlo mírně k poklesu počtu editovaných kartonů, což je způsobeno tím, že pracovníci 2. oddělení se na editaci podíleli ve velmi omezené míře (pouze 1 pracovník část roku a pracovního úvazku). Velmi pozitivní je nárůst počtu rozlepených kartonů téměř na dvojnásobek oproti

roku 2007. Pokud vydrží vysoké tempo rozlepování konskripcí a nebudou omezeny prostředky na dohody, je reálný termín ukončení projektu rok 2010.

Po celý rok 2008 probíhala pozvolna digitalizace fondu Německé státní ministerstvo, jenž je opatřen novým inventářem uloženým v programu JANUS. Přípravy fondu k digitalizaci jsou ve 3. oddělení dokončeny a plynule bude navázáno fondem Úřad říšského protektora – státní tajemník K. H. Frank. V současné době se uzavírá půjčování originálů a badatelé budou postupně odkázáni pouze na studium digitálních kopií.

Informatika

Elektronické dokumenty – digitální archiv

V první čtvrtině roku byly dokončeny práce na technologickém projektu pracoviště pro dlouhodobé uchovávání a zpřístupňování dokumentů v digitální podobě – tzv. Národního digitálního archivu (NDA). K oficiálnímu převzetí projektu došlo 21. 3. 2008.

Dne 21. 4. 2008 vláda schválila usnesení č. 447/2008 z 21. 4. 2008 k zabezpečení plnění úkolů ve věci vybudování NDA. Tímto usnesením vláda schválila čerpání finančních prostředků na jeho vybudování, změnou vládního usnesení č. 500/2005 odložila termín pro dokončení NDA na 31. 12. 2011 a uložila ministru vnitra 1) nárokovat finanční prostředky ve výši 85 % nákladů z evropských strukturálních fondů v rámci Integrovaného operačního programu a 2) zabezpečit počínaje rokem 2011 finanční prostředky na financování provozních nákladů na chod NDA, a to ve výši 6 % pořizovacích nákladů, tj. 24 mil. Kč ročně.

Dne 14. 5. 2008 pak vláda schválila vládní usnesení č. 536/2008 ze 14. května 2008 o strategických projektových záměrech pro čerpání finančních prostředků ze Strukturálních fondů Evropské unie v rámci Smart Administration - příloha ke strategii Efektivní veřejná správa a přátelské veřejné služby. V příloze tohoto usnesení je uveden i projekt NDA.

V průběhu roku 2008 byl vybrán objekt pro umístění záložního pracoviště. Dne 19. 11. 2008 byla uzavřena smlouva o převodu práva hospodaření s majetkem státu mezi Hasičským záchranným sborem a Národním archivem a dne 2. 12. 2008 došlo k převzetí objektu Národním archivem. Dále byl zpracován logický rámec projektu realizace NDA, studie proveditelnosti a následně též popsány dvě varianty řešení (nulová varianta a alternativní varianta). Částečně byla zpracována analýza přínosů a nákladů.

V průběhu práce na těchto dokumentech se projevila nezbytnost zapojení vybraného externího subjektu s dostatečnými zkušenostmi do jejich přípravy tak, aby všechny tyto dokumenty splňovaly podmínky požadované při předkládání projektů do IOP SF EU. Byly proto připraveny podklady pro výběrové řízení. K oslovení vhodných subjektů a následnému výběru dodavatele však nedošlo vzhledem ke komplikacím s financováním.

Byl též připraven Projektový záměr, který Národní archiv předložil Odboru strukturálních fondů (srpen 2008) a který tento odbor 25. 11. 2008 schválil. V rámci resortních pravidel pak byl pro NDA zpracován Přípravný požadavek a Investiční záměr. Dle pokynů Projektové kanceláře MV (PMO MV) byla vypracována karta projektu a částečně vyplněn i jeho zakládací dokument.

Dne 5. 9. 2008 zpracovalo 5. oddělení informací pro náměstka ministra vnitra pro veřejnou správu, informatiku, legislativu a archivnictví, která shrnula situaci projektu NDA. V tomto materiálu byla rovněž zmíněna problematika finančních prostředků ve výši 50-70 miliónů korun ročně na rozšiřování kapacity, nákup médií a systémovou podporu po ukončení projektu. Tyto prostředky jsou uvedeny v technologickém projektu, ale nejsou obsaženy ve vládním usnesení. To řeší pouze problematiku prostředků na vlastní provoz NDA. Součástí zmíněné informace byl návrh dopisu pro náměstka ministra vnitra pro ekonomiku a provoz.

Zástupce NA se účastnil pravidelných setkání Projektové kanceláře MV. Pracovníci Národního archivu absolvovali specializované kurzy zaměřené na přípravu projektů spolufinancovaných ze strukturálních fondů EU.

I když nebylo možné z důvodů, které nemohl archiv ovlivnit, čerpat finančních prostředky a tudíž vyhlásit výběrová řízení, projektový tým se věnoval jiným odborným otázkám. Jednalo se především o poskytování odborných konzultací k různým otázkám dlouhodobého uchování dokumentů. Kromě jednání se zástupci Ministerstva obrany a České geologické služby byly poskytovány informace také zástupcům Ministerstva kultury v souvislosti s jejich projekty digitalizace a rezortního celostátního portálu. Na základě usnesení vlády č. 500/2005 pokračovala práce meziposortní řídicí skupiny pro implementaci Národního plánu zavedení elektronického zadávání veřejných zakázek pro období let 2006 – 2010, jejímž členem a vedoucím pracovní skupiny 7 je Miroslav Kunt.

Ukázalo se, že v technologickém projektu jen velmi obecně zpracované otázky výběru a zpřístupňování elektronických dokumentů jsou klíčové jednak pro přípravu novely archivního zákona, jednak jsou zásadní s ohledem na budoucí funkci a postavení digitálního archivu jako technického

zařízení i pracoviště Národního archivu. Hlavně na základě poznatků získaných při řešení projektu výzkumu a vývoje MV č. VE20072009004 - "Možnosti a formy zpřístupnění archivních fondů nebo jejich součástí veřejnosti v elektronické podobě" se podařilo nastínit možné řešení výběru archiválií a principů tzv. Celostátního archivního portálu. Tato koncepce byla poprvé prezentována na poradě ředitelů státních archivů v květnu 2008. Výsledkem této prezentace bylo především potvrzení kompetence ostatních státních archivů v oblasti digitálních dokumentů, pokud se týče výběru a zpřístupňování ze strany archivů i Odboru archivní správy a spisové služby MV.

Nově byla také proklamována koncepce, že archivní portál v rámci digitálního archivu by měl spravovat i metadata o archiváliích a archivních původcích – v přímé vazbě na digitální archiválie i jejich propojení s archiváliemi klasickými.

Dne 17. července byl schválen zákon 300/2008 Sb., o elektronických úkonech a autorizované konverzi dokumentů. Tato legislativní úprava vnáší zásadní změny do výkonu spisové služby. Především umožňuje tzv. autorizovanou konverzi dokumentů z listinné podoby do digitální a naopak (obdoba vidimace) a také kodifikuje způsob zaručovaného doručování prostřednictvím tzv. datových schránek. Ministerstvo vnitra (předkladatel zákona) má vydat prováděcí vyhlášky, které však nebyly včas připraveny. K urychlení prací byl přizván Odbor archivní správy a spisové služby a proběhlo setkání dodavatelů systémů spisové služby, kteří byli požádáni o technické vyřešení problému, resp. datového formátu předávaných zpráv. Pro konkrétní práce byla jmenována skupina největších dodavatelů systémů spisové služby, jejíž činnost lze hodnotit jako velmi dělnou (ačkoli jde o ostře si konkurující firmy) a respektující představy elektronické spisové služby (MoReq - viz dále) i digitálního archivu a předpokládaných standardů. Díky projektu datových schránek, který je považován za stěžejní v rámci tzv. e-governmentu, se podařilo připravit metadatové schéma určené pro výměnu dat mezi jednotlivými systémy, které je i dobrým východiskem pro řešení předávání digitálních archiválií do Národního digitálního archivu. Jako poradce této firemní skupiny působil Miroslav Kunt. Problematika spisové služby rezonovala v další aktivitě, která úzce souvisí s návrhem novely vyhlášky o spisové službě č. 646/2004 Sb. Ta má definovat pravidla pro elektronické systémy spravující dokumenty, za jejichž základ byl navržen standard MoRe2 (Modelové požadavky pro správu elektronických dokumentů). Jeho základní překlad, zajištěný archivní správou a revidovaný jejím pracovníkem Michalem Wannerem, byl v průběhu roku upravován neoficiální pracovní skupinou složenou

ze zástupců vybraných archivů (Tomáš Dvořák, Archiv hl. města Prahy; Radek Pokorný, Státní okresní archiv v Hradci Králové), Odboru archivní správy a spisové služby (Michal Wanner) a firmy Gordic, s.r.o. Jihlava (jediný nestátní zástupce ČR v DLM fóru, nevládním sdružení, které MoReq iniciovalo). Původní představa, že se MoReq pouze přeloží a stane se „Národním standardem pro elektronickou spisovou službu“ se ukázala jako nereálná z hlediska legislativně-technického. Záslouhou zástupce odboru legislativy MV (Mgr. Herudek) se podařilo navrhnout průchozí řešení, ovšem s nutností zásadního přepsání textu – toho se ujala Dr. Hájková ze zmíněného legislativního odboru. Jak ukázala zkouška, změna přidává textu na srozumitelnosti, navíc je k dispozici právní rozbor nedostatků textu MoReq z pohledu české legislativy.

Na dobu, než vstoupí v platnost novela archivního zákona (1.7.2009, resp. později na základě přechodných ustanovení), bylo přijato usnesení vlády č.1338 ze dne 3.11.2008 o stanovení výstupních datových formátů statických dokumentů textové, obrazové a kombinované povahy v digitální podobě. Předpokládá předávání dokumentů digitálnímu archivu pouze v předepsaných formátech a také ukládá všem členům vlády a doporučuje zbytku veřejné správy „konzultovat projekty digitalizace s představiteli Národního archivu“. Od vydání tohoto usnesení uplynula sice krátká doba, ale již zazněly od původců první dotazy. Celou tuto agendu zajišťuje 5. oddělení. Je potřeba připravit metodiku digitalizace (i s ohledem na ostatní archivy) a za tím účelem byly urychleny práce na metadatovém schématu a způsobu zapouzdření reprodukcí v metadatovém kontejneru METS v rámci projektu VE20072009004 (viz výše).

Konzultace problematiky elektronické spisové služby byly realizovány ad hoc. Spolupracoval při tom úsek informatiky a úsek předarchivní péče – byly poskytnuty konzultace k elektronickým dokumentům Ministerstvu školství, Ministerstvu spravedlnosti (projekt e-justice), organizaci Cenia a Grantové agentuře ČR. Zároveň se opět potvrdila věta uvedená v minulé výroční zprávě: „Stále více se ukazuje, že archiváři v oblasti předarchivní péče se bez základních znalostí elektronické spisové služby neobejdou.“ To ovšem neplatí v případě přejímek, které z technického hlediska archiváři nemohou realizovat a oddělením realizované přejímky elektronických dokumentů lze označit stále slovem „nouzové“ – tak byla např. převzata v roce 2008 data serveru bývalého Ministerstva informatiky. Bez standardizace tohoto procesu a odpovídajícího vybavení není do budoucna přejímání elektronických dokumentů možné.

Administrace specializovaných systémů archivu

Administrace IS Badatelna

Technická podpora k softwaru IS Badatelna byla v roce 2008 poskytována podle smlouvy o poskytování technické podpory produktu IS Badatelna z 19.1. 2004. Jednalo se o podporu při řešení drobných provozních problémů a o poskytování aktualizovaných kompilačních verzí systému (Update).

Již v roce 2007 firma dodala novou verzi systému upravenou pro provoz 1. oddělení. Vzhledem k technickým omezením starého serveru v Dejvicích bylo zprovoznění systému odloženo až na dobu po zakoupení a zapojení nového serveru. Po zprovoznění nového serveru byly ve spolupráci s firmou Bach s.r.o. založeny potřebné databáze a systém nainstalován u všech odborných pracovníků. Dalším krokem bylo nastavení rozsahu a přístupnosti jednotlivých fondů v systému, které měli provádět příslušní archiváři 1. oddělení. Vzhledem k pracovnímu vytížení a složitosti některých fondů se však nastavení nepodařilo dokončit do konce roku 2008 a bylo tak po dohodě s vedoucí 1. oddělení posunuto na leden 2009. Po kontrole nastavení ze strany pracovníků badatelny bude systém nejprve spuštěn do zkušebního provozu a po úplném zaškolení pracovníků uvolněn do ostrého provozu. Přechod do nového roku na obou pracovištích proběhl bez závad.

Webové stránky Národního archivu

Stránky byly pravidelně aktualizovány na základě požadavků koordinovaných 8. oddělením. Jediným výraznějším příspěvkem na stránkách je pojednání o výstavě Národního archivu týkající se Světové výstavy Expo Brusel 1958. V anglické verzi stránek byly aktualizovány pouze provozní informace pro badatele. Je velkou chybou, že tento informační kanál není všemi útvary Národního archivu více využíván.

S pomocí staršího publikačního systému byly na webových stránkách zveřejněny nově schválené archivní pomůcky, takže je badatelé měli k dispozici výrazně dříve než v badatelně. Celkem je na stránce zpřístupněno 49 archivních pomůcek. Jde o provizorní řešení před spuštěním nového portálu www.badatelna.cz, kam budou následně elektronické pomůcky umístovány v průběhu roku 2009.

Z technického hlediska nebyla dokončena úprava webových stránek tak, aby zcela naplňovala ustanovení zákona č. 365/2000 Sb. o informačních systémech veřejné správy a navazující vyhlášky č. 64/2008 Sb. o formě

uveřejňování informací související s výkonem veřejné správy prostřednictvím webových stránek pro osoby se zdravotním postižením. Vady nejsou zásadní – jedná se o odstranění připomínek auditu z roku 2007.

Intranet - modul předarchivní péče

V rámci modulu předarchivní péče informačního systému Národního archivu byly zprovozněny sekce pro správu kontaktů a tzv. monitoring, kam jsou zaznamenávány údaje o jednáních, spisových normách, státních kontrolách apod. Nově lze k záznamům o skartaci i záznamům v monitoringu připojovat přílohy – jedná se především o naskenované nebo v textovém editoru pořízené skartační protokoly včetně návrhů a seznamů, protokoly ze státních kontrol, spisové normy a úřední záznamy o jednáních. Velmi složitou otázkou se ukázalo začlenění dat o přejímkách, kdy bylo rozhodnuto nepřipojovat data z PEvA, ale podrobnější databázi, kterou spravuje referent NAD při zachování možnosti využívat sestavy navržené v programu MS Access, ve kterém byla tato databáze dosud provozována. Prvním výsledkem bylo zpřístupnění přírůstkové knihy pro celý archiv (od př.č.4990/1997). Do konce roku se tato část používat nezačala, zahájila se práce na napojení programu Access referenta NAD a formulářích pro pořizování dat o přejímkách.

Vzhledem k jistému skluzu v projektu VE20072009004 pokud jde o implementaci mezinárodního standardu EAC, se nepodařilo navrhnout definitivní řešení pro popis původců archiválií tak, aby mohlo být realizováno. Cílem je získat přehled o všech nástupcích, předchůdcích a vazbách dané instituce (osoby) k jiným a kodifikovat údaje o ní. Zatím izolované agendy (skartace, přejímky, monitoring, NAD) by se tak měly propojit k zajištění komplexní informovanosti archivářů.

Programování modulu a individuální zaškolování pracovníků 5. oddělení zajišťoval Jaroslav Šulc, analýzu připravoval Rudolf Kaďorek a Miroslav Kunt.

V rámci prezentace dat evidence archivních fondů PEvA upravil Jiří Bernas svoji dřívější intranetovou aplikaci NetPEvA, takže pracovníci archivu mohou vyhledávat ve fondech NA i v celostátní databázi.

Intranet - modul publikační systém

Práci na intranetových stránkách byla dána přednost před technickou úpravou webových stránek. V polovině dubna byl zprovozněn redakční systém umožňující publikovat dokumenty, připojovat k nim přílohy, na-

stavovat práva k jejich zobrazení nebo editaci a komentovat je. Zejména vyřešení problematiky přidělování práv je nutné vysoce hodnotit, neboť jde o problematiku enormně složitou. Vybraným pracovníkům je umožněno publikovat příspěvky, které se dle nastavených práv (jedna nebo více konkrétních osob, celá oddělení, vedení apod.) zobrazují pouze uživatelům patřícím do příslušné skupiny. Problematické zůstává nekoordinované využívání „všech komunikačních kanálů ke všemu“. Díky přepojení počítačové sítě je sice možné z většiny počítačů pracovat na internetu i intranetu, ale informace se musí sledovat na těchto zdrojích: vnitřní pošta (Exchange), vlastní služební e-mailová schránka, e-mailová schránka oddělení, intranet, sdílené složky. Takovéto množství informačních zdrojů k přehlednosti nepřispívá. Po odstranění těchto disproporcí a úpravách publikačního systému na základě praktických zkušeností lze předpokládat úspěch tohoto řešení. Programování modulu a analýzu zajistil Jaroslav Šulc, vstupní návrhy řešení Miroslav Kunt.

Janus 2000

Provoz programu JanusArchiv byl standardní, pouze v několika málo případech bylo nutné konzultovat tiskové sestavy, takže přijatá metodika a s ní vzorové tiskové sestavy se osvědčily. Problémy působí popis speciálních druhů archiválií, jako jsou filmy a zvukové záznamy. Řada tzv. problémů je způsobena neznalostí práce s programem nebo jen neochotou se zeptat. I proto byla i v roce 2008 organizována školení práce s programem (březen, duben), ale nedařilo se již naplnit jednotlivé termíny posluchači – nakonec byla volná místa nabídnuta některým pracovníkům Státního oblastního archivu Praha. V druhém pololetí bylo od školení upuštěno v souvislosti s přípravou nového řešení programu, které se bude od stávající podoby lišit. Na dvou setkáních uživatelů s dodavatelskou firmou byla koncepce programu výrazně upravena a lze předpokládat, že práce s novým programem bude jednodušší. Program na těchto jednáních fakticky formovali hlavně zástupci Národního archivu, Státní oblastní archiv v Zámrsku a Literární archiv Památníku národního písemnictví.

U odborných pracovníků 1. oddělení byl instalován program Janus. Na základě metodické komise z 15. 4. 2008 bylo rozhodnuto zahájit na 1. oddělení v práci na soupisu nobilitačních spisů z fondu Česká dvorská kancelář – pořizování a připojování reprodukcí započalo, tisk reprodukcí jako součásti archivní pomůcky bude vyřešen v novém Janusu v 1. pololetí 2009.

Předávání dat k prezentaci na web spravovaný dodavatelem Janus www.badatelna.cz bylo pozastaveno z důvodu jeho rekonstrukce – automatický export má být zprovozněn začátkem roku 2009. Celkové řešení bylo představeno v závěru roku 2008. Umožní všechny požadované funkce (vyhledávání, reprodukce) a na základě návrhu zkoušeného v jiných archivech také dálkové objednávání a napojení na badatelný archivů. Tyto prostředky však nebudeme moci využít, protože nejsme schopni z finančních důvodů zajistit modul pro obsluhu badatelný (náhradu stávajícího IS badatelna) ani datový sklad, který by byl z důvodů digitalizace nezbytně třeba.

Publikační činnost Národního archivu a jeho pracovníků za rok 2008

Olga Pospíšilová

Články a recenze

BACÍLKOVÁ, Bronislava : Biodegradation of paint layer, support and other parts of paintings. In: Technol. Artis. – Roč. 6 (2008), S. 206–211.

BACÍLKOVÁ, Bronislava : Biologická degradace barevné vrstvy, podložky a dalších součástí malířských děl. In: Technol. Artis. – Roč. 6 (2008), S. 199–205.

BARTŮŠEK, Václav : [Berní rula]. In: Arch. Čas. – Roč. 57, č. 4 (2007), S. 300–301.

Rec na: Berní rula. Sv. 25, Kraj Plzeňský. Díl III / zprac. Iva Čadková, Magda Zahradníková. – Praha : Státní ústřední archiv. – Praha : Národní archiv, 2003. – S. 731–1126

Rec na: Berní rula. Sv. 34, Kladsko / zprac. Marie Ryantová. – Praha : Státní ústřední archiv. – Praha : Národní archiv, 2003. – S. 731–1126.

BARTŮŠEK, Václav : [Berní rula. Sv. 34, Kladsko]. In: Orlické hory a Podorlicko. – Sv. 14 (2007), S. 419–420. Rec na: Berní rula. Sv. 34, Kladsko / zprac. Marie Ryantová. – Praha: Národní archiv, 2007. – 229 s. + příl.

BARTŮŠEK, Václav : [Bruckner, Jiří Alexius – biogram]. In: Biografický slovník českých zemí. Sešit 7, Bra–Brum / vedoucí projektu Pavla Vošahlíková . – 1. vyd. – Praha : Libri, 2007, S. 216–217.

BARTŮŠEK, Václav : [Brustmann, Augustin – biogram]. In: Biografický slovník českých zemí. Sešit 8, Brun–By / vedoucí projektu Pavla Vošahlíková. – 1. vyd. – Praha : Libri, 2007, S. 235–236.

BARTŮŠEK, Václav : [Casani, Pietro – biogram]. In: Biografický slovník českých zemí. Sešit 9, C / vedoucí projektu Pavla Vošahlíková. – 1. vyd. – Praha : Libri, 2008, S. 392–393.

BARTŮŠEK, Václav : [Cestovatelé a dobrodruzi Pardubického kraje]. In: Orlické hory a Podorlicko. – Sv. 14 (2007), S. 418–419. Rec na: Cestovatelé a dobrodruzi Pardubického kraje / Josef Rodr. – Ústí nad Orlicí : OFTIS, 2004. – 136 s.

BARTŮŠEK, Václav : [Cimmermann (též Zimmermann), Jan Kašpar – biogram]. In: Biografický slovník českých zemí. Sešit 9, C / vedoucí projektu Pavla Vošahlíková. – 1. vyd. – Praha : Libri, 2008, S. 420–421.

BARTŮŠEK, Václav : [Conti, Honorio – biogram]. In: Biografický slovník českých zemí. Sešit 9, C / vedoucí projektu Pavla Vošahlíková. – 1. vyd. – Praha : Libri, 2008, S. 452.

BARTŮŠEK, Václav : [Čabak, Jan Josef – biogram]. In: Biografický slovník českých zemí. Sešit 10, Č – Čerma / vedoucí projektu Pavla Vošahlíková. – 1. vyd. – Praha : Libri, 2008, S. 503.

BARTŮŠEK, Václav : [Čamler, Jiří – biogram]. In: Biografický slovník českých zemí. Sešit 10, Č – Čerma / vedoucí projektu Pavla Vošahlíková. – 1. vyd. – Praha : Libri, 2008, S. 515.

BARTŮŠEK, Václav : [Čandra, Josef – biogram]. In: Biografický slovník českých zemí. Sešit 10, Č – Čerma / vedoucí projektu Pavla Vošahlíková. – 1. vyd. – Praha : Libri, 2008, S. 516.

BARTUŠEK, Václav : [Dějiny Plzně v datech od prvních stop osídlení až po současnost]. In: Středočes. Sbor. hist. – Sv. 30–33 (2004–2007 (2007)), S. 215–216. Rec na: Dějiny Plzně v datech od prvních stop osídlení až po současnost / sest. a aut. kol. vedl Ivan Martinovský. – Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2004. – 787 s., map. příl. v textu.

BARTUŠEK, Václav : [Encyklopedie českých nakladatelství 1949–2006]. In: Orlické hory a Podorlicko. – Sv. 14 (2007), S. 415–416. Rec na: Encyklopedie českých nakladatelství 1949–2006 / Jan Halada : Libri, 2007. – 378 s., 4 s. mp. příl.

BARTUŠEK, Václav : [Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností ...]. In: Středočeský sborník historický – Sv. 30–33 (2004–2007 (2007)), S. 208–209. Rec na: Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností katolické církve v českých zemích. Díl 2, Sv. 2 / Milan M. Buben. – Praha : Nakladatelství Libri, 2004. – 400 s.

BARTUŠEK, Václav : [Historikův adresář. Vademecum soudobých dějin ČR]. In: Středočes. Sbor. hist. – Sv. 30–33 (2004–2007 (2007)), S. 205–206. Rec na: Historikův adresář : historické instituce v České republice / sest. Marie Ryantová. – Praha : Sdružení historiků České republiky – Historický klub 1872. – Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2002. – 231 s.

Rec na: Vademecum soudobých dějin Česká republika : průvodce po archivech, badatelských institucích, muzeích a památnících / sest. Oldřich Tůma, Jitka Svobodová, Ulrich Mähler. – Praha : Sdružení historiků České republiky – Historický klub 1872. – Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2002. – 231 s.

BARTUŠEK, Václav : [Karel Beránek]. In: Středočeský sborník historický – Sv. 30–33 (2004–2007 (2007)), S. 231. Rec na: Karel Beránek : výbor prací z let 1958–1999 / uspoř. Karel Beránek, Věra Beránková. – 1. vyd. – Praha : Národní archiv, 2005. – 275 s.

BARTUŠEK, Václav : [Náchod]. In: Středočes. Sbor. hist. – Sv. 30–33 (2004–2007 (2007)), S. 219–221. Rec na: Náchod / Lydia Baštecká a kol. – Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2004. – 326 s.

BARTŮŠEK, Václav : [Paginae historiae. Sv. 13]. In: Středočes. Sbor. hist. – Sv. 30–33 (2004–2007 (2007)), S. 234–235. Rec na: Paginae historiae : sborník Národního archivu. Sv. 13. – Praha : Národní archiv, 2005.

BARTŮŠEK, Václav : [Slavníkovci]. In: Středočes. Sbor. hist. – Sv. 30–33 (2004–2007 (2007)), S. 210–211. Rec na: Slavníkovci / Michal Lutovský, Zdeněk Petráň. – Praha : Libri, 2004. – 173 s.

BARTŮŠEK, Václav : [Soupis rukopisů Západočeského muzea v Plzni]. In: Středočes. Sbor. hist. – Sv. 30–33 (2004–2007 (2007)), S. 207. Rec na: Soupis rukopisů Západočeského muzea v Plzni / Jaromír Linda. – Plzeň : Západočeské muzeum v Plzni, 2004. – 216 s., Ll., tab. obr. příl.

BARTŮŠEK, Václav : [Svatý Filip Neri – nakažlivá radost]. In: Jiskra. – Roč. 49, č. 22 (28.5.2008), S. 3. Rec na: Svatý Filip Neri – nakažlivá radost / Paul Türks ; přel. Eliška Vecheta. – Kostelní Vydří : Karmelitánské nakladatelství, 2007. – 183 s.

BARTŮŠEK, Václav : [Vlast a rodný kraj v díle historika]. In: Středočes. Sbor. hist. – Sv. 30–33 (2004–2007 (2007)), S. 228–231. Rec na: Vlast a rodný kraj v díle historika : sborník prací žáků a přátel věnovaný profesoru Josefu Petráňovi / uspoř. Jaroslav Pánek. – Praha : Historický ústav AV ČR, 2004. – 661 s.

BARTŮŠEK, Václav : [Z Českého ráje a Podkrkonoší. Sv. 17]. In: Středočes. Sbor. hist. – Sv. 30–33 (2004–2007 (2007)), S. 232. Rec na: Z Českého ráje a Podkrkonoší : vlastivědný sborník. Sv. 17. – Semily : Státní oblastní archiv v Litoměřicích – Státní okresní archiv Semily, 2004. – 303 s.

26. BARTŮŠEK, Václav : [Z Českého ráje a Podkrkonoší. Sv. 18]. In: Středočes. Sbor. hist. – Sv. 30–33 (2004–2007 (2007)), S. 232–233. Rec na: Z Českého ráje a Podkrkonoší : vlastivědný sborník. Sv. 18. – Semily : Státní oblastní archiv v Litoměřicích – Státní okresní archiv Semily, 2005. – 351 s.

BARTUŠEK, Václav : [Ze starých kronik]. In: Orlické hory a Podorlicko. – Sv. 14 (2007), S. 416–417. Rec na: Ze starých kronik / Jiří Frýzek. – Ústí nad Orlicí : OFTIS, 2004. – 264 s., obr. příl. v textu.

BARTUŠEK, Václav : [Žatec]. In: Středočes. Sbor. hist. – Sv. 30–33 (2004–2007 (2007)), S. 217–219. Rec na: Žatec / Petr Holodňák a kol. – Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2004. – 516 s.

BARTUŠEK, Václav : Akce roku sv. Josefa Kalasanského 2007. In: Pag. Hist. – Č. 16 (2008), S. 543–544.

BARTUŠEK, Václav : Dějiny škol a koleje piaristů ve Slaném. In: Piaristé ve Slaném 1658–2008 : 350. výročí příchodu piaristů do Slaného. Za barokními památkami slánských piaristů / autoři textu Božena Franková, Václav Bartušek, Vladimír Příbyl, Jan Kašpar, Ivo Horňák. – Slaný : Vlastivědné muzeum a odbor kultury MěÚ Slaný, 2008, S. 4–8.

BARTUŠEK, Václav : O studentech a žácích gymnázia ve Slaném, jeho učitelích a příznivcích v prvním období školy v letech 1658–1778. In: Jubilejní památník na oslavu třístapadesátiletého trvání gymnázia v Slaném : 1658 – 1908 – 2008 / uspoř. Olga Judlová, Milan Dundr. – Slaný : Gymnázium Václava Beneše Třebízského, 2008, S. 50–86.

BARTUŠEK, Václav : Osobnosti Podblanicka v Biografickém slovníku českých zemí – Bra–Brun. In: Jiskra. – Roč. 49, č. 4 (23.1.2008), S. 3. Rec. na: Biografický slovník českých zemí. Sv. 7, Bra–Brun. – Praha : Libri, 2007.

BARTUŠEK, Václav : Osobnosti Podblanicka v Biografickém slovníku českých zemí – C. In: Jiskra. – Roč. 49, č. 42 (15.10.2008), S. 3. Rec na: Biografický slovník českých zemí. Sv. 9, C. – Praha : Libri, 2008.

BARTUŠEK, Václav : P. Leopold Schwamberger a S. Venceslao, významný historik a knihovník z řádu piaristů, někdejší student gymnázia piaristů v Benešově. In: Per saecula ad tempora nostra : sborník prací k šedesátým narozeninám prof. Jaroslava Pánka : separatum / uspoř. Jiří Mikulec a Miloslav Polívka. – Praha : Historický ústav AV ČR, 2007, S. 552–554.

BARTŮŠEK, Václav : Piarista Jaroslav Schaller – nejslavnější rodák ze zámku Konopiště.

In: Jiskra. – Roč. 49, č. 10 (5.3.2008), S. 3.

BARTŮŠEK, Václav : Piaristická výročí. In: Jiskra. – Roč. 49, č. 1 (2.1.2008), S. 3.

BARTŮŠEK, Václav : Piaristická výročí na CD. In: Jiskra. – Roč. 49, č. 35 (27.8.2008), S. 3.

BARTŮŠEK, Václav : Počátky piaristického školního divadla v Benešově před třemi stoletími. In: Sbor. vlastivěd. Pr. Podblanicka. – Sv. 44–47 (2007), S. 237–248.

BARTŮŠEK, Václav : První piaristé v Mikulově a kardinál Ditrichštejn (1631–1636). In: Mikulovská sympozia : XXIX. mikulovské sympozium 11.–12. října 2006, Kardinál František z Ditrichštejna a jeho doba. Sv. 29. – Mikulov : Státní okresní archiv Břeclav se sídlem v Mikulově, 2007, S. 119–134.

BARTŮŠEK, Václav : Příchod piaristů do Strážnice a jeho význam. In: Malovaný Kraj. – Roč. 44, č. 4 (2008), S. 8–9.

BARTŮŠEK, Václav : Revize historických fondů v knihovně Národního archivu. In: Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska : sborník z 16. odborné konference Olomouc, 13.–14. listopadu 2007 / k vyd. přípr. Rostislav Krušínský. – Olomouc : Vědecká knihovna v Olomouci a Sdružení knihoven ČR, 2008, S. 71–80.

BARTŮŠEK, Václav : Seminář o církevních řádech na Katolické Univerzitě Petra Pázmányho v Budapešti. In: Arch. Čas. – Roč. 58, č. 3 (2008), S. 235–236.

BARTŮŠEK, Václav : Strážnice a piarističtí svatí a blahoslavení. In: Okolo Strážnice (2007), S. 35–44.

BARTUŠEK, Václav : Světící biskup pražský Antonín Vokoun a piaristé. In: Antonín Jan Václav Vokoun (1691–1757) a církevní správa jeho doby v Čechách : sborník příspěvků z odborného semináře, konaného dne 11. září 2007 v Městské galerii ve Vodňanech / red. Pavla Stuchlá. – Vodňany : Městské muzeum a galerie ve Vodňanech, 2008, S. 7–14.

BARTUŠEK, Václav : Vysvědčení mohlo přijít i o Velikonocích nebo krátce po nich. In: Jiskra. – Roč. 49, č. 12 (19.3.2008), S. 3.

BARTUŠEK, Václav : Výuka přírodních věd v piaristických školách 1620–1778 = Der Unterricht der Naturwissenschaften auf den piaristischen Schulen 1620–1778 = The Teaching of the Natural Sciences at the Schools of the Piarist Order. In: Pag. Hist. – Č. 16 (2008), S. 103–122.

BARTUŠEK, Václav : Významný rychnovský piarista – řádový provinciál P. František Friese a S. Gerardo. In: Orlické hory a Podorlicko. – Sv. 14 (2007), S. 51–84.

BARTUŠEK, Václav : Žebravé řády, které na Podblanicku nebyly. In: Jiskra. – Roč. 49, č. 19 (7.5.2008), S. 3. Rec na: Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností katolické církve v českých zemích. Díl 3, Sv. 2, Žebravé řády / Milan M. Buben. – Praha : Libri, 2007. – 423 s.

BUBENÍK, Jaroslav – PAULUS, Filip – KAHUDA, Jan : Seminář Osobní fondy a jejich pořádání. In: ČAS v roce. – [Sv.] 2007 (2008), S. 77–78.

BURSÍK, Tomáš – ŠIMÁNKOVÁ, Alena : Téma třídní justice v období 1948–1952. In: Paměť a Děj. – Roč. 2, č. 1 (2008), S. 101–119.

DRAŠAROVÁ, Eva : Česko–německá vyrovnávací jednání a písemnosti představitelů ústředních a zemských úřadů státní správy : mikrosonda pro politicky nejzávažnější akta z let 1911–1914. In: AUC. Phil. et Hist. – Z pomocných věd historických XVI, Inter laurum et olivam. – 2002, 1–2 (2007), S. 123–131.

DRAŠAROVÁ, Eva : Ivan Šťovíček a Národní archiv (setkávání a návraty). In: *Ediční teorie a metodika : sborník autorových textů vydaný k jeho životnímu jubileu / Ivan Šťovíček ; ediční příprava a redakce Jan Bílek, Jan Kahuda. – Praha : Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v.v.i., 2008, S. 10–11.*

DRAŠAROVÁ, Eva : Josef Kollmann (27.6.1920 – 17.6.2007). / [výběrovou bibliografií] sest. Kristina Rexová. In: *Čes. Čas. hist. – Roč. 106, č. 3 (2008), S. 726–728.*

DRAŠAROVÁ, Eva : Národní archiv v roce 2007. In: *Pag. Hist. – Č. 16 (2008), S. 489–513.*

DRAŠAROVÁ, Eva : Svět nás tehdy obdivoval. / [rozhovor Haló novin s Evou Drašarovou, ředitelkou Národního archivu ČR zaps. Miroslav Svoboda]. In: *Haló Nov. – Roč. 18, č. 230 (30.9.2008), S. 1,3.*

DUFEK, Pavel : [Leo Zahel – biogram]. In: *Osudy zapomenutých hrdinů : publikace vydaná v rámci projektu realizovaného na základě usnesení vlády č. 1081 z 24.8.2005 / Zdenka Kokošková a kol. – Praha : Národní archiv v Praze, 2008, S. 100–105.*

DUFEK, Pavel : [Otto Halke – biogram]. In: *Osudy zapomenutých hrdinů : publikace vydaná v rámci projektu realizovaného na základě usnesení vlády č. 1081 z 24.8.2005 / Zdenka Kokošková a kol. – Praha : Národní archiv v Praze, 2008, S. 28–31.*

DUFEK, Pavel : Postavení a výkony soukromých podniků ve východoněmeckém hospodářství v padesátých letech 20. století. In: *Acta oecon. Prag. – Roč. 15, č. 7 (2007), S. 80–100.*

DUFEK, Pavel : Zaměstnanci Státního pozemkového úřadu v „minovém poli“ zahraniční politiky a pastí politiky domácí – případová studie. In: *Agrární strany ve vládních a samosprávných strukturách mezi světovými válkami. – Uherské Hradiště : Slováké muzeum, 2008, S. 161–168.*

GREGOROVÍČOVÁ, Eva : Arcivévoda Ludvík Salvátor v roce 160. výročí narození (1847–1915). In: Pag. Hist. – Č. 16 (2008), S. 531–541.

GREGOROVÍČOVÁ, Eva : Dai microfilm alla digitalizzazione : la sicurezza del patrimonio nazionale d´archivio nell´Archivio Nazionale a Praga. In: Atlanti. – Roč. 18 (2008), S. 103–114.

GREGOROVÍČOVÁ, Eva : L´Archivio familiare degli Asburgo Lorena a Praga : una fonte per la storia dei Lorena e di Pisa. In: Sovrani nel giardino d´Europa : Pisa e i Lorena : Catalogo, Pisa, Museo Nazionale di Palazzo Reale 20 settembre – 14 dicembre 2008 / a cura di Romano Paolo Coppini e Alessandro Tosi. – Pisa : Pacini Editore SpA, 2008, S. 69–74.

HRUBEŠ, Martin : Národní archiv : digitalizování Karlštejnského kvaternu, knihy z druhé poloviny 16. století. / fotografie Martin Hrubeš. In: Jeden den České republiky : 12:00 28.10.2007 – 12:00 29.10.2007. – Brno : Frey, s.r.o., 2008, S. 132.

HUBENÝ, David : [bratři Morcheovi – biogram]. In: Osudy zapomenutých hrdinů : publikace vydaná v rámci projektu realizovaného na základě usnesení vlády č. 1081 z 24.8.2005 / Zdenka Kokošková a kol. – Praha : Národní archiv v Praze, 2008, S. 52–57.

HUBENÝ, David : [Friedrich Tichý – biogram]. In: Osudy zapomenutých hrdinů : publikace vydaná v rámci projektu realizovaného na základě usnesení vlády č. 1081 z 24.8.2005 / Zdenka Kokošková a kol. – Praha : Národní archiv v Praze, 2008, S. 88–93.

HUBENÝ, David . [Joachim von Zedwitz – biogram]. In: Osudy zapomenutých hrdinů : publikace vydaná v rámci projektu realizovaného na základě usnesení vlády č. 1081 z 24.8.2005 / Zdenka Kokošková a kol. – Praha : Národní archiv v Praze, 2008, S. 106–111.

HUBENÝ, David : [Rudolf Peschel – biogram]. In: Osudy zapomenutých hrdinů : publikace vydaná v rámci projektu realizovaného na základě usnesení vlády č. 1081 z 24.8.2005 / Zdenka Kokošková a kol. – Praha : Národní archiv v Praze, 2008, S. 64–69.

INFLUENCE of BookSaver Deacidification Prosess on Stability of Arymethane Dyes on Paper. / Bohuslava Havlínová, Michal Ďurovič, Viera Jančovičová, Miroslava Petrovičová. In: Chem. Listy. – Roč. 102, spec. č. 15 (2008), S. s1172–s1174.

JÍLKOVÁ, Stanislava : Staré montanum Praha : úřední knihy, registrační pomůcky, spisy sign. 1/1, 1/2. Dostupné z: www.nacr.cz/C-fondy/G-pomdet.asp?row=41.

JÍLKOVÁ, Stanislava : Staré montanum Praha 1500–1783 (1825) = Das alte Montanum Prag 1500–1783 (1825) = The Prague Old Montanum, 1500–1783 (1825). In: Pag. Hist. – Č. 16 (2008), S. 307–331.

JÍLKOVÁ, Stanislava : Substitute horního soudu Jílové. Dostupné z: www.nacr.cz/C-fondy/G-pomdet.asp?row=41.

JUNĚCOVÁ, Jiřina : [Archivum Trebonense'06]. In: Arch. Čas. – Roč. 57, č. 4 (2007), S. 286–287. Rec na: Archivum Trebonense'06 : sborník studií pracovníků Státního oblastního archivu v Třeboni. – Praha, 2007.

JUNĚCOVÁ, Jiřina : Josef Hucl, agrární politik a národohospodář. In: Agrární strany ve vládních a samosprávných strukturách mezi světovými válkami. – Uherské Hradiště : Slováké muzeum, 2008, S. 199–204.

KAHUDA, Jan : [Staré Budějovice]. In: Geneal. herald. Listy. – Roč. 27, č. 4 (2007), S. 92–93. Rec na: Staré Budějovice : sborník prací k dějinám královského města Českých Budějovic. [Sv.] 2. – České Budějovice : Historicko-vlastivědný spolek v Českých Budějovicích, 2005–2006. – 213 s.; 191 s.

KAHUDA, Jan : Bibliografie Ivana Štovička. In: Ediční teorie a metodika : sborník autorových textů vydany k jeho životnímu jubileu / Ivan Štoviček ; ediční příprava a redakce Jan Bílek, Jan Kahuda. – Praha : Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v.v.i., 2008, S. 193–203.

KAHUDA, Jan : Edice urbáře košáteckého panství. In: Geneal. herald. Listy. – Roč. 27, č. 4 (2007), S. 91–92. Rec na: Edice urbáře panství Košátky z roku 1627 / Jaroslav Šulc. – Confluens : sborník historických a vlastivědných prací z Mělnicka. – Sv. 6 (2007), S. 77–122.

KAHUDA, Jan : Monumentální dějiny poštovníctví. In: Geneal. herald. Listy. – Roč. 28, č. 3 (2008), S. 76–77. Rec na: Poštovníctví v Čechách, na Moravě a ve Slezsku / Pavel Čtvrtník, Jan Galuška, Patricia Tošnerová. – Liberec : Knihy 555, 2008. – 191 s.

KAHUDA, Jan : Nad ediční teorií s Ivanem Štovičkem. In: Geneal. herald. Listy. – Roč. 28, č. 2 (2008), S. 89–90. Rec na: Ediční teorie a metodika : sborník autorových textů vydany k jeho životnímu jubileu / Ivan Štoviček. – Praha : Masarykův ústav – Archiv AV ČR, v.v.i. a Historický ústav AV ČR, 2008. – 225 s.

KAHUDA, Jan : Sborník k životnímu jubileu prof. PhDr. Marie Bláhové, DrSc. In: Geneal. herald. Listy. – Roč. 28, č. 1 (2008), S. 84–85. Rec na: Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et Historica 1–2/2002. Z pomocných věd historických XVI, Inter laurum et olivam. – Praha : Univerzita Karlova v Praze, 2007. – 820 s.

KAHUDA, Jan – RYANTOVÁ, Marie : Všem archivům ČR. In: Arch. Čas. – Roč. 58, č. 3 (2008), S. 255.

KAHUDA, Jan : Zemřel PhDr. Josef Kollmann. In: Arch. Čas. – Roč. 57, č. 4 (2007), S. 283–285.

KAHUDA, Jan : 12. konference archivářů ČR v Děčíně. In: Arch. Čas. – Roč. 57, č. 4 (2007), S. 262–263.

KAHUDA, Jan : 12. konference archivářů ČR v Děčíně.
In: ČAS v roce. – [Sv.] 2007 (2008), S. 35–38.

KAHUDA, Jan : 17. valná hromada České archivní společnosti.
In: ČAS v roce. – [Sv.] 2007 (2008), S. 10–13.

KAHUDA, Jan: 18. valná hromada České archivní společnosti.
In: Arch. Čas. – Roč. 58, č. 2 (2008), S. 149–152.

KALINA, Tomáš : Václav Vladivoj Tomek, chodec a výletník ve světle svých vzpomínek. In: Stopami Děj. Náchodská. – Sv. 12 (2008), S. 279–290.

KLOČKOVÁ, Lenka : Pohled do historie vysvědčení. Verze z května 2008, dostupné z <http://www.pmjak.cz/new/index.php?menu=100>.

KLOČKOVÁ, Lenka : 160 let ministertva školství, mládeže a tělovýchovy. Verze z července 2008, dostupné z <http://www.msmt.cz/ministerstvo/160-let-ministerstva-skolstvi-mladeze-a-telovychovy>.

KOBLASA, Pavel : Černínská sbírka starožitností. In: Rodopis. Rev. – [Roč.] 2008, č. 1 (2008), S. 1.

KOBLASA, Pavel : Duchcovské panství v éře hrabat Valdštejnů.
In: Duchcov. Nov. – Roč. 14, leden 2008 (2008), S. 18.

KOBLASA, Pavel : Historie obce Oldřiše na Jindřichohradecku. In: Výběr. – Roč. 45, č. 2 (2008), S. 123–127.

KOBLASA, Pavel – KOVÁŘ, Daniel : Hrobka panského správce Purgharta v Černovicích. In: Výběr. – Roč. 45, č. 1 (2008), S. 40–42.

KOBLASA, Pavel : Kdo byl Olivier hrabě Lamezan–Salins? In: Rodopis. Rev. – [Roč.] 2008, č. 2 (2008), S. 2–3.

- KOBLASA, Pavel : Konec feudalismu ve Svaté Kateřině na Čáslavsku. In: Rodopis. Rev. – [Roč.] 2008, č. 2 (2008), S. 20.
- KOBLASA, Pavel : Konfiskace Vyšebrodského domu. In: Staré Budějovice, č. 3 (2008), S. 165–167.
- KOBLASA, Pavel : Myslivna v Arnoštově a její osudy. In: Obnov. Tradice. – Roč. 19, č. 37 (2008), S. 3–4.
- KOBLASA, Pavel : Nejstarší inventáře štěkeňského zámku. In: Rodopis. Rev. – [Roč.] 2008, č. 2 (2008), S. 4.
- KOBLASA, Pavel : Panství Lukavice a hraběcí rodina Schönbornů. In: Rodopis. Rev. – [Roč.] 2008, č. 3 (2008), S. 2–3.
- KOBLASA, Pavel : Popis kamenického panství za Golzů. In: Výběr. – Roč. 45, č. 1 (2008), S. 53.
- KOBLASA, Pavel : Poslední Valdštejn na Duchcově. In: Duchcov. Nov. – Roč. 14, červenec–srpen 2008 (2008), S. 26.
- KOBLASA, Pavel : Příspěvek k historii Mutyněvsi = Beitrag zur Geschichte von Muttaschlag (Mutyněves). In: Vlastivěd. Sbor. Dačicka, Jindřichohradecka a Třeboňska. – Sv. 19 (2007), S. 125–129.
- KOBLASA, Pavel : Sekundogeniturní statek Zalužany na Prácheňsku. In: Obnov. Tradice. – Roč. 19, č. 37 (2008), S. 19–21.
- KOBLASA, Pavel : Svědectví archivů o kolodějském zámku. In: Rodopis. Rev. – [Roč.] 2008, č. 4 (2008), S. 12–13.
- KOBLASA, Pavel : Topografie obce Blažejova. In: Obnov. Tradice. – Roč. 19, č. 37 (2008), S. 56–58.

KOBLASA, Pavel : Vydláždění budějovického náměstí. In: Staré Budějovice, č. 3 (2008), S. 153–156.

KOBLASA, Pavel : Vyšné v zrcadle nelítostného času. In: Rodopis. Rev. – [Roč.] 2008, č. 3 (2008), S. 14.

KOBLASA, Pavel : Vývoj libochovického panství od 17. století. In: Rodopis. Rev. – [Roč.] 2008, č. 4 (2008), S. 17–19.

KOBLASA, Pavel : Z novějších osudů věže Spilhayblu. In: Staré Budějovice, č. 3 (2008), S. 161–163.

KOBLASA, Pavel : Zánik dvora v Hubenově. In: Výběr. – Roč. 44, č. 4 (2007), S. 371–372.

KOBLASA, Pavel : Žirovnické panství ve slavatovském urbáři. In: Výběr. – Roč. 44, č. 4 (2007), S. 369–370.

KOKOŠKOVÁ, Zdeňka : [Franz Sales Müller – biogram]. In: Osudy zapomenutých hrdinů : publikace vydaná v rámci projektu realizovaného na základě usnesení vlády č. 1081 z 24.8.2005 / Zdenka Kokošková a kol. – Praha : Národní archiv v Praze, 2008, S. 58–63.

KOKOŠKOVÁ, Zdeňka : Heimkehr = Návraty domů : kapitoly výstavy : Kapitel der Ausstellung. In: Im Totaleinsatz = Totálně nasazení : nucená práce českého obyvatelstva pro třetí říši : Zwangsarbeit der tschechischen Bevölkerung für das Dritte Reich. – Praha : Česko–německý fond budoucnosti. – Berlin : Dokumentationszentrum NS–Zwangsarbeit Berlin–Schöneweide der Stiftung Topographie des Terrors, 2008, S. 131–137.

KOKOŠKOVÁ, Zdeňka – KOKOŠKA, Stanislav : Mobilisierung von Arbeitskräften im Protektorat Böhmen und Mähren = Mobilizace pracovních sil v protektorátu Čechy a Morava : kapitoly výstavy : Kapitel der Ausstellung. In: Im Totaleinsatz = Totálně nasazení : nucená práce

českého obyvatelstva pro třetí říši : Zwangsarbeit der tschechischen Bevölkerung für das Dritte Reich. – Praha : Česko–německý fond budoucnosti. – Berlin : Dokumentationszentrum NS–Zwangsarbeit Berlin–Schöneweide der Stiftung Topographie des Terrors, 2008, S. 64–76.

KOUCKÝ, Karel : 15. saské archivní dny v Herrnhutu. In: ČAS v roce. – [Sv.] 2007 (2008), S. 52–56.

KRLÍN, Jan : Cesty slovinského kupeckého tovaryše (úryvky z dopisů) v letech 1827–1829. In: Geneal. herald. Listy. – Roč. 28, č. 3 (2008), S. 26–32.

KŘEŠŤAN, Jiří : [„Ústně více“]. In: Soudobé Děj. – Roč. 15, č. 1 (2008), S. 220–222.

Rec na: „Ústně více“ : šestatřicátníci : román faktu / Pavel Kosatík. – 1. vyd. – Brno : Host, 2006. – 320 s.

KŘEŠŤAN, Jiří : [Havlíčkobrodsko. Sv. 21]. In: Arch. Čas. – Roč. 58, č. 1 (2008), S. 61–62.

Rec na: Havlíčkobrodsko : vlastivědný sborník. Sv. 21. – Havlíčkův Brod : Muzeum Vysočiny Havlíčkův Brod – Státní okresní archiv Havlíčkův Brod, 2007. – 253 s.

KŘEŠŤAN, Jiří : [Máximo líder]. In: Soudobé Děj. – Roč. 15, č. 1 (2008), S. 224–226. Rec na: Máximo líder : Fidel Castro / José de Villa, Jürgen Neubauer. – Praha : Ikar, 2007. – 264 s.

KŘEŠŤAN, Jiří : [Nebezpeční snílci]. In: Soudobé Děj. – Roč. 14, č. 4 (2007), S. 934–935. Rec na: Nebezpeční snílci : australská levice a Československo / Petr Hrubý. – Brno : Stilus, 2007. – 477 s.

KŘEŠŤAN, Jiří : [Portrét právníka a kriminalisty]. In: Soudobé Děj. – Roč. 14, č. 4 (2007), S. 938–939. Rec na: Portrét právníka a kriminalisty / Ján Pješčak. – Říčany : Orego, 2006. – 208 s.

KŘEŠŤAN, Jiří : [Returned from Russia]. In: Arch. Čas. – Roč. 58, č. 1 (2008), S. 73–75. Rec na: Returned from Russia : Nazi Archival Plunder in Western Europe and Recent Restitution Issues / eds. Patricia Kennedy Grimsted, Frederik Jan Hoogewoud, Eric Ketelaar. – Pentre Moel : Institute of Art and Law, 2007. – 349 s.

KŘEŠŤAN, Jiří : [V zajetí moci]. In: Čes. Čas. hist. – Roč. 106, č. 1 (2008), S. 192–194. Rec na: V zajetí moci : kulturní politika, její systém a aktéři 1948–1956 / Jiří Knapík. – Praha : Libri, 2006. – 400 s.

KŘEŠŤAN, Jiří : [Václav Havel – František Janouch : Korespondence 1978–2001]. In: Pag. Hist. – Č. 16 (2008), S. 574–581. Rec na: Korespondence 1978–2001 / Václav Havel, František Janouch. – Praha : Akropolis, 2007. – 596 s.

KŘEŠŤAN, Jiří : [Život a dílo profesora Františka Kováře]. In: Soudobé Děj. – Roč. 15, č. 1 (2008), S. 219–220. Rec na: Život a dílo profesora Františka Kováře : příběh patriarchy a učence / Jaroslav Hrdlička. – Brno : L. Marek, 2007. – 528 s.

KŘEŠŤAN, Jiří : Kdy vstoupil Zdeněk Nejedlý do Komunistické strany Československa? In: Fragmenty dějin : sborník prací k šedesátinám Jana Gebharta / uspoř. Jan Hájek, Jiří Kocian, Milan Zítko. – Praha : Historický ústav AV ČR ve spolupráci s Ústavem soudobých dějin AV ČR, 2006, S. 331–340.

KŘEŠŤAN, Jiří : S Antonínem Sumem – mezi čtyřma očima. In: Informační zpravodaj věnovaný památce JUDr. Antonína Suma. prosinec 2007 / k vyd. přípr. Dagmara Hájková, Zdeněk Poustka a Josef Tomeš. – Praha : Společnost Jana Masaryka, 2007, S. 32–33.

KUNT, Miroslav : Archívne dni Žilina 2007. In: ČAS v roce. – [Sv.] 2007 (2008), S. 40–48.

KUNT, Miroslav – BERNAS, Jiří : Národní digitální archiv. In: eGON News. – [Roč. 2008], č. 2 (2008), S. 5.

MACEK, Oskar – KUNT, Miroslav – WANNER, Michal : Archivace digitálních dokumentů a zpřístupňování archiválií v archivech Austrálie a Singapuru. In: Arch. Čas. – Roč. 58, č. 3 (2008), S. 185–229.

NEUTRALIZATION of Models of Historical Documents with MMMK. / Miroslava Petrovičová, Hana Paulusová, Michal Ďurovič, Bohuslava Havlíňová. In: Chem. Listy. – Roč. 102, spec. č. 15 (2008), S. s1170–s1171.

NOVÁČEK, Dušan : Nebojme se společně papíru pomoci. In: Knihvazač : knihařská ročenka. – České Budějovice : Martina Černá ve spolupráci se Společenstvem českých knihařů, 2008, S. 73–92.

NOVÁČEK, Dušan : Současná situace a úroveň uměleckého a užitého knihařství. In: Typografia. – Roč. 111, č. 7–8 (2008), S. 14.

NOVÁČEK, Dušan : 12. seminář Společenstva českých knihařů. In: Typografia. – Roč. 111, č. 4 (2008), S. 30–31.

NOVÁČEK, Dušan : 12. seminář Společenstva českých knihařů. In: Typografia. – Roč. 111, č. 6 (2008), S. 23.

NOVOTNÁ, Markéta : Kamýk nad Vltavou a jeho vilikace. In: Med. Hist. Bohem. – Sv. 11 (2007), S. 117–136.

OULÍK, Jan : [Almanach českých šlechtických rodů 2009]. In: Geneal. herald. Listy. – Roč. 28, č. 4 (2008), S. 95–96. Rec na: Almanach českých šlechtických rodů 2009 / Vladimír Pouzar a kol. – Brandýs nad Labem : Martin, 2008. – 504 s.

OULÍK, Jan : [Kamenné svědectví minulosti]. In: Geneal. herald. Listy. – Roč. 28, č. 4 (2008), S. 89. Rec na: Kamenné svědectví minulosti : heraldické památky Novojičínska / Karel Müller, Radek Polách, Jaroslav Zezulčík. – Praha : Libri, 2008. – 208 s., 300 obr.

OULÍKOVÁ, Petra : Stavební plány Tomáše Haffeneckera z fondu Staré manipulace. In: AUC. Phil. et Hist. – Z pomocných věd historických XVI, Inter laurum et olivam. – 2002, 1–2 (2007), S. 759–775.

PAŽOUT, Jaroslav : [Edmund Hünigen – biogram]. In: Osudy zapomenutých hrdinů : publikace vydaná v rámci projektu realizovaného na základě usnesení vlády č. 1081 z 24.8.2005 / Zdenka Kokošková a kol. – Praha : Národní archiv v Praze, 2008, S. 32–37.

PAŽOUT, Jaroslav : „Chceme světlo ! Chceme studovat !“ : demonstrace studentů z vysokoškolských kolejí v Praze na Strahově 31. října 1967. In: Paměť a Děj. – Roč. 2, č. 1 (2008), S. 4–13.

PAŽOUT, Jaroslav : [Václav Havel, František Janouch : Korespondence 1978–2001]. In: Paměť a Děj. – Roč. 2, č. 2 (2008), S. 125–126.
Rec na: Korespondence 1978–2001 / Václav Havel, František Janouch, edič. příprava Květa Jechová, redakce Jan Šulc. – Praha : Akropolis, 2007. – 596 s.

PAŽOUT, Jaroslav : Československé studentské hnutí a protestní hnutí v západní Evropě v roce 1968 (edice dokumentů). In: Sbor. arch. Pr. – Roč. 58, č. 1 (2008), S. 151–202.

PAŽOUT, Jaroslav : Československé studentské hnutí v šedesátých letech 20. století = Die tschechoslowakische Studentenbewegung der 1960er–Jahre. In: Crossing 68/89 = překračování hranic a průsečíky mezi přelomy : Grenzüberschreitungen und Schnittpunkte zwischen den Umbrücken. – Berlin : Metropol Verlag, S. 44–63.

PAŽOUT, Jaroslav : K dějinám fondu Sčítání obyvatelstva v roce 1939 = Zur Geschichte des Bestandes Volkszählung im Jahre 1939 = On the History of the Archival Holding on the 1939 Census. In: Pag. Hist. – Č. 16 (2008), S. 333–379.

PAŽOUT, Jaroslav : Mezinárodní solidarita s perzekvovanými signatáři Charty 77. In: Charta 77 : od obhajoby lidských práv k demokratické revoluci, 1977–1989. Sborník z konference k 30. výročí Charty 77.

Praha, 21.–23. března 2007 / editoři Markéta Devátá, Jiří Suk, Oldřich Tůma. – Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, [2008], S. 155–162.

PAŽOUT, Jaroslav : Occupation of Czechoslovakia in August 1968 = Okupace Československa v srpnu 1968. In: Time for Students, Č. 5–6 (2008), S. 9–11.

PAŽOUT, Jaroslav : Odpírači vojenské služby a Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných. In: A nepozdvihne meč ... : odpírání vojenské služby v Československu 1948–1989 / ed. Petr Blažek. – 1. vyd. – Praha : Academia, 2007, S. 111–132.

PAŽOUT, Jaroslav : Působení Ivana Dejmalu ve studentském hnutí. In: Paměť a Děj. – Roč. 2, č. 2 (2008), S. 43–49.

PAŽOUT, Jaroslav – HOŘÁK Martin : Von der Freiwilligenarbeit zur Zwangsarbeit = Od dobrovolné práce k práci nucené : kapitoly výstavy : Kapitel der Ausstellung. In: Im Totaleinsatz = Totálně nasazení : nucená práce českého obyvatelstva pro třetí říši : Zwangsarbeit der tschechischen Bevölkerung für das Dritte Reich. – Praha : Česko–německý fond budoucnosti. – Berlin : Dokumentationszentrum NS–Zwangsarbeit Berlin–Schöneweide der Stiftung Topographie des Terrors, 2008, S. 54–63.

PAŽOUT, Jaroslav : Zpráva o 17. ročníku semináře o česko–slovenských vztazích v Liberci. In: Jihočes. Sbor. hist. – Roč. 76 (2007), S. 307–308.

POSPÍŠILOVÁ, Olga : Publikační činnost Národního archivu a jeho pracovníků za rok 2007. In: Pag. Hist. – Č. 16 (2008), S. 515–529.

PŠENIČKOVÁ, Jana – ŠOUŠA, Jiří : Uzavřelo se dílo poctivé : k odchodu PhDr. Josefa Tlapáka, CSc. In: Středočes. Sbor. hist. – Sv. 30–33 (2004–2007 (2007)), S. 350–352.

SEDLÁČKOVÁ, Helena – MALINOVSKÝ, Anton, F. : Vyobrazení erbů v archivním fondu Salbuchy = Die Abbildung der Wappen im

Archivbestand „Salbuchy“ = Pictures of Coats of Arms in the Archival Holding „Salbuchy“. In: Pag. Hist. – Č. 16 (2008), S. 437–488.

SEDLÁKOVÁ, Monika : „Burza“ s židovskými byty – součást protektorátní bytové politiky. In: Evropská velkoměsta za druhé světové války : sborník statí a rozšířených příspěvků z 24. vědecké konference Archivu hl. m. Prahy v Praze ve dnech 11. a 12. října 2005 / sest. Olga Fejtová, Václav Ledvinka a Jiří Pešek. – Praha : Scriptorium, 2007, S. 205–220.

SEDLÁKOVÁ, Monika : Arbeit und Strafe = Práce a trest : kapitoly výstavy : Kapitel der Ausstellung. In: Im Totaleinsatz = Totálně nasazení : nucená práce českého obyvatelstva pro třetí říši : Zwangsarbeit der tschechischen Bevölkerung für das Dritte Reich. – Praha : Česko–německý fond budoucnosti. – Berlin : Dokumentationszentrum NS–Zwangsarbeit Berlin–Schöneweide der Stiftung Topographie des Terrors, 2008, S. 106–116.

SEDLÁKOVÁ, Monika : Arizace potravinářských podniků a obchodů v Protektorátu Čechy a Morava. In: Židé v Čechách : sborník ze semináře konaného v říjnu 2006 v Liberci. – Praha : Židovské muzeum v Praze, 2007, S. 60–70.

SEDLÁKOVÁ, Monika : Co skrývají Okupační vězeňské spisy. In: Terezín. Listy. – Sv. 36 (2008), S. 198–210.

SEDLÁKOVÁ, Monika : Pobočka koncentračního tábora Flossenbürg ve vystěhovaných Vrchotových Janovicích v letech 1944–1945. In: Sbor. vlastivěd. Pr. Podblanicka. – Sv. 44–47 (2007), S. 311–328.

SPÁČILOVÁ, Dagmar : Knihovna profesora Univerzity Karlovy, historika a diplomata Vlastimila Kybala. In: Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska : sborník z 16. odborné konference Olomouc, 13.–14. listopadu 2007 / k vyd. přípr. Rostislav Krušínský. – Olomouc : Vědecká knihovna v Olomouci a Sdružení knihoven ČR, 2008, S. 55–63.

SPÁČILOVÁ, Dagmar – BARTŮŠEK, Václav : Program „Veřejné informační služby knihoven (VISK)“ v knihovně Národního archivu rok 2007 – podruhé. In: Pag. Hist. – Č. 16 (2008), S. 561–566.

ŠLEHOFER, Lukáš : [Irene Kirpalová, roz. Grudmannová – biogram]. In: Osudy zapomenutých hrdinů : publikace vydaná v rámci projektu realizovaného na základě usnesení vlády č. 1081 z 24.8.2005 / Zdenka Kokošková a kol. – Praha : Národní archiv v Praze, 2008, S. 38–43.

ŠLEHOFER, Lukáš : [Maria Günzlová, roz. Frankeová – biogram]. In: Osudy zapomenutých hrdinů : publikace vydaná v rámci projektu realizovaného na základě usnesení vlády č. 1081 z 24.8.2005 / Zdenka Kokošková a kol. – Praha : Národní archiv v Praze, 2008, S. 22–27.

VOJÁČEK, Milan : Grantový projekt Reflexe a sebereflexe ženy v české národní elitě 2. poloviny 19. století . In: Pag. Hist. – Č. 16 (2008), S. 559–560.

Monografie a elektronické publikace

ARCHIV České koruny = Archivum Coronae Regni Bohemiae: editio diplomatum phototypica : edice faksimilií. Díl V/1, 2, 1378–1419 / k vyd. přípr. Věra Beránková, Denko Čumlivski ; odpověd. red. Lenka Matušíková. – 1. vyd. – Praha : Národní archiv v Praze, 2007 textová část.

BENEŠOVÁ, Emilie – ŠIMŮNKOVÁ, Karolína : EXPO'58 : příběh československé účasti na Světové výstavě v Bruselu. – 1. vyd. – Praha : Národní archiv, 2008. – 335 s.

EMMERT, František : Druhá světová válka : Češi a Slováci. – 1. vyd. – Brno : Computer Press, a.s., 2007. – 64 s. + 1 CD-ROM

ENCYKLOPEDIE českých dějin : osobnosti, fakta a události, které utvářely naši historii / sest. kol. aut ; autor některých encyklopedických hesel Martin Šisler. – Praha : Reader's Digest Výběr, s.r.o, 2008. – 520 s.

INFORMATIVNÍ přehled : výběrová bibliografie z archivnictví, pomocných věd historických a příbuzných oborů. Č. 28 / sest. Anna Vindušková, Marie Šatochinová ; excerpce Jaroslav Kolářný, Anna Vindušková, Eva Gregorovičová, Hana Paulusová, Alena Pazderová. – Praha : Národní archiv, 2008. – 123 s.

INFORMATIVNÍ přehled : výběrová bibliografie z archivnictví, pomocných věd historických a příbuzných oborů. Č. 29 / sest. Anna Vindušková, Marie Šatochinová ; excerpce Jaroslav Kolářný, Anna Vindušková, Eva Gregorovičová, Bronislava Bacílková, Alena Pazderová, Dagmar Spáčilová, Josef Pospíšil, Jan Krlín. – Praha : Národní archiv, 2008. – 73 s.

KOBLASA, Pavel : Historický popis panství Krásný Dvůr na Žatecku. – 1. vyd. – České Budějovice : Historicko–vlastivědný spolek v Českých Budějovicích, 2008. – 18 s. – Pramínek ; Sv. 16).

KOKOŠKOVÁ, Zdeňka a kol. : Osudy zapomenutých hrdinů : příběhy německých antifašistů z ČSR.; aut. kol. tvořili Jaroslav Pažout a j.. – 1. vyd. – Praha : Národní archiv, 2008. – 111 s.

KOKOŠKOVÁ, Zdeňka a kol. : Schicksale der vergessenen Helden : Geschichten der deutschen Antifaschisten aus der ČSR. ; aut. kol. tvořili Jaroslav Pažout a j.. – 1. vyd. – Praha : Národní archiv, 2008. – 117 s.

KOKOŠKOVÁ, Zdeňka : 1938 – Osmičky v dějinách českých zemí : publikace k výstavě archivních dokumentů z cyklu Osmičky v dějinách českých zemí / Zdeňka Kokošková ; red. Emilie Benešová. – Praha : Národní archiv v Praze, 2008. – 63 s.

NEJCITLIVĚJŠÍ místo režimu : Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných pohledem svých členů : diskusní setkání 19. října 2007 / k vyd. připr. Petr Blažek a Jaroslav Pažout. – 1. vyd. – Praha : Pulchra, 2008. – 143 s.

NOSKOVÁ, Alena – ŠIMÁNKOVÁ, Alena : 1948 – Osmičky v dějinách českých zemí : publikace k výstavě archivních dokumentů z cyklu Osmičky v dějinách českých zemí. / ; red. Emilie Benešová. – Praha : Národní archiv v Praze, 2008. – 73 s.

NOVÁČKOVÁ, Helena – SKIPALOVÁ Alena : Katalog a rejstříky k protokolům schůzí 13. československé vlády (2. Malypetrovy) : 14.2.1934 – 28.5.1935 / k vyd. přípr. Helena Nováčková a Alena Skipalová. – 1. vyd. – Praha : Národní archiv v Praze, 2008. – 180 s.

NOVÁČKOVÁ, Helena – VOJÁČEK, Milan : 1918 – Osmičky v dějinách českých zemí : publikace k výstavě archivních dokumentů z cyklu Osmičky v dějinách českých zemí / ; red. Emilie Benešová. – Praha : Národní archiv v Praze, 2008. – 45 s.

ODSUNUTÍ hrdinové = Abgeschobene Helden : Faksimile– Dokumentenedition : faksimilová edice dokumentů / editoři Zdeňka Kokošková, Jaroslav Pažout. – 1. vyd. – Praha : Národní archiv, 2008. – text. část 25, 27 s.; edice 56 čísl. listů.

PAGINAE historiae : sborník Národního archivu. Č. 16. / ved. red. Eva Drašarová ; překlad a úprava něm. resumé Jaroslav Koláčný ; překlad ang. abstraktů Lenka Matušíková, Sheilagh C. Ogilvie. – 1. vyd. – Praha : Národní archiv v Praze, 2008. – 589 s. + 1 CD-ROM

PAZDEROVÁ, Alena : Soupis poddaných podle víry z roku 1651 : Rakovnícko / zprac. a úvod naps. Alena Pazderová. – 2. doplň. vyd. – Praha : Národní archiv, 2007. – 234 s., 1 mp.

PAŽOUT, Jaroslav : Navzdory mocným : studentské hnutí v šedesátých letech 20. století. – 1. vyd. – Praha : Prostor, 2008. – 344 s. + 60 s. fotogr. příl.

PAŽOUT, Jaroslav : 1968 – Osmičky v dějinách českých zemí : publikace k výstavě archivních dokumentů z cyklu Osmičky v dějinách českých zemí / ; red. Emilie Benešová. – Praha : Národní archiv v Praze, 2008. – 93 s.

POUZAR, Vladimír a kol. : Almanach českých šlechtických rodů 2009 / ; kresby třinácti znaků šlech. rodů Jan Oulík. – Brandýs nad Labem–Stará Boleslav : Martin, 2008. – 504 s.

PROMARNĚNÁ šance : edice dokumentů k česko–německému vyrovnání před první světovou válkou : korespondence a protokoly 1911–1912. [Díl] 1 / eds. Eva Drašarová, Roman Horký, Jiří Šouša, Luboš Velek ; něm. překlady Wolf B. Oerter, Jaroslav Koláčný.
– 1. vyd. – Praha : Národní archiv v Praze, 2008. – 870 s.

PROMARNĚNÁ šance : edice dokumentů k česko–německému vyrovnání před první světovou válkou : korespondence a protokoly 1911–1912. [Díl] 2 / eds. Eva Drašarová, Roman Horký, Jiří Šouša, Luboš Velek ; něm. překlady Wolf B. Oerter, Jaroslav Koláčný.
– 1. vyd. – Praha : Národní archiv v Praze, 2008. – S. 871–1729.

PŠENIČKOVÁ, Jana : Zemědělské družstevnictví : kolektivizace zemědělství : vznik JZD – 1954 / přípr. Jana Pšeničková.
– 1. vyd. – Praha : Národní archiv v Praze, 2008. – 259 s.

REGESTA Bohemiae et Moraviae aetatis Venceslai IV. : (1378 dec. – 1419 aug. 16.). Tomus V., Fontes Archivi Nationalis. Pars I. Litterae monasteriorum, fasciculus 2 (1398–1419) / eds. Karel Beránek, Věra Beránková. – 1. vyd. – Praha : Scriptorium, 2007. – 246 s.

SEZNAM docházejících seriálů do knihovny Národního archivu k 1. lednu 2008 / zprac. Jana Nováková. – 1. vyd. – Praha : Národní archiv, 2008. – 37 s.

SLOVNÍK odpovědných redaktorů a šéfredaktorů legálního českého denního tisku v letech 1939 až 1945 / kol. aut.: Alexandra Blodigová, Jan Cebe, Jan Jiráček, Barbara Köpplová, Jitka Kryšpínová, Eva Šádová.
– 1. vyd. – Praha : Univerzita Karlova v Praze, Fakulta sociálních věd : Matfyzpress vydavatelství Matematickofyzikální fakulty UK v Praze, 2007. – 159, XVI s.

SOUPIS židovských familiantů v Čechách z roku 1783 = Verzeichnis der Judenfamilianten in Böhmen von 1783. [Sv.] I. / kol. autorů pod ved. Ivany Ebelové. – 1. vyd. – Praha : Národní archiv v Praze, 2008. – 395 s.

ŠTOVÍČEK, Ivan : Ediční teorie a metodika : sborník autorových textů vydaný k jeho životnímu jubileu / ; ediční příprava a redakce Jan Bílek, Jan Kahuda. – Praha : Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v.v.i.; Historický ústav AV ČR, v.v.i.; ve spolupráci s Národním archivem a Vojenským ústředním archivem – Vojenským historickým archivem, 2008. – 225 s.

VOJÁČEK, Milan : 1848 – Osmičky v dějinách českých zemí : publikace k výstavě archivních dokumentů z cyklu Osmičky v dějinách českých zemí / ; red. Emilie Benešová.
– Praha : Národní archiv v Praze, 2008. – 49 s.

VÝBOR na obranu nespravedlivě stíhaných : politická perzekuce, opozice a nezávislé aktivity v Československu v letech 1978–1989 : sborník grantového projektu č. 1 (2007) / editor Jaroslav Pažout. – 1. vyd. – Praha : Libri prohibiti, 2007. – 144 s .

Osobní archiv Semjona Nikolajeviče Nikolajeva

Raisa Machatková

V roce 2006 získal Národní archiv cenný osobní archiv významného představitele ruské emigrace v meziválečném Československu Semjona Nikolajeviče Nikolajeva, společně s malým množstvím písemností a fotografií dalších představitelů ruské emigrace v Československu a bývalých členů ruské strany eserů Jekatěřiny K. Breško-Breškovské, Borise N. Rabinoviče a Larisy a Vasilije G. Archangelských. V roce 2008 byl archiv S. N. Nikolajeva zpracován a zpřístupněn badatelské veřejnosti. Tento osobní archiv tak doplňuje kolekci fondů k dějinám ruské a ukrajinské meziválečné emigrace, které jsou dlouhodobě a úspěšně využívány našimi i zahraničními badateli.

Semjon Nikolajevič Nikolajev se narodil 20. dubna (dle nového kalendáře 3. května) roku 1880 v čuvašské vesnici Načar Ubejevo (nynější název Krasnomajsk) v Simbirské gubernii Ruska jako syn rolníka Nikolaje Zacharoviče a jeho manželky Mavry Sergejevny. Téhož dne byl ve vesnici Jembulatovo pokřtěn podle pravoslavného obřadu. Jak vzpomíná ve svých pamětech, otec dbal o to, aby on i jeho sourozenci navštěvovali školy a dosáhli patřičného vzdělání. Nadané děti svého otce nezklamaly.

Jako desetiletý chlapec se stal Semjon žákem obecné školy a po jejím absolvování v roce 1894 byl přijat do čuvašské učitelské školy v Simbirsku (nyní Uljanovsk), v níž po ukončení studia působil po několik roků jako učitel ruštiny a matematiky. V letech 1903–1906 navštěvoval pravoslavný bohoslovecký seminář v Simbirsku. Následovalo čtyřleté studium na právnické fakultě Kazaňské univerzity, které ukončil v roce 1910. Téhož roku se oženil s Zinaidou Danilovnou Čumejkinovou, rodačkou ze Simbirska.

Po absolvování univerzity byl jednatelem a později vyšetřujícím soudcem u Okružního soudu v Simbirsku a smírčího soudce v Čeboksarech.

V průběhu školních a studijních let se aktivně zapojil do revolučního hnutí v Rusku. V roce 1905 se podílel na vzniku studentské organizace strany socialistů – revolucionářů (eserů) v Simbirsku, redigoval ilegální časopis a byl autorem výzvy k posluchačům středních škol v Simbirsku, která byla schválena městským stranickým výborem a vydaná tiskem. V následujícím roce se zúčastnil

ilegálního čuvašského sjezdu, na němž byla založena čuvašská organizace eserů a S. N. Nikolajev byl zvolen tajemníkem stranického výboru a tajemníkem časopisu Chypar.

V revoluční dny roku 1917 ho čuvašské obyvatelstvo Simbirske gubernie zvolilo do Všeruského ústavodárného shromáždění. V březnu 1918 byl jmenován vedoucím čuvašské sekce v komisařství osvěty Simbirske gubernie a v červenci téhož roku se přestěhoval do Samary, kde do příchodu bolševiků působil jako tajemník výboru strany eserů a stal se spoluzakladatelem Komitétu členů Ústavodárného shromáždění (Komuče). Úkolem Komuče byl boj proti bolševikům, vytvoření jednotné státní správy na územích osvobozených od bolševiků a pokračování války proti rakousko-německé koalici až do vítězného konce. Před nastupující Rudou armádou se členové Komuče v říjnu 1918 dobrovolně rozešli a přestěhovali se na východ do Ufy. Dále následovala cesta po Sibiři (Čeljabinsk, Jekatěrinburg, znovu Ufa). V Ufě byl S. N. Nikolajev spolu s dalšími členy bývalého samarského Komuče z rozkazu generála Kolčaka zatčen a převezen do Omska. Po osvobození z vězení v lednu 1919 byl S. N. Nikolajev zaregistrován v Omsku jako smírčí soudce a po přesídlení do Vladivostoku v březnu 1919 se zde stal smírčím soudcem a členem Okružního soudu. V roce 1921 byl přijat za člena advokátní komory.

Za pobytu ve Vladivostoku pokračovala i jeho politická činnost. Stal se členem Dálnévýchodního ústavodárného shromáždění (Přímořského parlamentu), členem oblastního výboru strany eserů a spolupracovníkem stranického časopisu Volja.

Během svého pobytu v Samaře a putování po Sibiři se několikrát setkal s oddíly československých legionářů, o čemž píše ve svých memoárech a v článcích o Komuči. Tato setkání ovlivnila jeho další život. V lednu roku 1922 emigroval z Vladivostoku společně se svou chotí Zinaidou Danilovou a usadil se v Praze.

K advokátní praxi se již nemohl vrátit, avšak svou odbornost a zkušenosti využil ve veřejné a publikační činnosti v komunitě ruské emigrace, kde se věnoval především otázkám jejího sociálního a právního postavení. Tyto možnosti mu poskytlo členství ve vedení přední organizace ruské emigrace v Československu, již bylo Sjedenocení ruských činitelů městských a venkovských samospráv (Zemgor). Od roku 1922 pracoval S. N. Nikolajev v kanceláři Zemgoru, v letech 1925–1933 byl jednatelem výboru Zemgoru, od roku 1929 až do konce druhé světové války byl knihovníkem Ruské knihovny v Praze a zároveň členem vědecké komise Ruského zahraničního historického archivu v Praze.

Veřejná činnost S. N. Nikolajeva byla spjata i s členstvím v ruské straně eserů. Napřed byl řadovým členem její pražské skupiny, po vzniku oblast-

ního výboru zahraničních organizací strany v roce 1923 v Praze byl zvolen jeho tajemníkem. Tuto stranickou funkci zastával až do ukončení činnosti výboru v roce 1929.

S. N. Nikolajev neměl československé státní občanství, byl držitelem nansenovského průkazu totožnosti. Během nacistické okupace žil v ústraní v přátelsky mu nakloněném českém prostředí.

Další období svého života nazval ve svých vzpomínkách křížovou cestou. 24. května 1945 byl v Praze zatčen sovětskými orgány (NKVD) a s početnou skupinou ruských emigrantů odvezen do Sovětského svazu. Napřed byl držen v obávaných moskevských věznicích Lubjanka a Butyrky, v říjnu roku 1945 byl odsouzen k pětiletému vězení, které strávil v neméně známé věznici ve Vladimiru. Po odpykání trestu následovalo čtyřleté vyhnanství ve vesnici Bogučany na břehu sibiřské řeky Angary, kde se živil jako dělník. V červenci roku 1954 mu bylo povoleno přestěhovat se blíže ke svému rodišti. 2 roky bydlel v Uljanovsku a zde v roce 1955 obdržel sovětské státní občanství.

Několikaleté snahy o jeho návrat do Československa byly nakonec úspěšné. V květnu roku 1956 S. N. Nikolajev se vrátil do Prahy. Ani v důchodu nezůstal nečinným. Jeho zajímavý a strastiplný život a literární nadání navíc se staly ideálními podmínkami k sepsání memoárů, jejichž text pod jednoduchým názvem Vospominanija vznikl v letech 1958–1961. Rozsah memoárů je kolem 1000 stran strojopisného textu.

Poslední roky života strávil S. N. Nikolajev v Praze jako bezdětný vdovec (jeho manželka zemřela v roce 1968), zemřel v září 1976 ve věku 96 let. Společný hrob manželů Nikolajevových je na ruském hřbitově v Praze na Olšanech.

V roce 1991 byl S. N. Nikolajev sovětskými justičními orgány posmrtně rehabilitován.

S S. N. Nikolajevem navázali ještě za jeho života písemný kontakt zástupci vědeckých institucí v Čeboksarech, hlavním městě Čuvašské autonomní republiky – ředitel Ústředního státního archivu Čuvašské autonomní republiky J. J. Muzykantov a vysokoškolský pedagog tamější univerzity G. A. Aleksandrov. Výsledkem této korespondence z první poloviny 70. let minulého století byl souhlas S. N. Nikolajeva s tím, aby jeho osobní archiv a některé knihy byly převezeny do Čeboksar. J. J. Muzykantov se v roce 1975 obrátil na Hlavní archivní správu SSSR v Moskvě se žádostí o zastřešení celé akce a zprostředkování archivního převozu, odpovědi se však nedočkal.

Po úmrtí S. N. Nikolajeva zdědil jeho archiv vykonavatel závěti Grigorij Aleksejevič Ovsjannikov, jemuž S. N. Nikolajev již dříve osobně předal nej-

cennější část svého archivu – rukopis memoárů. Autor rukopisu předpokládal, že o 40 roků mladší přítel, syn bývalého spoluvězně ve Vladimíru, se dožije doby, kdy bude možno vzpomínky zpřístupnit veřejnosti.

V 80. letech byl z Čeboksar navázán písemný kontakt s G. A. Ovsjannikovem, jednalo se o možnostech zveřejnění memoárů S. N. Nikolajeva v Rusku, avšak ani tento záměr nebyl z finančních důvodů realizován.

Osobní fond S. N. Nikolajeva obsahuje písemný, tiskový a fotografický materiál z let 1880–2002. Posteriora z roku 1994–2002 vznikla zařazení do fondu písemností Ing. G. A. Ovsianikova, vykonavatele závěti původce fondu.

Při archivním zpracování materiálu byla dodržena základní pravidla pro zpřístupnění osobních fondů. Jako pomůcka posloužilo především schéma pro pořádání osobních fondů vypracované v Ústředním archivu Akademie věd České republiky.

Archiválie byly rozděleny na skupiny: životopisný materiál, korespondence, odborná a publikační činnost, veřejná činnost, mapy a plány, fotografická dokumentace, tisková dokumentace, materiály a předměty ikonografické povahy, písemnosti Zinaidy Danilovny Nikolajevové, manželky původce fondu, písemnosti Ing. Grigorije Aleksejeviče Ovsjannikova, vykonavatele závěti původce fondu.

Uvnitř uvedených skupin a dále podskupin byly archiválie rozděleny do nejmenších možných věcných skupin, které tvoří inventární jednotky, např. druh osobních dokladů, odesílatel dopisu, korespondující instituce, tiskový titul apod.

U některých inventárních jednotek (osobní doklady, korespondence, fotografie, dopisnice, tiskoviny, bankovky apod.) jsou ve zvláštní kolonce uvedeny počty archiválií. V některých případech není vyplněna kolonka uložení, poněvadž příslušné archivní dokumenty jsou uloženy mimo archivní krabice. Jedná se o vysokoškolský diplom původce fondu, mapu a situační plán (inv. č. 3, 126, 127), které pro velký formát jsou uchovávány v depozitáři map a plánů. Zvláštní uložení v depozitáři fotoarchivu mají fotografie a dopisnice (inv. č. 128–194, 216–241).

K inventárnímu seznamu jsou vypracovány rejstříky věcný, osobní, zeměpisný a rejstřík institucí, které odkazují na inventární čísla.

Ačkoliv osobní pozůstalost S. N. Nikolajeva není rozsáhlá, je cenným zdrojem informací o předrevolučním a porevolučním Rusku, zvláště pokud jde o život vesnického obyvatelstva, o vývoj revolučního hnutí a průběh občanské války, především v Povolží a na Sibiři, kde s proměnlivými výsledky probíhaly střety monarchistických a demokratických sil s bolševiky. S. N. Nikolajev byl svědkem všech těchto událostí

a ve svých rozsáhlých memoárech je poutavě a s udivujícím přehledem vylíčil, ačkoliv je psal s velkým časovým odstupem až po návratu ze sovětského vězení do Československa. Okolnosti zatčení a následného vězení a vyhnanství zde popsal v samostatné kapitole. Memoáry lze označit za nejcennější část jeho osobního archivu. Pozornost badatele zaujmou i články a referáty, které S. N. Nikolajev psal jako aktivní představitel ruské emigrantské komunity v předválečném Československu. Četné dopisy příbuzných a přátel z bývalého Sovětského svazu, zvláště z 20.–30. let minulého století, dokumentují existenční starosti jeho obyvatel. Předkládaný osobní fond obsahuje značné množství fotografií, pohlednic, tiskovin, ukázky ruského emigrantského tisku, který vycházel v Československu, Lotyšsku, Francii a Německu.

Národní archiv a jeho účast na vládním projektu „Dokumentace osudů aktivních odpůrců nacismu...“ v letech 2006–2008

Zdeňka Kokošková

Úvod

Hlavním úkolem Národního archivu při řešení vládního projektu „Dokumentace osudů aktivních odpůrců nacismu...“ bylo především vyhledávání, vyhodnocování a třídění archivního materiálu, který se vztahoval k osudům odpůrců nacismu německé národnosti.

Práce na rešerších byly nejprve zahájeny v Národním archivu, kde jsou uloženy klíčové fondy k dané problematice. Bylo v nich možné studovat jak spisy týkající se tématu obecně (předpisy vztahující se k postavení německého obyvatelstva, k jeho odsunu, k tzv. antifa-transportům), tak i dokumenty vztahující se jednotlivým antifašistům (prověřování osob, stížnosti jednotlivců). Největším zdrojem informací byly písemnosti vzniklé z činnosti Ministerstva vnitra. Neméně důležité materiály jsou však uloženy ve fondu Úřad předsednictva vlády, zejména v zápisech z jednání vlády. Zásadní dokumenty byly nalezeny i v archivních fondech vzniklých z činnosti ústředních sekretariátů komunistické a sociálnědemokratické strany.

V prvním roce projektu proběhl též sondážní výzkum v dalších archivech ústředních úřadů, např. v Archivu Ministerstva zahraničních věcí, Archivu Kanceláře prezidenta republiky, Archivu bezpečnostních složek, Vojenském ústředním archivu – Vojenském historickém archivu.

Po celou dobu trvání projektu byly prováděny rešerše také v těch archivech České republiky, které spravují fondy státní správy, samosprávy i politických stran regionální úrovně, v nichž jsou obsaženy informace o životě místní německé menšiny mezi válkami, za okupace i po druhé světové válce (tj. ve státních oblastních, státních okresních a v městských archivech).

Rovněž bylo realizováno několik zahraničních výzkumů, a to ve státních archivech v Německu (zejm. Spolkový a zemský archiv v Berlíně, Hlavní státní archiv v Bavorsku, Zemské archivy v Bavorsku a v Sasku, Archiv ministerstva zahraničí v Berlíně, Archiv arcidiecéze Mnichov-Freising a Archiv diecéze Řezno, Ústav pro soudobé dějiny v Mnichově) a v Rakousku (zejm. Státní archiv ve Vídni, Zemské archivy v Linci a v S. Poeltenu, Městský archiv ve Vídni, Dokumentační centrum rakouského hnutí odporu) zejména s cílem získat informace o dalších osudech odpůrců nacismu, kteří z Československa po válce odcházeli s celými rodinami do jednotlivých okupačních zón Německa.

Databáze

Rešerše písemností uložených v archivních fondech ústředních úřadů, ale i na nižších instancích zároveň umožnily rozšíření prací na některých dílčích úkolech projektu, zejména na plnění databáze adresátů projektu.

Již na podzim roku 2006 se v Národním archivu uskutečnil pracovní seminář, na němž měli také odborníci z obou dalších řešitelských týmů - Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR a Muzea města Ústí nad Labem - možnost vyjádřit se k dokončované struktuře databáze adresátů projektu. Koordinátorky projektu z Národního archivu PhDr. Alena Nosková a PhDr. Zdeňka Kokošková ve spolupráci s vývojovým pracovníkem systému výpočetní techniky Jiřím Bernasem seznámily kolegy s výsledky úvodního archivního výzkumu ve fondech centrálních úřadů, jenž umožnil zahájení prací na tvorbě struktury databáze adresátů projektu. Na semináři byly představeny jednotlivé rubriky a provedeny případné zásadnější úpravy.

V současné době je do databáze naimportováno přes 120000 záznamů dílem z archivních dokumentů, dílem z údajů získaných od pamětníků přihlášených do projektu. Z archivních dokumentů je nutné zmínit především různé typy seznamů německých antifašistů: Osoby žádající průkaz antifašisty, Osoby připravené k odjezdu z ČSR tzv. antifa-transporty, Osoby, jež chtěli zůstat v ČSR, Osoby žádající navrácení státního občanství apod. Dále se jednalo o dobové kartotéky, v nichž bylo u osob německé národnosti uvedeno věznění v době okupace nebo úředně doložený přátelský postoj vůči českému obyvatelstvu, případně současná nepostradatelnost v poválečném průmyslu.

Cílem databáze bylo vytvoření prostoru, ve kterém by byly shromážděny dostupné údaje o německých antifašistech, a tyto údaje by bylo možno dále zpracovávat. U všech údajů zadaných do databáze proto musel být uveden zdroj, z něhož bylo čerpáno. Ke každému záznamu pak bylo

možné připojit libovolné elektronické přílohy (digitální kopie dokumentů, přepisy dokumentů, audio i videozáznamy apod.).

Vlastní databáze je rozdělena na dvě části. V první jsou evidovány základní údaje: jednoznačný identifikátor, příjmení a jméno, datum narození, logické položky a typ zdroje. Jednoznačný identifikátor (tj. číslo záznamu) slouží k identifikaci záznamu v rámci databáze. Údaje o příjmení a jménu jsou v této fázi pouze orientační a slouží jen k počáteční identifikaci osoby. Typ evidence osob určuje statut záznamu: archivní evidence (data získána z archivních dokumentů), spisová evidence (data získána od přihlášených osob) a spisová prověřená evidence (data od osob konfrontovaná s archivními záznamy). Přehled základních údajů uzavírají logické položky, které poskytují rychlý přehled o tom, zda je osoba zařazena do projektu oral history, zda je s ní navázán kontakt či zda souhlasí se zpracováním dat.

Druhou částí databáze je množina dat získaná z různých zdrojů. V současné době lze ke každé osobě zadat údaje do 56 polí. Jednotlivá pole jsou opakovatelná, aby bylo možno zadat například různé varianty příjmení, data narození či bydliště. U každého údaje je zároveň uchována informace z jakého zdroje pochází. Vlastní editace záznamů mohla probíhat přímým zadáváním přes internet nebo importem seznamů vytvořených v tabulkovém procesoru. Vzhledem k okolnostem v praxi nakonec převážil způsob druhý.

Struktura databáze mapuje životní osudy jednotlivců od nástupu Hitlera k moci v roce 1933 přes anexi českého pohraničí Německem v roce 1938 až po poválečné postihy tzv. nepřátelského obyvatelstva ve druhé polovině 40. let 20. století. Obsahuje jednak základní osobní data, dále například údaje o emigraci, účasti v odboji, důvodu, době a místu nacistické politiké i rasové perzekuce, o účasti v armádách států protihitlerovské koalice a poválečných osudech jednotlivých osob.

Tematický soupis pramenů z archivů ČR

V souvislosti s pátráním po dokumentech vhodných k výstavním a edičním účelům bylo v průběhu projektu rozhodnuto vytvořit soupis fondů obsahujících písemnosti týkající se zkoumané problematiky v Národním archivu, ale i v archivech oblastí, v nichž žilo větší množství německy hovořícího obyvatelstva. Práci na tematickém soupise koordinoval odborný pracovník Národního archivu PhDr. Jaroslav Pažout PhD. Na práci se podíleli pracovníci všech tří institucí – spoluřešitelé projektu, kteří měli rozděleny rešerše v jednotlivých regionech Čech a Moravy. Soupis fondů

v okresních a oblastních archivech byl z velké části dokončen a v provizorní podobě byl představen na závěrečné konferenci k projektu v září 2008 v Ústí nad Labem.

Soupis legislativy

V rámci výzkumu v ústředních i regionálních archivech České republiky byly vyhledávány a soustřeďovány právní předpisy nejvyšších institucí našeho státu týkající se problematiky německých antifašistů, kteří žili po válce v ČSR, a to v širším historickém kontextu. Soupis těchto shromažďovaných legislativních norem z poválečného období (cca z let 1945-1949) připravuje PhDr. Helena Nováčková a bude po dokončení publikován v podobě anotované edice na webových stránkách Národního archivu, případně se stane součástí tematického soupisu pramenů uložených v Národním archivu.

Putovní výstava

V průběhu projektu probíhala spolupráce mezi řešiteli z Národního archivu a z Muzea města Ústí nad Labem při shromažďování digitálních kopií dokumentů vhodných pro putovní výstavu, jejíž vernisáž proběhla v Ústí nad Labem již v listopadu 2007. Pracovníci archivu shromáždili rozsáhlé množství podkladů při výzkumech v domácích i zahraničních archivech. Jednalo se zejména o plakáty, letáky a fotografie z let 1933–1948.

Webová výstava

V závěru roku 2007 byla realizována i tematická výstavka vybraných dokumentů na webových stránkách Národního archivu, jež čerpala z předchozího výzkumu v různých archivech České republiky. Výstavka je k dispozici v českém i německém jazyce a je rozdělena do tří základních časových období (předválečné – 1933–1939, válečné – 1939–1945 a poválečné – 1945–1948). Součástí této expozice jsou i stručné úvodní historické texty. Veřejnost má tak možnost seznámit se nejen s obrazovým materiálem, ale i písemnostmi úřední i neúřední proveniencí. Každý vystavený dokument je opatřen stručným registrem, datací a přesnou citací zdroje.

Edice dokumentů pro veřejnost

Výsledkem systematického dvouletého výzkumu v domácích archivech je faksimilová edice dokumentů přibližující osudy německých antifašistů z ČSR od konce války v květnu 1945 až po dopady únorového převratu v roce 1948 s názvem Odsunutí hrdinové. Faksimilová edice dokumentů/ Abgeschobene Helden. Faksimile-Dokumentenedition. Eds. Zdeňka Kokošková a Jaroslav Pažout. Historický úvod David Kovařík. Praha, Národní archiv 2008. Zachycuje problémy osob s prokazováním antinacistických postojů, jejich obtížné znovuzapojování se do politického a společenského života, komplikace při navrácení státního občanství, odjezdy tzv. antifa-transportů, excesy některých místních úřadů ve vztahu k těmto lidem, majetkové újmy ze strany státních úřadů apod. Součástí edice je historický úvod v německém i českém jazyce. Publikace je určena široké veřejnosti a zejména k výukovým účelům.

Soubor životních črt adresátů projektu

Dalším z výstupů projektu je publikace (v české i německé verzi) - Osudy zapomenutých hrdinů, Příběhy německých antifašistů z ČSR, Zdeňka Kokošková a kolektiv, Praha, Národní archiv 2008/Schicksale der vergessenen Helden, Geschichten der deutschen Antifaschisten aus der ČSR, Zdeňka Kokošková und Autorenteam, Praha, Národní archiv 2008 - dokumentovaný soubor osudů sedmnácti odpůrců nacismu německé národnosti. Každá osoba je stručně představena čtenáři a její životní příběh je doplněn řadou písemných dokumentů a fotografií. Představeny jsou osoby širokého politického spektra, které nepřijaly nacistickou ideologii a zůstaly věrné Československé republice. Jedná se o politické emigranty, příslušníky Východní a Západní armády, účastníky války ve Španělsku, partyzány, příslušníky domácího odboje, ale i o stoupence různých politických stran, kteří se museli „jen“ stáhnout do ústraní.

Konzervování poškozených shromažďovaných dokumentů

V rámci projektu bylo připraveno pomoci i Oddělení péče o fyzický stav archiválií Národního archivu. V roce 2007 převzalo a postupně zrestaurovalo soubor dokumentů věnovaný rodinou adresáta projektu Franze Loefflera. Písemnosti byly poté předány Muzeu města Ústí nad Labem, kde mohou být využity k výstavním účelům.

Národní standard pro systémy elektronické spisové služby

Miroslav Kunt

Radikální příklon k plně elektronickému úřadování vyvolává snahy dát především z důvodů právních a z hlediska dlouhodobého uchování dokumentů této činnosti nějaký řád, protože dosavadní pravidla pro „papír“ v mnoha případech nepostačují. Skutečnost je taková, že čím dál větší množství úřední i soukromé agendy je dnes vyřizováno elektronicky: na jedné straně je to třeba obyčejný e-mail, na straně druhé systém pro tvorbu právních norem a materiálů vlády.

Od roku 1996 působí v Evropě „Fórum DLM“ (Document Lifecycle Management), mezinárodní nevládní organizace zabývající se problematikou elektronických dokumentů. Za Českou republiku je členem DLM Fóra Ministerstvo vnitra prostřednictvím svého Odboru archivní a spisové služby a firma Gordic, s. r. o., Jihlava.¹

DLM Fórum iniciovalo v roce 2001 tvorbu pravidel známých nyní standard „Modelové požadavky pro správu elektronických dokumentů“ (MoReq - Model Requirements for the management of electronic records), na jehož tvorbě se z České republiky kromě zástupců archivů podílela i firma ICZ. MoReq, tento souhrn specifikačních požadavků pro systémy ERMS (systémy pro správu dokumentů) a částečně pro EDMS (systémy pro správu záznamů) ve veřejné správě i soukromém sektoru, byl přeložen a publikován ve své první verzi i v českém jazyce.² Značně rozšířená specifikace MoReq2, doplněná o metadatový model, XML schéma a metodiku testování byla dokončena a zveřejněna v roce 2008.³

¹ Informace o posledním zasedání jsou dostupné z <http://www.nacr.cz/dlm/index.html>

² MoReq2 - spolupráce českých archivářů na tvorbě standardu pro elektronickou spisovou službu. Ministerstvo vnitra, 2008, Dostupné z <http://www.mvcr.cz/>

³ Základní informace o tomto standardu naleznete na <http://www.moreq2.eu/>.

Nová legislativa spisové služby a Národní standard

V souvislosti se zákonem č. 300/2008 Sb., o elektronických úkonech a autorizované konverzi, zejména s jím řešenou problematikou datových schránek, byla navržena i novela zákona č. 499/2004 Sb., o archivnictví a spisové službě, jehož prováděcí vyhláška č. 646/2004 Sb., o podrobnostech výkonu spisové služby zákonitě také musí projít úpravou. Tou je především již zmíněný posun směrem k elektronizaci spisové služby a opuštění spíše tradované než právně podložené koncepce „spisová služba = podací deník a číslo jednací“. Nově sice podací deník zůstává, ale zcela ve smyslu moderních koncepcí i tvorby agendových systémů se vyhláška vztahuje na všechny systémy pro správu dokumentů (systémy spisové služby, ERMS) veřejné správy. Není přítom rozhodující, zda jsou dokumenty spravovány plně elektronicky, v listinné formě nebo hybridně (hybridní podobu bohužel novela zákona 499/2004 Sb. nepřipouští). Za této situace vznikla úvaha převzít standard MoReq2: veřejná správa tak konečně posune své ERMS na určitou standardní úroveň a dodavatelské firmy budou mít vodítko pro tvorbu evropsky konkurenceschopných programů. Postupně se ukazovalo, že tak snadné to nebude. Překlad MoReq2, kromě své nezpůsobivosti být právním textem ve smyslu legislativních pravidel, vyžadoval úpravy i po stránce obsahové. Postupně byla odhalována nekonzistentnost textu, deklarované datové prvky (metadata) zčásti nenavazovaly na vlastní text, některé pasáže byly předimenzované nesrozumitelnými příklady, důležité části chyběly zcela. Vznikla pracovní skupina,⁴ která provedla „počeštění“ a úpravy textu. Pryč musely věty jako „...webová stránka může sestávat z tuctu - HTML „souborů“, GIF „souborů“, JPEG „souborů“ atd.“ nebo „Specifikace například pro lepší pochopení popisuje elektronické spisy jako „obsahující“ dokumenty, i když přísně vzato tyto dokumenty neobsahují nic.“ Také některé standardní formulace byly nahrazeny tak, aby se text přiblížil legislativním pravidlům („by měl být schopen“ zaměněno za „zpravidla umožňuje“ atd.). Přesto nebylo možné předpokládat splnění nároků na právní normu, protože důslednou aplikaci legislativních pravidel by došlo k destrukci textu po odborné stránce. Proto bylo změněno původní zákonné zmocnění a národní standard pro

⁴ Jiří Bernas, Národní archiv; Mgr. Tomáš Dvořák, Archiv hlavního města Prahy; JUDr. Jana Hájková, Odbor legislativy MV; Ing. Miroslav Kunt, Národní archiv; PhDr. Radek Pokorný, Státní oblastní archiv v Zámruku; PhDr. Michal Wanner, Ph.D., Odbor archivní správy a spisové služby MV. Příležitostně se schůzek zúčastnili Ing. Miroslav Čejka a Mgr. František Fiala (Gordic, s. r. o.), Ing. Oskar Macek a PhDr. Jiří Úlovec (Odbor archivní správy a spisové služby MV).

systémy elektronické spisové služby (dále jen národní standard) bude místo ve vyhlášce publikován ve Věstníku Ministerstva vnitra a dostupný dálkovým způsobem. Závaznost bude v tomto případě podobná jako při zveřejnění formou vyhlášky. Systémy elektronické spisové služby se tak budou muset do zákonem určené doby přizpůsobit Národnímu standardu, zejména budou muset být schopny exportovat data v předepsaném XML schématu a souborových formátech.

Vlastní národní standard sestává z požadavků na systémy elektronické spisové služby rozdělených do kapitol, z požadavků na dokumentaci systémů, z definic datových prvků (metadat) vycházejících z požadavků a z XML schémat zahrnující metadata, datové soubory a vazby mezi nimi.

Velmi důležitou částí národního standardu je přehled základních pojmů, z nichž některé jsou v českém prostředí definovány poprvé, i když jsou fakticky používány. Příkladem je **typový spis**:

„Spis týkající se jedné nebo více agend. (...) Základním odlišujícím znakem typových spisů je skutečnost, že příslušný typový spis je vždy výsledkem stejnorodých opakujících se procesů (například stavební spisy budov, zdravotnická dokumentace, personální spisy) a má obdobný obsah nebo strukturu. (...) K dalším znakům typových spisů patří:

- a) mají předvídatelnou strukturu svého obsahu;
- b) jsou početné;
- c) používají se a jsou spravovány v rámci známého a předem stanoveného procesu.“

Při bližším pohledu na definici je zřejmé, že jde o známou skutečnost, která však dosud neměla v terminologii svoji oporu. Zásadní je také definice dokumentu a záznamu a na ně navazující přehled rozdílů mezi systémy pro správu záznamů (EDMS) a pro správu dokumentů (ERMS). Z hlediska použití termínů a jejich definic je nevyhnutelný překlad anglického „dokument“ jako „záznam“ a naopak „rekord“ jako „dokument“; jedná se o standardní problém v řadě mezinárodních norem a doporučení.⁵

„**Záznam** - informace, se kterou lze nakládat jako s jednotkou. Může být v listinné podobě, v mikroformě, na magnetickém nebo jiném hmotném nosiči. Jeden záznam může být tvořen z jedné nebo několika komponent. Záznamy se svými znaky liší od dokumentů. Národní standard používá

⁵ Srv. např. definice v ISO 15489 Information and documentation - Records management a český překlad ČSN EN ISO 9001:2000 Systémy managementu jakosti – Požadavky.

pojem „záznam“ **ve smyslu informace, která nebyla deklarována jako dokument, tedy nebyla zaříděna, evidována a uzavřena proti změnám.** Při výkonu spisové služby [§ 2 písm. k) zákona č. 499/2004 Sb.] se záznamy stávají dokumenty.

Dokument - každá písemná, obrazová, zvuková nebo jiná zaznamenaná informace, ať již v podobě analogové či digitální, která byla vytvořena původcem nebo byla původci předána. Dokument tvoří jeden nebo více záznamů (například jeden záznam má připojeny přílohy), přičemž každý záznam může být současně v několika dokumentech. (...) Kromě obsahu záznamu (záznamů) dokument zpravidla obsahuje kontextuální informace, a pokud to umožňuje jeho zpracování, také strukturální informace (tj. informace, které popisují komponenty dokumentu). Klíčovou vlastností dokumentu je jeho **neměnnost a trvalost jeho informačního obsahu.** V systému elektronické spisové služby lze spravovat digitální dokumenty a metadata analogových dokumentů. Analogový dokument je pevně spojen s nosičem umístěným mimo ERMS, a tedy nemůže být jako takový přímo spravován ERMS.“

V následujících řádcích se pokusím zjednodušeně s použitím nové terminologie národního standardu naznačit cestu elektronického dokumentu spisovou službou (rozhodující pojmy jsou graficky vyznačeny):

V systémech **EDMS** nebo **CMS** (systém pro správu obsahu) vzniká **záznam** popř. jeho **verze**. Dokument nebo záznam může být také doručen některým z elektronických komunikačních prostředků nebo vznikne digitalizací analogové předlohy. **ERMS** – tedy systém elektronické spisové služby - zahájí **příjem** záznamu(ů) tím, že je **deklaruje** jako jeden nebo více **dokumentů** a zajistí neměnnost jejich obsahu; přitom zkontroluje autentizační prvky (zejména uznávaný elektronický podpis). Dokument sám je tvořen **komponentami**, což jsou jednotlivé počítačové soubory. Dokument je nutné **zaevidovat** a **zatřídit** do některého ze **seskupení** příslušného **spisu** (popř. jeho **součástí** a **dílu**, zvláště u **typových spisů**) nebo přímo do **věcné skupiny** spisového plánu (pokud spis není založen). Okamžikem tohoto zařídění fakticky končí příjem – jedná se tedy o proces, který nelze vykonat jedním úkonem. Přetřídění jinam je v budoucnu nadále možné. Kromě **plně určeného spisového znaku**, jehož součástí je například i číslo jednací, je každému dokumentu přidělen i **skartační režim**, tedy skartační znak a lhůta s definicí počátku jejího běhu. Spisové znaky i skartační režimy se dědí od **mateřské entity**, což je obvykle spis nebo věcná skupina. Dokument musí být **ztvárněn**, tedy migrován, do standardního souborového formátu předepsaného vyhláškou. **Uživatelská role**, která s dokumenty a seskupeními pracuje, si je může

znázornit – na obrazovce nebo tiskem. Všechny operace se zaznamenávají do **transakčního protokolu** ERMS. Jakmile uplyne skartační lhůta, nastane **spouštěcí událost** a ERMS iniciuje **skartační operaci**. Provádí ji **posuzovatel skartační operace**, což je zvláštní **správcovská role**. Součástí skartační operce je odborná prohlídka za účasti příslušného archivu. Dokumenty nebo seskupení jsou následně **přeneseny** do archivu nebo **zničeny**.

Co může být pro mnohé překvapením, ERMS dle MoReq2 je postaven na zařídění dokumentů prostřednictvím spisového plánu – tedy něčeho, co je i v našich podmínkách povinností, ale ve většině organizací nerespektovaná (vydaný spisový plán není pro ukládání dodržován). Naopak, podací deník a číslo jednací, tyto posvátné modly střežované evropské spisové služby, MoReq2 vůbec nezná! I z tohoto důvodu bylo nutné (vedle kapitoly o datových schránkách) původní text doplnit. Celá struktura národního standardu odpovídá původnímu MoReq2 tak, aby bylo možné prostřednictvím čísel požadavků zachovat vzájemné vazby mezi oběma standardy:

- **Spisový plán a organizace spisů:** konfigurace spisového plánu, věcné skupiny a tvorba spisů, díly a součásti spisů, udržování spisového plánu.
- **Kontrola a bezpečnost ERMS:** přístupová práva, transakční protokol, záloha a obnova, nezbytné dokumenty (nutné k rychlé obnově).
- **Ukládání a vyřazování dokumentů:** skartační režimy, posouzení skartačních operací (odborná prohlídka při skartačním řízení), přenos (do jiného systému při odstranění z původního), export a zničení dokumentů.
- **Příjem a evidence dokumentů:** příjem se vstupním zaevidováním záznamu v evidencích dokumentů, hromadný import, typy dokumentů, skenování a zobrazování, správa e-mailů, datové schránky.
- **Odkazování mezi entitami:** spisové znaky (jejich tvorba), jednoznačné identifikátory, čísla jednací a samostatná evidence dokumentů.
- **Vyhledání, výběr a znázornění:** vyhledávání, výběr, zobrazení a tisk (včetně podacího deníku apod.)
- **Správcovské funkce:** správa ERMS všeobecně, hlášení o stavu ERMS, změny, smazání a redakce dokumentů.
- **Zvláštní moduly:** správa analogových spisů a dokumentů, přenos nebo zničení analogových dokumentů, správa záznamů (kombinace ERMS s EDMS) a dálkový přístup k záznamům a dokumentům, pracovní postupy (workflow), práce s typovými spisy, integrace se systémy pro správu obsahu (CMS), elektronický podpis, časové razítko, datové

schránky, ochrana duševního vlastnictví digitálního obsahu, distribuované systémy ERMS, práce off-line a vzdálený přístup, integrace faxu, bezpečnostní kategorie, další požadavky.

- **Metadata:** obecné požadavky na metadata.

Místo tzv. „nefunkčních požadavků“ MoReq2, z nich část byla naopak funkční a duplicitní s předchozími, část měla charakter metodické příručky, byla zařazena povinná dokumentace systému elektronické spisové služby. Nejde o nijak zásadní zatížení správců systémů, protože většinu požadovaných dokladů organizace mají – zde je uplatněn hlavně požadavek, aby byly uloženy pohromadě, v jednom spise.

Datové prvky (metadata) a XML schémata, nebyly v době psaní tohoto příspěvku ještě revidovány a připraveny. Vedle MoReq2, vyhlášky o podrobnostech výkonu spisové služby definující položky evidencí dokumentů je zdrojem hlavně práce skupiny firem, která vytvořila výměnný formát pro systémy komunikující prostřednictvím datových schránek.⁶ Tento výměnný formát by se měl stát jedním z XML schémat národního standardu. Dalším bude výstupní XML schéma pro předávání dokumentů do národního digitálního archivu (součásti Národního archivu).

V Národním standardu se dostává veřejné správě nástroje, kterým bude možné efektivně kontrolovat funkčnost ERMS, zadávat tvorbu systémů a v neposlední řadě také implementovat procesy plně elektronické správy záznamů a dokumentů. Dodavatelé systémů v národním standardu naleznou oporu pro vývoj a konkurenční výhodu na evropském trhu.

⁶ *Ke spolupráci se sešli zástupci jinak konkurenčních firem zabývajících se spisovou službou: ICZ a. s.; Triada, s. r. o.; Asseco Czech Republic, a. s.; Gordic, s. r. o.; SoftHouse, s. r. o.; VERA, s. r. o.; PilsCom, s. r. o. a AIP Safe, s. r. o.*

Program „Veřejné informační služby knihoven (VISK)“ v knihovně Národního archivu rok 2008 – potřetí

Dagmar Spáčilová – Václav Bartůšek

Podprojekt knihovny Národního archivu „Zámecká knihovna Valdštejnů na zámku v Doksech – signatura A 75 – letáky o třicetileté válce“

V minulém roce se podařilo v rámci podprogramu Memoriae mundi series Bohemica 2008, ve třetí etapě projektu knihovny NA „Zámecká knihovna Valdštejnů na zámku v Doksech – signatura A 75 – letáky o třicetileté válce“ – tj. v projektu digitalizace příležitostných tisků většinou z 1. pol. 17. století – zdigitalizovat celkem dalších 17 drobných tisků v rozsahu 658 obrazů. Zdigitalizováno a zařazeno do virtuální knihovny Manuscriptorium, která v rámci projektu Enrich do roku 2009 spolupracuje s dalšími evropskými institucemi, zejména z oblasti střední Evropy, tak bylo již celkem 58 knihovních dokumentů, významných pro poznání minulosti raného novověku v Čechách a v celé, zejména střední, Evropě vůbec, tedy zhruba polovina z drobných tisků do signatury Knih. Vald. A 75 zařazených. Na základě těchto skutečností je možno stejně jako v předcházejících letech využívat po dohodě s pracovníky knihovny Národního archivu možnosti nahlédnutí do digitalizované části databáze Manuscriptorium pro vědecké a badatelské účely v oblasti poznání zde zdigitalizovaných dokumentů.¹

¹ „Zámecká knihovna Valdštejnů na zámku v Doksech – signatura A 75 – letáky o třicetileté válce“ (VISK 6, Memoriae Mundi Series Bohemica 2006) a „Sibiřské tisky“ (VISK 7, Kramerius 2006) – podrobně viz zpráva: Spáčilová, D. – Bartůšek, V.: Program VISK „Veřejné informační služby knihoven“ v knihovně Národního archivu. *Paginae historiae* 15, 2007, s. 505–507; tiž: Program „Veřejné informační služby knihoven (VISK)“ v knihovně Národního archivu rok 2007 – podruhé. *Paginae historiae* 16, 2008, s. 561–566.

Tématicky se tyto dokumenty zahrnuté do třetí etapy projektu digitalizace týkaly většinou dalšího období třicetileté války (z let 1623–1628), tedy období, kdy skončila tzv. falcká válka, jejímž pokračováním byla tzv. dánská válka v letech 1625–1629. V rámci veškerého digitálně zpracovaného materiálu tedy tyto sbírky systematicky navazovaly na ucelený komplet z let 1618–1623, tímto způsobem zpracovaný pro knihovnu Národního archivu v letech 2006 a 2007. Rovněž mezi těmito dokumenty se nachází několik bohemik obsahových, např. o protifeudálním lidovém povstání ve východních Čechách (Hradecký kraj) na jaře roku 1628, které rozdrtilo a pacifikovalo Valdštejnovo vojsko. Tiskařská bohemika se nepodařilo najít, většina knih byla vytištěna v Německu, někdy však i podle předloh nebo v překladech, což nebylo zatím možné z časových důvodů přesně zjišťovat. V mnohých případech se jedná o unikátní tiskové varianty, které nebylo možné zatím nikde jinde zjistit. Materiál může být podkladem pro souvislejší studium politického vývoje a klimatu za třicetileté války ve střední Evropě včetně vyústění v nové teritoriální a politické uspořádání prostoru, stejně jako tomu vlastně bylo již i v předcházejících etapách tohoto projektu.

Majitelé zámecké knihovny na zámku v Doksech ze šlechtického rodu Valdštejnů sbírali drobné tisky také z úcty ke svému slavnému předkovi císařskému vojevůdci Albrechtovi z Valdštejna, jehož moc byla ještě tehdy na vzestupu, což potvrzují i drobné tisky o vítězných bitvách, které známý generalissimus svedl, jako např. bitva u Desavy (Desavského mostu na Labi severně od Lipska) 25. 4. 1626. Proto jsme doplnili již v roce 2006 a 2007 zdigitalizovanou část o další exempláře zpracované moderní technikou v roce 2008 a budeme se snažit v tomto projektu pokračovat i v příštích několika (nejspíše dvou) letech až do dokončení digitalizace tohoto fondu. Pro rok 2009 byla počátkem roku připravena a předložena na odbor umění a knihoven ke schválení ministerstvem kultury další již čtvrtá etapa, při níž budeme žádat o dotaci² na digitalizaci dalších 17. knižních dokumentů vytypovaných z tohoto fondu.

Význam projektu pro historické bádání ukazuje stejně v současné době jako i v minulých letech velký zájem o tento druh pramenů v historické literatuře mezi badateli, k nimž patří v současné době i celá řada renomovaných historiků u nás i v zahraničí. Dokazují to práce, které čerpaly z podobných knižních pramenů, jako vlastníme v naší knihovně. Kromě příkladů, které jsem uvedl již dříve, mohu uvést nověji zejména práce Milana Svobody a Alessandra Catalaniho. Svobodova studie vychází z podobných pramenů, které mají charakter drobných tisků a dochova-

² 30% nákladu hradí NA.

ly se v univerzitní knihovně ve Vratislavi případně i v jiných místech.³ V knize Alessandra Catalaniho, která je ovšem věnována především životu a dílu pražského arcibiskupa kardinála Arnošta Vojtěcha z Harrachu (1598–1667), se nachází v závěru VI. kapitoly s názvem Veliký labyrint její 6. část Pamflet jako politická zbraň, kde můžeme vidět na událostech o něco pozdějších než tisky naší etapy (z roku 1634), jakou úlohu hrály tyto tisky v době svého vzniku.⁴ Knihu rovněž zdobí i několik ukázek z tehdejších válečných letáků, které potvrzují, že náš digitalizovaný materiál se vlastně spíše blíží drobným starým tiskům.⁵ Také tento krátký exkurz do nové odborné literatury ukazuje, o jak významnou pramennou základnu jde, a že náklady na její digitalizaci jsou jistě vhodnou investicí, jak nám ukáže v tomto směru jistě i budoucnost.

„Sibiřské tisky“ – dokončení projektu digitalizace unikátních bohemik z fondů knihovny Národního archivu

Projekt digitalizace seriálových dokumentů (novin a jejich příloh a časopisů) pod názvem „Sibiřské tisky“ byl do národního projektu digitalizace dokumentů ohrožených degradací kyselého papíru (VISK 7 – Kramerius)⁶ přijat v roce 2008 a v roce 2008 byl třetí etapou úspěšně dokončen. V průběhu tří etap projektu „Sibiřské tisky (digitalizace seriálových tiskovin – novin a časopisů – tištěných v Rusku během let 1914–1920 v a pro československé legie na Rusi)“ se knihovně NA podařilo formou tzv. komplexní

³ Svoboda, Milan: *Cedo nulli. Mgr. Wolfgang Günther a P. Sebastian Balthasar von Waldhausen v protestantako-katolické polemice (1626–1628)*. In: *Ve znamení Koruny české. Sborník k šedesátým narozeninám prof. Lenky Bobkové, CSc.* Praha 2006, s. 326–345.

⁴ Catalano, Alessandro: *Zápas o svědomí. Kardinál Arnošt Vojtěch z Harrachu (1598–1667) a protireformace v Čechách*. Praha 2008, 637 s.

⁵ *Ibid.*, např. s. 218 a 247.

⁶ *Cíle, výsledky a zhodnocení průběhu národního projektu digitalizace dokumentů ohrožených degradací kyselého papíru v letech 2001–2008 viz: Polišenský, Jiří - Miturová, Petra: VISK 7 : Národní program mikrofilmování a digitálního zpřístupňování dokumentů ohrožených degradací kyselého papíru . Kramerius [online]. Dostupný z WWW: <<http://visk.nkp.cz/VISK7.htm#2008>>.*

digitalizace (mikrofilmování originálních dokumentů – předloh + skenování a digitalizace dokumentů z mikrofilmu) digitalizovat celkem:

8 titulů vycházejících na území Ruska (Kyjevě, Moskvě, a mnoha místech tzv. sibiřské anabáze):

- 1) Čechoslovák 1915–1918
- 2) Československé besedy [1918]–1919
- 3) Československý denník 1917–1920
- 4) Československý válečný zpravodaj 1919
- 5) Československý voják 1917–1919
- 6) Houpačky 1919
- 7) Sirotek 1919–1920
- 8) Slovenské hlasy 1917–1919

1 titul vydávaný v Paříži: Československá samostatnost 1915–1919 a 1 titul vydávaný již v samostatné republice Československé: Příručka československého legionáře

Uvedené tituly byly digitalizovány v maximální možné úplnosti – především díky knihovně Vojenského historického ústavu, s jejíž pomocí bylo docíleno téměř 100% kompletnosti všech digitalizovaných titulů vydávaných na území Ruska. Spolupráce mezi knihovnou NA a knihovnou Vojenského historického ústavu byla uskutečněna jak v první, tak druhé i třetí etapě projektu a v roce 2006 a 2007 byla navíc zastřešena „Smlouvou o výpůjčce dokumentů za účelem jejich mikrofilmování a digitalizace pro účely národního projektu VISK7“.

První informace o sibiřských tiscích v širších souvislostech, na základě kterých byl vypracován a navržen projekt „Sibiřské tisky“, byly čerpány ze statě „Grafika v československých legiích v Rusku“ autora Františka Richtera⁷. Ze skutečností v této stati uvedených je zřejmé, že nebyla dosud nasnímána a digitalizována úplná nakladatelská, vydavatelská a tiskařská produkce vzešlá z činnosti Československé národní rady na Rusi, Svazu česko-slovenských spolků na Rusi příp. československých legií (legionářů). Např. titul Čechoslovan, Úřední Věstník nebo Věstník povoližské skupiny československého vojska nebyl zatím objeven v žádném z fondů knihoven České republiky. Rovněž „... série map a náčrtků, poštovní znám-

⁷ Richter, František: *Grafika v československých legiích v Rusku*. In: *Ročenka československých knihtiskařů*. Praha 1927. s. 109–126, 17 obr. příl. v textu a za textem.

ky pro československou vojenskou poštu, pohlednice, obálky na brožury a alba karikatur...“ patří do bohemik „sibiřských tisků“. Je více než zřejmé, že pro další pokračování projektu „Sibiřské tisky“ je nutný další podrobný bibliograficko-dokumentační a bibliograficko-lokační průzkum knihovních fondů České republiky, ale i Ruska a vyžádá si důkladnou přípravu. Přesto je možné konstatovat, že projekt digitalizace „sibiřských tisků“ v projektu VISK 7 byl úspěšně dokončen a splnil své základní cíle:

- zabezpečit ochranu originálních dokumentů (dnes jen vzácně zastoupených ve fondech knihoven České republiky) a zpřístupnit tyto dokumenty historiografickému bádání
- v rámci výzkumu bohemik zveřejnit cenné informace o zcela výjimečné skupině tištěných bohemik 1. poloviny 20. století prozatím alespoň formou podrobných bibliografických popisů dokumentů pro národní registrující bibliografie
- zapojit tištěné autentické „legionářské“ dokumenty z Ruska do rámce archivních dokumentů uchovávaných v archivech České republiky a doplnit tak scházející články dějin činnosti československých legií na Rusi
- a také byl v projektu záchrany těchto bohemikálních tiskovin „vyráběných“ a distribuovaných pro dobu a dosažený technický rozvoj zcela netypickým způsobem, který z těchto tiskovin činil do jisté míry unikáty již v době jejich vzniku a působení, splněn cíl zviditelnit tyto dokumenty jako samostatnou, zcela výjimečnou kapitolu dějin českého knihtisku a literární a žurnalistické tvorby a byl použit pojem „sibiřské tisky“ jako oficiální označení pro všechny tyto dokumenty (seriálové i monografické) na stránkách odborného tisku (*Paginae Historiae*, Sv. 15, 16⁸).V roce 2008 projekt „Sibiřské tisky“ plynule přešel do projektu „Úřední a oficiální seriálové dokumenty republiky Československé“. „Příručka československého legionáře I, II“ ukončila projekt „Sibiřské tisky“ a zároveň jako de facto oficiální dokument – právní a společenský poradce a průvodce, plynule zahájila dlouhodobý projekt digitalizace dokumentů oficiálních, administrativních a interních (dokumentů všeobecného zájmu) speciálně nebo všeobecně zveřejněných, směřujících do sféry řízení a usměrňování života společnosti, uspokojujících informační potřeby společnosti jako celku, souvisejících s vývojem základních vztahů uvnitř státu i mezi státy

⁸ Spáčilová, Dagmar – Bartůšek, Václav: *Program VISK „Veřejné informační služby knihoven“ v knihovně Národního archivu. Paginae Historiae 15, 2007. S. 505–510 a dále Spáčilová, Dagmar – Bartůšek, Václav: Program „Veřejné informační služby knihoven (VISK) v knihovně Národního archivu rok 2007 – podruhé. Paginae historiae 16, 2008. s. 561–566.*

na mezinárodní úrovni. Tyto dokumenty představují ve svém úhrnu cenný historický pramen pro studium dějin našeho státu, uchovávaný v knihovnách archivů České republiky.

Kromě „Příručky československého legionáře“ byly ve třetí etapě „Sibiřských tisků“ digitalizovány dva místopisné lexikony přibližně časově spadající do stejné éry jako „sibiřská anabáze“ československých legionářů:

- Seznam míst v království českém. – Praha : Místodržel. knihtiskárna, 1913.
- Seznam obcí a úřadů na Podkarpatské Rusi. – Užhorod : Civilná správa Podkarpatské Rusi, 1922.
- Rozsáhlejším projektem je zahájení digitalizace oficiálních novin „Československá republika (Pražské noviny) 1920–1938“. Jde nejenom o oficiální deník republiky Československé, ale zároveň také o jedny z nejstarších českých novin – první číslo, které vyšlo dne 1. ledna 1920 je uveden již 241. ročník. Historie novin je pak podrobněji popsána v rubrice „Besídka“ ve druhém čísle z 2. 1. 1920⁹. Knihovna Národního archivu se digitalizací deníku „Československá republika (Pražské noviny)“ zapojila mezi významné řešitele digitalizace ohrožených bohemik jako je Národní knihovna České republiky a Moravská zemská knihovna. Tuto skutečnost potvrzuje i dokumentace Českého národního střediska ISSN o přidělených číslech ISSN titulu „Pražské noviny“.

Celkem bylo v období 2006–2008 (VISK 7 – Kramerius 2006–2008) digitalizováno: 13 titulů seriálových a monografických dokumentů / 9136 stran. Celkové náklady projektů VISK 7 – Kramerius 2006–2008 činily 136.652,02 Kč, z toho bylo z dotace Ministerstva kultury hrazeno 91.000 Kč a z finanční spoluúčasti bylo hrazeno Národního archivu 45.625,02 Kč.

Vedle řešení vlastního projektu se knihovna Národního archivu zapojila do společného projektu ochranného reformátování periodik ZLÍN – VELKÉ VYDÁNÍ, později SVĚT (1932–1945) a ZLÍNSKÁ PRAVDA, později NAŠE PRAVDA (1945–1959) Krajské knihovny Františka Bartoše Zlín a Okresního archivu Zlín. Pro tento projekt zapůjčila knihovna Národního archivu ročníky 1947 a 1948 titulu „Naše Pravda“ na základě Smlouvy o výpůjčce a získala tak komplexně digitalizovaný titul „Zlínská Pravda (Naše Pravda)“ 1945–1959 – celkem 13.146 stran dokumentů, které

⁹ Viz rubrika *Besídka – Od „Pražských novin“ k „Československé republice“ : 1825–1920. Československá republika (Pražské noviny). 1. 1. 1920, roč. CCXXI, č. 1, s. 2–3.*

může zpřístupňovat na „lokálním“ PC v rámci svých výpůjčních a informačních služeb.

Všechny dokumenty digitalizované v rámci projektu VISK 7 – Kramerius jsou pak přístupné podle autorských a majetkových práv buď přímo na Internetu prostřednictvím portálu Kramerius¹⁰ (volné dokumenty) nebo prostřednictvím portálu Kramerius ve studovnách Národní knihovny.

Účastníci 3. setkání přátel Národního archivu, foto Marie Zdeňková.

¹⁰ <http://kramerius.nkp.cz>

3. setkání přátel Národního archivu

Jiří Křesťan

Budování přátelských vztahů s veřejností náleží k bytostným potřebám Národního archivu, zejména pak jeho „otevřených“ oddělení, která přejímají archivní dokumenty nebo „v terénu“ pomáhají při jejich záchraně a vhodném uložení. V roce 2008 se podařilo navázat na tradici úspěšných setkání přátel archivu, jež se uskutečnila ve dnech 31. října 2001 a 20. listopadu 2002. Organizačním garantem všech tří setkání přátel archivu bylo oddělení fondů nestátní provenience a archivních sbírek. Vhodnou příležitostí k setkání s příznivci archivu představuje konání zajímavých výstav. V roce 2001 přilákala více než sedmdesát zájemců výstava *Poklady Státního ústředního archivu*, která byla otevřena v novém archivním areálu na Chodovci. Poloviční počet návštěvníků se dostavil v následujícím roce, kdy byla prezentována výstava *Dějiny české žurnalistiky a novinářských spolků*. Setkání přátel archivu dávají šanci k poskytnutí aktuálních informací i k vyjádření poděkování kolegům z jiných archivů, našim spolupracovníkům z politických stran, občanských sdružení a dalších organizací a institucí, a v neposlední řadě i významným osobnostem a jejich příbuzným, kteří se Národnímu archivu rozhodli světit cenné osobní a rodinné archivy.

Více než šedesát přátel archivu našlo cestu na Chodovec také dne 11. listopadu 2008. Mezi nimi jsme poznali například publicistu Petra Broda, bývalého předsedu České národní rady PhDr. Čestmíra Císaře, místopředsedu YMCA Mgr. Pavla Hlaváče, dceru bývalých poslanců Národního shromáždění Jana a Marie Švermových RNDr. Jiřinu Kopoldovou, CSc., syndika Syndikátu novinářů ČR Ing. Miroslava Jelínka, bývalého poslance Národního shromáždění Ing. Josefa Lesáka, předsedkyni Sdružení občanské sebeobraný Dagmar Karschovou, místopředsedkyni Výboru „Oni byli první“ Mgr. Anastasii Koprivovou, archiváře Svazu spolků Čechů a Slováků ve Švýcarsku a předsedu Besedy Svatopluk Čech v Curychu Ing. Georga A. Krause, výkonného místopředsedu Česko-ruské společnosti Ing. Tomáše Lukavského, ředitelku kanceláře YWCA Ing. Ivu Fundovou-Mackovou, ředitelku Institutu Tereziánské iniciativy PhDr. Jaroslavu Milotovou, CSc., publicistu Miloslava Moulise, vedoucí archivu Českého rozhlasu Mgr. Jaroslavu Novákovou, člena zastupitelstva hlavního města Prahy ing. Miroslava Prokeše, člena Legislativní rady vlády ČR JUDr. Jaroslava Oehma, historika PhDr. Milana Otáhalu, bývalého místopředsedu Senátu Parlamentu ČR Ing. Edvarda Outratu, režiséra

Otakara Skalskiho, předsedu správní rady - kuratoria Ústavu T. G. Masaryka, o. p. s., PhDr. Josefa Zumra, CSc. a další.

Shromáždění byl adresován bilanční referát PhDr. Jiřího Křesťana, CSc., vedoucího 6. oddělení Národního archivu o *úspěších a nezdarech při záchraně soukromých archivů* (viz příloha). V následné diskusi byly probrány některé problémy spojené s uchováním archiválií soukromých původců, přičemž byla oceněna práce pracovníků a pracovníků Národního archivu. Přímo na setkání byly formulovány nabídky na předání archiválií. Účastníci poté mohli shlédnout výstavu *Expo '58: Příběh československé účasti na světové výstavě v Bruselu* a shlédnout filmovou projekci vízící se k tématu výstavy. Průvodkyněmi po výstavě se staly její autorky PhDr. Emilie Benešová a Mgr. Karolina Šimůnková. V pořadí třetí setkání přátel Národního archivu potvrdilo, že podobné formy komunikace archivu s odbornou i širší veřejností mají svůj význam a setkávají se s pozitivním ohlasem.

Příloha:

Záchrana soukromých archivů: úspěchy a nezdary

(referát na 3. setkání přátel Národního archivu dne 11. listopadu 2008)

Zhodnotit činnost Národního archivu při záchraně osobních a rodinných archivů, archivů politických stran a hnutí, občanských sdružení, spolků, mezinárodních organizací, nadací, obecně prospěšných společností a dalších soukromoprávních institucionálních původců je úkolem obtížným. Od 1. července roku 1996, kdy vzniklo oddělení fondů nestátní proveniencí a archivních sbírek, eviduje toto pracoviště téměř 530 přírůstků. Jen prostý výčet, jenž by mohl počínat „od Adama“ (v našem případě od bývalého místopředsedy České národní rady Čestmíra Adama), by vyplnil čas vymezený setkání. Ve svém výčtu se omezím pouze na některé příklady, které budou ilustrovat strategii Národního archivu při kompletaci té části Národního archivního dědictví, již spravuje. Nejdříve se budu věnovat *osobním a rodinným fondům*.

V době vzniku oddělení se nám dostalo zásluhou tehdejšího ředitele archivní správy ministerstva vnitra Oldřicha Sládka cenného závdku v podobě archivu Jana Masaryka a rodiny Revilliodových. Tento archiv byl uchován a zkompletován bývalým osobním tajemníkem Jana Masaryka Lumírem Soukupem. Za přičinění jiného bývalého Masarykova osobního tajemníka, Antonína Suma, byl posléze předán do tehdejšího Státního ústředního (dnes Národního) archivu. Archivní fondy přicházejí někdy v posloupnosti symbolické. Nedlouho po získání archivu Jana Masaryka se nám s pomocí kolegů z Literárního archivu Památníku národního písemnictví podařilo

zabránit vývozu osobního archivu Masarykova nástupce v úřadu ministra zahraničních věcí, Vladimíra Clementise. Ten následoval, jak je známo, Jana Masaryka nejen v jeho úřadu, ale později i tragickými okolnostmi úmrtí, a nyní tedy i místem uložení svého archivu.

Neusilujeme jen o získání archivů osobností všeobecně známých, cenné dokumenty obsahují i archivy „lidí ve stínu“, jejichž jména jsou dnes často zapomínána. Uvedme příklad osobního tajemníka T. G. Masaryka Antonína Schenka (o oživení vzpomínky na něho se zasloužila spisovatelka Jindřiška Smetanová, která publikovala část jeho vzpomínek) či osobního tajemníka Edvarda Beneše a významného činitele zednářského hnutí u nás Jiřího Sedmíka. K letům první republiky nás vracejí archivy Antonína Švehly, Jana Malypetra a dalších politiků z okruhu agrární strany, stejně jako osobní archiv jednoho z tvůrců právního pořádku Republiky československé Alfréda Meissnera nebo dlouholetého generálního tajemníka Československé strany lidové Vladimíra Červenky. Memento představuje archiv Aloise Eliáše, popraveného za války nacisty, i některých rozsahem drobnějších osobních archivů odbojářů.

Národní archiv spravuje archivy nejvýznamnějších představitelů Komunistické strany Československa, včetně archivů Bohumíra Šmerala, Antonína Zápotockého či Klementa Gottwalda (většina z nich přešla do tehdejšího Státního ústředního archivu z archivu bývalého Ústavu marxismu-leninismu ÚV KSČ). Jsme rádi, že po roce 1996 jsme k tomuto souboru mohli přidat některé další archiváře, především písemnosti Jana a Marie Švermových, Anežky Hodinové-Spurné či Evžena Erbana. Mimofádně úspěšní jsme byli při získávání archivů představitelů tzv. Pražského jara. Stačí snad uvést několik jmen: Čestmír Císař, Zdeněk Mlynář, Josef Smrkovský, František Kriegel, Eduard Goldstücker, Stanislav Pošusta, Bohumil Šimon, Jiří Kosta, Zdislav Šulc. Jednáme s některými představiteli KSČ z období tzv. normalizace. Darovací smlouvu jsme například uzavřeli s Karlem Hoffmannem. K československému exilu nás obracejí například osobní archivy politika a publicisty Pavla Tigrída, historika Bořivoje Čelovského nebo teologického myslitele Jana Miliče Lochmana.

Národnímu archivu se po roce 1996 podařilo získat četné osobní fondy historiků a archivářů, například Rostislava Nového, Zdeňka Šambergra, Oldřicha Sládka, Karla Bartoška, Františka Červinky, Františka Janáčka, Aleny Hájkové, Miroslava Kárného, Bohumila Černého, Miloslava Klimeše, Ivana Krempy či Richarda Glazara. Ve spolupráci se Společností Vlastimila Kybala se nám daří kompletovat pozůstalost tohoto významného historika, jež byla před rokem 1939 uložena v tehdejšímu Archivu Země české. Snažíme se kontaktovat i rodiny politiků, jimž byly gestapem nebo později Státní bezpečností zabaveny jejich archivy, a které jsou dnes uloženy v Národním archivu. Zatím vždy se nám podařilo domluvit se s nimi

na ponechání archiválií a pokud je to možné i na převzetí dokumentů, které mají v držení. Podařilo se nám například doplnit archiv bývalého ředitele Rádia Svobodná Evropa Miloslava Koháka a nádavkem získat i archiv jeho syna, filozofa Erazima Koháka, v blízké budoucnosti bude doplněn i archiv Otakara Machotky. Získali jsme i některé archivy politiků, kteří se stali veřejně známými po roce 1989, například cenný archiv Josefa Vavrouška. K oblasti kultury a sportu nás obracejí archivy bývalého ředitele Národního divadla Přemysla Kočího, herce Martina Růžka či olympijských vítězů Emila a Dany Zátokových.

Z uvedeného výčtu (který je opravdu jen malou výsečí našich získků) vyplývá, že Národní archiv se specializuje na sběr archivů vrcholných politiků, špičkových státních úředníků, historiků a archivářů, spjatých s jeho fondy, představitelů spolků, organizací a institucí v něm uložených. Ne vždy jsme úspěšní. Někdy nám prostý takt zabráni přijít včas. Když jsme se například dostavili nepřilíš dlouho po úmrtí bývalého ředitele Rudofa Rejmana do jeho rodiny, zjistili jsme, že zbytek jeho osobního archivu, který si ponechal ještě doma, byl promptně vmeten do chřtánu popelnice. Nedávno jsme se dověděli, že ve Spojených státech byla zlikvidována „americká část“ archivu Ivana Svitáka (písemnosti, deponované v Praze, se nám před tím našťestí získat podařilo). V tomto případě bohužel ničitel o našem zájmu věděl. Obecně lze konstatovat, že v případech, kdy dostaneme šanci s držiteli archiválií promluvit, dokážeme rozptýlit případné obavy či nejasnosti. Horší je, když dveře zůstanou zavřené. Naštěstí takových případů je poměrně málo. Určitou prohru – pro české badatele – představuje rovněž předání archivů významných Čechů do zahraničí, případně jejich ponechání tam. Marně jsme například usilovali o převzetí archivu Jiřího Pelikána.

Přistupme nyní k *archívům soukromých právnických osob*. Daří se nám, byť ne v míře, kterou bychom si představovali, získávat archiválie bývalých dobrovolných organizací Národní fronty. Převezli jsme kupříkladu archiválie Svazu protifašistických bojovníků, Socialistického svazu mládeže, svazu žen, vědeckotechnické společnosti, Svazarmu, svazu novinářů, čímž jsme doplnili kolekci fondů bývalých organizací Národní fronty (i Národní fronty samotné), která byla uložena v našem archivu již před rokem 1996. Bohužel některé archivy jsou patrně již nenávratně ztraceny, například archiv Českého svazu invalidů byl zřejmě zničen při povodních v pražském Karlíně. Od občanských sdružení vzniklých po roce 1989 jsme získali kupříkladu dokumenty Konfederace politických vězňů, Svazu nuceně nasazených, Výboru „Oni byli první“, České archivní společnosti a některých ekologických a mírových organizací. Získali jsme cenné archiválie od bývalých činovníků Junáka a v neposlední řadě i dokumenty mládežnických a studentských organizací z konce 60. let. Podařilo se

nám získat část archivu Mezinárodního svazu studentstva (jeho část byla zřejmě vyvezena do Holandska). Museli jsme konstatovat, že archiv Křesťanské mírové konference skončil v Německu.

Podářilo se nám zachránit nakladatelské archivy Melantricha, Svobody, Orbisu. V Národním archivu naleznou zájemci archiválie Křesťanskodemokratické strany, Občanské demokratické aliance, České strany národněsociální, Strany za životní jistoty, Národnědemokratické strany, obnovené Republikánské strany zemědělského a malorolnického lidu, strany Politika 21. Velmi korektní vztahy udržujeme se současnými parlamentními stranami, jmenovitě s Českou stranou sociálnědemokratickou (její archiv získal dokonce akreditaci), Komunistickou stranou Čech a Moravy, Křesťanskou a demokratickou unií – Čs. stranou lidovou a Občanskou demokratickou stranou, jimž se snažíme pomáhat při péči o jejich dokumenty. Stejnou péči věnujeme i současným občanským sdružením, která si budují své vlastní archivy – zmiňme alespoň Českomoravskou konfederaci odborových svazů, jejíž Všeodborový archiv má rovněž statut akreditovaného archivu.

Před listopadem 1989 bylo celkem obtížně představitelné, že by náš archiv udržoval intenzivnější kontakty s organizacemi Čechů žijících v zahraničí. Na přelomu tisíciletí pomáhali naši archiváři s krajanskými archivy ve Vídni, v Chorvatsku a v Rumunsku. Do Prahy byl k trvalému uložení předán archiv Sokola Paříž a archivy řady českých krajanských spolků ze Švýcarska, včetně střeškové organizace Svazu spolků Čechů a Slováků ve Švýcarsku. Představitelé svazu zorganizovali jedinečnou akci, v jejímž průběhu oslovili činovníky spolků a požádali je o předání archiválií. Archivní areál na Chodovci se stal rovněž svědkem jedinečné události – setkání bývalých žáků a studentů československých škol, působících za druhé světové války ve Velké Británii. Při té příležitosti byla našemu archivu předána vzácná sbírka archiválií, vztahujících se k těmto školám.

Za poměrně krátkou dobu existence oddělení fondů nestátních původců a archivních sbírek se podařilo změnit tvářnost Národního archivu, který se před tím věnoval z velké části státním původcům. Vážíme si pochopení vedení archivu i součinnosti s kolegy z jiných oddělení. Budujeme kolegiální odborné styky s veřejnými i soukromými archivy podobného charakteru, jaké má naše 6. oddělení. Cenné podněty získáváme od některých historiků. Bez pochopení soukromých vlastníků a držitelů archiválií a představitelů občanských sdružení, politických stran a dalších organizací bychom však nic nedokázali. Je to pocit společné odpovědnosti za uchování Národního archivního dědictví budoucím generacím, který představuje základní předpoklad našich úspěchů při záchraně soukromých archivů.

9. konference Archivy, knihovny, muzea v digitálním světě 2008

Vladimír Waage

Ve dnech 3. a 4. prosince 2008 se v přednáškovém sále Národního archivu v Praze sešli účastníci již devátého ročníku odborné konference Archivy, knihovny, muzea v digitálním světě. Prostřednictvím odborných přednášek a diskuzí, včetně kuloárních, si účastníci vyměňovali zkušenosti z oblasti digitalizace knih, rukopisů, archiválií, muzejních předmětů, map, fotografií atd., a také z oblasti ukládání a zpřístupňování digitálních dat. Konferenci pořádal Svaz knihovníků a informačních pracovníků ČR (SKIP) ve spolupráci s Národním archivem (dále NA) a Národní knihovnou ČR (dále NK ČR).

Po přivítání a úvodním slovu Evy Drašarové, ředitelky hostitelské instituce, začala konference přednáškou Bohdany Stoklasové (NK ČR) „Národní digitální knihovna (strategický projekt v rámci Strukturálních fondů EU): současný stav a perspektivy“. Jde o strategii digitalizace národního kulturního dědictví, konkrétně o digitalizaci vybraných tištěných zdrojů, o uchování dat a jejich zpřístupnění široké veřejnosti, a to v rámci Evropy. Uvedený projekt je příspěvkem do projektu portálu Europeana, který zpřístupňuje evropské kulturní dědictví. V rámci projektu národní digitalizace se jedná o 1.200.000 dokumentů, což činí 350.000.000 stran. Finanční náklady jsou velmi vysoké, až astronomické, ale nevyhnutelné. Výsledky této digitalizace dnes představují objem 1060 TB dat, která je nutno udržovat, což činí 75.000.000 Kč ročně. Základem Národní digitální knihovny jsou především data vytvořená v rámci projektů Manuscriptorium, Kramerius a WebArchiv, k nim se budou přidávat další zdroje. Existuje záměr vytvoření jednoho portálu pro zpřístupnění nejen knihovních zdrojů, ale také dokumentů archivních, zvukových, stavebních památek a samozřejmě i muzejních objektů.

Chceme-li digitalizovat archivní dokumenty, musíme je umět popsat, tak, aby v tomto množství digitálních dat bylo možné komfortní vyhledávání. Tímto problémem se zabývala přednáška Miroslava Kunta (NA) a Tomáše Dvořáka (Archiv hlavního města Prahy) „Možnosti a formy zpřístupnění archivních fondů nebo jejich součástí veřejnosti v elektronické podobě“. Přednášející informovali o třiletém projektu Národního digitálního archivu a o problémech, které je nutno v rámci projektu řešit. Hlavním motivem

je potřeba přehledu, posouzení a zavedení závazných archivních standardů pro popis archiválií. Základní myšlenkou přednášky bylo, že v rámci projektu Národního digitálního archivu je nutné analyzovat popisná pravidla pro specifické archiválie a strukturu archivních pomůcek tak, aby byly tyto popisy kompatibilní a společné všem paměťovým institucím. Přednášející upozornili na důležitost mezinárodních technických standardů. Srovnáním obdobných projektů v zahraničí poukázali na zaostávání českého archivnictví v metodice zpřístupňování archiválií a apelovali na nutnost zvýšit informovanost archivářů o standardech popisu a přinášet řešení, která by byla prospěšná všem uživatelům archivů. M. Kunt pak účastníky seznámil se standardy používanými v zahraničí. Informační archivní portál, obdoba knihovnické Jednotné informační brány (JIB), by měl umožnit vyhledávání nad archivními pomůckami, využít některé centrální funkce (PEVA a autoritní záznamy). Portál by měl být součástí Národního digitálního archivu. V závěru přednášející navrhli aktualizaci pravidel pro zpracování archivních pomůcek, které byly vydány již v roce 1958.

Zpřístupňování digitálních dokumentů v některých případech naráží na autorská práva. Této problematice se ve svém přehledovém příspěvku „Autorské právo a digitální knihovny“ věnoval Zdeněk Matušík (NK ČR). Tento problém se objevil v případě knihoven především při poskytování kopií digitálních dokumentů uživatelům knihoven; obor archivnictví (vzhledem k tomu, že archiválie jsou z hlediska autorského práva dílem služebním) prakticky nezasahuje. Přednášející apeloval, aby digitální knihovny měly svůj právní statut, a to hlavně v těch případech, kdy se nejedná o komerční využívání. Kolega Matušík upozornil na Zelenou knihu autorského práva ve znalostní ekonomice, která vyšla v roce 2008 v Bruselu. Jedná se o témata k diskusi o autorském právu z hlediska využívání digitálních kopií v rámci meziknihovní výpůjční služby při poskytování elektronických dokumentů.

Romana Křížová z firmy Cross Czech a.s. v příspěvku „Podpora rozvoje paměťových institucí a obnova jejich infrastruktury v SR“ seznámila účastníky s projektem Europeana, portálu, který, jak bylo konstatováno, umožňuje přístup ke 2 milionům digitálních objektů z 27 evropských zemí. Nejvíce objektů je francouzských. Firma Cross Czech připravila pro slovenskou vládu studii o možnostech digitalizace dokumentů na Slovensku. Vše souvisí s elektronizací veřejné správy, s rozvojem paměťových institucí a přístupováním k širokopásmovému internetu. Firma zkoumá, jak postupovat při konzervaci dokumentů před jejich digitalizací, archivací dat a jejich prezentace. Úsilí firmy by mělo směřovat k vybudování Slovenské národní digitální knihovny.

Tištěné knihovní dokumenty podléhají zákonu o povinném výtisku, chybí však právní úprava povinného deponování (archivace) veřejných elek-

tronických zdrojů. Tím se zabývali Libor Coufal a Ludmila Celbová (oba NK ČR) v příspěvku „Přístup k národnímu webovému archivu“ (WebArchiv). „WebArchiv“ je projekt digitálního archivu českých webových zdrojů, které jsou shromažďovány za účelem dlouhodobého uchování. Úkolem WebArchivu je uložení velkého množství dat. Data se získávají takzvanou sklizní (harvesting) v pravidelných časových intervalech, a to plošně, výběrově či tematicky. Z finančních důvodů je využíván software z oblasti Open Source. Indexují se data URL adres v době sklizně. Zpřístupnění archivu webů musí být v rámci legislativy zahraniční i tuzemské. Největší problém způsobuje autorský zákon. Knihovna může data pouze shromažďovat, ukládat, ale bez souhlasu autorů je nesmí zveřejňovat, tedy zpřístupňovat uživatelům. Přednášející upozornili, že je třeba připravit a schválit zákon o povinných síťových publikacích. Domnívám se, že zde může nastat i kompetenční spor, která instituce má povinnost shromažďovat weby archivních původců ve smyslu archivního zákona.

„Manuscriptorium v Evropě – kompatibilita a interkompatibilita“: referát pracovníků firmy Albertina Icome Beroun (přednesla Jaroslava Kašparová) byl tentokrát věnován problematice popisu starých tisků pomocí formátu Marc, 21xTEIP5. Zde se opět ukázala potřeba používání mezinárodních standardů pro popis digitalizovaných dokumentů, aby byly vyhledatelné kdekoli na světě.

Věra Šantrůčková a Věra Vávrová (Výzkumný ústav Silva Taroucy pro krajinu a okrasné zahradnictví v Průhoncích) účastníky konference představily databázi informací o historických zahradách a parcích. Databáze vznikla za spolupráce s firmou Bach systém s.r.o. Olomouc. Nadstavbou je archivářům známé archivní VadeMeCum od téže firmy. Databázi plní pracovníci průhonického ústavu a připravují její internetové zpřístupnění. Databáze obsahuje velké množství dat, map a leteckých snímků parků. Zpřístupněná databáze bude určitě bohatým zdrojem nejen pro památkáře, ale např. pro studenty lesnické fakulty Mendelovy univerzity v Brně či pracovníky Národního zemědělského muzea, kteří se zabývají historickým výzkumem lesů a parků.

Langweilův model Prahy (vznikl v letech 1826–1837) není nutné odborné veřejnosti speciálně představovat. Jan Buriánek z firmy Visual Connection, a. s. v příspěvku „Digitalizace Langweilova modelu Prahy – referenční digitální 3D reprezentace exponátu“ informoval o technicky náročné prostorové digitalizaci této památky. Jedná se o muzejní exponát v měřítku 1:480, jehož celková plocha je 20 m². Bylo použito snímání speciálně zkonstruovaným skenerem s velmi vysokou rozlišovací schopností (1200 DPI). Rovněž byla použita laparoskopická kamera pro snímání nejmenších detailů, jako jsou různé dvorečky a zákoutí. Zdigitalizovaný Langweilův model Prahy je tak veřejnosti poprvé detailně zpřístupněn.

Podrobnosti o modelu a jeho digitalizaci lze najít na internetové adrese <http://www.langweil.cz/>.

„Ad fontes“ – k pramenům – je projekt hromadné digitalizace archivních dokumentů v Archivu hlavního města Prahy podpořený grantem Norského finančního mechanismu. O projektu referoval Tomáš Hanousek z Archivu hlavního města Prahy. Cílem projektu je záchrana a trvalé uchování nejvýznamnějších, památkově nejceněnějších, fyzicky nejvíce ohrožených archiválií a archiválií nejvíce využívaných v badatelně tohoto archivu. Digitální kopie mají nahradit originální archiválie v procesu badatelského využívání. V archivu bylo vybudováno skenovací pracoviště s dvěma portálovými skenery A2 a jedním portálovým skenerem A1 pro skenování transparentních předloh. Dále bylo pořízeno datové úložiště od firmy Hewlett Packard (technické parametry viz příslušná prezentace). Dokumenty se skenují ve formátu TIFF-RAW group 6 bez komprese v rozlišení 600 DPI. Pořízené skeny se při kontrole ořezávají, provádí se určité korekce, kontrolují se metadata, kontrolují se obrázky společně se záznamy. Pro název souboru se používá pěticiferné přírůstkové číslo, názvy souborů neodkazují na archivní signatury, návaznost na fondy je v popisných metadatech. K popisu je zde využíván jedinečný identifikátor o 32 znacích. Popisná data jsou ve formátu XML. Využíván je protokol Z39.50. Prezentace byla věcná, přehledná a ukázala cestu digitalizace i jiným, větším archivům (nebát se objemných formátů) a opět poukázala na nutnost zakládat zároveň se skeny i metadata k popisu.

Druhý den konference otevřel Aleš Brožek (Severočeská vědecká knihovna Ústí nad Labem) svým příspěvkem „Prezentace společných projektů paměťových institucí na internetu počtvrté“. Přednášející upozornil na řadu zajímavých projektů kooperujících paměťových institucí v zahraničí, například stránky pro genealogická studia – Familie Search Center v Salt Lake City (<http://www.familysearch.org/eng/default.asp>), dále projekt Beethovenův dům v Bonnu (http://www.beethoven-haus-bonn.de/sixcms/detail.php?id=&template=portal_de&sprache=deutsch) – tyto stránky jsou dílem archivu, muzea a knihovny, je na nich zpřístupněn archiv skladatelových partitur, dopisů, obrazové dokumentace a samozřejmě i zvukových dokumentů (např. velice dobře působí umělecký přednes Beethovenových dopisů při sledování skenu příslušného dopisu – návštěva této stránky je uměleckým zážitkem). MLA (Velká Británie) je projekt zpřístupnění adresáře zdrojů o historii rodů ve veřejných knihovnách. Bylo uvedeno ještě několik dalších projektů. Co se týká českých zemí, přednášející upozornil především na Souborný katalog ČR, kam přispívají i některé archivní knihovny, na systém Kramerius a na Archivní fondy, kam přispívají hlavně archivy, ale také muzea a knihovny. Například na projektu

Manuscriptorium se podílí 38 partnerů, z toho 14 knihoven. Další zdroje lze opět nalézt v prezentaci na internetové stránce SKIP.

„Archa – Open Source archivní informační systém v NTM“ je projekt digitalizace archivních i dalších dokumentů spravovaných Národním technickým muzeem s pomocí Open Source. Prezentace Waltera Schorgeho (Národní technické muzeum) ukázala, jak s malými finančními náklady vytvořit fungující program pro digitalizaci, psaní archivních pomůcek a prezentaci dat v badatelně. Základem bylo využití volně dostupných programů a vypracování přehledného webového rozhraní pro administraci, ukládání dat i prezentování, vše za cenu pouze mzdových nákladů.

Jan Pokorný a Martin Ledinský z Ústavu výpočetní techniky Univerzity Karlovy Praha představili systém pro archivaci, digitalizaci a zpřístupnění digitálních dat pro malé firmy a malé zákazníky (myšlena například i malá regionální muzea) v příspěvku „Nessos – systém pro budování elektronických archivů a malých digitálních sbírek“.

René Klimeš ve svém příspěvku představil „Regionální muzeum v Litomyšli online“ prezentací spuštěnou přímo z internetové adresy jmenovaného muzea, které je jeho pracovištěm (<http://www.sbirky.rml.cz/>). „Cílem projektu je zpřístupnění základních informací o Sběrce Regionálního muzea v Litomyšli na internetu. Nejedná se pouze o souhrnné informace o jednotlivých fondech, resp. částech sbírky, jde především o údaje o všech sbírkových předmětech, a to formou internetové databáze“ (citováno z úvodní stránky projektu). Muzeum tímto způsobem uživatelům zpřístupnilo již 17 502 sbírkových předmětů. Uvedená webová stránka je velice přívětivá, jednoduchá, ale obsahově vydatná.

Při vyslovení názvu „Oldmaps“ se zasvěceným vybaví projekt Staré mapy online (<http://blog.oldmapsonline.org/>). Moravská zemská knihovna v Brně již několik let pracuje společně s brněnskou technikou na vývoji technologií pro digitální zpřístupnění mapových dokumentů, především starých map – referovali Petr Přidal a Petr Žabička (Moravská zemská knihovna, název příspěvku – OldmapsOnline.org – projekt „Staré mapy online“). Pro zpřístupnění se i zde používají Open Source softwary, především technologie postupného načítání velkých (rozměrných) skenů (ZooMify). U popisu map se rovněž využívají geoinformace – pro vyhledávání a srovnávání starých map se současným terénem.

Jan Hubička z Muzea fotografie Šechtla a Voseček Tábor seznámil účastníky konference s digitalizací historických negativů na příkladu digitalizace fotografické pozůstalosti staré tábořské fotografické firmy Šechtla a Voseček. Jedná se o významný soubor fotografických dokumentů, sahající retrospektivně do roku 1865, možná k samým počátkům fotografie v Táboře, až prakticky do konce 20. století, kdy se uzavřelo dílo Marie Šecht-

lové. Sbírkou svou kvalitou a rozsahem patří k významným historickým pramenům pro dějiny města Tábora a jeho společnosti. Z tohoto důvodu si zaslouhuje uchování a zpřístupnění. To je možné především digitalizací a výstavní činností (součástí muzea je i malá výstavní síň). Do současnosti se zachovalo 9.000 skleněných negativů a 8.600 kinofilmů. Od roku 2004 bylo zhotoveno 20.000 skenů. Zde není místo pro přílišné technické podrobnosti, ale je třeba zdůraznit, že digitalizace fotografického materiálu není úplně jednoduchou záležitostí, jde o poměr rozlišovací schopnosti (zobrazení čar na jeden mm) staré optiky a starých fotografických materiálů a zobrazovacích možností (v DPI) dnešních skenerů, o to, jak optimálně využít informace ze starých snímků. Čím modernější materiál, tím je jeho rozlišovací schopnost vyšší, a tak optimální skenování musí být s vyšším nastavením DPI. Tímto jevem a návazným problémem výběru správného skeneru se zabývala celá přednáška. (Zde bych rád upozornil na článek Jana Hubičky v Historické fotografii, ročník 2007, s. 32.) Tato přednáška byla v anketě účastníků konference vyhodnocena jako nejpřínosnější.

Viera Majchrovičová (Slovenské národné múzeum) ve svém příspěvku „Muzejný tezaurus“ seznámila posluchače s výkladovým slovníkem pojmů potřebných při tvorbě a spravování databází muzejních sbírkových předmětů, který je jakýmsi systémem „muzejních autorit“. Jedná se o pojmové, jmenné osobní a jmenné místní autoritní, tj. standardizované, preferované výrazy užívané při katalogizaci kulturních objektů a umožňující jednotnost zpracování. Na internetové stránce <http://www.cemuz.sk/EnterQuery.do> je možné k tezauru přistoupit.

Jan Hutař (NK ČR) představil „PLATER – Průvodce plánováním důvěryhodného digitálního repozitáře“. Digitalizace, digitální archivy a digitální knihovny se bez datového úložiště neobejdou. Úložiště (repozitář) musí splňovat parametry tzv. důvěryhodnosti, zajistit stálost uložení a neměnnost dat. Pro přípravu vybudování důvěryhodného repozitáře slouží plánovací nástroje Plannig Tool for Trusted Electronic Repositories. Ty jsou přístupné na internetové adrese www.DigitalPreservationEurope.eu. Jedná se o jednotné nástroje, s nimiž budoucí repozitáře získají dobrou pozici v případě budoucího auditu pomocí nástroje DRAMBORA, Trac a jiné. Přednášející v závěru ještě jednou zdůraznil, že repozitář musí zajistit dlouhodobou integritu dat, která se nesmějí měnit. Musí se kontrolovat i metadata.

Andrea Fojtů (Ústav výpočetní techniky Univerzity Karlovy) a Eliška Pavlásková (Ústav informačních studií a knihovnictví UK) ve společném příspěvku „Plán dlouhodobé ochrany digitálních dokumentů v praxi“ navázaly na přednášku Jana Hutaře a informovaly o zkušenostech s digitálním repozitářem na Univerzitě Karlově. Demonstrovaly, jak za pomoci výše

zmíněného nástroje DRAMBORA kontrolují kontext datového úložiště. Digitální archiv UK obsahuje elektronické verze vysokoškolských kvalifikačních prací, digitalizované univerzitní sbírky (mapová sbírka, archiv), materiály z porad vedení univerzity. Přednáška upozornila na riziková místa zjištěná auditem, na potřebnou kontinuitu znalostí v rámci správy, na nejednoznačnost v autorskoprávních otázkách, neexistenci krizových plánů. V tomto repozitáři využívají formáty Word, OpenOffice a PDF.

Pavla Janásková a Tomáš Lachman z Národního filmového archivu informovali v příspěvku „Národní filmový archiv v digitálním věku“ o digitální databázi a digitalizaci fotografií (50 000 jednotek) a plakátů (2000 jednotek) uložených v archivu této instituce, která je specializovaná na archivování našeho filmu.

Jak spojit výuku digitalizace s praxí a v rámci praktické výuky digitalizovat archiválie ukázal (podle mého názoru nejpřínosnější) příspěvek Petra Grulichy (Filozofická fakulta Univerzity Hradec Králové) a Radka Pokorného (Státní okresní archiv Hradec Králové) s názvem „Centrum praktické výuky FF UHK a SOA Zámorsk pro digitální technologie v archivnictví“. Přednášející seznámili s digitalizačním pracovištěm, které vzniklo v prostorách SOA v Zámorsku. Je financováno z rozpočtů Ministerstva školství a Ministerstva vnitra. Je vybaveno knižním skenerem A2, duplexním rychlostním skenerem, dvěma digitálními zrcadlovkami a jedním starším deskovým skenerem A3. Dále jsou na pracovišti obslužné počítače vybavené softwarem a datovým úložištěm. Projekt ukázal, jak lze spojit síly, získat finance a pracovní sílu, pracovníky vyškolit pro práci s výpočetní technikou, aby mohli získané znalosti použít pro působení v archivní službě. Mladá hradecká fakulta při hledání svého místa „na výsluní“ tímto zaměřila podle mého názoru velice správným a užitečným směrem. Je to výborný příklad pro další následovníky.

Konference posloužila k výměně informací z oblasti digitalizace a elektronického zpřístupnění dokumentů a nepochybně ukázala cestu těm, kteří podobné věci plánují, aby nemuseli vymýšlet již vymyšlené. Vystupující několikrát poukázali na výhodnost využívání Open Source software a apelovali na přijetí standardů pro popis archiválií.

Na internetové stránce <http://skip.nkp.cz/akcArch08.htm> jsou dostupné prezentace, které byly na konferenci použity a přednášejícím sloužily jako osnova. Jen je třeba litovat, že z konference nevzejde tištěný sborník, kde by byl celý výklad a připojena diskusní vystoupení, která při pouhém zveřejnění prezentací zcela zaniknou. Pokud nejsou finance na tištěnou podobu sborníku, mohlo by se uvažovat o dokumentu v PDF formátu, který by byl ke stažení z internetu.

Osłavy 350. výročí založení piaristické koleje a škol ve Slaném v roce 2008

Václav Bartůšek

Druhou nejstarší piaristickou kolejí v Čechách se stala kolej v někdejší královské městě Slaném, založená v roce 1658. Při koleji vznikla za krátkou dobu základní škola a o něco později bylo otevřeno i šestitřídní latinské gymnázium a rovněž zde občas působilo i soukromé filologické, filozofické nebo teologické učiliště piaristického řádu. Roku 2008 uplynulo od této události již 350 let. Toto významné výročí české kulturní historie i piaristického řádu bylo připomenuto několika akcemi, které organizovalo nejprve zdejší Gymnázium Václava Beneše Třebízského a ve druhé etapě Městský úřad ve Slaném, jeho odbor kultury pod vedením PhDr. Vladimíra Příbyla, a Vlastivědné muzeum ve Slaném, které uspořádalo několik zajímavých výstav.

Nejdříve proběhla vzpomínková akce na Gymnázium Václava Beneše Třebízského ve Slaném, které se vlastně stalo jakýmsi nástupcem původního piaristického gymnázia, kde začala systematická výuka již kolem roku 1666, avšak vyučovalo se sporadicky možná už dříve. Osłavy proběhly zejména ve dnech 13. – 15. června. V pátek 13. 6. 2008 byly zahájeny dvě výstavy – v Gymnázium Václava Beneše Třebízského to byla výstava o dějinách piaristického řádu a jeho úloze při výuce na gymnáziu i elementárních školách ve Slaném v 18. stoletím. Zapadla tak do prohlídkového okruhu, jímž se stal po dobu oslav vlastně téměř celý areál školy, který byl i východiskem pro vzpomínkové akce, jež byly zahájeny náboženským obřadem celebrowaným statutárním zástupcem Českomoravské piaristické provincie P. Jerzym Szwarczem ze Strážnice. O významu a činnosti školy, která je fakultní školou Přírodovědecké fakulty UK v Praze, promluvil její ředitel RNDr. Milan Dundr, CSc. Dne 13. 6. 2008 bylo žáky a studenty gymnázia sehráno v městském divadle představení Malý princ. Vlastivědné muzeum ve Slaném zahájilo 13. 6. 2008 výstavu o historikovi univ. prof. Vlastimilu Kybalovi, který náležel mezi významné absolventy zdejšího gymnázia. Dne 23. 6. 2008 byla na gymnázium uspořádána přednáška pro žáky a studenty gymnázia o dějinách školy. K 350. výročí založení gym-

názia byl vydán almanach.¹ Na přípravě výstavy, přednášky i almanachu se podíleli rovněž i pracovníci NA.

Hlavní výstavou konanou k 350. výročí založení piaristické koleje ve Slaném byla výstava *Piaristé ve Slaném*, jejíž vernisáž se uskutečnila dne 11. 9. 2008 ve Vlastivědném muzeu ve Slaném, jehož pracovníci pod vedením ředitelky Boženy Frankové výstavu připravili. Na výstavě byly představeny zajímavé dokumenty ze sbírek městského muzea, které se týkaly výuky na piaristické knihovně, ukazovaly bohatství piaristické knihovny, která se zde dochovala ve velmi dobrém stavu. Představeny byly i muzejní předměty, které souvisely s činností piaristů ve Slaném i z jiných míst regionu, např. nově restaurovaný obraz italského ctihodného piaristy Gliceria Landrianiho (*1. 3. 1588 Milán, † 15.2. 1618 Řím) z piaristické koleje v Benešově (dnes v majetku Muzea Podblanicka), o jehož vznik se zasloužil roku 1719 piarista P. Aegidius Hecht (* 8. 2. 1664 Lipník n. B., † 5. 10. 1726 Kroměříž), který rovněž působil ve Slaném a později se stal rektorem piaristické koleje v Benešově. Při příležitosti výstavy vydalo Vlastivědné muzeum ve Slaném samostatnou publikaci o barokních památkách slánských piaristů.²

Klíčovým dnem oslav se stal den 12. 9. 2008, kdy do Slaného zavítal pan kardinál P. Miloslav Vlk, arcibiskup pražský, který zde vysvětil novou pamětní desku na budově někdejší piaristické koleje, v níž dnes sídlí Vlastivědné muzeum ve Slaném a další kulturní instituce města Slaného. Při této příležitosti byla sloužena v bývalé kapli Zasnoubení Blahoslavené Panny Marie někdejší piaristické koleje po projevu pana starosty RNDr. Iva Rubíka slavnostní mše, kterou celebroid pan kardinál. Jedním z hlavních celebrantů zde byl i zástupce řádu piaristů ze Strážnice Th.Lic. P. Lukáš Karpinski. Po skončení obřadu následoval koncert barokní hudby v podání hudebního souboru Capella regia Praha (dirigent Robert Hugo) a chlapeckého vokálního sboru Pueri gaudentes (sbormistryně Zdeňka Součková). Zazněly skladby piaristů, kteří působili v piaristické koleji ve Slaném a pochopitelně prošli i jinými místy. Mezi autory byli zastoupeni P. Adalbertus Pelican a S. Michaelle (* 1643 Litomyšl, † 29.10. 1700 Slaný), P. Wolfgang Offner ab Omnibus Sanctis (*3. 2. 1720 Donavice na Moravě, † 4. 11. 1759 Bruntál), P. Osvaldus Richter a S. Cecilia (*21.7. 1687

¹ *Almanach Gymnázia Václava Beneše Třebízského 350 let. Usp. Olga Judlová, Milan Dundr. Slaný 2008, 104 s.*

² *Franková, Božena – Bartůšek, Václav – Příbyl, Vladimír – Kašpar, Jan – Horňák, Ivo: Piaristé ve Slaném 1658 – 2008. 350. výročí příchodu piaristů do Slaného. Za barokními památkami slánských piaristů. Slaný 2008, 24 s.*

Karlovy Vary, † 25. 2. 1737 Ostrov u Karlových Varů), P. Remigius Maschat a S Erasmo (* 18. 11. 1692 Pacov, † 6. 11. 1747 Lipník nad Bečvou) a Jan Kašpar Ferdinand Fischer (*1656 Krásno u Slavkova – Schönfeld, † 1749) byl žákem piaristických škol v Ostrově u Karlových Varů, knížecím hudebníkem, ale piaristou nikoliv. O této slavnosti přinesla stručnou informaci s fotografiemi dokonce i ročenka řádu piaristů za rok 2009 vydávaná pro celý řád v Římě.³

Akcí na zakončení piaristických oslav byl seminář Slánské rozhovory 2008, věnovaný vztahu piaristů k městu Slaný, který se uskutečnil v úterý 7. 10. 2008 v bývalé kapli Zasnoubení Blahoslavené Panny Marie někdejší piaristické koleje pod patronátem prof. P. Ludvíka Ambrustera, děkana Teologické fakulty Karlovy univerzity v Praze. V úvodu vystoupil starosta města Slaného Ivo Rubík s příspěvkem město Slaný a piaristé, tradice stále živá. Příspěvek na podobné téma (Piaristé včera a dnes) byl vyžádán rovněž i od P. Lukáše Karpinskeho. O spiritualitě piaristů pojednal Marek Matějka z Teologické fakulty Karlovy univerzity v Praze. Do širších historických souvislostí řadily dějiny slánské piaristické koleje příspěvky Ivany Čornejové (Piaristé – několik poznámek k jejich úloze v době baroka), Zdeňka Hojdy (Bernard Ignác z Martinic – pokus o portrét) a vyžádaný příspěvek Alessandra Catalana (Kardinál Harrach a piaristé). Další příspěvky se pak zabývaly dějinami piaristické koleje (Vladimír Příbyl, Václav Bartůšek, Vítězslav Štajnochr, Jaroslav Kašpar, David Peroutka a Robert Hugo) nebo i paralelami z dalších historických lokalit (Libuše Váňová, Karol Bílek). Nejzajímavějším příspěvkem semináře bylo ovšem nezapomenutelné vystoupení pana profesora Pavla Preise, který zhodnotil svoje výzkumy kaple slánských piaristů. V současné době se z příspěvků na semináři přednesených připravuje sborník.

³ 2009 *Anuario de los Escolapios. Publicado por la Congregación General de la Orden de las Escuelas Pías. Curia Generalizia degli Scolopi. Red. Julio César Bofano. Roma 2009, s. 33.*

Budova bývalé piaristické koleje ve Slaném – dnes vlastivědné muzeum, kde se odehrávaly oslavy 12.9. 2008 i seminář 7.10. 2008.

Prof. Pavel Preis při vystoupení na semináři Slánské rozhovory 2008 dne 7.10. 2008.

Kardinál Miloslav Vlk, arcibiskup pražský, zástupce řádu bosých karmelitánů a Ivo Rubík, starosta města Slaného při svěcení desky na budově bývalé piaristické koleje ve Slaném dne 12.9. 2009.

Slavnostní bohoslužby v bývalé kolejní kapli Neposkvrněného početí Panny Marie a sv. Josefa 12.9. 2009 sloužil spolu s panem kardinálem Miloslavem Vlkem i zástupce piaristického řádu P. Lukáš Karpiňský ze Stázně.

Slavnostní prezentace faksimile Stížného listu české a moravské šlechty proti upálení M. Jana Husa

Alena Pazderová

Dne 25. června 2008 se v kinosále Národního archivu konala slavnostní prezentace faksimile Stížného listu české a moravské šlechty proti upálení M. Jana Husa ze dne 2. září 1415. Korunovala tak mimořádný úspěch Národního archivu, kterému se díky pochopení skotských partnerských institucí podařilo získat věrnou kopii této mimořádné památky pro české dějiny počátku 15. století.

Stížný list české a moravské šlechty proti upálení M. Jana Husa z 2. září 1415 zaslaný kostnickému koncilu má nezastupitelné místo v dějinách českých zemí. Signatáři listu jím protestují nejen proti samotnému upálení mistra Jana, ale pojímají jej také jako obhajobu jeho učení. Stěžují si na postup kostnického koncilu proti osobě Jeronýma Pražského a protestují proti zákeřnému a nespravedlivému nařčení Království českého a Markrabství moravského z kacířství. Křivdy spáchané kostnickým koncilem přenechávají Pánu a slibují úctu a poslušnost novému řádně zvolenému papeži. Z odborné literatury je známo, že list byl vyhotoven v osmi exemplářích latinského znění. Dochoval se jediný originál opatřený 99 přivěšenými pečetěmi signatářů (z původních 100), který je dnes uložen v Univerzitní knihovně ve skotském Edinburghu.

Stížnému listu věnovala česká historiografie pozornost již v minulosti. Výběrem lze upozornit na studii Václava Novotného „Hus v Kostnici a česká šlechta. Poznámky a dokumenty“ nebo na článek Antonína Masáka „Popis a ocenění pečetí při stížném listě“, kde na s. 72–76 je uveden staročeský a novočeský překlad původního, latinského znění Stížného listu. V neposlední řadě lze připomenout publikaci „Ze zpráv a kronik doby husitské“ připravenou Ivanem Hlaváčkem a vydanou v roce 1981, v níž se na s. 196–198 nachází moderní překlad Stížného listu z pera Františka Heřmanského.

Originál listiny byl zapůjčen na výstavu „Karel IV. císař z Boží milosti. Kultura a umění za vlády posledních Lucemburků 1347–1437“, která proběhla ve dnech 16. 2. – 21. 5. 2006 na Pražském hradě.

Vzhledem k mimořádnému významu této památky a díky pochopení ředitele Univerzitní knihovny v Edinburghu dr. Johna Scally bylo umožněno pracovníkům Národního archivu pořídit během několikahodinové zápůjčky před odesláním zpět do Skotska fotografickou (digitální) dokumentaci. Následně byla zahájena jednání o možnosti zhotovení faksimile (tj. věrné kopie nefotografickou cestou) Stížného listu pro Národní archiv v Praze. Vstřícnost ředitele Univerzitní knihovny v Edinburghu, poskytnuté záruky, technická pomoc a zázemí Skotského národního archivu v Edinburghu umožnily akci realizovat ve druhé polovině roku 2007 restaurátorem Davidem Frankem. V současné době je faksimile k dispozici odborníkům a je uložena v depozitářích 1. oddělení Národního archivu na třídě Milady Horákové 133.

Součástí prezentace bylo vystoupení ředitele Univerzitní knihovny v Edinburghu Johna Scally, instruktivní výklad restaurátora Davida Franka a zejména přednáška renomovaného historika prof. Františka Šmahela, který poutavým způsobem zařadil vydání stížného listu do historických souvislostí (text jeho přednášky v příloze následuje).

Příloha

Promluva Františka Šmahela při prezentaci faksimile Protestního listu české a moravské šlechty dne 25. června 2008 v archivu na Chodovci

Vzácní hosté, dámy a pánové!

Přenesme se v mysli do dávné doby, kdy naprostá většina státních, správních a soukromých pořízení byla stvrzována pečeti. I v případě státníků a velmožů, kteří se uměli podepsat, pečeť byla nezbytným atributem pravosti veřejné listiny. Pečeť také více než podpis svou barvou, velikostí, použitým materiálem a v neposlední řadě též znakem a nápisem kolem něho, vyznačovala stav, postavení ve světské či církevní hierarchii a v neposlední řadě i příslušnost k rodu.

Faksimile vzácné písemnosti, kterou vidíme (nebo záhy uvidíme) na vlastní oči, poskytuje sice atraktivní podívanou, avšak nezasvěceným toho o sobě příliš neprozradí. V české dějinné paměti je tento dokument spjat s osobou reformátora Jana Husa, proti jehož odsouzení na kostnickém koncilu a smrti na hranici 6. července 1415 protestovalo tímto a dalšími sedmi podobnými listy v září téhož roku celkem 452 příslušníků české a moravské šlechty. Král Václav IV. se k této odvážné akci zpochybňující rozsudek všecírkevního koncilu nepřipojil. K protestu ale nemohlo dojít ani

bez jeho vědomí a snad ani ne proti jeho vůli, uvážíme-li, kdo z předních velmožů obou zemí k protestu svoji pečeť připojil. V čele vydavatelů stojí pan Čeněk z Vartenberka, nejvyšší purkrabí pražský, dnes bychom řekli ministr národní obrany, hned za ním následují hejtman Moravského markrabství pan Lacek z Kravař, Boček st. z Kunštátu a Poděbrad, nejvyšší maršálek České království Hanuš z Lípé, dále dva nejvyšší komorníci moravských krajských soudů a sestupně pak ostatní páni a rytíři.

Dříve než si vystaveného a dalších listů všimneme podrobněji, je třeba předeslat, co jim předcházelo. Někteří přední moravští stoupenci reformní strany již 15. ledna 1415 vybědli protektora koncilu, římského a uherského krále Zikmunda, aby neprávem uvězněného Jana Husa přikázal propustit z vězení a zajistil mu slíbené veřejné slyšení. Znepokojivé zprávy docházející z Kostnice přiměly tyto a další moravské šlechtice shromážděné na sjezdu v Brně, aby 5. května krále Zikmunda znovu a ještě důrazněji upozornili na protiprávní postup koncilu vůči Husovi. O týden později se obdobnou výzvou připojila i česká šlechta. Všechny tyto česky psané listy spolu s protesty českých pánů přítomných v Kostnici byly v latinské verzi přečteny na kongregaci zástupců čtyř konciliárních „národů“ již 12. června 1415. Podle přítomného mistra Štěpána z Pálče, který se snažil upozornit, že v listech chybí jakákoli zmínka o českém králi, bylo k listinám přivěšeno 250 pečetí. O necelý měsíc později mohl týž Štěpán z Pálče na vlastní oči pozorovat, jak jeho někdejší přítel umírá na hranici.

Podiv mistra Pálče je přece jen hodný pozornosti. České a moravské panstvo v době svých vzpour proti králi a v souběžných rozepřích mezi členy panujícího rodu rozpoznalo svou moc a se vzrůstajícím sebevědomím dávalo najevo svou odpovědnost za osudy země a „pro čest svů i naši a všeho jazyka českého“. Formulace zaznívající z jejich listů dokládají, že v této době se česká i moravská šlechta považovala za prvořadého ochránce „českého jazyka“, kterým se přeneseně mysliho společenství politického českého národa. K „dědicům Království českého“, kteří již v červnu 1411 zakázali přenášet věci zemské povahy k domácím i zahraničním církevním soudům, se obracel o pomoc i samotný Hus. Není pak divu, že to byla i reformní šlechta, která hradila jeho cestu do Kostnice.

Patřil jsem k těm, kteří neztráceli ze zřetele reprezentativnost celého souboru. Nelze opravdu přehlédnout, že mezi pečetníky zdaleka nenalezneme všechny příslušníky zhruba 115 panských rodů. Ještě větší nepoměr je ve skupinách nižší šlechty, které v obou zemích tvořily zhruba tři tisíce rodů. Historik však nemůže dát jen na čísla. Dovolím si něco, co by historik středověku neměl nadužívat, a to srovnání s dnešními peticemi a protesty. Také se vždy neptáme, koho randalisté a věčně protestující umělci zastupují. Jsou prostě vidět a již tím si vyžadují pozornost. Z tohoto hlediska vý-

květ velmožů na protestních listech nebyl zanedbatelný, zvláště když šlo o představitele vlivných starodávných rodů. Ostatně Zikmundova strana Husových odpůrců se nikdy v takovém počtu neprojevila.

Není bez zajímavosti, jakým způsobem, byla celá na svou dobu neobyčejně náročná akce zorganizována. Před časem jsem zkoumal okolnosti zpečetění třetího stížného listu z bechyňského kraje. Zde právě tak jako v jiných krajích byla rozhodujícím podnětem pro většinu drobné šlechty záštita stejně smýšlejících mocných sousedů. Ze 102 pečetníků mělo 19 zemanů a panošů služební či jiný poměr k rožmberskému rodu. Jelikož za nezletilého Oldřicha z Rožmberka vládl zmíněný již Čeněk z Vartenberka, je zjevné, že služebníci následovali svoji dočasnou vrchnost. Zvláště horlivě se v celé akci angažovali choustnický purkrabí a jeho kolega z Nových Hradů, na jejichž sídla okolní šlechtici přivázeli typáře svých pečeti. Druhým pozoruhodným rysem celé skupiny byly příbuzenské svazky, které bylo možné zjistit téměř u dvou pětín pečetníků bechyňského kraje. Není divu, že se setkáváme i s případy, kdy za jednotlivce pečetil některý z příbuzných. Pečetit příslušný stížný list bylo jednak možné v místě vydání, zejména v Praze, v Brně či v moravském Šternberku, jednak na vybraných místech, kam byl originály převáženy, a to za dozoru věci znalých kancelářských úředníků. Nezapomínejme na to, že samo sepsání tak rozsáhlého dokumentu a zvláště pak přivěšení velkého množství pečeti bylo náročnou zkouškou kancelářských profesí.

O čem se v listu píše? I v novočeském překladu upoutá adresa: „Vele důstojným v Kristu otcům a pánům kardinálům, arcibiskupům, biskupům, vyslancům, doktorům a mistrům i celému koncilu kostnickému“. Pečetěmi podepsaní erbovníci, ano, tak to skutečně v listu stojí, „se rozhodli tímto poslati Vaším Otcovstvím otevřené své listy za mistra Jana Husa“, při čemž veřejně srdcem i ústy vyznávají a prohlašují, „že ten mistr Jan Hus byl naprosto muž dobrý, spravedlivý a pravověrný, mnoho let v našem království životem a mravy i pověstí chvalně zachovalý a osvědčený“. Navzdory tomu byl tento evangelický kazatel falešně a bez důkazu odsouzen a nejpotupnější smrtí potrestán jako zatvrzelý kacíř a to – znovu cituji – „na věčnou hanbu a poskvrnu našeho nejkřesťanštějšího Království českého a nejjasnějšího Markrabství moravského“. Ani všechny tyto vzpomnuté skutky Vám nestačili, pokračují pisatelé, „nad to ještě ctihodného mistra Jeronýma z Prahy, muže jistotně zdrojem výmluvnosti oplývajícího, mistra sedmera svobodných umění a mudrce naprosto osvíceného – nyní opět zkracuji – „na nepravé udání jeho a našich zrádců jste jali, uvěznilí a již snad usmrtili“.

Poslední výtka zatím nebyla na místě, neboť Jeroným skončil na hranici až 30. května 1416. Nejde ovšem jen o oba mučedníky husitské „pravdy“,

pošpiněno bylo i samo království spolu s markrabstvím. Věru není snadné všechny tyto ukrutné a přezhoubné křivdy bez nejmenšího provinění snášeti, přesto v dobré víře podepsaní pečetníci všem adresátům dávají na vědomí, že kdokoli z lidí, ať už by byl kteréhokoli stavu, hodnosti nebo důstojnosti, postavení, stupně nebo řehole, řekl nebo tvrdil, že se v řečených Království českém a Markrabství moravském rozbujely bludy a kacífství, ten lže jako nejhorší ničema. Pomsta za uvedené křivdy patří Pánu Bohu, pokud by však někdo chtěl dále jednat proti Kristovu zákonu, pečetníci chtějí ho hájit a chránit až do vylití krve beze všeho strachu a nedbajíce ustanovení lidských tomu na odpor vydaných. Zatím potichu, avšak již zřetelně tu zazněla polnice vyzývající české a moravské husity do boje za zákon boží.

Listy v Praze dlouho nezůstaly. Někdy po 28. září 1415, kdy byly datovány poslední z nich, byly zajištěny proti poškození pečeti, pečlivě uloženy do kožených vaků či bedny a naloženy na vůz. Věrohodně lze předpokládat, že náklad tak choulostivý bylo třeba strážit proti úmyslnému poškození či zničení. V Kostnici se o protestní akci vědělo mnohem dříve, než se listy 29. prosince do města dostaly. S výpravou, o jejíž početnosti nemáme představu, jistě jel i odpovědný vyslanec české a moravské šlechty, jehož úkolem bylo protestní listy oficiálně předat. Jeho jméno v soudobých dokumentech nenalezneme, zřejmě však šlo o důvěrníka uvězněného mistra Jeronýma Pražského.

Doba a místo předání nemohlo být zvoleno lépe. Téže neděle 29. prosince 1415 se totiž v Kostnici slavnostně rozezvučely zvony a v kostelech se zpívalo *Te Deum*. Nebylo to však na počest českého poselstva, nýbrž jako výraz radosti nad zprávou, že Benedikt XIII. se jako poslední ze tří papežů vzdal svého úřadu. Všem se ulevilo, neboť se tím uvolnila cesta k volbě jediného všeobecně uznávaného papeže. O to větší kapku jedu do obecně radostné nálady vneslo předání protestu husitské šlechty k němuž došlo následujícího dne v katedrále krátce před započítím slavnostní děkovné mše. Podle jednoho ze svědků šlo o dílo zosnované samotným ďáblem, podle druhého pak o skutek hloupého a nerozumného lidu.

Odezva koncilu nechala na sebe delší dobu čekat. Teprve 20. února 1416 koncil slavnostně vyzval všechny pečetníky, aby se do padesáti dnů dostavili k soudu. Krátce po té, co se 21. března naplňl výhružným listem českým pánům Husovy strany ozval král Zikmund, koncil zaslal několika katolickým českým pánům stížnost na zločinné následovníky dvou Janů, Wyclifa a Husa, kteří své hanebné urážky koncilu přivezli na velikých „kúžích“. Ne pro všechny byly tyto listy „netoliko hrozným, ale i směšným podíváním“. Nepochybně se našli horlivci, kteří by nejraději listy českých

kacífů spálili na hranici. Jiní je však chtěli zachovat a získat jako paměti-hodnou relikvii. Povědomí máme osudech dvou původních originálů.

Jeden z moravských listů vydaných 28. září ve Šternberku byl předlohou tištěného vydání, které vyšlo v Německu v letech 1523–1525. Pak se stopy po něm ztrácejí. Také druhý, v pořadí druhý list se 102 pečetěmi šlechty ze Středních Čech se nejprve dostal na říšské území, odkud byl v třicetileté válce převezen do Švédska. A protože se Švédové, jak je u nás zvláště známo, své kulturní kořisti nevzdávají, zůstává záhadou, jak se list, jehož dokonalá faksimile leží před námi, dostal do Univerzitní knihovny v Edinburghu.

Závěrem si za Vás položím otázku. Máme před sebou skutečně unikát svého druhu, anebo jen jeden z mnoha dokladů obdobných středověkých listin? Nikoli mnoha, tu a tam se však přece jen lze setkat s písemnostmi, které svými rozměry i počtem pečetí vzbuzují oprávněný údiv. Nechodme daleko. Mírný list české šlechty z 29. ledna 1448 právně potvrzuje 68 přivěšených pečetí, jen o den mladší zápis moravské šlechty má dokonce 126 pečetí, tedy o 24, než původně měla předloha vystavené faksimile. Edinburský stížný list, jak již víme, byl jeden z osmi, takže celek se 452 pečetěmi české a moravské šlechty patrně neměl ve středověkém světě obdoby.

František Šmahel

O výstavě „EXPO´58 Příběh československé účasti na Světové výstavě v Bruselu“

Karolína Šimůnková

Národní archiv uspořádal v roce 2008 ve svých prostorách v hlavní budově v Praze 4 -Chodovci výstavu na téma československé účasti na Světové výstavě v Bruselu v roce 1958. Výstava byla otevřena pro veřejnost od 27. září 2008 do 20. listopadu téhož roku, poté byla prodloužena a to do 12. prosince a následně do 30. dubna 2009.

Obsahem se výstava volně připojila k ostatním akcím roku 2008 na „osmičkové“ téma, které pořádal jak Národní archiv, tak i další kulturní a paměťové instituce.

Ideový námět vzešel od dr. Bohumíra Broma, který se aktivně v 90. letech 20. století podílel na záchraně a akvizici archiválií Československé obchodní a průmyslové komory. Tento fond se pro přípravu výstavy ukázal jako zcela zásadní, protože jeho součástí je i soubor dokumentů pocházejících z Kanceláře československého generálního komisaře pro Světovou výstavu EXPO 1958. Usnesením vlády č. 2997 z 26. října 1955 byl generálním komisařem československé vlády pro účast Československa na Všeobecné a mezinárodní výstavě v Bruselu v roce 1958 jmenován ing. František Adámek, který byl v té době také předsedou Československé obchodní a průmyslové komory. Tím se vysvětluje začlenění těchto archiválií do fondu Československá obchodní a průmyslová komora (dále ČSOK).

Po záchranném převzetí archiválií ČSOK v 90. letech zůstal fond bohužel nezpracovaný, bez předávacích seznamů a věcně zcela neroztříděný. První velká práce při přípravě výstavy čekala tedy již v samém počátku, kdy bylo nutné provést vyjmutí archiválií týkajících se československé účasti na bruselské Světové výstavě EXPO z ostatních archiválií fondu ČSOK. S vzestupem náročnosti přípravných prací došlo také k přeskupení našeho malého pracovního týmu, kdy iniciátor výstavy dr. Brom pracovní tým opustil a naopak se připojila dr. Milena Marešová. Jak se hned vzápětí ukázalo, přinesla dr. Marešová kromě své neuvěřitelné pracovitosti také to, čeho se zatím v týmu nedostávalo, a to zkušenost s roztříděním naprosto chaotického souboru archiválií. Díky její erudici a zkušenosti bylo mož-

né neroztříděný materiál částečně a nahrubo roztřídít tak, aby bylo možné s ním dále pracovat jak při zpracování tématu chystané výstavy, tak i pro doprovodnou publikaci. Smrt donutila po několika měsících dr. Marešovou náhle a nečekaně opustit práci na přípravě výstavy, ale zpracování archivního materiálu již pokročilo natolik, že bylo možné dovést náš výstavní záměr až do zdárného konce. Pod jejím odborným vedením byl proveden průzkum souboru archiválií vyčleněných z fondu ČSOK. Usilovně jsme hledaly dokumenty typu skartačního plánu, rejstříku, organizační schéma apod., které by umožnily orientovat se jak v organizaci vlastní československé Kanceláře generálního komisaře pro Světovou výstavu tak i v její dochované agendě. Podařilo se nalézt několik klíčových dokumentů. Jedním z nich bylo dobové členění písemností sekretariátu generálního komisaře (který ovšem zahrnoval jen dílčí část archiválií souboru Kanceláře generálního komisaře). Dalším dokumentem, který se ukázal jako velmi praktický a okamžitě použitelný, ačkoliv z odborného archivního hlediska šlo skutečně o „berličku“, byla osnova dobového Technického scénáře k Československému pavilonu (obr. 1) a zejména její rejstřík.

Původní osnova scénáře vypracovaná pro československou Kancelář generálního komisaře v květnu 1957 zahrnuje všech pět hal československého pavilonu a jejich jednotlivých tématických sekcí. Pro třídění archiválií jsme se s dr. Marešovou rozhodly pro řešení strukturovat část archivního materiálu podle tématických sekcí výstavy tak, jak je měl možnost vidět přímý návštěvník československého pavilonu na EXPO 58, s tím, že jsme zachovaly původní písmenné značení osnovy scénáře (např. A-vstupní hala, L- věda, písemnictví, hudba), které bylo na části archiválií zejména z období od přípravy scénáře, výstavby pavilonu a přípravy vnitřních interiérů a jednotlivých exponátů až po likvidaci používáno. Tato volba se ukázala jako šťastná, protože vyřešila roztřídění jádra archiválií. Poté došlo k vyčlenění dalších skupin, na které se uvedená osnova scénáře již nehodila. Tak z archiválií vykryštalizovaly skupiny s možností dalšího vnitřního členění jako např. propagace, korespondence generálního komisaře, směrnice a instrukce belgického generálního komisařátu, i skupiny již obsahově uzavřené jako například projektová dokumentace, cestovní zprávy, smlouvy s umělci, zápisy z porad komisařů „lidovědemokratických“ zemí, fotografie, dobové monitory tisku v podobě tuzemských i zahraničních novinových výstřížků, libreta, scénáře, knihy vydané u příležitosti Světové výstavy.

Na základě takto nahrubo roztříděného archivního materiálu bylo možné připravit první scénář naší výstavy v Národním archivu. Právě v tomto okamžiku, kdy jsme zjistily, jak rozsáhlý a bohatý archivní materiál máme před sebou, a to jak z hlediska odborně historického (pramen k tehdejší přípravě Československa na Světovou výstavu EXPO), tak z hlediska

výstavního (i trojrozměrné předměty tehdejší propagace), jsme si také s konečnou platností uvědomily, co vše v tomto archivním materiálu zároveň chybí. Pokračovaly jsme tedy rešerší v dalších fondech Národního archivu jako např. k fondu KSČ - Ústřední výbor 1945–1989, Praha, Úřad předsednictva vlády Praha, Předsednictvo ministerské rady, Praha, Ministerstvo kultury, Praha, Ministerstvo zahraničního obchodu, Praha, Archiv Národního divadla, Praha, Výstavnictví atd.

Naši kolegové ze státních oblastních archivů v Praze, Třeboni, Zámrsku, Plzni, z Moravského zemského archivu a ze Zemského archivu v Opavě, z Archivu Českého rozhlasu pak pomohli s dalšími rešeršemi ve svých fondech. V případě oblastních archivů šlo zejména o fondy podnikové, kde se podařilo nalézt, i když ne v rozsahu jaký jsme očekávaly, skutečné poklady v podobě medailí udělených československým podnikům na Světové výstavě EXPO 58, diplomů, technických výkresů, propagačních materiálů a někdy dokonce trojrozměrných výrobních vzorků. Největší množství podnikových fondů pro téma Světové výstavy 1958 má Moravský zemský archiv, který spravuje archiválie tehdy klíčových výrobců a dodavatelů jako bylo např. ČKD Blansko, Mosilana, Státní léčebné lázně Luhačovice, Stavosvit, Technoplast, Tesla Brno, Zbrojovka Brno, Závody Gustava Klimenta. V dalších oblastních archivech je nutné jmenovat alespoň některé podnikové fondy jako např. ČZ Strakonice, Jiholen, Koh-i-noor, Kovosvit, Šumavan (SOA Třeboň), Dekora, Ligmet, Vamberecká krajka, Veba, Tiba (SOA Zámorsk), Karlovarský porcelán, Starorolský porcelán (SOA Plzeň), Meopta, Moravolen (ZA Opava), ČKD, a. s. (SOA Praha), Textilana (SOA Litoměřice). Někteří kolegové nás dokonce ještě po zhotovení rešerší pro naši výstavu upozorňovali na nové akvizice archiválií k tématu, zprostředkovali kontakty na původce, pamětníky a jiné povolání osoby, které měly k tématu co říci. Spolupráce s archiváři z oblastních a okresních archivů byla vynikající a patří jim dík za jejich pomoc.

Ani to nám ještě nestačilo a tak jsme nahlédly i do archiválií z fondů Archivu bezpečnostních složek a Archivu Akademie věd ČR, výsledky v těchto archivech ale naše očekávání nespĺnily. Zklamání přinesla informace ve spisu konkrétního agenta Státní bezpečnosti o tom, že podal během svého působení v Bruselu v roce 1958–1959 celkem 54 agenturních zpráv, které byly ovšem následně v 80. letech důstojníky Státní bezpečnosti jako dokumenty bez podstatné hodnoty zničeny. Archiválie Akademie věd se pro účely naší výstavy ukázaly jako nepoužitelné.

Archivních pramenů jsme tedy měly dost ke zpracování tématu v publikaci, ale pochopitelný deficit jsme cítily ve výstavních exponátech. I když je pro archiváře nelehké si to přiznat, klasická archiválie je sice vynikajícím materiálem pro odbornou literaturu, pro edici pramenů, ale pro výstavní

účely není část zejména moderních archiválií až na výjimky ničím divácky atraktivním. Úřední (obchodní) dokumenty z 50. let 20. století nemají půvab šlechtické korespondence, vznešenost panovnických listin, osudovost soudních rozsudků, nejsou zajímavé písmem, papírem, formátem ani grafickou úpravou, ale pouze svým obsahem. Dokonce i těžké břímě 50. let se ve vyhledaných archiváliích projevvalo jen jakoby na okraj a mimoděk. V archivních fondech se sice našly i některé typické výstavní předměty charakteru spíše muzejního, ale jejich množství stále nepostačovalo k naplnění poměrně velkého výstavního sálu Národního archivu.

Tady jsme požádaly o pomoc kolegy z muzeí. Konkrétně nám muzejníci ochotně vyhledali a posléze i zapůjčili ze svých sbírek předměty bruselského tématu a stylu v Muzeu skla a bižuterie v Jablonci nad Nisou, v Národním technickém muzeu, Národním muzeu, Východočeském muzeu v Pardubicích, Muzeu textilu v České Skalici a Muzeu krajky ve Vamberku. To, co by se dalo s velkou nadsázkou označit jako „nudné“ archiválie tak dostalo svůj trojrozměrný doprovod a bylo jasné, že výstava se tím stává zajímavou nejen po odborné stránce, ale splní i kritéria laické divácké přitažlivosti.

Dále jsme se obrátily také na přímé účastníky tehdejšího československého vystoupení na Světové výstavě a to na podniky, které se svými výrobky podílely na stavbě, vytvoření a naplnění československé expozice v Bruselu. Dle očekávání jsme zjistily, že velká část podniků a družstev nepřežila transformaci hospodářství z 90. let 20. století. U přeživších podniků se ukázalo, že některé se ke své historii chovají s odstupem. Jiné naopak navzdory obtížím, které přináší spolupráce na něčem tak nevýrobním a nelukrativním jako je výstava od počátku chtěly a také dokázaly prezentovat to, co považují za důležitou část vlastní historie. Za všechny je nutné jmenovat firmy Lasselsberger, a. s. (býv. Západočeské keramické závody), Meopta, s. r. o., Barrandov Studio, a. s., Krátký film, a. s., Divadlo Spejbla a Hurvínka, Plzeňský Prazdroj a. s. a zvláště pak firmu Petrof. Spolupráce s firmami, které se rozhodly pomoci s výstavou se pak nesla ve velmi přátelském duchu a pevně doufám, že byla přínosná a zajímavá pro obě strany.

Nikoliv v poslední řadě jsme se obrátily i na pamětníky, které se podařilo vyhledat díky různým osobním kontaktům a také díky výzvě zveřejněné v rámci vysílání Českého rozhlasu dr. Emilií Benešovou, spoluautorkou a hlavní organizátorkou výstavy. Nedocenitelným pamětníkem se ukázal být hlavní scénárista československé expozice z roku 1958 ing. Jindřich Santar, který hned v zárodku převzal scénáristické vedení československé účasti na Světové výstavě po dr. Adolfu Hoffmeisterovi a dovedl svůj úkol k úspěšnému konci, ale i mnozí další jako ing. Martinec, odborný

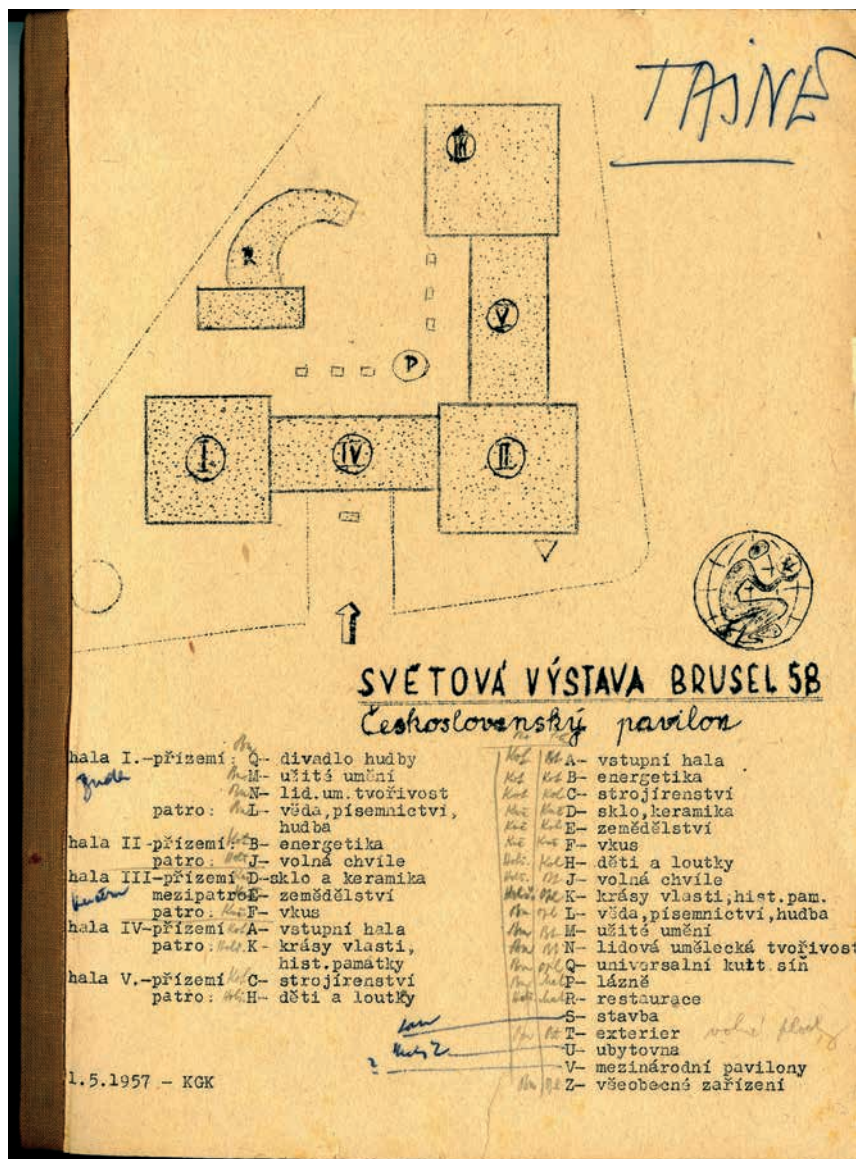
průvodce sekce energetika, dr. Glos, sekretář československého generálního komisaře, paní Sylva Daničková, konferenciérka z představení *Laterna magika* atd. Vzpomínky doplnily archiválie v těch místech, kde mezi příčinou a následkem ležela nevysvětlitelná propast nebo tam, kde archiválie zjevně mlčí.

Po získání všech těchto pramenů, zkušeností a seznamů potencionálních exponátů a zpracování tématu se tým posílený o grafika a editora začal chystat na vlastní realizaci výstavy. S novými spolupracovníky dostal konkrétní obrysy i původní nápad dr. Benešové rozšířit výstavu mimo výstavní sál do vstupní haly společné budovy Národního archivu a Státního oblastního archivu v Praze. Zatímco výstavní sál byl věnován přímo československému pavilonu a uchovával tematickou následnost jeho jednotlivých expozic, vstupní hala byla osazena panely s tématy jako československá restaurace, Světová výstava a ostatní pavilony, výstavba československého pavilonu, českoslovenští umělci a jejich práce na pavilonu. Zároveň byly z podnětu kolegů využity i mohutné nosné sloupy vstupní haly, kam byly v duchu uličních reklamních sloupů umístěny pracně sestavené bloky s titulky, texty a obrázky článků z dobového tisku v časovém rozsahu od roku 1951 do roku 1958. Tak se podařilo fenomén úspěšné československé bruselské expozice doplnit i o dobový kontext a události 50. let 20. století. V popředí těchto novinových článků pak byly předloženy konkrétní archiválie vztahující se ke Světové výstavě jako např. položení základního kamene na bruselském výstavišti belgickým králem Badouinem, katalog cestovní kanceláře Čedok vyvolávající iluzi možného volného vycestování československých občanů na Světovou výstavu (obr. 2), stížnost Ministerstva vnitra týkající se nedostatečného využívání jeho služeb ke kádrování osob podílejících se na tvorbě československé expozice nebo dopis V. V. Štecha s poznámkami k libretu a organizačním přípravám československé účasti na EXPO. Prosklené vstupy z hlavní haly Národního archivu do výstavního sálu a bufetu byly opatřeny velkoformátovými průhlednými zvětšeninami dobových fotografií, na stoly hojně využívané v přestávkách badatelů byly umístěny tematické „bruselské“ složky s barevnými reprodukcemi archiválií (např. *Laterna magika*, *Usnesení vlády*, *Sputnik*, *Plány*, *Příběh kulovnice ZG 47* apod.). Složky mizely poměrně rychlým tempem a také sloupy s články z dobového tisku se těšily velkému zájmu badatelů i návštěvníků.

Uvnitř výstavního sálu návštěvníka poté, co symbolicky prošel dveřmi s fotografií vstupu do československého pavilonu přivítala taktéž velkoformátová fotografie interiéru vstupní haly československého bruselského pavilonu a popisné informace k výstavě. Následovaly jednotlivé části v posloupnosti dobového scénáře. Návštěvník výstavy v Národním archivu postupoval po stejné trase jako tehdejší návštěvník československého

pavilonu v Bruselu. Jednotlivé sekce byly tvořeny převahou velmi kvalitních barevných kopií původních archiválií (stav archiválií fondu ČSOK neumožňuje jejich dlouhodobé vystavování) a byly doplněny tam, kde to bylo možné, trojrozměrnými předměty jako např. fotoaparáty, zvětšovací, modelem lokomotivy, dřevěnými hračkami, sklem a porcelánem. Každá sekce měla svůj hlavní panel doplněný o citaci z dobových archiválií z ÚV KSČ. Citace byly vybrány záměrně vždy k danému tématu tak, aby nastínily absurditu politických a ideologických připomínek a návštěvníkovi naši výstavy neustále připomínaly totalitní pozadí československého bruselského úspěchu. Dobovou atmosféru dokreslovalo aranžmá obývacího pokoje ve stylu konce 50. a začátku 60. let 20. století a stylizovaná vitrína s oděvy, textiliemi, obuví a publikacemi bruselského stylu včetně originálů krajek a paličkových květin, které se po likvidaci československého pavilonu v Bruselu v roce 1959 vrátily zpátky do Československa a jsou dnes součástí sbírek Muzea krajky ve Vamberku. V části výstavy věnované československým národním dnům, které na EXPO 58 proběhly ve dnech 23. a 24. července 1958, doplňovaly archiválie (např. dobové plakáty, pozvánky na společenské akce, drobné suvenýry, ekonomické hodnocení účasti československých uměleckých souborů) loutky Spejbla a Hurvínka a slavné Skupovy kapely, přímých aktérů československých národních dnů. Dobovou péči o archiválie na původní výstavě v Bruselu dokumentoval rukopis Pamětí Mikuláše Dačického z Heslova a tzv. Kniha kolínská. Obě vzácné archiválie nám naši kolegové ze státních okresních archivů v Kolíně a Kutné Hoře též laskavě zapůjčili pro naši expozici. Následovala část věnovaná Laterně magice doplněná o mohutný projektor, zapůjčený pro naši výstavu firmou Meopta. V části výstavního sálu byl vyčleněn prostor k promítání filmů, kde běžely ve smyčce původní filmy vytvořené pro československý pavilon jako film Hrady, zámky (Krátký film) a dokumentární film Nekrvavá bitva natočený Československým armádním filmem u příležitosti tehdejšího vystoupení Ústřední hudby československé lidové armády v Bruselu. Výstavu uzavíraly diplomy a medaile, které se podařilo dohledat v již zmíněných podnikových fondech ve státních oblastních archivech a kterých bylo v Bruselu uděleno československým firmám i jednotlivcům kolem 170 kusů. Bohužel hlavní ocenění, kterým byla zlatá hvězda pro československý pavilon jako celek, se v originálu dohledat nepodařilo (obr. 3).

Samostatnou kapitolu představovala vernisáž výstavy a další návazné programy. Nové bylo pojetí vernisáže výstavy, která se konala 25. září 2008 za účasti místopředsedy Senátu PČR JUDr. Petra Pitharta (obr. 4). Mezi dalšími hosty byli samozřejmě pamětníci, představitelé spolupracujících firem, kolegové z archivů, muzeí a další příznivci archivu (obr. 5). Při vernisáži moderované redaktorem Robertem Tamchynou, byl promítnut

Obr. 1 Technický scénář československého pavilonu (Národní archiv, fond Československá obchodní a průmyslová komora, Praha)

Obr. 1 Technický scénář československého pavilonu (Národní archiv, fond Československá obchodní a průmyslová komora, Praha)

Obr. 3 Zlatá hvězda pro československý pavilón (Národní archiv, fond Československá obchodní a průmyslová komora, Praha)

Obr. 4 Z vernisáže výstavy – spoluautorka výstavy PhDr. Emilie Benešová a místopředseda Senátu PČR JUDr. Petr Pithart (foto Národní archiv)

Obr. 5 Z vernisáže výstavy – manželé Petrofovi (vlevo) v rozhovoru s místopředsedou Senátu PČR JUDr. Petřem Pithartem (foto Národní archiv)

Obr. 6 Z vernisáže výstavy - Ing. Jindřich Santar (vlevo) a paní Sylva Daníčková (vpravo) (foto Národní archiv)

filmový týdeník z roku 1958, a po krátkých proslovech předsedy Senátu, ředitelky Národního archivu a obou autorek dostaly před plným sálem prostor na své vzpomínky i dva z pamětníků (obr. 6) a to ing. Jindřich Santar a paní Sylva Daníčková. Krátké intermezzo vyplnil klavírní koncert sponzora firmy Petrof. Vernisáž pokračovala v uvolněném a přátelském duchu předtočenou zdravicí Spejbla a Hurvínka až k vlastnímu otevření výstavy. Po zahájení výstavy pak proběhly v následujících měsících ještě dva další doprovodné programy. U příležitosti dne otevřených dveří Národního archivu se uskutečnily komentované prohlídky výstavy, proběhla beseda s pamětníky a přímými účastníky Světové výstavy a filmová projekce, v listopadu pak následovala další filmová projekce týdeníku č. 37 z roku 1958, dokumentu Expo '58 podle scénáře Adolfa Hoffmeistera, filmu Nekrvavá bitva a Oscilografická polarografie. Do března 2009 navštívilo výstavu a doprovodné akce kolem devíti tisíc lidí.

Hodnotit kvalitu či úspěšnost výstavy mi jako jedné z autorek nepřísluší. Téma výstavy od počátku představovalo určitý fenomén, jehož síla a úspěch se promítla i do výsledku. „Brusel“ si pamatují naši rodiče i prarodiče jako to, co se povedlo Čechoslovákům „tenkrát na Západě“, v podvědomí několika generací je zapsaná jako symbol dobře odvedené práce. Od začátku jsme se snažili přistupovat k tématu s pokorou a poukázat na to, že i tato společností oprávněně dodnes kladně hodnocená událost nefunguje samostatně, nemůže být vytržena z kontextu své doby a vedle svého kulturního přínosu má i svá ideologická a tmavá pozadí. Dle ohlasu návštěvníků výstavy se nám to snad i podařilo.

Dvě výstavy na podobné téma

REPUBLIKA
**(československá 1918 – 1939, Národní muzeum,
 Senát Parlamentu České republiky, Vojenský
 historický ústav v Národním muzeu v Praze)**

a

REPUBLIK 1918–2008
(rakouská spolková vláda v Parlamentu ve Vídni)

Eva Drašarová

V roce 2008 jsme si připomněli řadu událostí bližší nebo vzdálenější minulosti, jež proběhly v roce končícím číslicí osm. Shodou náhod české dějiny se projeví jako nekonečná série příležitostí k prezentaci odborných institucí, které mají přirozený monopol na uskládněné pozůstatky minulosti – prameny či/a současně se zabývají profesionálně zkoumáním a výkladem historie. Soudobá interpretace rezonovaná velmi obratně, schopně a mnohovrstevně médií přispěla k pozitivnímu vyznění osmičkových akcí v České republice, k jejich vstřícnému přijetí občany a v konečném důsledku zřejmě k žádoucím posunům v jejich historickém povědomí a k větší identifikaci, v dobrém i zlém, s vlastním národem a státem. Z významných výročí se sice oprávněně stalo i politikum, naštěstí vystoupení politiků nedospěla k nějakým extrémním pozicím vztahování se k minulosti – nacionálním, sebebíčujícím či naopak indiferentním.

Sebestřednost více či méně postihuje jedince i celé skupiny - smršť domácích akcí navodila atmosféru výjimečného fenoménu numerologického charakteru, samozřejmě v řádně vykládaném širším celospolečenském a geografickém kontextu. Chod událostí není nikdy izolován na omezený časoprostor, důležité i nedůležité jsme prožívali my i další lidé. Obdobná výročí si tedy připomínají i mnozí „jiní“. Je až banální konstatovat odlišné vnímání jedné a téže skutečnosti dle sociální stratifikace a geopolitického postavení mateřského společenství. Příkladem budiž v nadpisu avizované dva jubilejní výstavní podniky celostátního dosahu.

Oba projekty pramení v připomínce jednoho z mnoha mezníků dějin Evropy po první světové válce. Stejný zdroj, obdobný záměr. Přesto, či na-

prosto přirozeně vznikly dva zcela rozdílné koncepty prezentace vzniku a osudů dvou z více nástupnických států rakousko-uherské monarchie. Je otázkou, zda záměrně či neplánovaně se již zde do výstavní koncepce promítlá dobová rozdílná hodnocení (a přijímání) historické danosti. V jednom státě majoritou nadšeně přijímaná novodobá státnost a za hranici stanovenou vítěznými státy Dohody fakt rozpadu, se kterým bylo nutno dlouhodobě se vyrovnávat. Výstavy se odlišují místem realizace, pořadatelé, tvůrci a jejich autorskými kolektivy, uvědoměním si „cílové skupiny“, výběrem exponátů, celkovým instalačním pojetím. Kupodivu našemu srovnávání ani příliš neprekáží kratší časový záběr pražské výstavy, která se striktně omezuje na období první československé republiky s didaktickou „předmlouvou“ první světové války a „doslovem“ republiky druhé a druhým odbojem. Rakouská expozice se naopak přes katarzi po nacistické éře optimisticky vyjasňuje a směřuje ve ztotožnění s vlastním státním rámcem až do současnosti. Oba výstavní podniky kombinují chronologickou linii s tematickými celky, logicky poměrně podobnými, ale exponáty a výstavní praxí zcela různě prezentovanými.

Národní muzeum v Praze je renomovaná instituce svým posláním neoddiskutovatelně určená k pořádání mimořádných výstavních podniků. Má k tomu dobrou základnu tradice vlasteneckého muzea vnímaného primárně pozitivně širokou laickou veřejností, odborné i technologické zázemí, obrovský sbírkový potenciál a prostory. Překonalo stereotypy práce minulých desetiletí, strnulost, konzervativní setrvačnost a pracuje v souladu se současnými muzejními trendy. Nové vedení vneslo svěžest mladistvého nadšení, nápady, mírnou nekonvenčnost a prioritu v práci pro návštěvníky. Limitováno je (prozatím) jen prostředky a prostory. Ve spojení s nápaditými a vtipnými mediálními partnery vznikla již řada akcí, které sice připravují profesionálové, ale nejsou určeny jim. Ostatně i odborník si zde přišel na své, protože i on se nerad nudí. Takto byla připravována i poslední velká historická výstava. Je prvoplánově zážitková, má své emocionální vyzářování, nedovoluje chladný odstup, vzdělávací aspekt je sice přítomen, ale nementoruje. V souladu s tímto pracuje výhradně s originálními exponáty – setkání s autentičností je v muzejní budově nezbytné. Expozice graduje (jako v předcházejících podnicích) v předmětu symbolizujícím v hmotné zkratce buď téma výstavy, nebo v tomto případě nejvýznamnější kus – originály mnichovské dohody z roku 1938. Obratná reklama pak je motivicky zpracovala a předala senzacechtivé veřejnosti tak, aby nenarušila vžitý stereotyp chápání minulosti.

Rakouský parlament nabídnul ve své monumentální budově na vídeňském Ringu z dob předlitavské Říšské rady důstojný a do jisté míry též autentický rámec ryze odborně pojaté výstavy. Realizační tým v čele s dvěma profesory – Stefanem Karnerem, specialistou na hospodářské

a sociální dějiny, a Lorenzem Mikoletzky, generálním ředitelem Rakouského státního archivu, v hutné zkratce využil všechny vymoženosti moderní multimediální prezentace. Seriozně převedl nejnovější stav historického poznání přímo na výstavní panely, grafy, do výběru fotografií. Nevyhýbají se žádným kontroverzním údobím ani tématům, téměř chirurgickým skalpelem se dotýká neuralgických bodů nelehkého konstituování republiky, vztahů k nástupnickým státům, menšinám, zemskému partikularismu, postihuje i období stavovského státu a jeho přechodu pod nacistickou diktaturu, denacifikace a obnovení parlamentní demokracie a v politologicky načrtnutých tématech vyúsťuje až do období po vstupu Rakouska do Evropské unie v roce 1995. Znalost minulosti nemá dle autorů zatěžovat současnost, ale přinést poučení. Výstava nemá ani nadýmat pýchou, ale krok za krokem pomáhat vědecky studovat a prezentovat. Tomuto mottu bylo učiněno plně zadost – dle doprovodné publikace o 636 s. se některé méně probádané oblasti urychleně studovaly, aby mohly být v analytické podobě uplatněny i ve výstavě. Emoce zde téměř absentují, stejně jako originály dokumentů, jimiž se posunuje děj i dokumentují vývoj hospodářství, techniky, sociální dimenze, každodennost, škola a vzdělání, umění, vojenství, zahraniční politika.

Dvě různá pojetí – populárně osvětové, prožitkové a přísně vědecké, analytické, dvě různé instalace – kypící exponáty (v části Hollarea až příliš) a strohá, oživená projekcemi a zvukem, trojrozměrnými didaktickými pomůckami, zřejmě i dvě různá publika a odlišné působení a vyznění. Obě výstavy nabyté fakty jsou oslavou státnosti, idejí, které ji tvoří a osob, které ji realizují.

Obrazové publikace vzniklé ke 40. výročí roku 1968 v Československu

Jaroslav Pažout

Pokus o reformu socialismu, který v Československu započal po pádu režimu Antonína Novotného na počátku ledna 1968 a který bývá označován jako „pražské jaro“, představuje bezesporu velmi významnou, byť krátkou etapu československých moderních dějin. Násilný zásah vojsky pěti států Varšavské smlouvy v srpnu 1968 a následná tzv. normalizace pak na dlouhou dobu určily další vývoj země. Čtyřicáté výročí těchto událostí se stalo příležitostí pro poměrně rozsáhlou reflexi, která měla celou řadu podob, od diskusních setkání, televizních a rozhlasových pořadů, výstav až po vydání řady publikací. Tento text si klade za cíl upozornit na publikace obrazového charakteru, tedy na fotografické publikace a katalogy k výstavám. Vzhledem k velkému zájmu o téma tzv. pražského jara a okupace Československa v srpnu 1968 u příležitosti kulatého výročí a také ke skutečnosti, že jednotlivé publikace vydané v roce 2008 nemohly být ještě dostatečně podchyceny bibliograficky, si ale nemůže klást nárok na úplnost.

Tricetiletý fotograf Josef Koudelka se 20. srpna 1968 vrátil z Rumunska, kde fotografoval Romy – pracoval tedy na tématu, kterému se vedle divadelní fotografie věnoval intenzivně již několik let. V Praze bydlel shodou okolností na Vinohradech nedaleko budovy Československého rozhlasu, kde se odehrály nejtvrdší a nejkrvavější střety okupace. Bezprostředně po příjezdu prvních tanků do Prahy vyběhl stejně jako stovky dalších občanů do ulic. Zde podle dobových svědectví v jakémsi transu působivě zachytil prakticky od počátku prvních sedm dní okupace. Několik fotografií se díky kunsthistoričce Anně Fárové a kurátorovi Smithsonian Institute ve Washingtonu Eugenu Ostroffovi podařilo vyvést do Spojených států. Ostroff ukázal záběry svému příteli, fotografovi Elliotu Erwittovi, který byl v tu dobu prezidentem prestižní agentury Magnum Photos. K prvnímu výročí okupace tak byla v mnoha mezinárodních časopisech zveřejněna Koudelkova reportáž ze srpna 1968. Ve snaze uchránit jeho osobu i rodinu byla publikována anonymně. Téhož roku získal Koudelka významnou cenu, zlatou medaili Roberta Capy, kterou ovšem oficiálně udělil Overseas Press Club „neznámému fotografovi“. Koudelka z obavy před odhalením

využil v roce 1970 pozvání agentury Magnum Photos k cestě do západní Evropy s cílem zdokumentovat život Romů k tomu, aby emigroval. K autorství fotografií se Koudelka veřejně přihlásil až v roce 1984 po smrti svého otce, kdy pominula hrozba represí vůči jeho rodině. Mezitím se stal členem agentury Magnum Photos, v jejímž pařížském sídle je uložena většina jeho negativů. O proslulosti, kterou si Koudelka získal, svědčí i to, že jeho fotografie má ve svých sbírkách řada elitních muzeí. V Československu byly poprvé publikovány v roce 1990 v samostatné příloze časopisu Respekt. Po čtyřiceti letech od okupace Československa, kterou tak působivě zachytil, vydal Koudelka v nakladatelství Torst unikátní soubor svých fotografií pod názvem **Invaze 68**. Většina z vybraných 249 fotografií ještě nikdy nebyla zveřejněna. Kniha obsahuje též historický úvod z pera Jaroslava Cuhry, Jiřího Hoppeho a Jiřího Suka, poznámku Ireny Šorfové věnovanou osudům Josefa Koudelky i jeho fotografického celku a citace oficiálních prohlášení a dobových svědectví dokreslující tehdejší atmosféru. Publikace je uvozena Koudelkovým věnováním: „Mým rodičům, kteří tyto fotografie nikdy neviděli.“

Fotoreportér deníku Smena Ladislav Bielik zachytil v srpnu 1968 ve 187 černobílých snímcích první okupační dny v Bratislavě. Jeden z nich z 21. srpna zobrazující muže s odhalenou hrudí stojícího před tankem se hned po svém vzniku stal symbolem odporu proti vojenské intervenci. Po prvním zveřejnění v deníku Smena 22. srpna 1968 byla tato fotografie bez souhlasu autora rozšiřována mnoha světovými tiskovými agenturami i periodiky a uveřejněna v řadě publikací nebo filmech. Ocitla se též v několika výběrech nejvýznamnějších fotografií 20. století. Většinou byla publikována bez uvedení jména autora, nebo pod jménem chybným, často se špatnou popiskou (někdy byl její děj kladen do Prahy, v jedné české učebnici dokonce vyšla jako ilustrace maďarského povstání v roce 1956 atd.). Manželka a děti Ladislava Bielika proto měli po roce 1989 velké problémy s uplatněním svého dědického práva. Uspěli především díky nálezu negativů, které Bielik z obavy ze Státní bezpečnosti pečlivě uschoval. Reprodukce těchto negativů přináší jazykově slovensko-anglická publikace **August 1968**. Jejich formátu byl uzpůsoben i netypický obdélníkový tvar knihy (23 x 49 cm). Některé snímky z Bielikovy série jsou v ní reprodukovány i standartním způsobem, stejně jako materiály z další jeho tvorby, v které se věnoval především sportovní fotografii. Knihu doprovází poměrně rozsáhlý textový komentář. Jeho úvod je věnován obecně tzv. pražskému jaru a jeho hlavním protagonistům. Dále zde nalezneme rozsáhlé pasáže o samotném autoru Ladislavu Bielikovi. Jádrem textu spočívá ve sledování osudů Bielikovy nejslavnější fotografie, včetně jejího využití v západních médiích a zkreslování jejího obsahu. Text sleduje i životní příběh muže na fotografii, kterým byl bratislavský instalatér Emil Galla,

otec čtyř dětí, jenž v roce 1971 pod vlivem hlubokých depresí skoncoval se životem. V knize se dále dočteme např. o vzniku dalších Bielikových fotografií z prvních okupačních dnů nebo o působení deníku *Smena* v této době. Ladislav Bielik byl po nástupu tzv. normalizace pod neustálým dozorem tajné policie, v roce 1975 musel opustit redakci sportovního týdeníku *Štart*, kde pracoval od roku 1971 po odchodu ze Smeny. V roce 1984 tragicky zahynul během výkonu svého povolání při automobilových závodech do vrchu konaných nedaleko Budapešti. Nedočkal se tak obecného uznání svého autorství fotografií z bratislavských ulic srpna 1968 ani jejich opětovného publikování na Slovensku a prezentace na různých výstavách doma i v zahraničí po roce 1989.

Publikaci s Bielikovými fotografiemi vhodně doplňuje obrazová monografie slovenského Ústavu paměti národa **August '68. Okupácia a občiansky odpor na Slovensku v obrazových dokumentoch Archívu Ústavu paměti národa**. V této knize opatřené paralelním slovensko-anglickým textem úvodu i popisem byly publikovány dosud neznámé fotografie a letáky uložené v archivu ústavu. Cílem práce bylo podle editora publikace Radoslava Ragače doplnit dosud převažující vizuální obraz okupace, která je i na Slovensku známa hlavně na základě bohatých a dramatických záběrů z pražských, a poněkud méně (a i to díky fotoreportérovi Ladislavu Bielikovi) z bratislavských ulic. Kromě obrazových dokumentů z Bratislavy proto obsahuje ve velké míře exempláře z dalších slovenských regionů, především ze středního a východního Slovenska. Část publikovaného materiálu pochází z archivních fondů vzniklých činností Státní bezpečnosti. Pouze v jednom případě se jednalo o fotografii vyhotovenou přímo příslušníkem Státní bezpečnosti, ostatní fotografie a letáky byly StB zabaveny. Ze zabavených materiálů se bohužel do dnešní doby dochovalo pouze torzo, většinou jen z území východního Slovenska. Druhou část publikovaných fotografií získal Ústav paměti národa vlastní akviziční činností, např. z osobního fondu Jána Kučera, novináře působícího v roce 1968 v banskobystrických novinách *Smer*, který po srpnu 1968 emigroval do Kanady.

Řadu Bielikových a Koudelkových fotografií, ale samozřejmě i mnohé jiné, obsahuje obsáhlá fotografická publikace **1945 Osvobození/Liberation, 1968 Okupace/Occupation**, která doprovázela stejnojmennou výstavu Pražského domu fotografie konanou 5. 8. – 28. 9. 2008 ve Výstavní síni Mánes v Praze. Kurátorkou celého projektu porovnávajících atmosféru „příchodu“ sovětských vojsk do Československa v roce 1945 a 1968 byla Dana Kyndrová. Část knihy věnovaná osvobození Československa v roce 1945, jež je uvedena básní Vladimíra Holana „Rudoarmějci“ z roku 1946, obsahuje – řazeno chronologicky podle postupu sovětské armády – blok fotografií ze Slovenska, dále z Čech a Moravy a na závěr pak z Prahy

(odtud je stejně jako pro rok 1968 fotografií nejvíce). Druhá, obsáhlejší část publikace, která začíná textem slavné písně Karla Kryla „Bratříčku, zavírej vrátka“, je také členěna teritoriálně. Jednotlivé skupiny fotografií ukazují dramatické srpnové dny roku 1968 v Praze, Bratislavě, na Moravě a v Liberci. Vedle záběrů z československých ulic jsou zde reprodukovány i některé protiokupační plakáty. Na výstavě i v doprovodné publikaci byla použita kromě materiálů z ČTK, muzeí a fotografických agentur též celá řada fotografií ze soukromých sbírek. Vedle obecně známých snímků je zde možno vidět celou řadu dosud nepublikovaných fotografií. Kniha je doplněna textem historika Jiřího Fiedlera, který především z vojensko-politického hlediska analyzuje sovětskou politiku vůči Československu od konce druhé světové války do roku 1968 a souvislosti mezi přítomností sovětské armády na československém území v letech 1945 a 1968. Kladem knihy je její jazyková dvojjazyčnost, vedle českých textů obsahuje i jejich anglické překlady.

Výrazně obrazový charakter má publikace Ústavu pro studium totalitních režimů **Oběti okupace**. Její autoři (Milan Bárta, Lukáš Cvrček, Patrik Košický a Vítězslav Sommer) se v ní věnují lidským obětem okupace Československa. Na základě širokého pramenného výzkumu – kromě úředních dokumentů a dobové publicistiky pracovali též se vzpomínkami pamětníků, především pozůstalých po obětech – se snažili přinést pokud možno co nejkomplexnější a často i zatím nepublikovaná fakta o okolnostech úmrtí československých občanů způsobených příslušníky okupačních jednotek na území Československa od 21. srpna do konce roku 1968. Autorům se podařilo uvést na pravou míru některé tradované nepřesnosti a omyly. Přezkoumali především počet obětí (108 osob), do něhož započítali i ty československé občany těžce zraněné především při dopravních nehodách souvisejících s invazí, kteří zemřeli až později v nemocnici a neobjevili se tak ve statistikách Veřejné bezpečnosti a prokuratury. K řadě jednotlivých případů úmrtí byla získána nová fakta. Publikace je složená ze dvou základních částí. Úvodní studie se věnuje politickým a vojenským okolnostem okupace a zachycuje i její bezprostřední důsledky. Je v ní dále popsána trestná činnost příslušníků okupačních vojsk, způsoby jejího šetření československými státními orgány, snaha o zjištění a potrestání konkrétních viníků a o odškodnění obětí a jejich pozůstalých. Druhá část – rozdělená podle tehdejšího krajského členění – se věnuje průběhu okupace jednotlivých měst nebo regionů, v nichž v souvislosti s invazí zahynuli českoslovenští občané, a okolnosti těchto úmrtí popisuje. Text je hojně doplněn citacemi ze vzpomínek očitých svědků nebo z dobových dokumentů. Tato druhá část pak v neposlední řadě obsahuje medailony jednotlivých obětí, vypracované často na základě vzpomínek pozůstalých. Podstatnou částí náplně knihy je velké množství fotografií z archivů a ji-

ných institucí a také ze soukromých sbírek. Velmi často se jedná o dosti drastické snímky, jako jsou např. fotografie ohořelých těl sedmileté dívky a její babičky, které zahynuly na Liberecku při výbuchu a následném požáru sovětského cisternového vozu. Hlavním přínosem celé publikace je, že žádná oběť okupace nezůstala anonymní.

U příležitosti čtyřicátému výročí okupace Československa připravila obecně prospěšná společnost Spacium, která se zaměřuje na obohacení, oživení a kultivaci veřejných městských prostranství v Liberci prostřednictvím nejruznějších uměleckých aktivit, cyklus nazvaný Liberecká svědectví. V rámci tohoto cyklu vznikl ve spolupráci s řadou dalších institucí soubor sestávající se ze dvou knih (**Srpen 1968 v Liberci** a *Socha a město Liberec 1969*) a dvou CD disků obsahujících mluvený pořad (*Probuzení 1968*) a DVD s televizním dokumentem (*Liberecká svědectví – jiné osudy*). První výše uvedená kniha představuje pestrý soubor textů a fotografií k průběhu okupace Liberce v srpnu 1968 a jejím důsledkům. Podstatnou část publikace tvoří historické pasáže Jindřicha Marka přibližující tehdejší události v Československu se zaměřením na Liberec. Dočteme se v nich o politickém a společenském vývoji v Československu od ledna 1968, o průběhu invaze a odporu proti ní, o situaci v tehdejší Československé lidové armádě a o násilném potlačení občanských demonstrací konaných u příležitosti prvního výročí okupace v roce 1969, které v Liberci patřily k těm nejbouřlivějším. Nejcennější část knihy představují vzpomínky pamětníků okupace Liberce, včetně příbuzných jejích obětí či Václava Havla, který v době invaze náhodou pobýval v Liberci se svým přítelem, hercem Janem Třískou. Zajímavé je dále třeba svědectví vůdce party trampů pomáhající představitelům politické moci ve městě při protioкупаčních akcích a udržování pořádku Josefa Novotného alias Faráře nebo chirurga Václava Cihláře o tehdejší dramatické situaci v liberecké nemocnici.

Knihy *Socha a město Liberec 1969*, sestavená Ivonou Raimanovou, je věnována stejnojmenné sochařské výstavě, která před devětatřiceti lety znamenala klíčový moment ve vývoji československého sochařství ve veřejném prostoru. Podstatnou součást publikace tvoří fotografie autorů účastnících se této významné výstavy a především jejich děl, která byla v létě 1969 umístěna v libereckých ulicích. Texty Ivony Raimanové, Jiřího Šetlíka a tehdejší ředitelky Oblastní galerie v Liberci a kurátorky výstavy Hany Seifertové pak představují nejen okolnosti vzniku a průběh výstavy, ale zasazují ji i do celkového kulturního vývoje Liberce v 60. letech 20. století. Zvukové nosiče přinášejí dokumentární pořad vytvořený Pavlem Miloslavem Michalem v roce 1998 u příležitosti třicátého výročí okupace k uctění památky jejích libereckých obětí. Autor v dramatických srpnových dnech roku 1968 působil jako redaktor libereckého rozhlasu a komentoval mj. pohřeb obětí okupace v libereckém krematoriu. Tento pořad se sklá-

dá z dobových nahrávek dokumentujících nejen situaci v Liberci, ale též v celé republice doprovázených autorským komentářem. Pořad obsahuje řadu dobových záznamů, z kterých i dodnes mrazí. Jako příklad je možno uvést část rozhlasové reportáže z pohřbu šesti obětí invazních sil v libereckém krematoriu. Disky jsou doplněny nahrávkami vysílání svobodného Československého rozhlasu z 21. srpna 1968 a záznamem úvodní části projevu Alexandra Dubčeka předneseného po jeho návratu z Moskvy. Velice zajímavý a emotivně nejpůsobivější je dokumentární film Jany Hádkové vzniklý spoluprací České televize a společnosti Spacium Liberecká svědectví – jiné osudy. Vypovídá o průběhu okupace Liberce v srpnu 1968, především je však věnován občanům zabitým nebo zraněným během invaze. Film obsahuje řadu dobových filmových záznamů a fotografií z okupace Liberce; velice působivé jsou především výpovědi zraněných osob či pozůstalých po obětech okupace.

K nejvýznamnějším tématům hektické diskuse v rámci rozvíjející se občanské společnosti po lednu 1968 patřila bezesporu otázka politické perzekuce po únoru 1948 a rehabilitace jejích obětí. Hájení zájmů bývalých politických vězňů a snahu o jejich rychlou rehabilitaci si kladl za cíl Klub 231 (K 231), jehož název byl odvozen od zákona č. 231 Sb. na ochranu republiky, podle kterého byla většina politických vězňů souzena. K 231 se oficiálně ustavil 31. března 1968 a zakrátko fungovaly ve všech krajích a většině okresech jeho výbory. Připomenout tento významný fenomén tzv. pražského jara si kladla za cíl výstava Ústavu pro studium totalitních režimů **Aby se to už neopakovalo** (odkazuje na nápis z transparentu vyvěšeného během zakládací schůze klubu) a stejnojmenný katalog k této výstavě. Hlavní těžiště projektu spočívalo samozřejmě v krátkém období několika měsíců roku 1968, kdy vztah reformě komunistického vedení země ke klubu ukázal zřetelné limity tzv. obrodného procesu. Autoři výstavy i publikace (Petr Blažek, Tomáš Bursík, Josef Halla a Jiří Hoppe) však neopominuli ani téma pouňorové politické represe a podmínky věznění v tomto období, osudy členů klubu po ukončení činnosti v září 1968, organizace bývalých politických vězňů v exilu a jejich postavení po roce 1989. Součástí katalogu je i DVD se zvukovým záznamem průběhu zakládajícího shromáždění klubu na Žofíně 31. března 1968. Vzhledem ke zvolenému malému formátu katalogu slouží výrazně zmenšené reprodukce řady dokumentů pouze jako ilustrativní materiál. Pro ty, kteří se chtějí do publikovaných dokumentů začíst, lze doporučit internetové stránky Ústavu pro studium totalitních režimů, kde je možno výstavu i katalog studovat zvětšeně (<http://www.ustrcr.cz/cs/k-231>).

V roce 2008 připravil Národní archiv cyklus panelových výstav pod názvem **Osmičky v dějinách českých zemí**. Projekt zahrnoval vybrané dějinné mezníky v českých (československých) dějinách, jejichž společ-

ným jmenovatelem byla osmička na konci letopočtu. V rámci projektu byly veřejnosti představeny události z let 1848, 1918, 1938, 1948 a 1968. Základní ideou výstav bylo ukázat konkrétní rok jako kaleidoskop událostí s důrazem na ty zásadní. Ke každé panelové výstavě byl připraven i katalog. Výstavu i doprovodný katalog k roku 1968, jejichž autorem byl Jaroslav Pažout, sledovaly události tohoto roku od pádu Antonína Novotného na začátku ledna 1968 až do jeho konce, který byl ve znamení nástupu tzv. zdravých sil a zároveň i odporu veřejnosti proti postupující tzv. normalizaci. Akcent byl položen na vývoj politický, nechybí ovšem ani dokumenty vztahující se ke kulturněspolečenskému životu země. Velký prostor byl věnován průběhu okupace Československa v srpnu 1968 a odporu proti ní. Náplní výstavy i katalogu byly vzhledem k archivní povaze celého projektu v první řadě písemné dokumenty, které jsou ovšem doplněny i o fotografie a letáky. Většina materiálů pochází z fondů a sbírek Národního archivu, využity byly ovšem i jiné zdroje, včetně soukromých archivů. Za zmínku stojí např. dosud nepublikované fotografie z okupace Karlových Varů sovětskými vojsky ze soukromého archivu Josefa Hally. Podobně jako u případě výstavy ke Klubu 231 lze také zde odkázat na internetové stránky, na kterých jsou všechny panelové výstavy k „osmičkovým rokům“ včetně katalogů – v lepší obrazové kvalitě než katalogy „papírové“ – zveřejněny (<http://www.nacr.cz/vystavy/osmicky/menu.aspx>).

Vývoji Liberce v 60. letech 20. století a okupaci města v srpnu 1968 byla věnována výstava Severočeského muzea v Liberci nazvaná prostě **Liberec 1968**, jejímiž autory byly Markéta Lhotová a Jan Mohr. K výstavě byl vydán i stejnojmenný katalog, který se – stejně jako vlastní expozice – skládá ze dvou do značné míry samostatných částí. První je věnována kulturněhistorickému vývoji Liberce v 60. letech 20. století. Můžeme sledovat architektonickou proměnu vzhledu města včetně působení mladé generace architektů sdružených posléze okolo SIAL (Sdružení inženýrů a architektů Liberecka) založeného v roce 1968 Karlem Hubáčkem, autorem světově proslulého vysílače a hotelu na Ještědu (s jeho stavbou se započalo r. 1966). Velká pozornost je věnována uměleckému kvasu umožněnému politickým uvolněním v zemi. Připomenuty zde jsou např. sochařské výstavy snažící se reagovat na soudobý trend vývoje tohoto oboru ve světě či liberecká divadelní scéna včetně legendárního Studia Ypsilon. Stranou nebyla ponechána ani proměna všedního dne běžného občana včetně bytového zařízení a spotřební techniky. V této souvislosti samozřejmě musel být zmíněn rozvoj spotřebního průmyslu v Liberci a okolí a fenomén Libereckých výstavních trhů. Druhá část se po krátkém úvodu o politickém vývoji v Liberci na jaře 1968 věnuje průběhu okupace, který zde patří k nejtragičtějším v celé zemi. Katalog nabízí řadu svědectví o spontánním odporu občanů proti okupaci. Závěr je věnován postupně

likvidaci reforem, které nemohla zabránit ani vystoupení studentů v listopadu 1968 a v prvních měsících roku 1969 či demonstrace u příležitosti prvního výročí okupace v srpnu 1969, brutálně potlačené československými ozbrojenými složkami. Na výstavě i v katalogu mohly být představeny vedle např. slavné fotografie tanku č. 314 ničícího podloubí před libereckou radnicí od Václava Toužimského též bohaté materiály z fondů Severočeského muzea v Liberci, z nichž mnohé byly v době normalizace v muzeu ukrývány a objeveny teprve při jeho nedávné rekonstrukci. Použity byly i navrácené materiály, které v období tzv. normalizace v muzeu zabavila Státní bezpečnost.

Archiv Severoatlantické aliance a český Vojenský ústřední archiv připravily výstavu věnovanou mezinárodnímu kontextu tzv. pražského jara, která se konala 17. – 30. září 2008 v sídle NATO v Bruselu. Zároveň byla vydána doprovodná publikace **The Czechoslovak crisis of 1968-69 in an international context**, obsahující výběr dokumentů z této výstavy. Představuje archivní dokumenty (především zprávy Severoatlantické aliance) a novinové články reflektující situaci v Československu, a také několik protiokupačních letáků z Československa. Publikace je anglicko-francouzská, v těchto jazycích jsou i vybrané dokumenty. Výjimku tvoří pouze několik letáků z Československa, jejichž český text je do angličtiny a francouzštiny přeložen. To jsou bohužel jediné popisky, které publikace obsahuje. Stejně tak v ní chybí jakýkoliv historický úvod, obsahuje pouze stránku a půl dlouhý chronologický přehled událostí. I takto nedostatečně vybavená publikace je ovšem užitečná, umožňuje především seznámení s pohledem Severoatlantické aliance na reformní hnutí v Československu, okupaci země i na počínající tzv. normalizaci.

Čtyřicáté výročí tzv. pražského jara se stalo příležitostí k reflexi nejen v Československu. Univerzita v Udine a organizace Azienda Speciale Palaexpo připravily pod patronátem italského a českého prezidenta a českého předsednictví v Evropské unii v roce 2009 výstavu, která se konala od 16. prosince 2008 do 28. února 2009 v Římě a od 22. května do 30. srpna 2009 v Udine. Zároveň byla vydána publikace, nad níž měla stejně jako nad výstavou supervizi Annalisa Cosentinová. Na obou výstupech tohoto velkého projektu se podílela i celá řada českých institucí, mezi hlavními spolupracovníky jsou uvedeny Národní archiv, Národní galerie, Národní filmový archiv a knihovna samizdatové a exilové literatury Libri prohibiti. Cílem výstavy bylo zachytit proměny československé společnosti v období Pražského jara pomocí dobových fotografií významných československých i zahraničních fotografů a představit některé osobnosti československé kultury tohoto období, zejména literatury a výtvarného umění. Publikace má spíše průřezový charakter a její podstatou jsou kvalitní reprodukce dokumentů:

The Czechoslovak crisis of 1968-69 in an international context

*Forty years ago...
the Warsaw Pact countries' intervention in Czechoslovakia*

*Selection of documents
of the exhibition organised at NATO HQ
from 17 to 30 September 2008*

La crise tchécoslovaque de 1968-69 dans un contexte international

*Il y a quarante ans...
Intervention des pays du Pacte de Varsovie en Tchécoslovaquie*

*Sélection de documents
de l'exposition organisée au siège de l'OTAN
du 17 au 30 septembre 2008*

AUGUST '68

Okupácia a občiansky odpor
na Slovensku
v obrazových dokumentoch
Archívu Ústavu pamäti národa

Occupation and Civil Resistance
in Slovakia in Photo Documents
from the Archives
of the Nation's Memory Institute

SRPEN 1968
V LIBERCI

August '68. Okupácia a občiansky odpor na Slovensku v obrazových dokumentoch Archívu Ústavu pamäti národa/ Occupation and Civil Resistance in Slovakia in Photo Documents from the Archives of the Nation's Memory Institute. Ed. Radoslav Ragač. Bratislava, Ústav pamäti národa 2008. 159 s.

Bárta, Milan – Cvrček, Lukáš – Košický, Patrik – Sommer, Vítězslav: Oběti okupace. Praha, Ústav pro studium totalitních režimů 2008. 191 s.

Blažek, Petr – Bursík, Tomáš – Halla, Josef – Hoppe, Jiří: Aby se to už neopakovalo. Katalog k výstavě o dějinách sdružení bývalých politických vězňů K-231. Praha, Ústav pro studium totalitních režimů 2008, 83 s.

Bielik, Ladislav: August 1968. Koncepcie a editor: Pavel Meluš, autor textů: Eugen Gindl. Bratislava, Slovart 2008. 72 s.

The Czechoslovak crisis of 1968-69 in an international context. Forty years ago... the Warsaw Pact countries' intervention in Czechoslovakia. Selection of documents of the exhibition organised at NATO HQ from 17 to 30 September 2008. [2008]. 98 s.

Koudelka, Josef: Invaze 1968. Praha, Torst 2008. 295 s.

Lhotová, Markéta – Mohr, Jan: Liberec 1968. Publikace ke stejnojmenné výstavě v Severočeském muzeu v Liberci ve dnech 20. 8. – 19. 10. 2008. Liberec, Severočeské muzeum v Liberci 2008. 60 s.

Pažout, Jaroslav: 1968. Osmičky v dějinách českých zemí. Praha, Národní archiv 2008. 93 s.

Praga da una primavera all'altra: 1968-1969. [Roma, Palazzo delle Esposizioni 16 dicembre 2008 - 28 febbraio 2009: Udine, Chiesa si San Francesco 22 maggio - 30 agosto 2009 / mostra e catalogo a cura di Annalisa Cosentino; realizzata da Università degli Studi di Udine e Azienda Speciale Palaexpo]. Udine, Università degli studi di Udine 2008. 229 s.

Srpen 1968 v Liberci (Tomáš Hasil, Markéta Lhotová, Jindřich Marek, Martina Michalová, Jan Šolc). Liberec, Spacium, o. p. s. 2008. 198 s.

Ivona Raimanová – Hana Seifertová – Jiří Šetlík: Socha a město Liberec 1969. Liberec, Spacium, o. p. s. 2008. 140 s.

Probuzení 1968. Námět, scénář, komentář a režie Pavel Miloslav Michal. Liberec, Spacium, o. p. s. 2008

Liberecká svědectví – jiné osudy. Scénář a režie Jana Hádková. Pro Spacium, o. p. s. a Českou televizi vyrobil Krátký film Praha, a. s. 2008. 57 min.

1945 Osvobození/Liberation, 1968 Okupace/Occupation. Sovětská vojska v Československu/Soviet Troops in Czechoslovakia. Praha, Kant 2008. 271 s.

90 let Poštovního muzea

Pavel Čtvrtník – Jan Kramář – Patricia Tošnerová
Praha 2008

Alexandra Špiritová

V roce 2008 vydal POFIS ve spolupráci s Českou poštou, s. p., Poštovním muzeem a Svazem českých filatelistů I. svazek již 25. dílu Monografie československých a českých známek a poštovní historie. Tentokrát je věnován 90 letům Poštovního muzea v Praze. Autory publikace jsou ze všech osob nejpovolanější: bývalý dlouholetý ředitel muzea PhDr. Pavel Čtvrtník, PhDr. Jan Kramář a Mgr. Patricia Tošnerová. Oba posledně jmenovaní jsou přední znalci a historikové muzea. Žel, prvně jmenovaný se již vydání knihy nedožil, zemřel 29. 8. 2008. Proto byla také v záhlaví věnována jeho památce.

Na 208 stránkách autoři provádějí čtenáře historií muzea, jeho sbírkami i stručným přehledem jeho dosavadní činnosti. Autoři provázejí zájemce o osudy muzea od jeho počátku a dlouholeté činnosti v Holečkově ulici až po stěhování do Vávrova mlýna, rozmachu činnosti po zřízení pobočky ve Vyšším Brodě i zoufalstvím nad rozvodněním Vltavy při stoleté vodě v roce 2002, kdy hrozil zánik části výstavních prostor v přízemí Vávrova mlýna. Kladem publikace je přetištění mnoha fotografií, kde u většiny jde o jejich „premiéru“. Setkáváme se tak i s tvářemi průkopníků historie československé pošty.

Historie muzea je časově rozdělena do dvou částí. První část zabírá úsek od jeho založení hned po vzniku Československa v roce 1918 až do roku 1964. Druhá část je dovedena do roku 2008. Zdůvodnění takového dělení uvedli autoři druhé části, Čtvrtník a Tošnerová v předmluvě k ní na straně 61. Je natolik zajímavé a ojedinělé, že stojí se o něm zmínit: první část napsal na základě písemných pramenů Jan Kramář, zatímco druhou část historie muzea sestavili její autoři nejen z písemných pramenů, ale jako dlouholetí pracovníci muzea se snažili podchytit vzpomínky, zkušenosti i svědectví bývalých pracovníků muzea i jeho spolupracovníků. Vznikla tak zajímavá práce obsahující i údaje, které bychom v úředních písemných pramenech samozřejmě těžko hledali, např. postoj nadřízených úřadů, který byl mnohdy ovlivněn politickým pohledem na filatelii jako na zájmovou a málem zbytečnou činnost.

Obě části popisu historie Poštovního muzea jsou doplněny šesti přílohami, které uvítá každý zájemce o ní: přehledy o úředním začlenění muzea, jeho pracovníků i archivních pramenech a literatuře.

Další část publikace obsahuje stručného průvodce sbírkami muzea. Ty jsou děleny do čtyř částí: A – Historické listinné sbírky, B – Trojrozměrné sbírky, C – Knihovní sbírka a D – Sbírka známkové tvorby. I tyto sbírky jsou doplněny obrazovou přílohou prostor v Praze i Vyšším Brodě a zajímavou podkapitolou „Známkové podsbírký pohledem sběratelů“. A je dobře, že tato podkapitola je označena jako „známková“. Ostatní sbírky zdaleka známky neobsahují. Z hlediska poštovní historie je nejzajímavější Historická listinná sbírka. Obsahuje totiž pracovní smlouvy jednotlivých poštovníků, jejich patenty, dále různá úřední oznámení a oběžníky a podobné doklady. Časově ovšem přesahuje oněch 90 let existence muzea.

Obdobné je to i u trojrozměrných sbírek, kde můžeme obdivovat např. pověstné poštovní kočáry aj. Také knihovní sbírka obsahuje vzácné poštovní tisky, lexikony aj. Pro ty, kdo propadli kouzlu filatelie, je ovšem nejzajímavější popis i obrázková dokumentace známkové sbírky.

Závěr publikace k 90 letům Poštovního muzea obsahuje „Přehled krátkodobých výstav a akcí Poštovního muzea a katalog filatelistických materiálů k nim vydaných“. Tato část zaujme především filatelisty, i když i ona má význam pro historiky našeho poštovníctví. Celkem lze říci, že k 90. výročí existence Poštovního muzea v Praze byla zpracována jeho historie z hlediska historiků i filatelistů zajímavou a záslužnou publikací, která dosud v naší literatuře chyběla.

Seznam autorů

- PhDr. Václav Bartůšek, Ph.D.**, Národní archiv, Archivní 4, 149 01 Praha 4, vaclav.bartusek@nacr.cz.
- Mgr. Mikuláš Čtvrtník**, Národní archiv, Archivní 4, 149 01 Praha 4, mikulas.ctvrtnik@nacr.cz.
- PhDr. Eva Drašarová, CSc.**, Národní archiv, Archivní 4, 149 01 Praha 4, eva.drasarova@nacr.cz.
- PhDr. ing. Jaroslava Honcová, CSc.**, Dykova 23, 100 00 Praha 10.
- Bc. David Hubený**, Národní archiv, Archivní 4, 149 01 Praha 4, david.hubeny@nacr.cz.
- Mgr. Stanislava Jílková**, Národní archiv, Archivní 4, 149 01 Praha 4, stanislava.jilkova@nacr.cz.
- PhDr. Zdeňka Kokošková**, Národní archiv, Archivní 4, 149 01 Praha 4, zdenka.kokoskova@nacr.cz.
- PhDr. Jiří Křest'an, CSc.**, Národní archiv, Archivní 4, 149 01 Praha 4, jiri.krestan@nacr.cz.
- Raisa Machatková, prom. hist.**, Národní archiv, Archivní 4, 149 01 Praha 4.
- PhDr. Alena Pazderová**, Národní archiv, Archivní 4, 149 01 Praha 4, alena.pazderova@nacr.cz.
- PhDr. Jaroslav Pažout, Ph.D.**, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Vlašská 9, 118 40 Praha 1, jara.pazout@volny.cz.
- PhDr. Olga Pospíšilová**, Národní archiv, Archivní 4, 149 01 Praha 4, olga.pospisilova@nacr.cz.
- Dagmar Spáčilová**, Národní archiv, Archivní 4, 149 01 Praha 4, dagmar.spacilova@nacr.cz.
- Mgr. Hynek Stříteský**, Národní technické muzeum, Kostelní 42, 170 78 Praha 7, hynek.archivar@seznam.cz.
- Mgr. Pavel Suk**, Městský úřad Manětín, 331 62 Manětín.
- Mgr. Karolína Šimůnková**, Národní archiv, Archivní 4, 149 01 Praha 4, karolina.simunkova@nacr.cz.
- Prof. PhDr. František Šmahel, DrSc.**, Centrum medievistických studií, Jiiská 1, 110 00 Praha 1, smahel@hiu.cas.cz.
- Mgr. Alexandra Špiritová**, Dykova 23, 100 00 Praha 10.
- PhDr. Vladimír Waage**, Národní archiv, Archivní 4, 149 01 Praha 4, vladimir.waage@nacr.cz.

Paginae historiae 17

Sborník Národního archivu

17/2009

Vedoucí redaktorka:	Eva Drašarová
Redakční rada:	Emilie Benešová, Jan Kahuda, Vlasta Měšťánková, Helena Sedláčková
Redakční kruh:	Václav Babička, Marie Bláhová, Wacław Gojniczek, Tomáš Kalina, Jana Konvičná, Jiří Křest'an, Zlataše Kukánová, Lenka Matušíková, Sheilagh C. Ogilvie, Jaroslav Pažout, Vladimír Růžek, Monika Sedláková, Alexandra Špiritová, Vlasta Valeš
Lektorace jednotlivých příspěvků:	Ivan Jakubec, Ludmila Kubátová, Robert Kvaček, Vlasta Měšťánková, Jiří Šouša, Patricia Tošnerová
Překlad a úprava německých resumé:	Jaroslav Koláčný
Překlad anglických abstraktů:	Lenka Matušíková, Sheilagh C. Ogilvie
Grafická úprava, sazba, návrh obálky:	Jiří Stupka

Vydal Národní archiv, Archivní 4, 149 01 Praha 4 v roce 2009.

<http://www.nacr.cz>

Vytiskl Národní archiv.

Náklad 300 výtisků, 1. vydání.

Počet stran: 360 (včetně obrazových a textových příloh)

ISBN 978-80-86712-72-7 ISSN 1211-9768